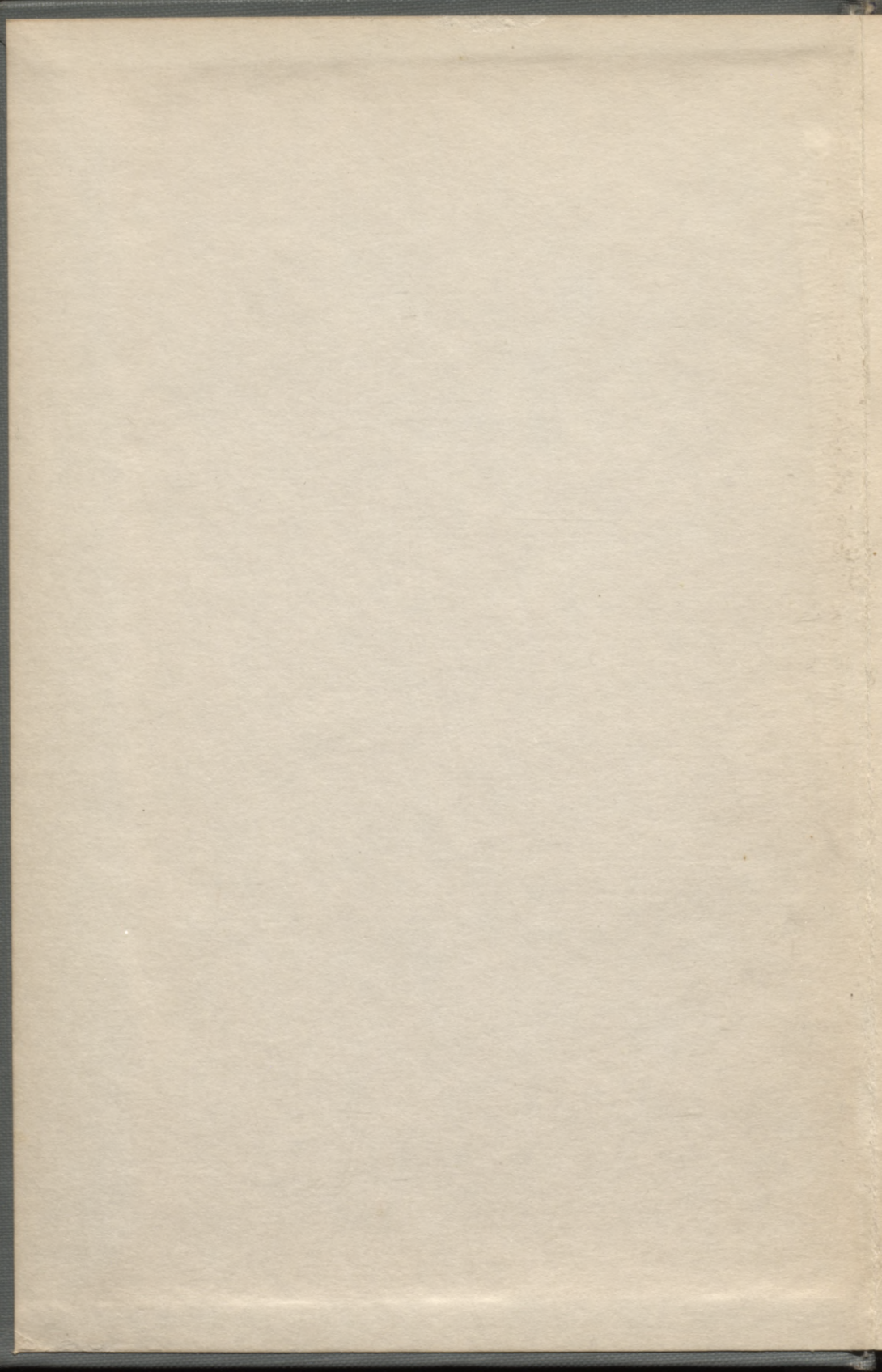

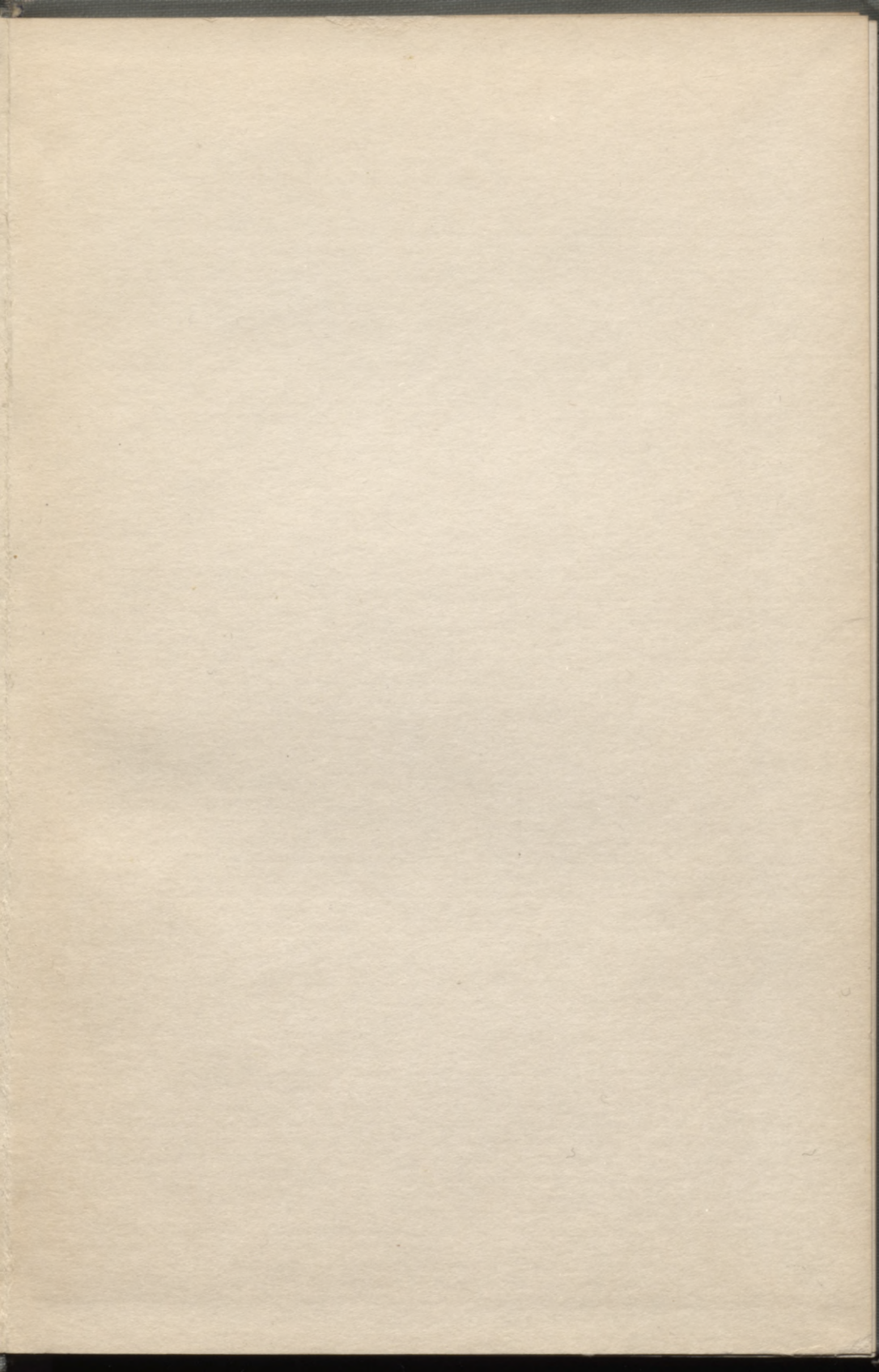
90-4
465 II

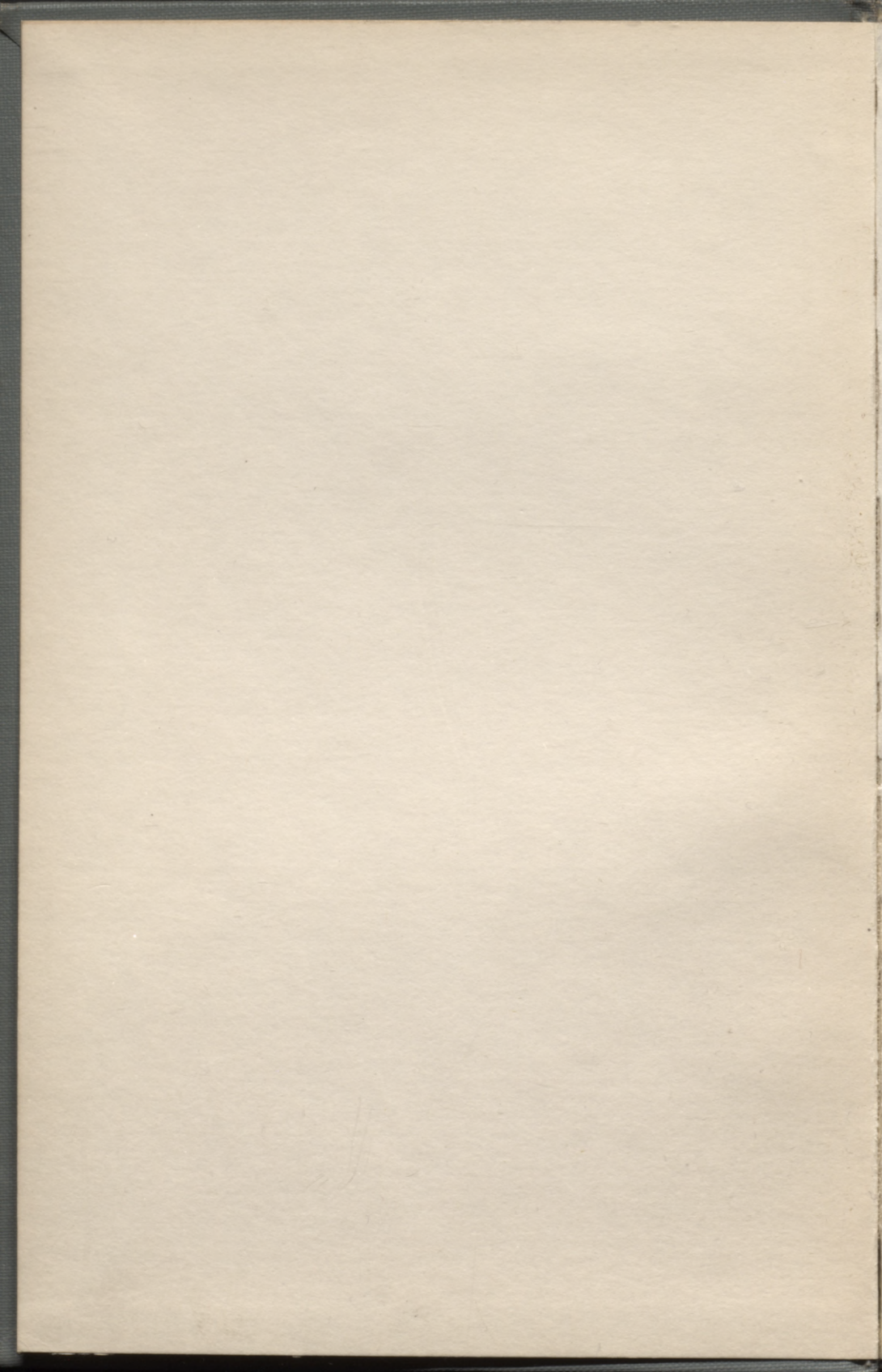
LIZA

RAKSTU KRĀJUMS

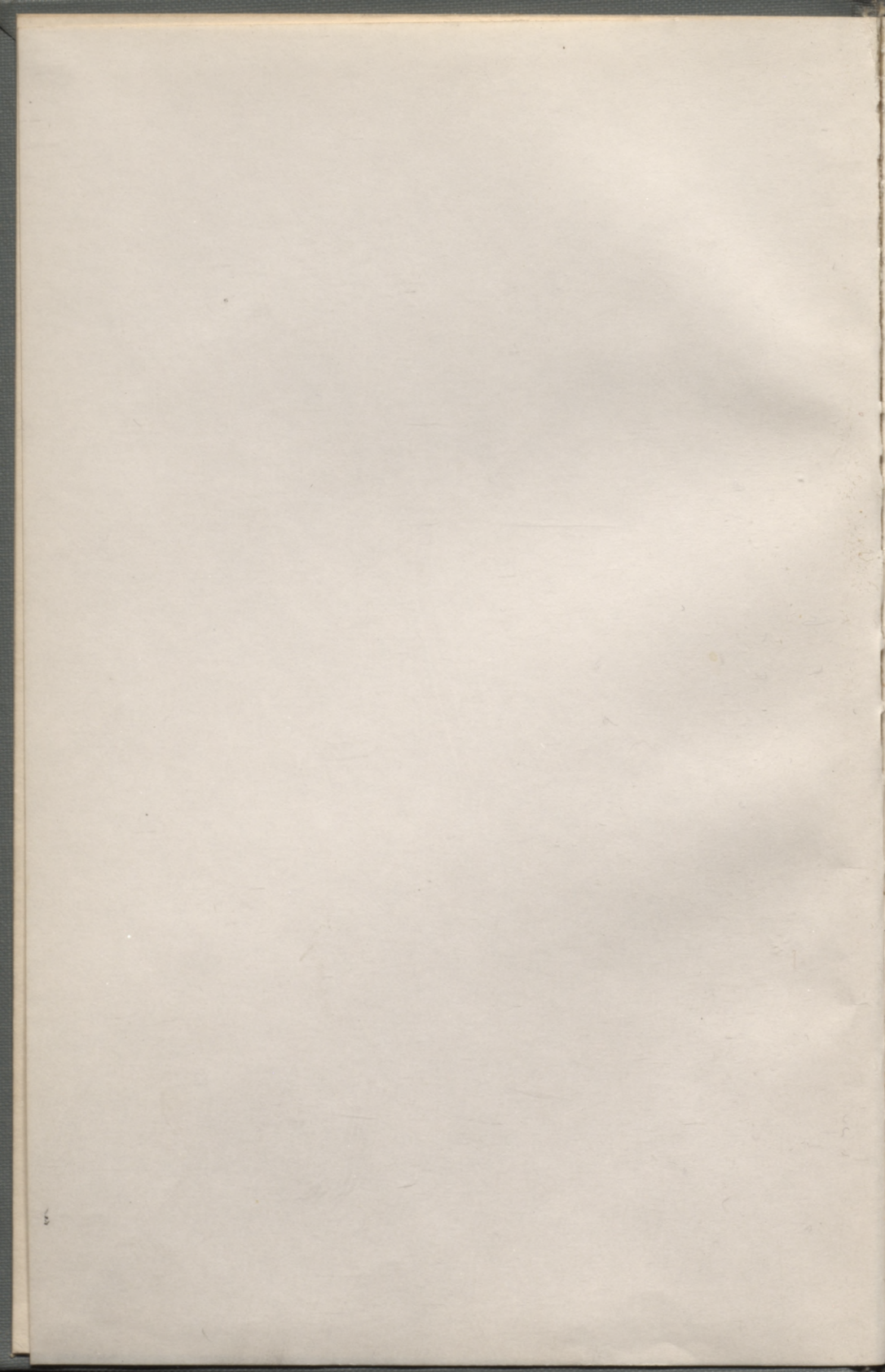
II

7891

100

20

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCE ASSOCIATION

SMULLEN & AYER

III

7891.

1900

Handwritten signature

1900

1900

1900

B

LATVIAN
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCE ASSOCIATION

ESSAYS

II

Edited by
Jānis Siliņš

NEW YORK

1963

90-4
L 465

L
0

LATVIEŠU
HUMĀNITĀRO ZINĀTŅU ASOCIĀCIJA

RAKSTU KRĀJUMS

II

Rediģējis
Jānis Silpiņš

J. Pičolis
1964. 7. 1.

ŅUJORKA

1963

16

LATVIJAS
NOTATKUMIŅU KĀRTIĀJUMA ASOCIĀCIJA

RĀKSTU KRĀJUMS

II

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA

92-4823

0306049096

SATURA RĀDĪTĀJS - TABLE OF CONTENTS

<i>Jānis Siliņš.</i>	Personālais un funkcionālais cilvēks	1
Summary:	Man as Personality and as a Function	15
Visvaldis Klīve.	Reliģiskā sprieduma saturs	17
Summary:	The Meaning of the Religious Statements	25
<i>Edgars Andersons.</i>	Pirmie kurzemnieku sakari ar Rietumindijas salām.....	26
Summary:	60
<i>Aleksandrs Berķis.</i>	Hercoga Jēkaba ārpolitika	61
Summary:	The Foreign Policy of Duke James of Cour-land (1642-1682).....	96
<i>Haralds Biezais</i>	Zviedru valdības cīņa pret latviešu zemnieku pagāniskām precību tradīcijām	101
Zusammenfassung:	123
<i>Benjamiņš Jēgers.</i>	Par Manceļa Postillas 1. izdevumu	125
Summary:	About the First Edition of the Lettische Postill by Georgius Mancelius.	137
<i>Elza un Rudolfs Driļļi.</i>	Latviešu valoda informācijas teorijas gaismā	138
Summary:	The Latvian Language in the Light of the Information Theory	150
<i>Jānis Bičolis.</i>	Variantu skaita dažādība „Latvju dainās“	152
Summary:	The Number of Variants of the Latvian Folk-songs (dainas)	182
<i>Juris Veidemanis.</i>	Latviešu sadzīves vērtības Amerikas lielpilsētā	184
Summary:	Latvian Social Values in an American Metropolis	209
<i>Kārlis Ieleja.</i>	Lielupes ūdensceļš no X - XVI gadsimtenim	211
Summary:	The Waterway of the Lielupe River from X to XVI Centuries	216

PERSONĀLAIS UN FUNKCIONĀLAIS CILVĒKS

Mūsu laikmeta dzīve visos tās sazarojumos norit dziļu konfliktu un pārveidību mijkrēsli. Taču daudzās un dažādās dzīves formas un dzīves problēmas visnotaļ mežglojas ap cilvēku pašu, viņa vietu un uzdevumu pasaulē. Šo sarežģīto jautājumu kopumā šoreiz pieskarsimies kādam atsevišķam izgriezumam, runājot par tīri funkcionālā cilvēka tipu kā zīmīgu tagadnes dzīves parādību.

Lūkosim raksturot divus savstarpēji saistītus aspektus cilvēka dabā, kam atbilst attiecīgi teorētiskā skatījuma veidi. Viens ir personālais, otrs funkcionālais. Personālā skatījumā cilvēks ir brīva garīga būte. Tīri funkcionālajā viņš izvēršas līdzekli, instrumentā, lietā. Protams, persona nevar pastāvēt un darboties bez funkcijām. Tāpat ikvienai cilvēka funkcijai ir nepieciešams kaut minimālais iesaistījums personā. Gluži tā. Tomēr pats režģotās problēmas risinājums ir atkarīgs no principiālā viedokļa, kā izprotam un iztulkojam cilvēku un viņa dzīvi, vai atzīstam personas realitāti jeb pārvēršam personu vienkāršā funkciju saišķī.

Cilvēks ir persona, ar ko sapratīsim individuālu, miesīgi - dvēselisku un garīgu veselumu. Kā aktīvam un reaktīvam organismam, tamlīdz veselumam, personai ir savas iekšējās un ārējās dzīves izveidojums un izkārtojums. Tai ir savs dzīves stāsts, sava vēsturiskā vieta pasaulē, savs liktenis. Taču pats būtiskais, kas cilvēka sugas dzīvnieku pārvērs personā, ir mūsu garīgais, eksistenciālais kodols, mēs paši savos dziļumos un savā iekšējā brīvībā. Tur sakņojas mūsu šaubas un mūsu ticība; mūsu laime un mūsu posts; mūsu tiekšanās un mūsu norimšana; mūsu ciešanas, izmisums un mūsu cerības.

Cilvēka eksistencei piemīt arī sava nakts puse ar tumšiem atvariem, iznīcību un postīgām ļaunām varām. Šī josla kļuvusi par centrālo dažu moderno filozofu un psihologu mācībās. Taču kā gaišumā, tā tumšumā vežas cilvēks pats. Būt brīvai personai ir cilvēka īstais acinājums un viņa mūža piepildījums. Vietas un laika vēsturiskos ietvaros, noteiktā sadzīves un kultūras vidē, te plašākas te šaurākas dzīves vispārējās formas īpatņa dzīvošanā iegūst savu vienreizēju nokrāsu, veidu un stilu. Šai sakarā varējum atcerēties Goethe's izteicienu, ka zemes bērns augstākā laime ir ronama personībā.

Personas dzīvi mēs izprotam dinamiski, tas ir nemitīgā attīstībā un pārveidībā, kā dažādu iespējamu vai jau īstenotu spēku un tendenču mijdarbības sekas. Te ir piemēroti lietot funkcijas jēdzienu. Šis jēdziens ir svarīgs modernās domāšanas ierocis tiklab teorijā kā arī tehniskās mācās un mākslās un tāpat arī praktiskā dzīvē. Vārda plašā nozīmē ar funkciju sapratisim norises un rosības, kas vērstas uz kādu veikumu vai uzdevumu. Tie var būt mērķtiecīgi cēloniski spēki dzīvā organismā, cilvēku sadzīvē vai atkal kādā mehāniskā ierīcē. No otras puses, termins „funkcija“ apzīmē tīri loģiskās attiecības un domu sakarības, kā piem. matemātikā, izteicot ar šo jēdzienu savstarpēji atkarīgas lielumu un formu maiņas.

Funkcionālais skatījums ieviesies arī modernā psiholoģijā. Starp citu šo ievirzi zīmīgi pārstāv t.s. funkciju un aktu psiholoģija, visnotāl interesēdamās par dažāda veida dvēseliskām norisēm, piem. apjautām, priekšstatiem, domāšanu, tiekšanos u.t.t. Tādai funkciju pētīšanai ir savi neapšaubāmi nopelni. Taču cilvēka iekšējā dzīve ir daudz kas vairāk nekā dažādu aktu un funkciju savijums. Cilvēks ir persona, dzīva dvēsele. Tieši šo dvēseles un tās jēgturīga struktūrējuma problēmu ka metafizisku un ārpuszinātnisku daudzi šīs skolas pārstāvji atmeta. Viņu mācība ir „psiholoģija bez dvēseles“.

Tomēr drīzi vien bija jāatzīst, ka dzīvs organisms ir veselums, kas vada un regulē savas funkcijas. Tā arī mūsu dvēseliskais organisms, kas ir persona ar saviem mērķiem un centieniem, savām cerībām un tiekšanos pēc laimes, pēc sava dzīves piepildījuma. Funkcijas un norises ir tikai dvēseliskā auduma materiāls mūsu iekšējās pasaules izveidošanā. To veidu, kā persona funkciju mijdarbībā nodibina un attīsta savas dzīves izveidojumu veselumā, saucsim par integrāciju (t. ir sakļaušanos veselumā). Izšķirīgais nosacījums te ir funkciju iesaistījums personālā kodolā, ar ko dvēseliskās norises iegūst savu īpato struktūrējumu un jēgu.

Viens no vakaru kultūras pamatiem ir doma par personas pašvērtību, kas arī nozīmē brīvību, visnotāl sirdsapziņas, iekšējās pārliecības un domu patstāvīgu, no arējā spaida neatkarīgu, izpausmi. Kā kristietība, tā arī humānisma tradīcija atzīst, ka dvēseles vērtība ir absolūta. Sauksim to par personālo jeb personālās dzīves vērtību. No antīkās pasaules un jaunlaiku humānisma mēs esam mantojuši zināma integrācijas veida ideālu, proti brīvu un harmoniski izveidotu personību. Tāds ir italiešu renesanses „universālais cilvēks“, persona ka mikrokosms, kas ir ūniversa jeb makrokosma harmonijas atveids. Tāda ideāltipa spēju un funkciju saskaņota attīstība, augdama visā pilnībā no sava iekšēja kodola, sagādā indivīdam apmierinājumu un laimi. Lai gan renesansē sastopam tāda vei-

da ģeniālas personības - piem. Alberti, Leonardo da Vinči - tomēr šāds ideāls liekas būt vislabāk sasniedzams samērā vienkāršas un pieticīgas dzīves apstākļos. Tajos cilvēka domas, jūtas un darbošanās, būdamas ierobežotas, vēl ir cieši saistītas un viengabalainas. Tāda piem. izskatās tautas dzīve nacionālo romantiķu skatījumā un tēlojumā. No latviešu māksliniekiem varētu minēt Alksni un agrīno Rozentālu; no vācu meistariem Richteri, Tomas, minot tikai dažus piemērus.

Starp citu šo ideju vēsti teiksmas par sākotnējo paradīzes laimi un zudušo zelta laikmetu zemes virsū. Tiesa, dzīves īstenībā būs aizvien konflikti starp individa sirdsapziņas brīvību un sabiedrības un valsts varas objektīvajiem spaidiem. Konflikti rodas arī pašā cilvēkā. Irracionālie spēki, zemapziņas dzelmēs dzimušās dziņas var traucēt vai pat noārdīt līdzsvarotu personālu dzīvi. Taču svarīgs ir pats princips, kas atzīst personas brīvību un viņas absolūto vērtību. Tas uztur spēkā dzīves personālā papildījuma ideju un prasību. Tas atzīst un sludina, ka katra persona, liela vai maza, ir mikrokosms un individuālitate. Viņa nes savu noslēpumu, savu vienreizējo, nekad neatkārtojamo iekšējo pasauli tāpat kā savu augumu un miesīgos arējos vaibstus. Ar visām tai piemītošām cilvēciskām vājībām un nepilnībām, necīgo un nicīgo mūsu dabā, viņa izstāro arī kādas mūžīgas valstības atblāzmu, paceldamās un trīsēdama sava gara trauksmē un ilgās. Šī dzīvā garīgā individualitate, īstenības un vērtības saliedējums, ir autonoma būte ar neatsavināmām cilvēciskām tiesībām un no tām izrietošiem pienākumiem un atbildību.

Audzis no antīkās kultūras un kristietības saknēm, vakaru pasaules pozitīvais humānisms veidojis un centies īstenot brīvās, harmoniski izkoptās personības ideālu audzināšanā un gara dzīves izkopsmē. Tas iedvesmoja Goeth'i un viņa laika biedrus, kas ticēja vispārcilvēciskām idejām un vērtībām cilvēka izveidošanā un izglītošanā.

Iekšēju pretrunu iedragāts un pretinieku apdraudēts, šis klasiskais humānisms pārdzīvo dziļu krīzi un agoniju. Citi spēki un apstākļi darbojas pretēji personālīzētai un pilnībā izkoptai personībai. Tagadnes dzīve pavēloši prasa šauri specializētu, noteiktam uzdevumam sagatavotu individu un nevis izglītotu cilvēku vispāri, lai arī viņš būtu pilnvērtīgi integrēta personība. Agrāko saskanīgi integrētās personas ideālu noliedz cits - tīri funkcionālā cilvēka tips un šauri funkcionālais cilvēka novērtējums. Funkcijas jēdzienu turpmāk lietosim šajā ipatā un iešaurinātā nozīmē, proti kā cilvēka noteiktu uzdevumu un veikumu sociālā vidē. Tā ir pati par sevi saprotama dzīves nepieciešamība. Taču te atklājas smaga un sarežģīta problēma: kā izlīdzināt un saskaņot tīri funkcionālo dzīvi un personālās dzīves

kopumu. Šī problēma nav nedz izdomāta nedz radusies šodien. Tagadnē tā ir guvusi sevišķu un vēl nepieredzētu asumu, kas nemazināsies, bet drīzāk pieaugs.

Funkcionālismu un depersonalizāciju modernā dzīvē attīsta gan daži vispārēji saimnieciskās un sabiedriskās dzīves apstākļi, gan atkal dažas ideoloģijas un doktrīnas, kas sagrauj vakaru demokrātiju un humānistiskās kultūras pamatus. Te jāpiemin mūsu tehnoloģiskā laikmeta strauji pieaugošā dzīves un ražošanas mehānizācija un automācija, cenšoties visu racionalizēt un pakļaut kailai lietderībai. Tā nostiprinās atklāta vai apslēpta materiālisma centieni, kas saudzīgākā vai rupjākā veidā noliedz brīvās individualitātes pašvērtību. Materiālisma zemē augušais negatīvais humānisms neatzīst īpatņa brīvību vakaru pasaules izpratnē, neatzīst arī gara un vērtību pasaules prioritāti kultūras izveidošanā un attīstībā. Divainā kārtā pie šāda vērtību negativisma noved arī daži galējā individuālisma paveidi ar savu nihilismu. Tā piem. Sartra pārstāvētais eksistenciālisms. No vienas puses tas proklamē personas absolūto brīvību, tai pašā laikā noliedzot jebkādu vērtību vai normu pārindividuālo nozīmību un tā iesviežot cilvēka dzīvi vientuļīgā un bezcerīgā iznīcības tukšumā. Būdamā modernā bezcerīguma un dzīves bezjēdzīguma izjūtu izpausme un protests (piem. bitņiku izdarībās) šī mācība un arī bohēmiskais izturēšanās veids praktiski dzīvi nepārveido, bet ir intelektuāļu demonstrācija un snobu publikai interesanta izrāde. Pavisam citādi ir ar radikālā kolektīvisma paveidiem, kas ar terroru un spaidu uzbūvē totalitārās iekārtas formas. Ar nežēlīgu nesaudzību, kā piem. komūnistiskajā Ķīnā, tas noārda personālās un individuālās dzīves formas, pārvēršot cilvēkus funkcionālos dzīvniekus un ierīcēs, kas kalpo partijas un valsts diktatoriskiem mērķiem.

Mes še neiztirzāsim vēl kādu citu aspektu, kas līdzās funkcionālismam sekmē cilvēka depersonalizāciju. Tā ir tradicionālā psihoanalītiķu skola, kas cilvēka kodolu saskata bezpersonīgo elementāro dziņu mehānisma, vai zemapziņas „Id“ valstībā. Zemapziņas dzelmēs slēpto tumšo un alkātīgo irracionālo dziņu, visnotāj seksuālo, nepersonālā vara, būdamā „ārpus labā un ļaunā“ krastiem, stumj un virza savā dinamiskā sparā visu cilvēka dzīvi. Šis mācības uztverē mūsu apziņas „Es“ kā arī ideālais „Es“ (super-ego) jeb mūsu sirdsapziņa ir tikai kultūras dzīves apstākļos izkoptas izsmalcinātas virsbūves pāri tumšām aizām, dzīves naktspusei.

Vienpusīgas racionalizācijas un materiālisma centieni tā sadodas roku rokā ar vienpusīgu irracionālismu (arī mehānistisku un materiālistisku), lai degradētu brīvā garīgumā dibinātu personālo dzīvi. Dzīves nakts puses irracionālisms ir neapšaubāms; bet tas nenozīmē,

ka no tā kā no dzīves vienīgā un pēdējā pamata būtu atvasināmi visi personas likteņi. Bez tam irracionālās varas ir arī dzīves dienas pusē, brīvības un garīguma apvārsņos, kuņģis cilvēks atrod savu īsto aicinājumu.

* * *

Modernās dzīves attīstība mūs aizvien vairāk attālina no harmonizētas un līdzsvarotas personālās dzīves. Personālās dzīves pilnestība ir jāpurē dzīves profesionālai iespēšanai šaurībā, valdot materiāli saimnieciskām vērtībām un interesēm. Īpatim, lai tas varētu pastāvēt, ir jāiegūst sava funkcionālā vērtība un kvalifikācija dzīves tirgū. Pozitīvais kodols moderno bitņiku kustībā ir protests pret šo tiro tehnisko un racionālo dzīves vērtējumu. Kā milzu vara šis bezdvēseliskais aparāts apdraud brīvo gara pasauli un garīgās vērtības kā arī cilvēka iekšējo, nefunkcionālo nozīmību. Tīri tehnoloģiskais vērtējums ir viscauri instrumentāls: cilvēku izskaitļo kā mantu un darba rīku tirgus cenā. Zemēs ar totalitāro iekārtu, apgriežot ačgārnī brīvības un demokrātijas jēdzienus, to dara atklāti, nodibinot vergošanu valstij un spaidu darbus vergu nometnēs. Negatīvais humānisms sagrauj pozitīvo, brīvības humānismu.

Tiesa, visās civilizētās zemēs, lai to sociālā un politiskā iekārta būtu kāda būdama, pastāv kultūras iestādiņumi un darbinieki. Taču bieži vien šie humānisti ir tikai tādi kultūras un atpūtas priekšmetu rupnicu algādži, nereti vien, laika kavētāji. Totalitārās iekārtās viņu uzdevums ir kultūras apvalkā kalpot propagandai. Arī šai joslā pirmās rindās izvirzās veikalnieciski izmanīgais funkcionālais tips, kā piem. filmu un televīzijas producēšanā vai skatuves mākslā. Izdabāšanā pūļa gaumei, skaļā reklāma un stingri elkoņi, sabiedroti ar biezu ādu, ir viņa ieroči.

Tādā šadzīves tehnikā, visnotaļ vērstā uz izveicīgumu un panākumiem tirgū, mainās cilvēka attieksme pret darbu un arodu. Samērā labvēlīgos un vienkāršos dzīves apstākļos cilvēks un darbs, persona un funkcija, cilvēks un rīks var sakļauties saskanīgā vienībā. Tas, kā persona atrod sevi darbā, ir atkarīgs gan no cilvēka tieksmēm, gan no dzīves apstākļiem un tradīcijām, piem. dēlam mantojot tēva amatu. No otras puses, starp cilvēku pašu un viņa funkciju var rasties gan pārejoši, gan dziļi un sāpīgi konflikti. Tādi notiek, ja tas, ko indivīds ir iecerējis par savas dzīves aicinājumu un piepildījumu, un viņa faktiskais uzdevums un iespējas dzīvē ir pretēji vai nesaderīgi. It īpaši automatizētais darbs ar vienmuļo iešaurinājumu atšķēļas no darītāja personālās dzīves kā kāds svešķermenis. Tas ir darbs kā gluži tehnisks veikums, bez sava prieka un ētosa, bez

paša darītāja iekšējās saistības ar darāmo. Arī zemkopībā tīri funkcionālā ievirze modernās lielsaimniecībās vairs nepazīst nekādas dvēseliskās saistības ar zemi, māju, dzimto vietu. Komunisma kolektīvās saimniecības ir rūpnīcas, kas nodarbina zemei piesaistītus dzimtļaudis. Tīri funkcionālā skatījumā darba dvēseliskā un ētiskā puse ir novecojis aizspriedums, tukša sentimentilitāte. Darba tīri tehnoloģiskais un propagandas novērtējums, no vienas puses, un darbs kā „job“ kā līdzeklis taisīt naudu, no otras puses, ir pats galvenais. Kā bezdvēseliska funkcija, pat spaidis un lāsts, darbs zaudē savu iekšējo cilvēcisko vērtību, cieņu un tikuma spēku.

Še saduramies ar specializācijas problēmu. Specializācijas nozīme modernā dzīvē ikvienam saprotama. Jo iešaurinātāka un retāka kāda arodfunkcija, prasot ir īpatas spējas, ir ilgstošu sagatavošanos, jo augstāka tās kvalifikācija. Modernās dzīves objektīvo varu spiedienu prasa mūsu spēju vienpusīgu izkopšanu. Harmoniski un daudzpusīgi izkoptās dzīves integrācija šai personālās pilnības ceļā ir drīzāk kaveklis, ne ieguvums. Kultūras un objektīvās gara dzīves kopums, sabiedriskie apstākļi ar savu funkcionālo dažādību tagad regulē īpatņa dzīvi daudz lielākā mērā nekā pagātnē. Izcilie panākumi prasa tiklab funkcionālu iešaurinājumu kā arī personālās dzīves upurēšanu, dažkārt sāpīgu atteikšanos no dzīves labumiem un aplaimojuma. Sasniedzot lielu intensitāti un pilnību vienā noteiktā virzienā, izgudrotājam, zinātniekam, māksliniekam u.t.t., šādā funkcionālā iešaurinājumā jāpamet novārtā citi interešu loki, pat viņa arodam visai tuvos laukos. Tam visam varētu būt sava nozīme personālās dzīves izveidošanā.

Protams, produktīvā cilvēka iekšējais piepildījums un laime, ja atskaitām slavu un ārējos panākumus (kas var arī nebūt) ir visnotaļ atkarīgi no tā, cik funkcijas un veikumi ir centrēti pašā personā, cik tie būtiski atbilst viņa galvenām tieksmēm. Skatuve, laboratorija, mākslinieka darbnīca, vai zinātnieka kabinets paņem visu cilvēku. Tas var sniegt ievērojamu gandarijumu, kuŗa ēnas puse ir vientuļīgais tukšums. Saraustītā un satrauktā steigā aizslidējusi dzīve reizēm liekas kā nedzīvota, uzmācoties vientulības smagumam. Jo arī savā tiešā darba laukā t.s. speciālisti ir bieži vien šaurības vientuļnieki. Iedomāsimies, teiksim, kādu vijoles virtuozu, kam dzīves labākie gadi pagājuši nemītīgos vingrinājumos un klejošanā no zemes uz zemi, no pilsētas uz pilsētu. Par spīti visiem estrādes uguņiem, lauriem, apbrīnotāju ekzaltētām barām, tā var izrādīties dziļi neapmierināta dzīve. Te atklājas paradoksālā divatnība: no vienas puses arods ir dziļi saaudzis ar cilvēka iekšējo kodolu, dodams dzīvei jēgu piepildījumu; no otras, tas ir atņēmis dzīvei visu citu, to iztukšojis un nokāvis.

Vispāri liekas, ka mūsu laikmeta filozofija, rakstniecība un māksla vairs īsti netic cilvēka un viņa dzīves harmonijai. Cilvēks un viņa likteņi drīzāk notēlojas sašķeltībā un traģikā, dzīves konfliktos. Ceļā uz savu īsto piepildījumu, iekšējo brīvību nav viegli būt tam kas tu īstenībā esi. Pat upurējot visu vienam, atteicoties no dzīves ārējiem labumiem, mēs neesam pasargāti no kļūmīgiem maldiem. Ir taču diletanti un neapdāvinātības, kas visu upurējuši savām šķietamām spējām un padarījuši sevi par tukšības un illūziju mocekļiem. Bet arī izredzētie ar patiesām dotībām un aicinājumu, cieš neveiksmes un vilšanos. Nemaz nerunājot par tādiem, kas iestiguši mūžīgā pubertātē, skaļos protestos un bohēmiskā dzīvošanā, kur maz atliek laika nopietnam darbam. Neba jau arī viss iecerētais un kārotais ir iespēts un varēts. Illūzijas un vilšanās ir mūsu viesi.

Tas nenozīmē, ka personālā patiesība un istums būtu tikai tādas gaisīgas un bālas abstrakcijas. Tās ir konkrētas paša cilvēka eksistences īpašības. Protams, ne ikreizes tās ir pozitīvas: īstais cilvēkā var būt zemisks un ļauns, sātanisks. Noziedznieks, fanatisks inkvizitors, baudu un varas kārais despots, lielais iekārotājs, sekodami savas īstās dabas aicinājumam, atstāj aiz sevis asinis, verdzību, drupas un iznīcību. Viņu personālās dzīves pamatā ir varmācīgs spaidis, draudi un nebrīvība tūkstošiem citiem. Bet arī te graužošie spēki var izraisīt līdztekus jaunus pozitīvus mērķus un formas, tiši vai neapzināti. Tie arī piepilda sevi un iet pretim savam liktenim, kalpodami negatīvām vērtībām, nevērtībai. Cilvēces drāma nu reiz risinas tādēji, ka arī tumšam un ļaunam, lai to nosodītu (vai arī slavinātu) cik nosodīdami (vai cik slavinādami), ir sava vēsturiskā un metafiziskā vieta pasaulē. Bet tas ir cits jautājums, kas sniedz pāri šī iztīrījuma metiem.

Ļaunais un zemiskais, necilvēciskais dzīvē atrod savu pretekli gaišos varoņtēlos, kuņos laikmeti un tautas izteic savus iedālus. Varonīgais cilvēks atrod sevi, ir sava mūža piepildījumu ziedojoties, vai aiziedams bojā. (Tas var arī notikt ar tumšo, dēmonisko varonību, kas sātaniskā lepnumā gāž un apkaņo visu gaišo un dievišķīgo). Tādā ceļā varonīgais cilvēks apliecina savu iekšējo brīvību. Nekādi nievu dubļi un kvēpu nirdzīgums dzīvē un vēsturē nespēj atņemt īstai varonībai tās cilvēcisko diženumu un mirdzumu. Cilvēka niecīgumā un nīcīgumā, viņa vājībās un trūkumos te var pavērties skats uz bezgalīgo un mūžīgo. Turpretim viss neīstais un nebrīvais cilvēkā notiek mūsu funkcijām atšķēloties no personālā kodola kāda iekšēja vai ārēja spaida vara. Visspilgtāki tas saskatāms situācijās, kurās šķietami (mūsu iedomās) vai īstenībā mēs sastopa-

mies vaigu vaigā ar iznīcības draudu. Pānisku baiļu pārņemts pūlis, brutāls bezmaskas egotisms katastrofu brīžos var noderēt par il-lustrācijām. Taču tie ir neparastie, galējību gadījumi. Tamlīdz arī ikdienas notikumus ikviens no mums ir neizbēgami tāda vai citāda spaida varā. Spaidis var mūs skart ārēji, vai arī dziļāk un būtiski. Uzspiests maizes darbs var nogurdināt un nomākt, tomēr dziļāki nepostot cilvēka kodolu. Var gan rasties mocošā divatnība, dzīve šauru rosiņu spaidā, kas atņem mūsu dzīves laika lauvu tiesu un dzīve pašam sev un pašam ar sevi šai divkāršā slodzē.

Citādi, ja spaidā jādara kas ienīsts un neīsts, pret ko sacelās mūsu sirdsapziņa. Jo lielāks sankciju drauds stāv aiz spaida, jo smagāks tas kļūst. Mums tad ir jāizšķiras starp pretestību, atteikšanos, rezolūtu „nē“, kas var bieži nozīmēt bojā eju un nāvi vai uzspiestu nekrietnu sociālu funkciju, kas pretēja un pretīga mūsu pārliecībai. Ir gadījumi, kur funkcionāli pielāgojamies apstākļu spaidam, cilvēks kaut fragmentāri mēģina apmierināt savas istās dvēseliskās prasības. Viss, protams, atkarīgs no tā, ko zināmās dzīves situācijās šis ārējais spaidis no mums prasa, cik dziļus iekšējus konfliktus tas izraisa individuāli. Tas var notrulināt sirdsapziņu un nokaut dvēseli, ja baiļu varā esam glēvi un padevīgi, darot ko apkaunojošu un nemorālu, lai glābtu sevi vai sev tuvos cilvēkus.

Šais ārējo spaidu situācijās vergodams un pazemots cilvēks, līdzīgi stoviņu gudrajam, var izkopt vienaldzību un vīrišķīgu mieru iepretim ciešanām, iekšēji paturot savu gara brīvību un cilvēcīgo cieņu. Taču ne vienmēr, un ne jau visi mēs spējam būt iekšēji tik stipri un gudri. Tādas divatnības un sašķeltības (ārēji pazemots vergs, iekšēji brīvs) ieilgšana un pagurums var vājināt vai galu galā salauzt mūsu morālo pretestību, novedot rezignācijā, trulumā, vai atkal neirotikā sabrukumā, kas var izbeigties traģiski. Aiz dzīves melīgās ārienes tad atsedzas neciešams iekšējs tukšums, rupjā vara un bezcerīgums. Tādā izmisumā cilvēks var parasti meklēt izeju gan alkoholā, gan narkozēs, gan pašnāvībā. Robustais un brammanīgais kādreizējais futurists, vēlākais padomju dzejnieks Majakovskis izbeidza pēc oficiālam ziņām - dzīvi pašnāvībā.

Lielākā vai mazākā pakāpē visur te norisinājas atsvešināšanās sev pašam. Čechovs meistariski notēlo tādu atsvešināšanos savam istajam un labākam „es“ ikdienas dzīvē. Tie ir vides nožņaugtie glēvieši individuāli, „neizdekušos“ cilvēku paaudze vecā Krievijā. Viņa varoņi kādreiz ir par ko jūsmojuši, kam ticējuši; dzīves apstākļu un rakstura vājiņu spaidā viņi dvēseliski panīkst, notrulinās, iekšēji sabrūk. Līdzīgi un sirsnīgi pēc savas dabas, bet iestīguši dzīves pelēcīgajās duļķēs, daži no viņiem glābjas dzeršanā un izmisīgi prāto: varbūt, ka manis nemaz nav, varbūt, ka itin nekā nav, bet viss ir tikai tukši

un nevajadzīgi rēgi ... Tie var arī būt aprobežoti, baiļu mākti indivīdi, kā piem. „cilvēks futerāli“ - ģimnazijas skolotājs Beļikovs, kam visa dzīve pastāv vienā bailībā, ka tikai nenotiktu lietas, kas nav paredzētas valdības un priekšniecības likumos un reglamentācijā.

Sevis zaudēšana, funkcijām atšķēloties citai no citas un no personālā kodola, guvusi īpatu asumu tagadnē. Darba un dzīves gaitās cilvēks arvienu vairāk pārvēršas depersonalizētā funkcijā un instrumentā. Tā izveidojas funkcionālā cilvēka tips. Viņa iekšējā dzīve dezintegrējas, sadrūp nesakarīgos gabalos, gluži kā radio vai televīzijas programma Amerikā. Atšķeltās un nesaistītās funkcijas automatizējas, līdz beidzot sairst arī pats personības kodols. Brīvajās zemēs ar augstu dzīves standartu šo iekšējo tukšumu un nenoturīgumu mēģina remdināt gan baznīca, gan visnotaļ ērtības un labklājība, nemitīgā kustība, baudu un izklaidēšanās raibā vizma. Zaudējot dziļāko cilvēcisko vērtību dzīvīgu izpratni un iezījumu, garīgi notrulinājoties, šis iekšējais tukšums panesams vieglāk. It īpaši tais zemēs, kur valda partijas un vadoņu diktatūra, nemitīgā piespiestā piedalīšanās mītiņos un organizācijās ārpus darba laika cilvēku nokausē un notrulina: tas, kā arī dzīves rūpes un nedrošības apziņa, atņem iespēju būt pašam ar sevi un ko patstāvīgu domāt ...

* * *

Technikas un tehnoloģijas straujā attīstība ir viena no spilgtākām mūsu laikmeta iezīmēm. Tā ir dzīves nepieciešamība, jo iedzīvotāju skaits visur strauji pieaug (cilvēku skaits no divi biljoniem 20-os gados būs divkārtšojies līdz četri biljoniem ap 1980.g.); tāpat masu dzīve un kolektīvisms pieaug visās zemēs. Nevienā laikmetā dzīve nav bijusi tādā mērā pakļauta tehnikas un saimniecības prasībām un interesēm, kā tagadnē. No tehnikas un saimniecības stāvokļa ir atkarīgi lielvaru attīstība un nākotne. Šī attīstība, kā visiem zināms, iet strauji un neapturami uz priekšu. To mēģina sekmēt tehniski atpalikušajās zemēs ar lielu iedzīvotāju skaitu un primitīvu dzīves līmeni.

Tā ir ievadīta atomu enerģijas izmantošanas un pasaules telpas iekarošanas ēra ar neaptveramām nākotnes iespējām kā arī nepārrēdzamas iznīcībasdraudu lielvaru bruņo tos konfliktos. Līdztekus, lai gan ne visās malās vienādi, pieaug dzīves mēchanizācija un automācija. Mākslīgās un mēchaniskās funkcijas aizvien vairāk aizstāj vai vienkārši izspiež dabiskās un organiskās. Pienāks laiks, kad cilvēki dzīvos ar mākslīgām sirdīm vai nierēm nolietoto vai slimo dabisko vietā. Un nākotnes rēgs - briesmonis, kas ir pus-automāts, pus-orga-

nisms un valda pasauli, liekas nav tikai tukšas fantāzijas un fikciju romānu auglis. Arī valsts un sabiedriskā dzīve visos novados mēchanizējas, izvēršoties milzīgā birokratiskā aparātā.

Būtu aplami un naīvi domāt par idillisku „atgriešanos pie dabas” un dabiskās vienkāršības. To modernais cilvēks mēģina panākt atvaļinājuma laikā kā arī dažās sporta un medību avantūrās. Nav pasaules varas, kas spētu laika traumi pagriest atpakaļ. Tikpat naīvi un neauglīgi ir apkraut ar lāstiem modernās zinātnes un tehnikas attīstību. Tās ies savu gaitu kā objektīvas varas un dzīves nepieciešamības. Taču tālab mums nav jābūt aklām, nesaredzot lielos draudus, ko šīs, paša cilvēka izraisītās un izveidotās, varas slēpj savam meistaram. Cilvēka radītie rīki un ieroci iegūst varu pār viņu pašu un apdraud viņu, Nevien cilvēka muskuļu spēks un rokas, bet arī viņa galva, domājot, vadot, regulējot, sāk kļūt lieka. Cilvēks savu reakciju ātrumā nevar sacensties ar mēchanismiem. Modernām lidmašīnām lielā ātrumā dēļ nepieciešama automatiska pašregulācija. Rēķināšanas mašīnas izdara vissarežģītākās operācijas īsā laikā. Citas gudras mašīnas prot spēlēt šahu. Vēl citas izveidošot pārvaldes centrāles gan uzņēmumos gan valstī, kontrolējot ierēdņu un valsts vīru lēmumu un rīcības lietderību un pareizību kā arī risinot sarežģītās dzīves problēmas tīri loģiskā veidā.

Ir grūti spriest, vai šāda nemitīga dzīves automācija un mēchanizācija pacels un atsvabinās cilvēku no pūlēm un nogurdinoša darba, jeb nospiedīs viņu vēl zemāk deģenerācijas virzienā, kur visas problēmas risinās aparāti un tehniski kvalificēti speciālisti, bet masām atliks sports un dikdienīga baudišana pēc īsā darba cēliena. Mēs neatvairāmi kustamies technokratijas virzienā, kur izgudrotāji un mašīnas veidos un kārtos dzīves attiecības un formas. Viss izskaitļojamais un formulās ietveramais mums šķiet būt pārāk un nozīmīgāks par tīri kvalitatīvo, dzīvo un organisko. Tā arī izskaitļotais un izmērītais cilvēks liekas būt reālais indivīds. Tā vai citādi, mēs vērojam indivīda bezspēcību, viņam saduroties ar modernā birokratisma bezpersonīgo un anonīmo varu. Zaudējot savu iekšējo vienotību un centrējumu, modernā kultūra iestieg tehnoloģijas laikmetam raksturīgā funkcionālismā. Funkcionālisms šē nozīmē materiālo interešu un dzīves racionalizēto formu - citādi sakot - līdzekļu uzkuņdzēšanos pār garu. Noliecējot vai ignorējot cilvēka personālo realitāti, indivīds kļūst tīri saimnieciska kategorija. Pati dzīve drumstalojās nesakarīgu funkciju un produktu jūklī. Tāda veida funkcionālisms pārņēmis visus dzīves novadus, arī mūsu garīgo kultūru. Tas piem. pārvalda architektūru, lai gan šē vērojami brīvi mākslinieciski novirzieni no tīri kailās tehniskās lietderības. To pauž funkcionālā abstraktā māksla, izvēršoties emocionāli-technoloģiskā producēšanā

un brīvā eksperimentēšanā, izmetot visu cilvēcisko un dabisko.

Funkcionālismā sakņojas ticība tehnikas un līdzekļu visspēcībai. Dzīves lielās problēmas šo centienu pārstāvji vairs neskata būtiski, bet gan formāli un tīri funkcionāli. Labs piemērs ir t. s. „koeksistence“ kā tīri tehnoloģisks sadzīvošanas veids, izvairoties no problēmu būtiska risinājuma un kārtojuma starptautiskās attiecības un politiskā dzīvē. Tās pamats ir bezprincipu veikalniecisks darījums, atmetot ir morāli ir taisnīguma prasības. Baiļu varā ielaižoties šāda veida sadzīvošanas darījumos, lai šķietami mazinātu saspiļējumus, kaut gan būtiski nenokārtojot itin nekā, modernās vakaru demokrātijas demonstrē savu iekšējo sairumu un ētisko nevarību. Tāda nu ir funkcionāli izprastā un veidotā situācija.

No vienas puses cilvēka tehniskā un materiālā vara ir milzum pieaugusi. No otras, tajā atklājas ētosa trūkums un pašas situācijas nenoturīgums, lai arī viss ir kalkulēts kā pardzīvot šodien. Tas gluži saprotams. Rīku un lietu vērtība ir tīri funkcionāla. Tās mērogs ir noderīgums. Ja nu cilvēks pats ir tikai funkcija, arī viņu vērtē kā lietu un līdzekli, ņemot vērā personālo vērtību pa tik, cik tā nepieciešama sekmīgai darbībai. Tālab tīri funkcionālais darbs pēc savas būtības ir nepersonāls „job“. Tīri funkcionālā un nepersonālā tendence saimniecībā iznīcina personālo, par spīti visai „brīvās sacensības“ un individuālās uzņēmības sludināšanai kapitalistiskās zemēs. Mazo zemkopi, kas kopā ar savu ģimeni vēl saaudzis personālā darbā ar zemi un vidi, izskauž tīri kapitalistiskais bezpersonālais lauksaimnieciskais uzņēmums, ko labi ilustrē Savienotās Valstis. Mēs jau minējām, ka iznākumā cilvēks un sadzīve vairāk vai mazāk dezintegrējas. Funkcijas atšķēļas cita no citas, sastingst, automatizējas, ta zaudējot ārpus kailās lietderības jebkādu jēgturīgu vienotību un dzīvu sakaru ar cilvēku pašu.

* * *

Technoloģijas laikmeta varenības veidotājs ir inženieris un izgudrotājs. Tā ir medaļas viena puse. Otrā pusē kā laikmeta zīme parādās psihiatrs. Iespīests masu dzīves milzu mašīnējā, cilvēks-funkcija ir dvēseliski saļodzīts un iztukšots. Gara slimības pieaug, alkoholisms un jaunatnes noziedzības strauji vairojas. Mēs dzīvojam atomenerģijas un pasaules telpas iekarošanas ēras sākumos un ar to pašu arī nerotiskā laikmetā. Dzīves slodze un apstākļu spiediens kļuvis pārāk lieli, pretrunīgi un režgoti cilvēka tikumisko spēku pleciem. Mēs pagurstam un notrulināmies, mēģinot mūsu vājību kailumu apsegt ar nodilušā ideālisma un modernizētās,

apstākļiem piemērotās reliģijas ielāpiem. Mūsu pārliecības bieži vairs nesaskan ar ticības dogmatiskiem pamatiem un, taustīdamies kā mijkrēslī, mēs vairs nezinām, kurp mēs īsti ejam. Mēs runājam augstus un cēlus vārdus, mēs lasām un minam rakstus, bet šo vārdu gars mūsu apziņā jau ir izgaisis. Palikusi vienīgi ārējā čaula, tradicionālā forma, bez dzīvības un spara. Tas pats notiek ar politiskiem un filozofiskiem principiem kā demokrācija, brīvība, patriotisms, cilvēcīgums. Mūsu laikmeta traģēdija, kā vakaru demokrātijās masu cilvēki ir paguruši vai pat baidās būt brīvi, jo brīvība prasa cīņas, modrību un upurus, bet vidus mēra cilvēks kāro mierīgas, ērtas un omulīgas dzīvošanas, izklaidēšanās un izpriecu. Labklājība un miers izvērsas par funkcionāliem saukļiem, nevaicājot daudz, kas īsti šis miers ir un ko tas nozīmē verdzinātām un apspiestām Eiropas tautām.

Sašķeltajā pasaulē iznīcības draudi vēl vairāk kāpinājuši emocionālus konfliktus un nedrošības izjūtu, kas pārņēmusi masas. Neurozēs saļodzīto dzīvi raksturo baiļošanās, "anxietas" izjūtas ar tām piemītošo bažīgo saspīlējumu un nomāktību. Šo apstākli ar propagandas un politiskas tehnikas meistarību izmanto autoritāro iekārtu diktatori, sējot draudus, saspīlējumus un reizā arī koeksistences solījumus, tā vājinot pretinieku zemēs morālo pretestību pasaules uzkundzēšanās plāniem. Bet arī vakaru valstsvīri sekmē šo baiļu un draudu atmosfēru un ar nemākulīgu diplomātisku vai propagandas rīcību paši kaitē savai lietai starptautiskā laukā. Bailes un nedrošība rada dažādos pielabināšanās veidus.

Šaipus vai viņpus dzelzs aizkara, tiklab demokrātijām kā diktatūrām, jāsaduras ar to pašu kardinālo problēmu par cilvēku kā funkciju un kā personu. Diktatūrās galvenais ir kolektīvs, ko pārvalda partijas virsotne ar tai pakļauto birokrātijas un policijas aparātu. Individs ir tikai reglamentēta funkcija un līdzeklis partijas mērķu sasniegšanai. Viss personālais ar cilvēka dabisko brīvības tieksmi un pretestības iespēju ir iznīcināms terorā vai pārveidojams, lietojot nemītīgo propagandu un „smadzeņu mazgāšanu“. Tas ir materialistiskais funkcionālisms ar pazīstamo cilvēka-robotu ideālu, ko visnezēlīgākā veidā mēģina realizēt komunistiskā Ķīna.

Vakaru demokrātijas liek sadzīves kārtojuma pamatā brīvo individu. Bet mēs redzējam, kā modernās dzīves apstākļi drīzāk veicina depersonalizāciju, funkcionālu pielāgošanos masu eksistencei, standartizētu dzīvošanu, nekā patstāvīgas individuālītātes izveidošanos. Te rodas nopietnas grūtības saduroties principālam atzinumam ar īstenības apstākļiem. Vēstures dziļā mijkrēslī vakaru demokrātijas pārdzīvo nopietnu iekšēju un ārēju krīzi. Agri vai vēl, neraugoties

uz visiem kompromisiem un illūzorās koeksistences centieniem, pienāks likteņa stunda, kas izšķirs pasaules nākotni un pašu brīvo demokrātiju pastāvēšanu. Kā tagad tā arī turpmāk ciņu izšķirs nevien pārākums teknikā un saimniecībā, militārā sagatavotība un ieroči vien, bet visnotaļ arī morālie un garīgie spēki pašās masās un cilvēku griba būt brīviem un savu brīvību aizstāvēt. Lūk, kālab personālais sākums ir tik svarīgs demokrātiju pastāvēšanā un nekādas mašīnas pat ar organizatorām un pašregulācijas spējām nevar un nevarēs šo dzīvo un brīvo attīstību aizstāt. Bet ko gan varam sagaidīt no neurotiski izlopdzītā indivīda, kura personālais kodols ir drumstalots un nenoturīgs? Šis dezintegrētais cilvēks, gan izkopies tirgum nepieciešamās īpašības, ir garīgi apsicis un zaudējis noturīgu personālu centrējumu. Tāds centrējums prasa gara aktivitāti un vērtību izjūtu. Bet taisni no tādām lietām tīri funkcionālais indivīds vairās, jo tās viņu gluži vienkārši garlaiko. Ciņā ar dzīves rituma vienmuļību un rutīnu viņš drīzāk meklē satraucošus jaunumus, jutekliskus savīļojumus un seksuālas baudas, laiģūtu iespēju noreagēt ar primitīvām emocijām un tā aizmirst ikdienību. Šādu barību viņam jo bagātīgi piegādā kultūras un izpriecē tirgus, pasniedzot jau gatavas „domas“, pārliecības, ainas un kairīgus uzvedumus gluži kā konservus dažādādos veidos. Ar augstu funkcionālu kvalifikāciju var saistīties pliekana un trūcīga dvēseliskā dzīve. Ārējās mērķtiecības atspere iegrožo iekšējos konfliktus un neapmierinātību. Ja nu šīs atsperes izrādas par vājām, seko gan neurozes gan psihotiski dvēseliski traucējumi un notiek neizskaidrojamās eksplozīvās darbības ar smagām sekām.

Egocentriskais funkcionālais cilvēks maz apsola dzīves lielās un kritiskās situācijās, jo viņam rūp savas ādas saglabāšana. Tāds ir lielpilsētas stāds - izmanīgais „asfalta cilvēks“ ar apbrīnojamu veiklību piemēroties mainīgām situācijām, lai iegūtu iecerētos labumus. Kā intelektuāls algādzis viņš bez savas noteiktas iekšējas pārliecības, var pārstāvēt un aizstāvēt pēc vēlēšanās pavisam pretējus uzskatus, ja vien par to labi samaksā. Viņa attiecības ar citiem cilvēkiem nosaka tīri veikalnieciskais „par tik, par cik“ un „man gan ļoti žēl, bet...“, jo šis tips atzīst vienīgi izdevīgu sakaru pazīšanos ko dažreiz sauc par „draudzību“. Tas ir īsts gaisa augs bez saknēm, kam nav ne savas zemes, ne tautas, kam pieķerties ar sirdi, bet tikai dzīvošanas vietas. Viņš jūtas kā zivs ūdenī uz ikvienas lielpilsētas asfalta.

Viņa tuvnieks ir vienaldzīgais ciniķis, truli vai uzpūtīgi bezjūtīgs un nevērīgs pret citu cerībām, pārliecībām, ciešanām un priekiem. Viss viņa acis ir tikai izdevīgāka vai neizdevīgāka tirgus prece, arī

tā saucamie garīgie centieni un dzīves ideāli. Savu iekšējo šaurību un vērtību izjūtas atrofiju viņš mēģina kompensēt ar negatīvismu, interesēdamies vienīgi par to, kas sola panākumus peļņā vai baudā. Dzīves formām, tradīcijām un nacionāliem svētumiem šim „vienaldzīgajam“ šķiet nav nekādas vērtības. Par tādām lai jūsmo idealistiskie pikstulī, kas pēc viņa domām ir tikai tādi nicināmi muļķi vai arī liekuļi.

Glūzi dabiski tā nonākam pie jautājuma, ko darīt, lai tagadnes cilvēks no savas atsvešināšanās atkal atrastu ceļu uz sevi pašu, atkratoties no visa liekā, svešā un neistā, kas laupa viņa brīvību? Būtu labi, ja eksistētu kāda maģiska formula vai recepte, kā visu to panākt. Dažs iegalvo kā brīnumlīdzekli „pozitīvo domāšanu“, cits lūgšanu, cits optimisma noskaņu pašiedvesmā ... Diemžēl, tāda brīnumlīdzekļa nav, lai gan ir vairāk vai mazāk noderīgi funkcionāli un tehnoloģiski paņēmieni, psihiskās ievirzes veidi. Būtisks risinājums drīzāk nozīmē kādu dziļāku maiņu pašos cilvēka eksistences pamatos, kādu garīgu atmodu un pārvērtību, ko līdzīgu reliģiskai atdzimšanai. Vismazāk gan būtu līdzēts ar mašīnu un tehnikas valstības nolādēšanu vai pat iedomātu sagraušanu. Tas ir nevien neiespējami, bet arī aplami. Problēmas kodols ir tas, vai aparātiem un tehnikai ir jāuzkundzējas pār cilvēku jeb cilvēkam ir jāatrod garīgi spēki, lai sagrautu vergošanu visam nedzīvajam un lietām, lai tehnikas panākumi un brīnumi kalpotu cilvēka brīvībai un gara attīstībai.

Būtu naīvi domāt, ka šāda pārvērtība cilvēcē viegli un vienkārši panākama. Mēs nezinām, ko ritdiena mums nesīs. Materiālismā un relativismā iestīgušam cilvēkam ir jāmacās parbaudīt sevi, jāatgūst ticība sev un savas brīvības aicinājumam. Tas nozīmē būt nomodā par mūsu svētumiem, ko apdraud un grib iznīcināt svešās un naidīgās varas.

Lai atļauts beigās mazs piemērinājums. Funkcionālā vērtējuma varā, mēs esam raduši kvalificēt personu un tās vēsturisko nozīmi no ārējo panākumu lieluma un skaitļos izteiktā veikuma. Varmākas, kas nogalinājuši un verdzinājuši tūkstošiem, ja miljoniem cilvēku, ir vēsturiski nozīmīgi lielumi. Bet vēstures lapas, protams, klusēs par sirdsšķīstiem cilvēkiem, kas bez skaļuma ziedojuši savu dzīvi un savas pūles citiem, izstarodami savās gaitās dvēselisku spēku, siltumu un skaidrību. No profesionālās zinātnes viedokļa būtu smieklīgi un sentimentāli meklēt vēstures rakstos pēc kādas Poruka baltās, gaišās Kukažiņas vai pat vientiesīša Antiņa-tautas dvēseles paudējiem. Viņi taču nav nekā vēsturiski nozīmīga veikuši, kas būtu funkcionāli liels un iespaidīgs.

Tomēr kādā citā - iekšējās brīvības un gara tikumiskā spēka perspektīvā - šie un neskaitāmie citi vēsturiski nenozīmīgie cilvēki va-

rētu izrādīties, viņiem pašiem un mums par lielu pārsteigumu, vareni un nozīmīgi savā dvēseliskā kodolā, savā eksistenciālā būtībā. Turpretim, mūsu aprīnotais funkcionālais diženums varētu sabrukt savā iekšējā niecīgumā, ja vien tam neatrastu kādu metafizisku attaisnojumu. Tas izklausās tā bērnišķīgi un paradoksāli. Bet tādas jau dažkārt izskatās lietas, kas kļūst nozīmīgas aizmūžu gaismā.

Man as Personality and as a Function (Summary)

Discussed are the two interrelated aspects of man's being, the personal and the functional. As a person man is defined by the freedom of his individual mind. From a pure functional point of view, he becomes instrumental, relative to some objective. Though any personal existence needs its functions and, vice versa, all human functions are bound to a person, the problem is whether we acknowledge the reality of a personal being or consider it to be nothing but a complex of functions.

The conditions of modern life foster certain deep conflicts between a personal and a functional existence and the evaluation of man. One of the basic principles of Western civilization is to grant the freedom of a person and to recognize the absolute value of a human being. The person, one's true self, is the dynamic center of our life, developing in a definite natural and historical situation by virtue of actions and reactions.

The classical humanistic tradition formed an ideal of harmoniously integrated functions and dispositions in order to achieve the fullness and consummation of individual life. Both the humanism of classical Greece and the *l'uomo universale* of the Italian Renaissance are exponents of such a philosophy. The total crisis of our contemporary civilization has buried this aesthetic ideal of classical paideia. Coeval philosophy, psychology, literature and art anyway, they do not believe in and are not interested in this sort of harmonious life. They rather emphasize the tragic and conflicting aspects of human existence. It seems that at present the darkness and passion of night enjoy their day.

On the other hand, our technological and space age is highly interested in specialized functions and the functional limitations of man. That results in pure functional evaluation of human life mostly concerning its market price as different from the personal value of man. The true being and integrity of man becomes subdued to dominating functional qualifications. A depersonalized and pure functional type of man is an outgrowth of such a situation and specially cultivated in communistic countries. This often involves some deep conflicts between integration of a personal life and narrowness of specialized functions which consume our life. Furthermore, the growing independence of specialized functions first weakens then desintegrates the personal life. Man becomes estranged from his true self, his inner substance. His sense of values becomes impoverished and even disintegrated. Beyond the purposiveness of functioning, the human life appears now meaningless.

These problems are also discussed in reference to conflicting foundations of Western Democracies and Eastern communism characterized by its dictatorship and extreme collectivism. But also in free countries the conditions of our technological age inevitably produce some tendencies of collectivism and depersonalization which endanger the roots of individualism. Functional top achievements of a scientist, artist, etc., though usually giving a high degree of satisfaction may at the same time lead to a certain emptiness in and frustration of their intimate and personal life. The scientist and engineer on the one hand and the psychiatrist on the other, markedly symbolize the discrepancy between the two essential aspects of our time: its technological greatness and its human weakness in view of growing anxiety and neuroses, manifesting a feeling of insecurity and frustration.

RELIGISKĀ SPRIEDUMA SATURS

Jautājums, vai reliģiskie spriedumi (teikumi, kas satur vienu vai vairākus reliģiskus terminus) ir saturīgi līdzīgi zinātniskajiem apgalvojumiem, t. i., vai tie var pārņemt zināmus zināšanu saturus, ir viens no modernās reliģijas filozofijas centrālajiem jautājumiem. Jautājums pats par sevi nav jauns. To mēs atrodam jau senajā problēmā, vai reliģiskais ieskats spēj dot zināšanu satursu līdzīgu tām, kuras atklājas cilvēka prāta (zinātniskajos) meklējumos. Tomēr sakarā ar analītiskās un naturālistiskās filozofijas parādīšanos šī problēma ir ieguvusi īpaši asu formulējumu. Tas ir izteikts jautājumā par reliģiskā apgalvojuma (propozīcijas) verificēšanu jeb pārbaudi. Analītiskā filozofija noraida iespēju, ka reliģiskie apgalvojumi varētu būt saturīgi empīriskās verificēšanas principa robežās. Tie nav pēc sava satura ne analītiski, ne arī sintetiski. Tie nav pašas par sevi saprotamas propozīcijas, kādas mēs atrodam matēmatikā un loģikā. Tos nevar arī pārbaudīt jeb verificēt empīriski, t. i., pārtulkot novērojumu protokola teikumus, kas aprakstītu kādu visiem piejamu parādību. Nav arī iespējams formulēt kādu aptuvenu verificēšanas plānu, kuŗa ietvaros varētu paredzēt protokola teikumus, kas atbalstītu vienu vai otru reliģisku apgalvojumu. Šādas analīzes rezultātā analītiskās tradīcijas pārstāvji, kā jaunpozitīvistu Eiers (Ayer), Karnaps (Carnap) u.c., var sacīt, ka tiklab teisms kā ateisms ir nesaturīgi empīriskās verificēšanas robežās. Reliģiskie apgalvojumi ir labākā gadījumā skatu izplūdumi, kas raksturo runātāja izjūtas vai garastāvokli. Naturālistiskā tradīcija ir vienīgā prātīgā ar analītiķu jeb pozitīvistu slēdzieniem: reliģiskajiem apgalvojumiem nevar būt atziņu (kognitīvs) saturs. Atšķirība ir tā, ka filozofiskie naturālisti domā, ka līdz ar zināšanu satura zaudēšanu reliģiskie apgalvojumi tomēr nezaudē savu nozīmi. Lai gan tie nevar būt patiesi vai aplami, pareizi vai nepareizi (šīs īpašības piemīt tikai verificējamiem teikumiem), reliģiskajiem apgalvojumiem ir svarīgas funkcijas cilvēka jūtu dzīves organizēšanā un kontrolē. Tie paši gan nekā neapraksta, bet dod cilvēkam vizijas un ideālus, kuri svarīgi sabiedrības uzturēšanā. Reliģija labākā gadījumā ir māksla ar visām tās iespējam un ierobežojumiem.

Reliģiskā apgalvojuma satura problēma tomēr nav tik vienkārša, kā to analizējuši pozitīvistu vai naturālistu. Problēmu sarežģī īpaši tas apstāklis, ka, runājot par reliģiskajiem jautājumiem, cilvēki lieto ne

tikai reliģiskos apgalvojumus, bet arī teoloģiskus teikumus. Tie ir noteikti jāatšķir, lai nerastos bīstami pārpratumi. Reliģiskos izsacījumus vai, plašāki runājot, reliģisko valodu mēs lietojam, lai izteiktu un aprakstītu zināmas parādības cilvēka dzīvē. Tā attiecas uz zināmiem, konkrētiem, individuāliem pārdzīvojumiem, kuŗus mēs varam uzrādīt. Kā tāda tā ir, vai vismaz pretendē būt, līdzīga kuŗai katrai citai „objektu“ valodai, kas izteic konkrētus novērojumus un pieredzējumus. Teoloģiskie teikumi pieder citai mūsu izsacījumu sfērai. Ar teoloģiskās valodas palīdzību mēs runājam p a r šiem pārdzīvojumiem un parādībām, kuŗas aprakstīti reliģiskajā valodā. Ar tās palīdzību mēs organizējam un analizējam šos parādību aprakstus. Teoloģiskā valoda ir sistematiska; tā ir veidota apzināti, kamēr reliģiskā valoda veidojusies dabiski. Kā visiem pazīstamu reliģiskās valodas piemērus varam minēt praviešu macības *Vecajā derībā*, Jēzus Kalna runu *Jaunajā derībā*, eņģeļa Gābriela vēsti Muhamedam *Korānā* u. t. t. Teoloģiskās valodas piemēri ir Akvinas Toma *Summa Theologica*, Melanchtona *Loci* u. c.

Šī noteiktā izšķirība starp teoloģisko un reliģisko valodu nav nekas īpaši jauns. Ja mēs to šeit sevišķi atgādinām, tad tas ir tādēļ, ka ne analistiskās ne naturālistiskās filozofijas pārstāvji bieži neizšķir šīs divas valodas. Ir nelaimīgi, ka Eiērs, piemēram, uzlūko par tipisku reliģiskās valodas piemēru teikumu „Dievs eksistē“. Pieņemot šāda veida teikumu par modeli un analizējot verifikācijas principa ietvaros, ir viegli saprotams, ka var nonākt pie slēdziena, ka šis teikums nav ne analītisks ne arī sintētisks un tālab, nesaturīgs. - Šis teikums vispāri nav reliģisks apgalvojums, bet pieder teoloģiskajai valodai. Kā teoloģiskai valodai piederoša izteiksme tas vispāri nevar būt ne sintētisks, ne analītisks. Par tā saturu ir jārunā citādā veidā.

Teoloģiskajā valodā, kā mēs jau iepriekš aizrādijām, mēs runājam p a r parādībām, kuŗas aprakstītas reliģiskajā valodā. To varam izteikt vēl vienkāršāk: ar teoloģiskās valodas palīdzību mēs runājam par reliģisko valodu. Citiem vārdiem, teoloģiskā valoda ir metavaloda; tā ir īpaši izveidots metalingvistisks paņēmiens, īpaši konstruēta simbolu sistema, ar kuŗas palīdzību mēs organizējam zināmu „objektu“ valodu un atsaucamies uz to, - šajā gadījumā, reliģisko valodu. Ja tas tā, tad ikviens teikums teoloģiskajā valodā pēc savas būtības ir vai nu *lietošanas likums* (kā zināma veida reliģiskie apgalvojumi sarunā ir lietojami), vai zināmu *teikumu grupu apraksts* (pie kāda veida attiecīgais reliģiskais apgalvojums pieder). Šajā ziņā teoloģija ir līdzīga kādas valodas gramatikai vai loģikai. Arī tās apraksta valodas teikumu un spriedumu veidus un nosaka attiecīgo veidu lietošanas joslas. Ne gramatika, ne arī loģika nerunā par

atsevišķiem novērojamiem priekšmetiem, konkrētiem pārdzīvojumiem, u. t. t.

Ja nu jautājam, kādā veidā teoloģiskie teikumi var būt saturīgi, tad atbilde šē ir ļoti vienkārša: tādā pat veidā kā ikviena cita metaloda, piemēram, tā, kurā ir formulēts pats empīriskās verificēšanas princips. Paši radikalākie analītiskās filozofijas pārstāvji ir atzinuši, ka empīriskās verificācijas principa formulējums nav ne analītisks, ne arī sintētisks. Eiērs kādā no saviem vēlākiem darbiem bija spiests atzīt, ka šis princips labākā gadījumā ir empīriskā hipoteze. Citi ir aprādījuši, ka tas ir saskaņā ar „parasto valodu“ (ordinary language). Lai būtu kāds būdams šī jautājuma tālākais atrisinājums, teoloģiskie teikumi ir saturīgi tāpat kā ikviens gramatikas likums ir saturīgs, piemēram Karnapa Valoda II. Šis fakts ir svarīgs ne tikai raugoties no analītiskās filozofijas redzes viedokļa vien, bet tam, kā mēs vēlāk redzēsim, ir zināmas konsekvences pašas teoloģiskās valodas ietvaros.

Noskaidrojuši šo jautājumu, mēs tagad varam pievērsties tieši reliģiskajai valodai, kura sastādās no reliģiskajiem apgalvojumiem. Kā minējām, šī valoda ir, vai vismaz šķiet līdzīga „objektu“ valodai, kas sastādās no viena vai otra veida protokola teikumiem, kas apraksta verificējamās parādības. Ja mēs apskatām dažādos reliģiskos apgalvojumus, kas sastāda reliģisko valodu, ir iespējams šos apgalvojumus sadalīt vairākās grupās. Viena šāda grupa būs tie reliģiskie apgalvojumi, kuri izsaka runātāja izjūtas. Tie saskaņā ar empīrisko verificēšanas teoriju nebūs saturīgi (nevarēs pārnest zināšanu jeb kognitīvus saturus), lai gan tie varbūt paturēs citas svarīgas funkcijas. Otrā grupa būs reliģiskie apgalvojumi, kas patiesībā pieder sociālajām zinātnēm, psiholoģijai vai medicīnai. Tie būs zinātniskas propozīcijas, kuras dažādu iemeslu dēļ ir izteiktas ar reliģiskiem simboliem. - Šis divas reliģisko apgalvojumu grupas tomēr neizsmēļ visus teikumus un izsacījumus reliģiskajā valodā. Paliks pāri trešā, vissvarīgākā grupa.

Mēģinot konstatēt šīs trešās grupas centrālo iezīmi, tas ir visvieglāk izdarāms, apskatot kādu konkrētu piemēru. „Gadā, kad ķēniņš Uzija mira, arī es redzēju to Kungu, augsti paceltu ...“ ir varbūt visskaidrākais piemērs. Šis reliģiskais apgalvojums apraksta kādu *vienreizēju vēsturisku notikumu*. Vai šis notikuma apraksts ir pareizs vai ne, nav pašreiz svarīgi. Galvenais ir saredzēt, ka šē pēc savas formas mūsu priekšā atrodas vēsturiska notikuma apraksts. Kā tāds, tas formāli neatšķiras no ikviena cita notikuma apraksta, kas atrodams vēsturiskos dokumentos, vēstures grāmatās u. c. Tomēr šāda veida reliģiskais apgalvojums nav tikai vienreizēja vēsturiska notikuma apraksts vien; tas ietver sevī arī zināmu propozīciju par šī vēsturiskā

notikuma cēloniem. Šajā gadījumā šī vēsturiskā notikuma izskaidrojums ir „tā Kunga“ rīcība, kas ļauj Jezajam redzēt parādību templī. Tāpat kā iepriekšējā gadījumā, mēs nejutājam par šī izskaidrojuma pareizību. Mums pietiek tikai konstatēt, ka šeit ir ietverta zināma hipotēze par vienreizēja notikuma cēloni. - Šīs analīzes rezultātā varam aprakstīt šo trešo, svarīgo reliģisko apgalvojumu grupu kā teikumus par *vienreizējiem pagātnes notikumiem*, kuŗi ietver sevī arī *porpozīciju par šo notikumu iemesliem*. Ja mēs gribam noskaidrot šo teikumu kognitīvo (atziņas) saturu, mums ir jāaplūko, kā empīriskās verifikācijas principa aizstāvji rīkojas līdzīgos gadījumos.

Teikumi par vienreizējiem pagātnes notikumiem, t. s., vēsturiskās propozīcijas, ir vienmēr sagādājuši nopietnas grūtības gan analītiskās gan naturālistiskās filozofijas pārstāvjiem. Tās noteikti atšķiras no spriedumiem, kuŗus atrodam, piemēram, dabas zinātnēs. Šīs propozīcijas attiecas uz parādībām, kuras nav vairs novērojamas. Tās pieder pagātnei. Tālāk, vēsturiskās propozīcijas, šķiet, attiecas uz vienreizējiem notikumiem un personām, kas nepakļaujas eksperimentālai pārbaudei. Šādos apstākļos ir radušās vairākas mācības, kā mēģināt saprast vēsturisko propozīciju saturu. Pirmā šāda doktrīna, kuru izveidoja C. D. Brods (Broad) un S. Aleksandrs (Alexander), noliedz, ka vēsturiskās propozīcijas attiecas uz pagātņi vispāri. Ja kāds notikums ir norisinājies, tad zināmā veidā tas turpina norisināties līdz šai dienai. Citiem vārdiem, tā sekas ir pieejamas novērotājam šodien. Arī šī notikuma piederība pagātnei ir kautkas pašreiz empīriski uztverams un novērojams. Šī mācība, cik tālu tā nav arī ietekmējusi īpaši, t. s., procesa filozofiju, nav varējusi izturēt kritikas, jo ļoti grūti ir aprakstīt to veidu kā pagātnes notikums tiešām eksistēt vēl šodien. Filozofi ir norādījuši, ka šī uzskata pamatā atrodas atmiņas tēlu identifikācija ar pašiem notikumiem. - Otra veida doktrīna ir mēģinājums katru vēsturisku propozīciju atvasināt no historiografisku materiālu apraksta. Vēsturiskās propozīcijas attiecas uz dokumentiem, pieminekļiem u. t. t., kas pieejami ostensīvai pārbaudei. Šis ieskaits, kas atspoguļo vēsturnieka praktisko darbu, arī saistās ar veselu problēmu rindu. Vēstures avoti un notikumi ir atšķirīgi. Bez tam šāda vēsturisko propozīciju izpratne padara mūsu zināšanas nestabīlas no filozofiskā viedokļa - vēsturiskie materiāli mainās gan kvantitatīvi gan arī kvalitatīvi. Trešā veida teorija ir tā, kuru Eiers aizstāvēja savas *Valoda, patiesība un loģika* pirmajā izdevumā. Eiers uzskatīja visas vēsturiskās propozīcijas par empīriskām hipotēzēm, līdzīgi kā likumības dabas zinātnēs ir hipotēzes. Ka šādas, empīriskas hipotēzes vēsturiskas propozīcijas attiecas uz nākotni - tie ir likumības nākotnes pieredzējumu izpratnei. Šādā gadījumā verificēšana ir stipri komplicēta. Vēsturiskās propozīcijas

nevar verificēt atsevišķi, t. i. neatkarīgi no teorijām par cilvēka dabu un izturēšanos. Tikai kopā ar šo teoriju slēdzieniem ir iespējams izveidot eksperimentālas situācijas. - *Valodas, patiesības un loģikas otrajā izdevumā* Eiers bija spiests mainīt savus uzskatus. Tam bija vairāki iemesli, kaut vai grūtības, kā pārtulkot „X mira 1201. gadā“ šādā empīriskā hipotēzē, kas attiektos uz nākotni. Bez tam nākotnes piedzīvojumi (future experiences) bija diezgan nenoteikti. Eiers atzina, ka vēsturiskas propozīcijas tomēr attiecas uz pagātņi. Tās ietver šēvi pieņēmumu, ka īpaši novērojumi būtu notikuši, ja zināmi noteikumi būtu bijuši ievēroti. Šādā sakarā analītiskie filozofi runāja par „retrodiķijām“ - paredzējumiem attiecībā uz pagātņi. Tomēr arī šis nebija īsts atrisinājums, jo ikviens zināja, ka „zināmie noteikumi“ tagadnes novērotājam savā būtībā nebija veicami, t. i. viņam nebija iespējams dzīvot pagātnē. - Ceturtā veida teorija ir aprakstīta Eiera *Zināšanas problēmā*. Vēsturiskās propozīcijas gan pēc formas ir empīriskas hipotēzes, bet tās pārbaudāmas īpatnējas indukcijas ceļā. Šī indukcija attiecas uz pagātņi, t. i. viena vēsturiska propozīcija atbalsta otru, viena hipotēze izskaidro otru. Prasīt kāda cita veida, neatkarīgu verifikāciju nav domājams. Šāda veida nostāja savā ziņā ir pilnīgs pagrieziens analītiskajā domāšanā. Vēsturiskās propozīcijas verifikācija savos pamatos nav empīriskā, bet gan atkarīgā no šīs propozīcijas saskaņas ar citām vēsturiskām propozīcijām. Kādas tam ir tālākas sekas ir plašs jautājums. To aprakstīt nav mūsu tiešais jautājums. Ir svarīgi tomēr atzīmēt, ka šī atkāpšanās no empīriskā verifikācijas principa *nenozīmē, ka vēsturiskā propozīcija zaudētu savu kognitīvo saturu*. Lai gan mēs nevaram pārtulkot „Saules kauja notika 1236. gadā“ protokola teikumus, mēs nevaram apšaubīt tā saturīgumu.

Mēs esam aprakstījuši šīs četras dažādās teorijas, jo tās attiecas uz tiem reliģiskajiem apgalvojumiem, kurus mēs interpretējam kā vēsturiskās propozīcijas. Ja mēs domājam par reliģiskā apgalvojuma verifikāciju, mums ir jāseko vienai no iepriekš minētajām četrām teorijām. Šajā ziņā īpaša vērība jāpievērš pēdējai teorijai, kura vēsturiskās propozīcijas satura jautājumu mēģina atrisināt iekšējās saskaņas jeb koherences ceļā. Tomēr tas vēl nav viss. Mēs iepriekš aizrādījām, ka reliģiskie apgalvojumi kā vēsturiskās propozīcijas ietver sevī arī propozīcijas par zināma veida notikumu iemesliem. Šajā sakarā mums ir jānoskaidro, kā analītiskā filozofija apskata kauzālus izskaidrojumus (teorijas) vēsturē, t. i. sekojoša tipa teikumus „A ir notikuma B iemesls“.

Nemēģinot aprakstīt plašās debātes kauzālo izskaidrojumu jautājumā, mēs varam aprobežoties ar sekojošiem slēdzieniem. Pirmkārt, kauzālie izskaidrojumi vēsturē savā būtībā neatšķiras no kauzāliem

izskaidrojumiem citās zinātnēs (Sk. K. G. Hempela *Vispārējo likumu funkcijas vēsturē*). Tie mēģina sniegt viena vai otra veida „izskaidrojuma skici“ noteiktas teorijas robežās. Ja šīs teorijas nevar iepriekš noteikt notikumu norises, kā tas ir dabas zinātņu likumu gadījumā, tas tomēr nemaina šo izskaidrojumu teoretisko jeb hipotētisko raksturu. Otrkārt, šāda veida izskaidrojumi mēģina noskaidrot sakarības notikumu starpā. Tas nenozīmē determinismu, kas izslēgtu brīvības un spontānos elementus. Treškārt, dažādo mainīgo elementu daudzums katrā vēsturiskā izskaidrojumā, nenozīmē, ka mums nebūtu iespējams formulēt kauzālas teorijas; tās tikai norāda, ka mums jā-rēķinās ar daudziem un dažādiem empīriskiem pieņēmumiem, teoriju zemū probabilitāti u. t. t.

Šajos slēdzienos svarīgs ir atziņums, ka ikviens kauzāls izskaidrojums ir zināmas teorijas robežās. Šīs teorijas var būt dažādas - ekonomiskas, socioloģiskas, psiholoģiskas u. t. t. Savā pēdējā analizē tās būs teorijas par cilvēka dabu un izturēšanos. Vai šīs teorijas ir vispāri empīriski verificējamas vārda tiešā nozīmē, t. i. pārtulkojamas protokola teikumos, ir komplicēts jautājums, kuru būs iespējams atbildēt tikai katrā konkrētā gadījumā.

Arī kauzālais izskaidrojums, kas ir ietverts reliģiskajā apgalvojumā, ir dots zināmas teorijas veidā (vienalga lai kādus simbolus šeit nelietotu). Šī teorija ir savā būtībā uzskats par cilvēka dabu un izturēšanos (teoloģiskajā valodā mēs to apzīmējam par doktrīnu). Tādēļ, ja mēs mēģinām apšaubīt kauzālo izskaidrojumu, kas ietverts reliģiskajā apgalvojumā, tad tas nozīmē lielā mērā izšķiršanos starp divām dažāda veida teorijām par cilvēka dabu un izturēšanos, bet ne starp kādu „doktrīnu“ un „droši pierādamiem“ faktiem. Arī, ja mēs reliģisko kauzālo izskaidrojumu noraidītu vienā gadījumā, tad tas nenozīmē, ka nākošajā atsevišķā gadījumā tas apriori būtu nepareizs. Ietvertais kauzālais izskaidrojums vienmēr saturēs kognitīvus elementus, kuŗu patiesumu vai nepatiesumu būs iespējams noskaidrot tikai katrā atsevišķā gadījumā.

Ja mēs atzīstam, ka noteikta reliģisko apgalvojumu grupa var būt saturīga kā zināma veida vēsturiskas propozīcijas, kas ietver noteikta veida kauzālus izskaidrojumus, tad mums ir jāstopas ar jaunu jautājumu: vai vēstures pētišanas robežās nav jāatzīst, ka reliģiskie apgalvojumi visi ir nepatiesi (ievērot, nevis nesaturīgi!) ? Citiem vārdiem, vai tīri vēsturiski pierādījumi neizšķir mūsu jautājumu tā, ka rezultāti nebūtu sevišķi nozīmīgi? Šo jautājumu var izšķirt tikai aposteriori ceļā; mēs varam šeit runāt tikai par vēsturnieka metodi. Ja vēsturniekam jāizšķiras starp divām vēsturiskām propozīcijām:

- (1) Notikums A noticis laikā T un vietā P,
- (2) Notikums A nav noticis laikā T un vietā P,

tad katrā gadījumā viņš meklēs pierādījumus (1) vai (2). Šo pierādījumu daudzums un kvalitāte noteiks viņa izšķiršanos. Tāpat ievērojama loma būs viņa paša ieskatiem, interesēm, sabiedrības un profesionāliem ideāliem. Retos gadījumos, īpaši, tur, kur vēsturnieks nodarbojas ar senākiem laikiem, būs tā, ka visi pierādījumi būs tikai (1) vai tikai (2). Abām propozīcijām būs pierādījumi, vienai vairāk, otrai mazāk. Ka tas tā tiešām ir, norāda lielā vēsturisko darbu dažādība. Ko tas nozīmē? Tas mūsu jautājumā nozīmē, ka arī tīri vēsturiskās pētišanas ietvaros *pastāv iespējas*, ka reliģiskais apgalvojums kā vienreizēja vēsturiska notikuma apraksts ir pareizs. Arī reliģiskajam apgalvojumam var būt daudzi kvalitatīvi nozīmīgi pierādījumi.

Ir vēl viena reliģisko apgalvojumu grupa, kura saistās ar notikumiem, bet atšķiras no līdz šim apskatītās. Tie ir reliģiskie apgalvojumi, kuri attiecas uz *nākotnes* notikumiem. Kā tipisku piemēru mēs varētu minēt: „Kristus nāks tiesāt dzīvos un mirušos“. Vesela rinda analitiskās filozofijas aizstāvju ir mēģinājuši šāda veida reliģiskos apgalvojumus pārtulkot kā „Es vēlos, kaut Kristus nāktu ...“, t. i. teikumos, kas izteiktu runātāja vēlēšanos (psīhisko stāvokli). Dabiski, ka šādos apstākļos šim reliģiskajam apgalvojumam nebūs kognitīva satura. Tomēr ir nopietns jautājums, vai tulkojums „es vēlos, ka ...“ ir vienīgā iespēja. Ja mēs meklējam kādu analogisku piemēru un teiksim „Ledus laikmets atgriezīsies“, tad šāda veida zinātnisku apgalvojumu, mēs netulkojam ar „Es vēlos, ka ledus laikmets atgrieztos“, kas šajā gadījumā izteiktu ģeologa personīgo vēlēšanos, bet ar „Ir zināma iespēja nākotnē, ka ...“. Savas loģiskās formas ziņā „Kristus nāks tiesāt dzīvos un mirušos“ un „Ledus laikmets atgriezīsies“ nav atšķirīgi. Tie abi izsaka nākotnes iespējas. Ir cits jautājums, kuŗa no šīm nākotnes iespējām ir „iespējamāka“, bet tas negroza propozīcijas kognitīvo statusu. Vienā gadījumā mums var būt dažādi novērojumi (temperatūras maiņas, jūras straumju maiņas u. t. t.), otrā gadījumā vesela rinda reliģisko apgalvojumu, kas attiecas uz vēsturiskiem notikumiem un to iemesliem, tomēr šāda veida „pierādījumi“ kādai nākotnes iespējai nav izšķirīgi, jo tā ir un paliek *nākotnes iespēja*, kas vēl nav notikusi.

Beigās mēs varam atzīmēt dažas konsekvences. Pirmkārt, mums ir noteikti jāizšķir teoloģiskā valoda no reliģiskās. Mūsu garīgajā dzīvē nepatīkamais sajukums parasti ir radies tur, kur šī izšķirība apziņāti nav tikusi ievērota. Mums ir jāizšķiras, kuŗus terminus mēs lietojam teoloģiskā diskusijā un kuŗus atstāsim reliģiskajai sarunai. Tas ietver plašu teoloģiskās valodas reformu, bet tā ir nepieciešama laikā, kad dabas, matēmatikas un sociālās zinātnes īpašu vēribu pievērs zinātniskajai valodai. Arī reliģiskajai dzīvei ir nepieciešama

ši reforma, jo daudzi maldīgi uzskati ir radušies taisni valodas dēļ.

Otrkārt, apskatot un analizējot reliģiskos apgalvojumus, mums ir jāizvairās tos apskatīt kā vienu kopēju grupu. Tie ir dažādi. Katra atsevišķa grupa ir analizējama atsevišķi, atturoties no pārsteidzīgām generalizācijām. Viena no analitiskās tradīcijas kļūdām ir bijusi visu reliģisko apgalvojumu apvienošana vienā grupā. Reliģiskā valoda ir „dabiski“ veidojusies cauri gadu simtiem dažādās kultūrās. To nevar uzskatīt par kautko viengabalainu.

Treškārt, ja mēs jautājam par kādas propozīcijas kognitīvo saturu, mums ir jāprasa arī, *kādā veidā* šī propozīcija dod zināšanas. Vēsturiskās propozīcijas noteikti atšķiras no citām propozīcijām. Tāpat reliģiskajiem apgalvojumiem var būt kognitīvs saturs, bet tas ir meklējams citādākā veidā nekā „Saule spīd“, „Galds ir brūns“ un līdzīgos gadījumos. Šo faktu analitiskās filozofijas aizstāvji tikai pamazām sāk atskārst.

Ceturtkārt, kristīgā teoloģisko jautājumu lokā bibliiskās teoloģijas problēmas ir vissvarīgākās. Šajā ziņā turpmāki pētījumi par vēstures metodoloģijas attiecībām ar teoloģiju un reliģiju ir īpaši nozīmīgi. Ja mēs tā varētu teikt, ir nepieciešama viena vai otra veida doktrīna par historiografiju, saprotot ar pēdējo zinātni, kas nodarbojas ar pagātnes notikumu aprakstiem.

Piektkārt, jautājums par reliģiska apgalvojuma saturu nekādā ziņā nenoliedz analitiskās filozofijas programmu un nozīmi. Taisni otrādi, šai programmai var būt ļoti tālejošas sekas īpaši šī laika teoloģiskajā domāšanā un reliģiskajā dzīvē. Tāpat, nākot saskarē ar reliģiskiem un teoloģiskiem jautājumiem, analitiskā filozofija var iegūt svarīgu noskaidrojumu un korektūru. Mēs nedrīkstam noslēgt un norobežot mūsu reliģisko dzīvi un teoloģisko domāšanu no tiem radošajiem filozofiskajiem spēkiem, kuri veido šī laika kultūru. Mēs nedrīkstam arī ierobežot kādu filozofisku kustību - šajā gadījumā analitisko filozofiju tikai ar zināmām, izlasītām problēmām. Filozofijas lielais spēks ir tās universālītātē, un analitiskas filozofijas nākotne atkarājas no tā, cik tālu un plaši mēs to varam izlietot dažādās gara dzīves nozarēs.

BIBLIOGRAFIJA

- Black, Max. ed., *Philosophical Analysis*, Cornell University Press.
- Carnap, Rudolf, *Introduction to Semantics*. Harvard University Press. *The Logical Syntax of Language*, Harcourt Broce & Co.
- Feige, Herbert and Sellars, Wilfried, eds. *Reading in Philosophical Analysis*, Appleton - Century Crofts.
- Flew, Antony, and Macintyre, A., eds *New Essays in Philosophical Theology*, The Macmillan Co.
- Gardiner, Patrick, *The Nature of Historical Explanation*, Oxford University Press.
- Morris, Charles, W. *Signs, Language and Behavior*, Prentice-Hall, 1946.
- Von Mises, Richard, *Positivism*, Harvard University Press.
- Zuurdeeg Willem, *An Analytical Philosophy of Religion.*, Abington Press.

The Meaning of the Religious Statements (Summary)

The article examines the cognitive meaning of religious statements or assertions. It suggests certain criticisms about the Analytic and Naturalistic attempts to consider religious statements either as meaningless or non - Cognitive. The distinction between the theological and the religious language are made. Theological language is a meta-language in which we speak about the religious language. Religious statements are considered as a class of historical propositions with all their peculiar problems and consequences for the empirical verification theory.

PIRMIE KURZEMNIEKU SAKARI AR RIETUMINDIJAS SALĀM

Līdz šim laikam nav bijis īstas skaidrības, kad kurzemnieki pirmo reizi sākuši sakarus ar Rietumindijas salām Amerikā. Gandrīz visi modernie vēsturnieki pieņēmuši, ka tas varētu būt noticis ap 1654. gadu, jo par šā gada kurzemnieku koloniālām aktivitātēm bija atrodamas konkrētas liecības Latvijas arhīvos. Pats pēdējais Kurzemes koloniālo jautājumu pētnieks Otto Heincs Matisens (Mattiesens) 1940. gadā to pat apgalvojis katēgoriskā formā. Daži agrīni Kurzemes vēsturnieki minējuši gan arī 1640. vai 1642. gadu. Johans Kristofss Pretoriuss (Praetorius) šādu ziņu minējis 1727. gadā un Kārlis Vilhelms Krūze (Cruse) līdzīgas domas izteicis 1833. un 1837. gadā. Viņu minējumi tomēr nav balstīti nekādās papildus liecībās, un Pretoriuss pat gada skaitli labojis kļūdu atskatā.

Jāņem tomēr vērā, ka Latvijas arhīvos saglabātie materiāli par attiecīgo laikmetu ir ļoti nepilnīgi un ieinteresētam vēsturniekam nepieciešams ieskatīties holandiešu, angļu, franču, spāņu un vācu arhīvu materiālos, lai gūtu pilnīgāku informāciju. Šo rindu rakstītajam ir bijusi iespēja ieskatīties angļu, holandiešu un franču dokumentos, kas skaidri liecina, ka kurzemniekiem bijuši sakari ar Ameriku jau labu laiku pirms 1654. gada. Sēptiņpadsmitā gadsimta sākuma posms Rietum-Indijas vēsturē ir ļoti neskaidrs un sarežģīts, kādēļ jāpārvaļ lielas grūtības, lai atrastu kopsakarību notikumu gaitā un izdarītu secinājumus. Laikmets, kad citas Eiropas tautas sāka cīņi pret spāņu un portugāļu monopolu aizokeanu zemēs, ir bagāts asām cīņām un visdažādākā veida intrigām. Tas raksturīgs ar pretrunīgām un kontroversiālām liecībām, dokumentu viltojumiem un dokumentu iznīcināšanu. Bieži dokumentus atvietoja mutiskas vienošanās, jo atstātie dokumenti varētu būt bīstami vienošanās dalībniekiem. Reliģiskos un politiskos konfliktos bija iesaistīti ne tikai dažādu zemju valdnieki vai valdības, bet arī privātpersonas - aristokrāti, bagāti tirgotāji un vienkārši avatūristi kuģiem bieži bija liela ietekme un vara aizjūras zemēs, kā dažādu zemju valdībām. Vēsturniekam šajā sakarā jāklūst tīri internacionāla vērēna krimināldetektīvam, lai varētu iedziļināties un orientēties šajā avantū-

ru un juridisko kompleksu jūkli. Studijas šajā virzienā ir tomēr bijušas pūļu vērtas, jo tās vēsturniekam atklāj faktu, ka kurzemnieki blakus spāņiem, portugāļiem, holandiešiem, angļiem un frančiem pieder pie pirmajiem ekspedīciju rīkotājiem un koloniju organizētājiem pārokeanu zemēs. Daudzas citas Eiropas tautas sekojušas šai agrīnajai grupai vismaz pusgadsimtu vēlāk.

Kurzemnieku vārds visvairāk saistīts ar Tobāgo salu. Nav īstas skaidrības arī, kad eiropieši pirmo reizi ieraudzījuši šo skaisto Antiļu salu Venecuēlas krastu tuvumā. Pieņem, ka Kristofors Kolumbs to atklājis 1498. gadā atceļā no Dienvid-Amerikas krastiem netālu no Trinidādas un Grenādas salām, kuŗas viņš noteikti redzējis. Domā, ka Tobāgo sala ir viņa pieminētā Asunciona. Kāda redzējis, apgalvo, ka Kolumbs salai izraudzījis Tobāgo vārdu, jo salas forma atgādina karību indiāņu instrumentu - *tabaco* - tabakas smēķēšanai.²

Senos laikos Tobāgo sala ir bijusi medību lauks Trinidādā un Dienvid-Amerikas kontinentā dzīvojošai ļoti mežonīgai karību indiāņu ciltij. Kāds anonīms autors 1749. gadā norādījis, ka karibi dzīvojuši Tobāgo salā pastāvīgi un uzskatījuši to par savu vērtīgāko, patīkamāko un bagātāko īpašumu.³ Vēlāko laiku vēsturnieki gan katēgoriski noliedza, ka karibi jebkad Tobāgo salā uzturējušies ilgāku laiku. Šo rindu autors tomēr redzējis kurzemnieku dokumentus, kas skaidri liecina, ka karibi Tobāgo salā dzīvojuši ciemos. Šo faktu apliecina arī atradumi kurzemnieku apmetņu tuvumā esošo indiāņu nometņu izrakumos, kuŗu izvērtēšanā piedalījās šo rindu autors 1957. un 1959. gadā. Dienvid-Amerikā dzīvojošie karibi bijuši briesmīgi pirmo eiropiešu kolonistu - spāņu - ienaidnieki, bet puslidz draudzīgi citiem eiropiešiem, kuŗi uzbruka spāņiem. Mazo Antiļu salu karībiem ar spāņiem nebija gandrīz nekādu darīšanu, jo spāņus šīs salas neinteresēja, kaut gan tās, tāpat kā visas pārējās Amerikas zemes, atskaitot Brazīlijas stūri, ar pāvesta Tordesillas lēmumu kopš 1494. gada teorētiski skaitījās Spānijas īpašums. Spāņus interesēja plašās Dienvid-Amerikas zemes un Lielās Antiļu salas, kur varēja cerēt iegūt zeltu un sudrabu. Bez tam viņi nevelējās izkaisīt daudzajās mazajās salās savus nelielos kaŗaspēka kontingentus, kuŗus varētu iznīcināt karību un aravāku indiāņi. Karību naids izpaudās šajās salās pret holandiešiem, angļiem un citiem eiropiešiem, kuŗi centās nomesties spāņu neokupētās teritorijās, lai sāktu kontrbandas tirdzniecību ar Spānijas valdības ļoti izmantotajiem spāņu kolonistiem un karību ienaidniekiem - aravāku indiāņiem, kuŗi bija daudz miermīlīgāki un civilizētāki nekā karibi un kuŗu skaits bija daudz lielāks.

Tobāgo sala bija izdevīga baze sirojumos braucošajiem karibiem un viņus vajājošiem aravākiem. Bieži karibi Tobāgo salā ieradās ar kara gājienos sagūstītajiem ienaidniekiem, kuŗus drausmīgās orgijās apēda. To aprakstījis arī angļu rakstnieks Dēnjels Difou (*Defoe*) savā populārajā darbā *Robinsons Krūzo*. Viņš Tobāgo salu bija izvēlējis par sava varoņa apmešanās vietu, balstoties kurzemnieku aģenta Londonā kapteiņa Džona Poinca (*Poyntz*) 1683. un 1695. gadā publicētajos salas aprakstos. Karību dēļ Tobāgo sala bija viena no bīstamākajām vietām Antiļu salās.⁴

Neraugoties uz to, Tobāgo pievilka vairāk kolonistus nekā jebkura cita Antiļu sala. Daudzas valdības un privātpersonas to uzskatīja par savu īpašumu. Sala mainīja valdniekus vairāk nekā divdesmit reizi. 300 gadus tā bija nepārtrauktu cīņu un sacensību objekts un šajā ziņā atgādina Latviju. Cīņā par Tobāgo salu piedalījās vai bija ieinteresēti spāņi, holandieši, angļi, kurzemnieki, franči, brandenburgieši, zviedri, un, protams, arī karibi un aravāki. Bija jābrīnās par Tobāgo salas lielo pievilksanas spēku, jo tā bija mazāka nekā lielais vairums Antiļu salu un nebija arī viena no bagātākajām.

Daži vēsturnieki apgalvojuši, ka angļu karogs Tobāgo salā pirmo reizi pacelts 1580. gadā un karalis Džeims (*James*) I to pasludinājis par karalistes īpašumu 1608. gadā. Nav tomēr saglabājies neviens dokuments, kas to apliecinātu. Ir gan zināms, ka vēlākajos gados angļi Tobāgo šad un tad apmeklējuši savos sirojumos un tā viņiem noderējusi kā baze iebrukumam lielajā kaimiņu salā Trinidādā, kur bija spāņu kolonijas. Ir minēts, ka kāds angļis Roberts Harkorts (*Harcourt*) Tobāgo salā pircis no spāņiem tabaku. Sers Roberts Dalejs (*Dudley*) Tobāgo apciemojis 1594./95. gadā, neveiksmīgi mēģinot tur zeltu. Slavenā sera Voltera Rolija (*Raleigh*) līdzgaitnieks kapteinis Lorenss Keimiss (*Keymis*) salu apmeklēja 1596. gadā. Keimisa stūrmanis Gilberts (*Gilbert*) tur nodzīvojis pat vairākus gadus. Slavenais angļu diplomāts un ceļotājs sers Tomass Rous (*Roe*), vēlākais Kurzemes hercogistes diplomātiskais aizstāvis, dibinājis tirdzniecības koloniju Gviānā 1606. gadā un 1611. gadā ilgāku laiku uzturējies Tobāgo kaimiņsalā Trinidādā. Iespējams, ka viņš vēlāk kurzemniekiem pastāstījis par skaisto Tobāgo salu.⁵

Uz šo laiku attiecas kāda leģenda, kas vēsta, ka Anglijas un Skotijas karalis Džeimss I Tobāgo salu veltījis savam krustbērnam Kurzemes princim Jēkabam kā kristību dāvanu. Princis Jēkabs dzimis 1610. gadā. Viņa tēvs Vilhelms bijis karaļa viesis jau 1606. gadā un vēlāk, trimdā padzīts, veicis karaļa speciāla diplomātiska aģenta uzdevumus. Ir zināms, ka par savām pūlēm hercogs Vilhelms no karaļa saņēmis speciālu atlīdzību pensijas veidā. Džona Poinca vēstulē Anglijas valdībai 1699. gada 8. novembrī, 89 gadus pēc Jē-

kaba dzimšanas un 17 gadus pēc viņa nāves, Tobāgo salas dāvināšanas akts patiesi pieminēts. Poinca apgalvojumi tomēr jāuzņem kritiski, jo dažos citos dokumentos viņš atklājas kā liels fantasts, ko var viegli pierādīt.⁶ Citu dokumentāru pierādījumu dāvināšanas aktam nav. Jāņem tomēr vērā, ka agrīnie angļu Tobāgo salas archīvi aizgāja bojā 1668. gada lielajā Londonas ugunsgrēkā. Pretoriuss dāvināšanas faktu nav sevišķi pasvītrojis, bet vēlāko laiku vēsturnieki - Krūze un lielais fantazētājs fon Mirbachs (*von Mirbach*) - uzdrošinājušies apgalvot, ka dāvināšana ir bijusi patiess fakts. Vēsturniekiem ir zināms, ka karalis Džeims I gan bieži mētājiem tukšiem solījumiem un brīžiem vienu un to pašu objektu apsoliļis vairākiem interesentiem reizē. Labākā gadījumā Džeimss varbūt apsoliļis mutiski Tobāgo salu nodot princim Jēkabam, bet tomēr paliek šaubas, vai Džeimss tajā laikā vispār kautko zinājis par Tobāgo salas eksistenci un vai viņš patiešām to deklarējis par savu īpašumu 1608. gadā.⁷

Tobāgo sala toreiz teorētiski vēl arvien skaitījās spāņu karalistes īpašums un Džeimss I centās izvairīties no konfliktiem ar Spāniju. Ir zināms tikai viens gadījums, kad spāņi mēģinājuši nostiprināties Tobāgo. 1614. gadā februārī kāds Johanness Roderigo ar saviem karavīriem izcēlies salas krastā, bet slimību un pastāvīgo indiāņu uzbrukumu dēļ spāņi cietuši lielus dzīvā spēka zaudējumus. Dzīvi palikušie salu atstājuši 1614. gada 16. maijā. Dokumenta autors, pēc rokrasta spriežot pulkvedis Džons Skots (*Scott*), piebildis:

„Zemes labums ierosināja vairākus kolonizācijas mēģinājumus, bet drudža, epidēmiju un iedzimto zemes īpašnieku (karību) dēļ (ļaudis) tur neatrada nekādu citu labumu, kā tikai atdusas vietu saviem kauliem.“⁸

Divi angļu lordi - Džeims Hejs, Kārlailas ērļs (*James Hay, Earl of Carlisle*) un Filips Herberts, Pembrokas un Montgomerijas ērļs (*Philip Herbert, Earl of Pembroke and Montgomery*) apgalvojuši, ka Anglijas karalis Džeimss I īsi pirms savas nāves 1625. gadā apsoliļis atdot Mazo Antiļu salas, ieskaitot Tobāgo, kā vienam, tā otram. Ir zināms tomēr, ka dažas viņu vēlāk pieminētās salas šajā gadā vēl nemaz nebija atklātas un viena no vēlāk minētajām salām nekad nav eksistējusi.

Mums zināms gan, ka 1626. gadā sers Tomass Vorners (*Warner*) oficiāli pārņēma visas Karību salas Anglijas karaļa Čārlza I (*Charles*) vārdā, lai gan arī tad vēl angļi lielākajā daļā šo salu nedzīvoja un nebija tās pat kārtīgi izpētījuši. Tobāgo salā Vorners nebija savu kāju spēris. Tas tomēr nekavēja Čārlzu I šo salu izdot kā

lēni saviem galminiekiem, kuņiem arī ar Tobāgo nebija nekāda sakara.⁹

Pirmais no šiem galminiekiem bija jau minētais Džeimss Hejs, skotu muižnieks, karaļa Džeimsa I personīgs draugs un ārkārtīgs naudas šķiedējs. Viņa daudzie kreditori ar pulkvedi Roidenu (*Royden*) priekšgalā spieda Heju prasīt no sava karaliskā drauga kādu Mazo Antiļu salu, lai tur varētu sākt tirdzniecību un daļēji nolīdzināt Heja parādus. Džeimss mira 1625. gadā, bet Hejam izdevās pārliecināt viņa dēlu Čārlzu I, ka Džeimss viņam mutiski apsolijs Tobāgo un vairākas citas salas. 1627. gada 2. jūlijā viņš saņēma no Čārlza visas Karibijas salas kā lēni. Hejs tūdaļ nodeva Roidenam un viņa ļaudīm 10.000 akru zemes Barbeidosas (*Barbados*) salā ar tiesībām ievākt nodokļus.

Kārlailam un viņa grupai, jādāmā, bija jau zināms, ka gadu iepriekš kāds cits angļu tirgotājs, holandiešu trimdinieka dēls, sers Viljelms Kurtīns (*Courteen*) bija nosūtījis uz Tobāgo kaimiņsalu Barbeidosu ekspedīciju ar uzdevumu salu kolonizēt. Kurtīns, savas intereses aizstāvēdams, lūdza kādu citu ietekmīgu angļu dižciltīgo - Filipu Herbertu - atbalstīt viņu cīņā pret Kārlaila intrīgām. Kamēr Kārlails atradās diplomātiskā misijā ārzemēs, Pembrokas ērļs pierunāja Čārlzu nodot Tobāgo, Trinidādu (kas faktiski visu laiku piederēja spāņiem), Barbeidosu un pasaulē neeksistējošo Fonsēkas salu viņam kā lēni. Čārlzs attiecīgo rīkojumu parakstīja 1628. gada 25. februārī.

Kad Kārlailas ērļs atgriezās mājās, viņš uzzināja par šo lēni, un piespieda karali nodot viņam atpakaļ Barbeidosas salu 1628. gada 7. aprīlī. Tieši gadu vēlāk Čārlzs nomierināja Pembrokas ērļu, dodot viņam tiesības paturēt Tobāgo un Grenādu. Šeit mēs redzam, ka jau labu laiku pirms kurzemnieku parādīšanās Tobāgo salā, tā jau bija kļuvusi angļu galma intrīgu objekts, kaut arī neviens šo salu vēl nebija kolonizējis!¹⁰ Vērojām arī, ka Anglijas karalis šo salu vienlaicīgi apsolijs diviem savā starpā naidīgiem angļu dižciltīgiem. Šāda duplicitāte toreiz nebija nekas neparasts.

Kāds agrīns barbeidiešu dokuments gan liecina, ka šad un tad viņi devušies uz kaimiņos esošo Tobāgo salu nepieciešamo kokmateriālu iegādei. Indiāņu briesmu un tuvējo spāņu apmetņu dēļ Trinidādā barbeidieši tomēr neuzdrošinājušies apmesties Tobāgo salā pastāvīgai dzīvei. To viņi arī nedrīstēja darīt, kai nesamazinātos kolonistu skaits Barbeidosā. Kāds cits dokuments tomēr liecina, ka īsu laiku Tobāgo salā nometusies kāda barbeidiešu grupa Airisa (*Ayris*) vadībā. Neveselīgo klimatisko apstākļu dēļ šie ļaudis tomēr atgriezušies Barbeidosā.¹¹

Neraugoties uz visām angļu patentēm un lēņiem, pirmie istie Tobāgo salas kolonisti bija holandieši no Zēlandes provinces. 1627. gadā uz Gviānu un Brazīliju devās kāda holandiešu eskadra admirāļa Hendrika Jākobszona (*Jacobszoon*) vadībā. Atceļā divi holandiešu kapteiņi - Dirks Simonss fan Eitgēsts (*Dirck Simonsz van Uytgeest*) un Joachīms Geijss (*Gijsz*) apciemoja Tobāgo salu un atrada to neapdzīvotu, bagātu un ģeografiski izdevīgi situētu tirdzniecībai ar kontinentu. Uz viņa ziņojuma pamata Jākobs Martsens vai Mertss (*Martsen* vai *Maertz*) jau pieminētā sera Viljelma Kurtina drauga un tirdzniecības partnera, bagātā Zēlandes tirgotāja Jana de Mora (*Jan de Moor*) uzdevumā lūdza holandiešu, Rietum-Indijas sabiedrību atļaut viņam kolonizēt Tobāgo. 1627. gada 8. maijā kapteinim Martsenam un kādam Piteram van Kurselim (*van Corselles*) uzdeva noorganizēt pirmo kolonistu transportu uz Tobāgo. Tā paša gada 19. novembrī Jans de Mors ieguva Tobāgo kolonizēšanas tiesības.¹²

Interesanti atzīmēt, ka tā paša 1627. gada ziemā Kurzemes hercogu Frīdrihu apciemoja holandiešu un Zviedru-Indijas sabiedrību dibinātājs Villems Uselinkss (*Usselinx*), kurš mēģināja hercogu ieinteresēt Rietum-Indijas kolonizācijas pasākumos.¹³

1628. gada 3. martā pirmais holandiešu kolonistu transports atstāja Zēlandi, lai dotos uz Tobāgo. Transports salu sasniegta jau aprīļa mēnesī. Pirmajam transportam sekoja vēl divi citi ar apgādi un kareivjiem. Holandieši Tobāgo nosauca par Jaun-Valcherenu (*Nieuw Walcheren*), godinot savu dzimtenes salu. Martsens kļuva gubernātors. 1629. gada 29. janvārī uz Tobāgo devās vēl viens holandiešu transports, bet tā paša gada 10. martā spāņu Trinidādas gubernātors pieprasīja no Spānijas ieročus un karavīrus, lai iztriektu holandiešus no Tobāgo. Karībuju ūdeņos jau siroja holandiešu eskadras un uzbruka spāņu apmetnēm. Spānija un Holande bija kara stāvoklī. Spāņu gubernātoram Monzalvesam (*Monsalves*) izdevās sakūdit Grenādas un Svētā Vinsenta salu indiāņus pret holandiešiem un 1630. gadā holandieši, vairs nespēdami izturēt pastāvīgos iedzimto uzbrukumus, pameta salu likteņa ziņā, nenobeigūši nocietinājumu būvi.¹⁴

1629. gada vasarā Anglijas karalis Čārlzs I uzdeva diplomātam un ceļotājam seram Tomesam Rouam aizstāvēt Kurzemes hercogistes intereses Polijas galmā. Iespējams, ka Rous šajā laikā arī ieinteresējis hercoga ģimeni pārvērst kolonizācijas pasākumos, vismaz pastiprinot Uselinksa divus gadus iepriekš radīto interesi šajā sakarā.¹⁵

1630. gadā holandieši pilnā sparā sāka Brazīlijas iekarošanas kampaņu, kuŗa piedalījās arī vairāki ārzemju virsnieki, piem., poļu

pulkvedis Artiševskis, vācu pulkvedis fon Skops un kurzemnieku kapteinis Joachims Dēnigers (*Joachim Deniger*, vēlāk iecelts dižciltīgo kārtā kā *fon Olinda*). Iespējams, ka Dēnigera ietekme Kurzemes valdnieku ģimenē attiecībā uz ekspedīciju rikošanu tirdzniecības sakaru nodibināšanai ar Brazīliju un Rietum-Indiju bijusi sevišķi liela, jo viņu hercogs vēlāk iecēla par savu padomdevēju koloniālos pasākumos un kādu laiku pat par Gambijas un Tobāgo gubernātoru.¹⁶

Nemot vērā tā laika garu, Uselinksa, Roua un Dēnigera ietekmes, varam piepemt, ka hercogs Frīdrihs un viņa trimdā padzītā brāļa dēls un varbūtējais Kurzemes troņmantnieks princis Jēkabs šajā laikā jau nopietni apsvēruši kolonizācijas iespējas. Lielākā daļa Eiropas zemju šajā laikā bija ievilkta postīgajā Trīsdesmit gadu karā. Kurzeme bija viena no nedaudzajām neitrālajām valstīm. Bez tam tā ļoti uzplauka, piegādājot karotājām zemēm pārtiku un kara materiālus.

Princis Jēkabs šajā laikā turpināja Vācijā sāktās studijas Holandē, Francijā un Anglijā, sevišķi nododoties zināšanu papildināšanai navigācijā, kuģu būvniecībā, ģeogrāfijā un tautsaimniecībā. Tā kā viņa tēvs Vilhelms bija Polijas valdības un Kurzemes muižniecības politiskās slepkavības apvainots un vajāts, princim Jēkabam bija jādzīvo ļoti uzmanīgi un viņš Holandē bija oficiāli pazīstams kā Jēkabs fan der Bergs (*Jacobus van der Bergh*). Viņš satikās ar vairākiem holandiešu tirgotājiem un kuģiniekiem Amsterdamā un Leidēnā, sevišķi ar Amsterdamas bankieri Sēlio Marsēli (*Selio Marcēlis* vai *Marcellus*), kušš jau kopš 1631. gada darbojās kā Kurzemes labības un kokmateriālu importieris. 1634. gadā jaunais Kurzemes princis kā Jēkabs fan der Bergs noslēdza līgumu ar jauno holandiešu bankieri, sakarā ar kušu Sēlio Marsēlis apsoliņās finansēt „van der Berga” ekspedīcijas „rietumu virzienā”, neminot ceļa mērķi.¹⁷

Britu muzejā, kopā ar vairākiem pulkveža Džona Skota parakstītiem manuskriptiem, līdzīgā rokraksta atrodam kādu „Tobāgo aprakstu” (*Description of Tobago*), kas sniedz interesantas ziņas par kurzemnieku ekspedīciju uz Tobago 1634. gadā. Pulkv. Džons Skots ilgāku laiku dzīvojis Barbeidosā, kur bijis pazīstams kā blēdis un avantūrists, bet 1665. gadā vadījis kājnieku spēkus militārā ekspedīcijā uz Gvajānu un Tobāgo. Kaut gan ilgāku laiku viņu uzskatīja par fantastu un meli un bieži sajauca ar kādu pazīstamāku avantūristu un blēdi Džonu Skotu, viņa atstātie „Apraksti” tomēr liecina par viņa pamatīgajām zināšanām attiecībā uz notikumiem Rietum-Indijās laikā no 1614. - 1665. g. Pamatīgastekstu analīzes liecina, ka viņa apraksti ir daudz precīzāki nekā viņa „godīgo” laika biedru apraksti, kas satur daudz aplamību un faktu viltojumu. Skots vienīgi izvairi-

jies no holandiešu panākumu atzīmēšanas. Viņa rokās bijuši pat valdības dokumenti un privātpersonu kontrakti, kuŗu izvilkmumus viņš ievietojis savos „Aprakstos“, šajā ziņā apliecinādamš gandrīz profesionāla vēsturnieka centību.

AtAttiecībā uz kurzemniekiem Skots raksta:

„1634. gadā Kurzemes hercogs (*The Duke of Corland*) nosūtīja kuģi, sagatavotu tirdzniecībai ar indiāņiem un koloniju pārņemšanai. Jau iepriekš pietiekami informēts par viņu tiekšmi tirgoties ar holandiešiem vai angļiem, (Kurzemes hercogs) nopirka Tobāgo un tās iedzīvotāji to atstāja viņa pilnīgā īpašumā, paši dodoties uz Gviānu, Trinidādu un dažī pat uz Svēto Vinsentu, 40 jūdzes ziemeļ-austumos no Tobāgo atrodošos salu. Šie ļaudis (kurzemnieki, EA) bija „jauņroči“, kā tajos apgabalos mēdza teikt. Piedzīvojušu plantātoru viņiem nebija. Viņi nāca no ļoti tāliem ziemeļiem un viņu vidū neviens neko nezināja par uzturu un medicīnu attiecīgajā sezonā. (Pasākums) beidzās ar 212 vīru bojā eju.“¹⁸

Skots jau iepriekš atzīmējis Johanna Roderigo neveiksmīgo pasākumu, bet nevienu vārdu nav bildis par pirmo holandiešu ekspedīciju un par otro holandiešu pasākumu apmēram tajā pašā laikā, kad kurzemnieki itkā veikuši savu. Varam pieņemt, ka princis Jēkabs, Holandē būdams, dzirdējis par holandiešu pirmo neveiksmīgo mēģinājumu nostiprināties Tobāgo salā, kā arī par zēlandiešu nodomu izmēģināt savu laimi Tobāgo vēlreiz. Princis Jēkabs varbūt mēģinājis savus ļaudis nosūtīt uz Tobāgo, pirms tur ieradušies holandieši otro reizi. Viņu atbalstīja Amsterdāmas tirgotāji, kuŗi bija naidā ar zēlandiešiem un centās tiem iespējami sariebt. Jādōmā arī, ka sava personīgā delikātā stāvokļa dēļ Jēkabam viss bija javeic liela slepenībā un ar savu nesekmīgi un slikti plānoto ekspedīciju viņš nevarēja arī vēlāk lepoties. 212 cilvēki bez zināšanām un bez pietiekamas apģādes bija aizsūtīti nāvē. Iespējams, ka šie ļaudis bijuši Kurzemes zemnieki, kuŗi uz Tobāgo salu nosūtīti spaidu kārtā, jo nākamajā Skota pieminētajā Jēkaba ekspedīcijā viņš sūtījis tikai holandiešus ar pietiekamu pieredzi koloniju dienestā. Princis Jēkabs Holandē pavadījis laiku no 1634 - 1636. gadam.

Kāds cits agrīns Tobāgo vēsturnieks, Džons Faulers (*Fowler*) 1774. gadā rakstīja:

„Daži gadi pagāja (kopš 1632. gada, EA), kamēr Kurzemes hercogs (sic!) Jēkabs, karaļa Džeimsa I krustdēls, ieņēma šo brīvo vietu (Tobāgo) pēc tam, kad daži viņa pavalstnieki (kapteinis Joachīms Dēnigers? EA) jau iepriekš bija izpētījuši šo rajonu, lai atrastu jaunu ieņēmuma avotu.“¹⁹

Protams, mēs nevaram palaisties uz lielu precizitāti Faulera darbā, kaut gan autors šķiet visumā godīgs. Pirātu vēsturnieks Eskvelings (*Esquemeling*), holandiešu bārdzīnis un ķirurgs 1684. gadā rakstīja:

„To jau zina lielākā daļa Eiropas, ka Kurzemes princis sāka dibināt koloniju Tobāgo salā. Un arī to, ka kādu laiku vēlāk viņi (kurzemnieki, EA) laikā nepiesūtītu cilvēku rezervju dēļ šo salu atstāja pirmajiem, kuņi tur ierastos.“²⁰

Vēl varam pieminēt, ka Ādams Andersons savā saimniecības vēsturē 1764. gadā rakstīja, ka „1637. gadā (sic!) Džeimss, Kurzemes hercogs (sic!), kļuva ievērojama persona kuņniecībā un tirdzniecībā: viņš uzbūvēja labu skaitu krievu kuņģu un arī ... nodibināja koloniju Tobāgo salā Rietum-Indijā.“ Kurzemes sūtnis Pretoriuss 1727. gadā kolonijas dibināšanas sākumu atzīmējis tikai 1640. gadā.²¹

Mēs ziņām, ka jau 1633. gadā spāņi enerģiski turpināja iznīcināt savu enaidnieku angļu un holandiešu Rietum-Indijas salās izkaisītās apmetnes. Šajā pašā gadā tomēr kāds holandiešu dienestā esošs iru kapteinis Viljems Geinors (*Geynor*) saņēma rīkojumu novest uz Tobāgo salu 200 zēlandiešu kolonistus. Nav zināms īsti, kad šie ļaudis salu sasniedza, bet ir gan zināms, ka 1636. gada 30. novembrī spāņu Trinidādas gubernators Diēgo Lopezs de Eskobars (*Escobar*) ar 8 virsniekiem un 90 kareivjiem atstāja Trinidādas salu un dažas dienas vēlāk saņēma gūstā toreizējo holandiešu Tobāgo gubernatoru Kornēlisu de Moru, sekretāru Žaku Onzeli, 53 dažādu tautību vīrus un 19 zēnus. 52 vīrus notiesāja uz nāvi kā „Dieva un Spānijas nodevējus“, faktiski pārtikas trūkuma dēļ. Tā beidzās otrs holandiešu kolonizācijas pasākums Tobāgo.²²

Turpmākā Tobāgo salas vēsture ir vēl komplicētāka. Salas liktenos iejaucās ievērojams angļu puritāņu vadonis un dižciltīgais Roberts Ričs, Vorikas ērls (*Robert Rich, the Earl of Warwick*). Par princi Jēkabu 23 gadus vecākais angļu lords neціeta vieglo galma dzīvi un pievērsās kuņniecībai un kolonizācijai. Viņam piederēja diezgan prāva flotille, ko nodarbināja kontrbandas tirdzniecībai ar Spānijas aizjūras teritorijām, pie kam viņa kuņģi Anglijas karoga vietā bieži lietoja citu zemju flagas. Ričs bija arī aktīvs angļu Verdžīnijas sabiedrības loceklis un viens no Sommersa salas un Gvinejas sabiedrības dibinātājiem. Viņš bija ieguldījis daudz naudas nēģeru vergu tirdzniecībā. Bieži Ričs sadarbojās ar Zēlandes tirgotājiem un bija pazīstams arī kā viens no Amazones kolonijas nodibinātājiem un Providensas kolonijas sabiedrības atbalstītājiem. 1627. gada martā viņš ieguva Anglijas karaļa komisiju uzbrukt ar savu floti jeb-

kuŗai spāņu kolonijai Eiropā, Afrikā vai Amerikā. Kad karš ar Spāniju bija beidzies, Vorikas ērla zvaigzne Anglijas galmā atkal sāka rietēt. Kā puritāņu vadonim viņam ar Anglijas karali nebija pa ceļam. Bez tam jau kopš 1624.gada viņa ģimene bija naidā ar jau minētā ietekmīgā Kārlailas ērla ģimeni. Riča m šo iemeslu dēļ bija jāpiedzīvo daudz nepatikšanu.²³

1636. gadā Kārlailas ērls nomira, atstādams savas tiesības uz Karibiju salām kā mantojumu savam dēlam, otrajam Kārlailas ērlam, un saviem kreditoriem. Viens no galvejaniem kreditoriem bija Vorikas ērls. 1629. gadā bija miris arī otrs pretendents uz Tobāgo salu - Pembrokas ērls, kuŗa dēls nolēma personīgi organizēt Tobāgo kolonizāciju. 1638. gadā 22. augustā viņš uzaicināja Ekseteras tirdzniecības uzņēmēju sabiedrību palīdzēt viņam šajos pasākumos, kā savu vietnieku minot majoru Džeimsu Bortviku (*Borthwick*). Bortviks lūdza Eksteras pilsētu apgādāt 100 macitus amatniekus un 20 sievietes kolonizācijas nolūkiem, bet jādomā, ka pilsēta šo lūgumu nav atbalstījusi.²⁴

Vēl tai pašā 1638. vai arī 1639. gadā Vorikas ērls pārdeva Providensas salu un nopirka Pembrokas ērla neizmantoto patentu uz Karibiju salām par nominālu summu. Viņš cerēja kļūt visu Karibiju salu ipašnieks, izmantojot Čārlza iekšpolitiskās grūtības.²⁵ 1639. gadā viņš iecēla kapteini Robert Māršamu (*Marsham* vai *Massham*) par savu pārstāvi apgabalā, kas bija ietverts Pembrokas ērla lēnī un sūtīja viņu sākt Tobāgo salas kolonizāciju. 1639. gadā 9. oktobrī Māršams ar 200 vai 300 kolonistiem izcēlās Tobāgo salā. Viņa ļaudis bija angļi, jādomā, no Barbeidosas vai Bahāmu salām. Kolonistu lielu daļu nogalināja indiāņi no Svētā Vinsenta salas, kur savā laikā bija devušies daudzi Tobāgo karibi. Pats kapteinis Māršams, smagi ievainots, mira. Atlikušie kolonisti devās uz Trinidādu, kur viņus draudzīgi uzņēma karibu ienaidnieki aravāki. Vēsturnieks Ņutons kautkur vēl dabūjis papildus informāciju, ka 1639. gadā Vorikas ērls nosūtījis kādu daļu kolonistu uz Trinidādu un Tobāgo arī no Bermūdas kāda veca kuŗa kapteiņa Čedoka (*Chaddock*) vadībā, bet kad 1641. gadā Providensas salu ieņēmuši spāņi, uz Tobāgo salu aizbēguši arī lielāks skaits Providensas kolonistu, kuŗi dažus gadus pavadījuši Tobāgo salā lielās briesmās.²⁶

Kad 1639. gadā par Vorikas ērla nopirkto Pembrokas ērla patentu padzirdēja Kārlailas ērla gubernātors Barbeidosas salā - kapteinis Henrijs Holijs (*Hawley*), cietsirdīgs tirāns un kolonistu izmantotājs viņš pieņēma, ka ietekmīgais un bagātais Vorikas ērls drīz var kļūt arī viņa salas kungs un nolēma ar Riču sākt draudzīgus sakarus. Tajā pašā laikā daudzi barbeidieši sākā uzskatīt Vorikas ērlu kā even-

Roberts Ričs, Varikas ērls (*Robert Rich, Earl Warwick*), Kurzemes hercoga sāncensis un ligumu slēdzējs

tualu sabiedroto Kārlailas ērla tirāniskā režīma likvidešanā. Holijs atļāva daudziem barbeidiešiem atstāt salu un pievienoties Vorikas ērla vīriem Tobāgo salā. Daudzi salinieki to arī labprāt darija, jo Tobāgo bija daudz auglīgāka, būvmateriāliem bagāta un klimatiskā ziņā labāk situēta nekā Barbeidosā. Barbeidosā nevarēja arī audzēt labību un kokvilnu un tās tabaka bija sliktākas kvalitātes nekā Tobāgo salā audzētā.²⁷

Iespējams, ka šajā laikā uz Tobāgo devās arī Oksfordas universitāti beigušais mācītājs Nikolāss Līvertons (*Leverton*), kuŗš Barbeidosā strādāja kā dvēseļu gans. Turieniešu dzīves veidu viņš tomēr uzskatīja par tik izlaidīgu un negantu, ka vēlējās Barbeidosu atstāt ar pulciņu krietnāko un reliģiskāko cilvēku. Vairums angļu vēsturnieku bez liekas domāšanas pieņēmuši, ka viņš uz Tobāgo devies no Barbeidosas jau 1625. gadā, kā minēts kādā dokumentā, kaut gan tajā gadā Barbeidosā vēl nemaz nebija atklāta un kolonistu tur nebija, bet vēlāk kolonistiem no turienes uz Tobāgo bija stingri aizliegts braukt. 1639. gadā pavērās pirmā iespēja šajā ziņā. Macitāja ļaudis izsēdās Tobāgo salā un neatraduši piekrastē nevienu indiāni, grupās sadalījušies, sāka izlūkot salas iekšieni. Mazās grupiņas vienu pēc otras iznīcināja uzglūnošie indiāņi iekšienes džungļos. 2 vai 3 dzīvi palikušie, atgriezušies piekrastē, atrada savas plantācijas izpostītas un kuģi aizbraukušu. Pēc laba laika kuģis atgriezās vēlreiz un atlikušos ļaudis izglāba. Izglābās arī macitājs Livertons.²⁸

Jaunais Kārlailas ērls uzzināja par sava gubernatora divkosīgo rīcību un centās atjaunot Barbeidosā savu autoritāti. 1639. gadā karālis izdeva pavēli Holija atcelšanai un seržanta-majora Hanksa (*Huncks*) iecelšanai gubernatora amatā. Holijs, paļaudamies uz Vorikas ērlu, piespieda Hanksu doties uz Antīgu. Diemžēl tajā laikā Vorikas ērla ietekme jau bija stipri mazinājusies un Holijs par savu patvarīgo rīcību dabūja smagi ciest. Salā ieradās 4 karaliskie komi-sāri, kuŗi arestēja Holiju un svinīgi iecēla viņa vietā Hanksu.²⁹

1641. gadā, jau nedrošs jusdamies, Vorikas ērls oficiāli pasludināja, ka vēlas pārdot faktiski spāņiem piederošo Trinidādu. Viņš vēl joprojām vēlējās paturēt Tobāgo, ko šajā laikā jau bieži apciemoja franči no Martinikas un Gvadelupes, lai Tobāgo piekrastē medītu bruņņu rupučus. 1642. gadā jūlijā Vorikas ērls uz Rietum-Indiju izsūtīja spēcīgu eskadru septiņu kuģu un 1199 vīru sastāvā kapteiņa Viljema Dzeksona (*Jackson*) vadībā. Trīs gadus šī eskadra postīja spāņu īpašumus Rietum-Indijas teritorijās. Tajā pašā 1642. gadā Vorikas ērls nosūtīja uz Tobāgo salu otro ekspedīciju kapteiņa Maršala (*Marshall*) vadībā. Māršals bija dzīvojis Barbeidosā un viņa ļaudis Tobāgo salā tūdaļ sāka kultivēt kokvilnu un indigo. Diemžēl karību indiāņi sāka nepārtrauktus uzbrukumus angļu kolonistiem un 1643.

gadā atlikušie angļi atstāja salu un devās uz Surināmu, Dienvid-Amerikā, kur divus gadus vēlāk ienaidnieki viņus atklāja un visus nogalināja.³⁰

Anglijas pilsoņu kara laikā Vorikas ģerls Roberts Ričs cīnijās puritāņu pusē pret Anglijas karali. Viņš izcēlas kā parlamentāriešu kara flotes admirālis un komandieris. 1643. gada 2. novembrī, un ar papildus rīkojumu 1645. gada 21. martā, parlaments viņu iecēla par visu Anglijas karalim piederošo apdzīvoto un kolonizēto salu un plantāciju galveno gubernātoru un lordu-augsto admirāli Amerikas teritorijās. Neraugoties uz lielajiem tituliem, Riča ietekme Amerikā tomēr bija ļoti niecīga, jo Amerikas angļu kolonistu vairums palika neitrāli pilsoņu kara laikā. Dažu politisku apsvērumu dēļ parlaments 1645. gadā pat izmantoja Vorikas ģerla ienaidnieku un pazīstamo karaļa atbalstītāju Kārlailas ģerlu, lai ietekmētu Karībujū kolonijas nostāties parlamenta pusē. Kārlailas ģeram pēc 800 mārciņu „soda naudas“ samaksas atļāva doties uz Rietum-Indijas salām un pārņemt tur varu sava lēņa robežās. Vorikas ģerla zvaigzne sāka strauji rietēt.³¹

Savā Tobāgo salas aprakstā pulkvedis Skots pēc Vorikas ģerla ļaunžu gaitu attēlošanas 1639. un 1642. gadā piemin šādu faktu:

„Pēc tam, kad tie ļaudis (kapteiņa Māršala vīri, EA) bija aizdzīti prom, Kurzemes hercogs izdarīja otru kolonizēšanas mēģinājumu ar ļaudīm no Zēlandes (Holandes rietumu province, EA) kāda kapteiņa Karūna (*Caroon*) vadībā. (Karūns) bija vecs brazīlietis (respektīvi holandietis, kušs bija piedalījies Brazīlijas iekarošanas mēģinājumā, EA) un uzvedīgs džentlmenis, bet viņa agrākajiem priekšniekiem Holandē bija savi nodomi un viņi ieteica viņam uzturēt labas attiecības ar aravakiem. To darīdams viņš radīja lielas dusmas pret sevi Svētā Vinsenta salas karibos, kuši izmantoja gadījumu un iznīcināja lielu daļu cerības sološās kolonijas. Kamēr kolonisti atradās lielā izmisumā, viņiem palīgā ieradās aravāki no Trinidādas. No 310 kolonistiem bija palikuši tikai 70. Viņi šos ļaudis izglāba, novezdami viņus uz Bowromas upes krastiem Gviānas piekrastē, kur viņi aravaku aizsardzībā nodibināja ziedošu koloniju.“³²

Kurzemieņu saglabātos arhīvos nav neviena dokumenta, kas pieminētu šo ekspedīciju. Vienīgais oficiālais avots ir hercoga Frīdriha Kazimira sūtņa Pretoriusa darbs, kurā viņš pieminējis 1642. gadu, vēlāk tekstā pārļabojot to par 1640. gadu, kā Kurzemes hercogistes kolonizācijas Rietum-Indijā sākumu. Vēsturnieks Krūze domā, ka pirmais kurzemieņu kušis sasniedzis Gambiju 1640. gadā (bet viņš neko nesaka par Tobāgo). Vēsturnieki Dīderichs un Ekerts domā, ka

Kurzemes hercogs sācis prātot par kuģu sūtīšanu uz Rietum-Indiju apmēram 1649. gadā. Visi šie vēsturnieki savus apgalvojumus nepamato uz pierādījumiem, kas liecina, cik nepilnīgi materiāli bijuši viņu rīcībā. Pats labākais Kurzemes kolonizācijas vēsturnieks Matīzens stingri apgalvo, ka neviens kurzemnieku kuģis nav sasniedzis Rietum-Indijas ūdeņus pirms 1654. gada. Šajā sakarā, tāpat attiecībā uz vairākām citām problēmām, viņš visai maldās. Bet viņiem nevar neko pārnest. Viņi savus secinājumus bazēja tajos dokumentos, kas viņiem bija pieejami un iztulkoja tos, kā nu katrs prata. Rietumu arhīvi viņiem nebija praktiski pieejami, jo daļa Holandes arhīvu līdz pat Otrā pasaules kara beigām nebija vispār pieejami, Fāgela arhīvs vēl arvien ir nelietojams, bet attiecībā uz franču Tobāgo arhīviem šo rindu autors ir pirmais ārzemnieks, kuģam attiecīgās autoritātes deva atļauju mikrofilmēt tur atrodošos materiālus. Spāņu arhīvi ir vēl arvien chaotiskā stāvoklī, bet Sīvaja pētījumi pieejamajos holandiešu un angļu arhīvos ir bijuši ļoti pavisī un nepilnīgi un uz tiem baltvācu vēsturnieki balstīja savus secinājumus. Šo rindu autors bija spiests šajā sakarā pārbaudīt visus Sīvaja apstrādātos dokumentus un tajās pašās nodaļās atklāja simtiem jaunu dokumentus, kuģus Sīvajs nebija pamanījis. Modernie angļu un holandiešu vēsturnieki pēc tekstu analizēm nolēmuši ticēt pulkveža Skota ziņām.¹³³

1749. gadā publicētās grāmatas *Tobāgo* anonīmais autors raksta sekojošo:

„Apmēram 10 gadus pēc (holandiešu kolonijas bojā ejas) Kurzemes hercogs Džeimss (Jēkaba), mūsu karaļa Džeimsa I krustdēls, ļoti spējīgs princis, lielu dzīves gudribu apdāvināts un sevišķi ieinteresēts paplašināt savu pavalstnieku tirdzniecību un kuģniecību, izsūtīja vienu vai divus kuģus uz Amerikas jūrām sameklēt kādas neapszīvotas salas, kurās varētu izveidot kolonijas. Viņa aģenti, atklājuši, ka Tobāgo sala ir ļoti auglīga, tur nostiprinājās. Hercogs bija tik apmierināts, ka nosūtīja viņiem kolonistu pastiprinājumus un nepieciešamo apgādi.“³⁴

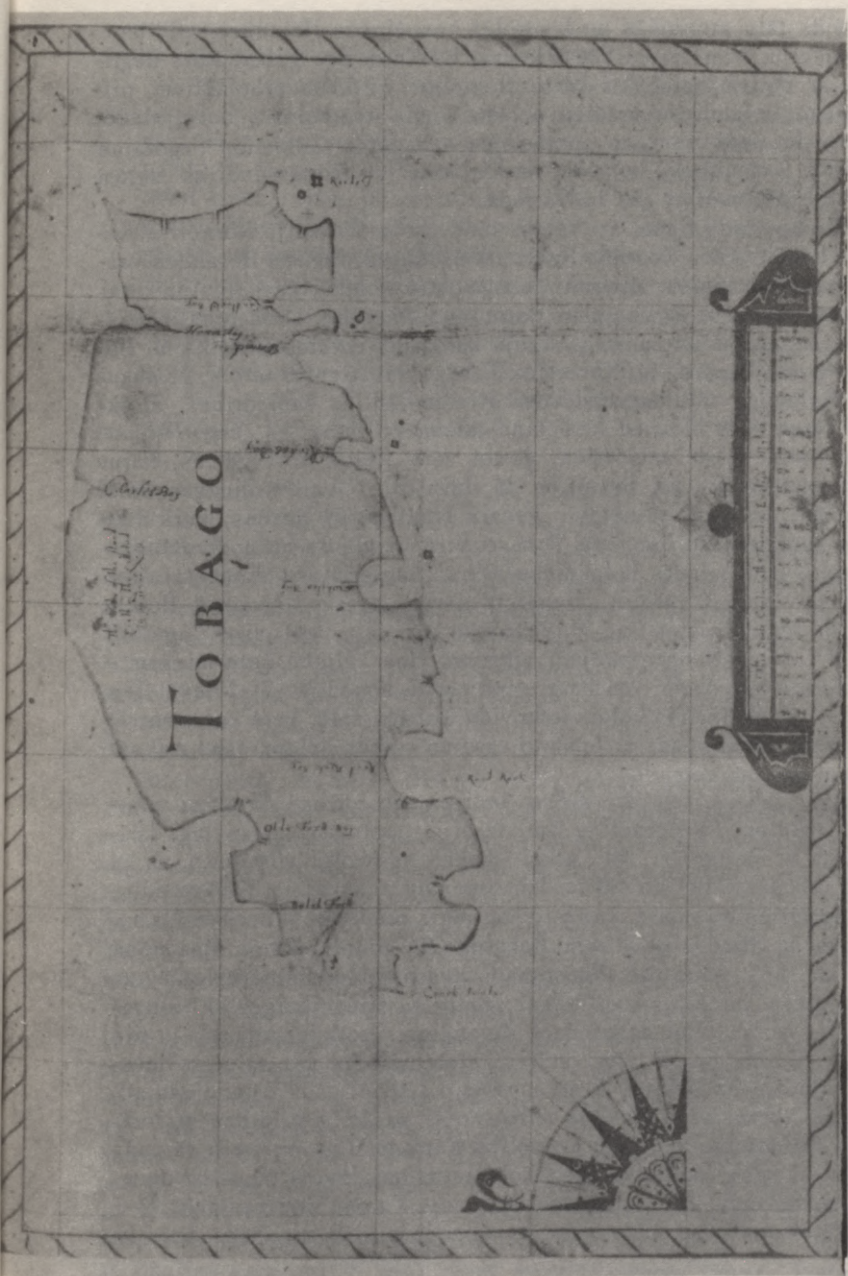
Iespējams, ka šis stipri neprecīzais apraksts attiecas uz zēlandiešu grupu kurzemnieku dienestā kapteiņa Karūna vadībā. Kad kapteinis Villems Mollins ar saviem kurzemniekiem ieradās Tobāgo salā 1654. gadā, bija jau pagājuši 24 gadi kopš pirmās holandiešu kolonijas izsūtīšanas un 18 gadi kopš viņu otrās kolonijas iznīcināšanas. Anonīmā autora apraksts acīmredzot zīmējas uz kādu agrāku periodu. Ir skaidrs, ka „uzvedīgais, vecais džentlmenis“ Karūns bija blēdis un kontrbandists, kuģš uzturēja sakarus ar spāņu Dienvid-Ameriku un Trinidādu, un reizē kalpoja Kurzemes hercogam un saviem

„agrākajiem kungiem“ Zēlandē, no kuņas Tobāgo salā kādreiz ieradās pirmie holandiešu kolonisti. Iespējams, ka Karūns kalpojās pat Vorikas ērlam. Kamēr angļurojālisti ciniņās ar parlamentāriešiem pilsoņu karā, holandieši sāka slepenu tirdzniecību ar Barbeidosu, arī pateicoties agrākā salas īpašnieka Kurtīna holandskai izcelsmei un sakariem ar Zēlandi kā jauktas angļu-zēlandiešu sabiedrības loceklim, un baz tam pateicoties Barbeidosas un Tobāgo izdevīgai ģeografiskai pozīcijai ceļā no Eiropas uz Dienvid-Ameriku, tālāk nost no pārējām salām okeānā un tuvāk kontinentam.³⁵

Karūns (vai Karons) varbūt mēģinājis atjaunot senos Jana de Mora projektus un centies izveidot sakarus starp Tobāgo un Gviānu, kur atradās kāda cita agrīna holandiešu kolonija. Karībiem nepatika, ka šie holandieši uzturēja draudzīgus sakarus ar viņu ienaidniekiem aravakiem. Rezultātā šī kurzemnieku - zēlandiešu kolonija gājusi bojā 1650. gadā Karūna nepareizās politikas un karību uzbrukumu dēļ. Trinidādas un Gviānas aravaku indiāņi steigušies saviem draugiem palīgā un aizveduši viņus uz Pomeronu (kas dokumentā nosaukta par Bovromu).

Vecā kurzemnieku pagatavotā Tobāgo salas kartē, kas publicēta 1717. gadā publikācijā „*Beschreibung von Tobago*“ redzam Karona ragu netālu no tagadējā Smilšu punkta (*Sand Point*). Holandietis Hartsinks savukārt 1770. gadā minējis Karoni upi netālu no Pomeronas (Bowromas) upes un kolonijas Gviānā. Pēdējais gan varbūt arī indiāņu vārds, bet Karona rags Tobāgo figurē arī agrīnajās angļu Tobāgo kartēs. Rags atrodas lēzenajā salas dienvidus galā, kur mazajos mangrovu birzēs ieslēptajos ličos bija vieglas paslēpšanās iespējas nelegālā tirdzniecībā nodarbinātiem kolonistiem. Ārpus piekrastes purvu joslas bija auglīga zeme lauksaimniecības pasākumiem. Šeit salas dienvidos ir labākās lopu farmas.³⁶

Angļu - holandiešu karš (1652.- 54.) sagrāva holandiešu Pomeronas koloniju un turienes kolonisti meklēja sev dzīves vietas atkal citur. Daži bijušie bēgļi no Tobāgo salas, padzirdējuši par Kurzemes koloniju šajā salā, ko 1654. gada 20. maijā nodibināja kāds cits holandietis Villems Mollenss (*Mollens*), acimredzot atgriezās atpakaļ savā iepriekšējā dzīves vietā. Viņu vidū atkal redzam Kornēlisu Karonu, šoreiz mazliet citādā rakstībā (*Caron*). 1654. gada 20. jūlijā viņš un kāds Otto Heije nosūtījuši petīciju Holandes valdībai, atgādinot, ka zināms skaits kolonistu, viņu vidū kāds Immerezs, merode un Isbrants (varbūt ebrēju tautības) esot saņēmuši atļauju apmesties Tobāgo salā, bet viņi tur vēloties nodibināt neatkarīgu koloniju. Acimredzot šie ļaudis nevēlējās dzīvot disciplinētā sabiedrībā, Kurzemes gubernatora atkarībā, bet gribēja brīvi nodoties nelegālai tirdzniecībai, ko Kurzemes hercogs neatļāva, un šajā ziņā iz-

Tobágo 1640-os gados

vēlējās tālu atrodošās un kontrolēt nespējošās Holandes valdības protekciju. Viņi arī varbūt pieņēma, ka Kurzemes gubernators negribēs ar viņiem naidoties kā ar Holandes valdības protežētiem pilsoņiem. Hollandiešu valdība nolēma viņus neatbalstīt, bet protežēt Jana de Mora interešu pārņēmējus - bagātos Zēlandes tirgotājus brāļus Lampsinus, kuŗi par tirdzniecību ar Rietum-Indijas salām sākuši interesēties jau 1649. gadā.

Karona vārds figurē arī vēlāk. 1656. gada 19. maijā Kornēliss Karons kopā ar kādu Konrādu Pauli atkal sūtījuši lūgumu Holandes valdībai atļaut viņiem dibināt Tobāgo salā neatkarīgu koloniju, kuŗai nebūtu sakara ar Lampsiniem, kuŗu ļaudis izcēlās Tobāgo salā 1654. gada septembrī un saņēma atļauju kolonijas izveidošanai kā no Holandes valdības, tā no Kurzemes Tobāgo salas gubernatora. 21. augustā Holandes valdības uzdevumā Rietum-Indijas sabiedrības direktori, kuŗu vidū bija arī Lampsins, atzīmēja aktos, ka „šim Karonam nepavisam nevar uzticēties, ņemot vērā lielos noziegumus, kuŗus viņš pastrādājis kā Brazīlijā, tā dzimtenē.“ Varam diezgan droši pieņemt, ka Skota minētais „vecais brazīlietis“ Karūns, kuŗš atradies kurzemnieku dienestā Tobāgo salā, ir blēdis un noziedznieks Karons, kuŗš minēts holandiešu aktis. Kurzemnieku dienestā atrodoties, viņš nav varējis „aizmirst“ savus „agrākos kungus“ Holandē un ieģrūdis nelaimē kurzemnieku koloniju, bet viņa „agrākie kungi“ savukārt nav varējuši aizmirst viņa kalpiņu ārzemniekam - Kurzemes hercogam - un bargi viņu par to nosodīja. Viņi nevēlējās redzēt arī šķelšanos holandiešu vidū Tobāgo salā, kuŗu kurzemnieki turēja savās rokās ar bruņoto varu un spieda holandiešus maksāt hercogam nodokļus.

1657. gada 9. februārī Rietum-Indijas sabiedrības direktori informēja valdību, ka Kornēliss Karons bijis pazīstams ar saviem darījumiem ar indiāņiem, kas atkal saskan ar Skolta vēstījumu, un ka viņš izbēdzis kuģi no savas dzimtenes un sasniedzis Tobāgo salu, kur nometies tajā daļā, kas pēc kontrakta piederējusi brāļiem Lampsiniem un atradusies Pitera Bekarda (*Becquard*) pārziņā. Mēs zinām arī, ka 1657. gadā pie Pomeronas upes atkal nodibinājusies maza holandiešu kolonija, kuŗā bijuši ļaudis no Middelburgas, Flīzingenas un Verras, visi acīmredzot Zēlandieši. Ļoti iespējams, ka šie bijuši Karona ļaudis, kuŗi vēlreiz atstājuši Tobāgo salu un devušies atpakaļ uz Gviānu. Ir arī zināms, ka 1666. gadā holandiešu admirālis Abrahams Krejnsens (*Crijnsen*) saņēmis valdības instrukcijas Gviānā arestēt kādu Kornēlisu Karronu (*Carron*, trešā tā paša vārda rakstība) un divus citus kolonistus un aizvest viņus uz dzimteni tiesāšanai. Tas acīmredzot nozīmēja Karona karjēras galu.³⁷

Interesants ir arī kāds nedatēts un neparakstīts ziņojums, kuŗu šo

rindu autors atradis Lielbritānijas archīvos:

„Angļi kolonizēja (Tobāgo) apmēram 1642. gadā (otrā Vorikas ērla kolonija, EA), bet to atkal pameta nepatīkšanu dēļ, ko viņiem sagādāja indiāni. 1646. gadā es (vārds nezināms) un maņi līdzdalībnieki (acīmredzot - neangļi, EA) salu atkal kolonizējām, jo mums bija Vorikas ērla uzdevums (acīmredzot klaiņojošu svešinieku grupa, kas salā bijusi jau iepriekš un darbojusies dažādu ļaužu uzdevumā, EA). Tā kā viņš nepildīja savus pienākumus saskaņā ar mūsu kontraktu, mēs salu atkal pametām. Apmēram 1656. gadā salu bija kolonizējis Kurzemes hercogs, bet sakarā ar nepatīkšanām viņa paša zemē, viņš koloniju neapgādāja un šajā sakarā kolonisti salu atstāja un, cik tālu es esmu informēts, to tagad kolonizējuši holandieši.“ (Holandieši salu pārņēma 1659. gada 11. novembrī, EA).³⁸

Mēs diezgan droši varam pieņemt, ka laikā starp 1642. un 1650. gadu, kad Anglijā bija pilsoņu karš, bet Holande bija ārkārtīgi novājināta Trīsdesmit gadu kara beigu posmā, neitrālās Kurzemes hercogistes princim bija izdevies Tobāgo salā nodibināt kontrbandas tirdzniecības atbalsta punktu ar pieņemtiem zelandiešu algādžiem. Šim pasākumam vēl joprojām nebija parastās plantāciju kolonijas raksturs. Vairāki angļu valdības dokumenti vēlāk liecina, ka Kurzemes hercogam īstenībā neesot bijušas nekādas tiesības uz Tobāgo salu, bet viņš tajā esot nostiprinājies Anglijas pilsoņu kara radīto apstākļu rezultātā.³⁹

Interesanti, ka šajā laikā arī franči sākuši ļoti interesēties par Tobāgo salu, un šo rindu autors Francijas koloniālajos archīvos atradis kādu dokumentu, kas liecina, ka 1645. gada 24. decembrī Amerikas salu sabiedrības Parizē Fukē un Berjērs noslēguši līgumu ar kādu Luī Iro Seint Vieju (*Louis Hurault St. Veuil*) un Šārlu Fransuā de Seint Remī (*Charles Francois de St. Remy*) par Tobāgo salas kolonizēšanu un izsnieguši attiecīgu komisiju tajā pašā dienā. Nav tomēr nekādu ziņu, vai šie franči Tobāgo salu jebkad sasnieguši.⁴⁰

Ka kurzemniekiem bijuši sakari ar Rietum-Indijas salām pirms 1654. gada, pierādams arī vēl ar dažiem faktiem. Vienīgie saglabātie prinža Jēkaba grāmatvedības dokumenti no attiecīgā laikmeta norāda ka laikā no 1639. - 41. gadam Jēkabam bijuši neparasti lieli ieņēmumi - vairāki tūkstoši valsts dālderu.⁴¹ Jau 1640. gadā viņa sūtnis barons fon Korfs (*von Korff*) mēģinājis noslēgt ar Dāniju vienošanos par atvieglinājumiem attiecībā uz Kurzemes kuģu muitošanu dāņu Sundā, bet 1643. gadā citam sūtnim - baronam Georgam fon Frikšam (*Frick*s) izdevās noslēgt tirdzniecības un kuģniecības līgumu ar Dānijas karalisti.⁴² 1641. gadā augusta sūtnis Johans Ārendss

'S HILLES
ARCHIEF.

2
Opzins des by Augustij 1707 byffentwerck
Comparacoe voer my Louis D'ontoldan opent
N'tare byes provinciale goet van holland
Zelande & westbrie Landt goadmitteert
vofdronds sinus inderburch ter presentie van
naegenoemde getingde des erfams jst Coustant
scupre vande segep de fortinid van competens
oorderom den beelcken gebonds getingonir
oorbeaortentten berfoncke vande ed. zaron
sobant vobong der goetroyerde bestindiff
vont ter camere alier, giff op sinne
mannbeaore oit mstaide van oddo berlaan
v goner voortbeaachtie to vore, dat vrent
de maondegodes sij anor Landt liyond mous
vont segep oovre toylant st maorts, aldat
is vortibere seker flomt segep van anerland
vondde so sy segep van Dron, en tant in d

(*Arends*) sāka sarunas ar Holandes valdību par kurzemnieku piedalīšanos holandiešu tirdzniecības un kolonizācijas pasākumos.⁴³ Dāņu *Tabeller over Skibsfort of Veretransport gennem Øresund* norāda, ka laikā no 1642. līdz 1648. gadam 25 vai 26 kurzemnieku kuģi izbraukuši caur dāņu Sunda jūras šaurumu, bet laikā no 1649. līdz 1651. gadam šādu kuģu skaits sasniedzis jau 53. Protams, lielais vairums šo kuģu droši vien devās uz dažādām Eiropas ostām. Tas pats minētais avots norāda, ka jau 1642. gadā divi kuģi ar sāls kravu no Rietum-Indijas salām braukuši tieši uz Baltijas ostām. Ir zināms, ka Svētā Mārtiņa salā, kurā kurzemnieki bijuši ieinteresēti, bija atrodams sāls lielos daudzumos⁴⁴. Ļoti interesanta ir kāda hercoga Jēkaba (kopš 1642. gada) vēstule Anglijas karālim Čārlzam I tajā pašā 1642. gadā, kurā viņš piemin kādu jaunu tirdzniecības sabiedrību, kurā arī citas tautas varēšot piedalīties zelta iegūšanā.⁴⁵

Anglijas pilsoņu karā laikā hercogs Jēkabs nostājās Anglijas karaļa pusē un apgādāja viņa karaspēku ar ieročiem, pārtiku, municiju un kuģiem. Viņš arī nosūtīja diplomātiskās misijas uz Angliju, bet hercoga galmā 1645. un 1649. gadā viesojās angļu diplomātiskais pārstāvis sers Džons Koučrens (*Cocherane*). 1649. gadā karalis Čārlzs I bija hercogam Jēkabam parādā jau 76,384 mārciņas sterliņu, kas bija ļoti liela summa tajos laikos. Tā pašā gada 30. janvārī parlaments notiesāja karali uz nāvi.⁴⁶

1645. gadā hercogs Jēkabs izdevīgi apprecēja Brandenburgas kūrfirsta vecāko māsu Oranžas un Brandenburgas princesi Luīzi Šarloti. Princese bija rados ar Holandes karalisko ģimeni. Viņa arī bija ievērojama akcionāre Holandes Rietum-Indijas sabiedrībā, kā arī aizdevusi 7500 florīnu Holandes valdībai un atlikušo naudu ieguldījusi holandiešu bankās.⁴⁷ Jēkabs pats arī bija bagāts vīrs.

Šo rindu autoram laimējies atrast holandiešu vēl atklātībai nenodotajos un visā pilnībā vēl nesakārtotajos sekretāra Fāgela (*Fagel*) arhīvos arī vairākus dokumentus, kas norāda, ka 1645. gada jūlijā kurzemnieku kuģis *De Hoop* aizskāris holandiešu intereses un tiesības Svētā Mārtiņa salā, Rietum-Indijās, ko holandieši bija atklājuši 1631. gadā. Šī sala bija ļoti pazīstama ar savām toreiz retās mantas - sāls - atradnēm. Kurzemnieku kuģis salas ūdeņos ieradies tieši no Gvinejas, Rietum-Afrikā, (kur sešus gadus vēlāk nodibināja Kurzemes koloniju, un kas liecina, ka Krūzes ziņa par kurzemnieku braukšanu uz Gambiju jau 1640. gadā, piecus gadus pirms tam ir varbūt patiesa, EA). Kuģis esot bijis piekrauts ziloņu ilkņiem un labību, bruņots 8 - 10 lielgabaliem un tā komandā, šķiet, bijuši holandieši. Kuģa komandieri bijuši divi brāļi Pīters un Sibrants (*Pieter* un *Sybrant*), bet viņu ģimenes vards no dokumentiem rūpīgi kautkāda iemesla dēļ izkasīts vai izlaists. Atzīmēts vienīgi, ka viņu dzīves

vieta esot bijusi Durkendama, ko varam atrast netālu no Amsterdamas

Holandiešu dokumentu Staten Generaal, Liassen - West Indiē, 1645, No. 5774 - Vispārējā valsts arhīvā Hāgā (Algemeen Rijksarchief) rakstu No. 2 un No. 3 tulkojumi:

Mēs, Flisingenas pilsētas birģermeistari un kuģu meistari, deklarējam un apstiprinām šeit kā absolūtu patiesību visiem, uz kuriem tas attiecas, ka šodien atnāca un ieradās pie mums uz šeit dzīvojošo reģistrētās Rietum-Indijas Sabiedrības direktoru kungu lūguma pamata, kuģa, saukta *Looverboom*, kapteinis un šīs pilsētas iedzīvotājs, brīvcilvēks Boudevejns Filipsens (Boudewijn Philipsen), kuŗš ar svinīgu zvērastu mums deklarēja kā patiesību, ka viņš, liecinieks, šajā pēdējā ceļojumā, atrodoties ar augstāk pieminētā kuģa Svētā Martina salas franču daļas pusē (Svētā Martina sala Rietum-Indijā bija sadalīta starp frančiem un holandiešiem, E.A.), sastapās ar kādu kuģi, sauktu *De Hoop*, kuŗa komandieris, cik viņam tas bija zināms, bija kāds Pīters un Seibrants (Pieter un Sybrant, ģimenes vārdam izlaižot tukšu vietu), brāļi no Durkendamas (Durkendam - atrodas netālu uz ziemeļiem no Amsterdamas, E.A.), kur šis kuģis bija būvēts, un izbraucis no Amsterdamas. Viņš dzirdēja viņus sakām vairākas reizes (kad viņi sastapās), ka viņi atrodoties Kurzemes prinča dienestā, kuŗam kuģis piederēja, un ka viņi braukuši no Graudu Piekraustes (Daļa Augš-Gvinejas krasta no Palmu raga līdz Sjerrai Leonei, tagad Liberijā, E.A.), kur viņi iztirgojuši savas preces un, pa ceļam mājās no Graudu Krasta (Greijn-cust), paņēmuši līdz citās preces, kuŗas viņi plānoja izkraut tur un piekraut augšminēto kuģi ar kokmateriāliem un burot ar tiem mājās; viņi deklarēja uz savas informācijas pamata, ka augšminēto kuģi būvējis galdniecības meistars Jans Pīters Geijsens (Gijssen) Sērdamā, tajā pašā laikā, kad būvēts viņa kuģis; noslēdzot šeit viņa deklarāciju, un atzīstot tās patiesīgumu, mēs, augstāk minētie birģermeistari un kuģu meistari, esam likuši to apzīmēt šeit apakšā ar šīs pilsētas zīmogu un parakstīt mūsu sekretāram 1645. gada Otrā augustā.

Mēs, Fēras pilsētas Zēlandē birģermeistari, kuģu īpašnieki, darām zināmu visiem, uz kuŗiem tas attiecas, ka šajā datumā pie mums personīgi ieradās Korn. Valle un Stefens Isāksens, respektīvi kapteiņi, kuŗi ar saviem ku-

Interesants ir arī līdz šim nepamanītais Olivera Kromvela sekretāra Džona Turlova (*Thurloe*) atstātais apraksts, kurā lasām sekojošo:

„1653. gada aprīli Kurzemes hercogs Jēkabs izsūtīja no Kurzemes kuģi „Leopard“ kapteiņa Klāsa Frederiksenā (*Claess Fredericksen*) vadībā pats savā uzdevumā uz Amsterdamu, kur šo kuģi hercoga aģenti piekrāva vaļa stieņiem un citām precēm un hercoga uzdevumā nosūtīja uz Gvineju, kur to lielāko daļu pārdeva vai iemainīja, un uz klaja uzņēma nēģerus. Un kad kapteinis nomira, Kornēlijs Frederiksons (*Cornelius Frederickson*) kļuva minētā kuģa komandieris. Viņš nosūtīja nēģerus uz Martinu, franču koloniju Amerikā (domāta Martinika Rietum-Indijās, EA), kur šos nēģerus izcēla krastā un no viņiem atbrivojās, šajā sakarā kuģi uzņēma nelielu daudzumu preču) respektīvi vergus iemainīja pret precēm, E.A.). Pēc tam kuģis devās uz Amstersamu, kur preces bija jāizkrauj, kā tas bija paredzēts. Ceļā kuģis pieburoja Svētā Kristofa salai, lai atrastu kādu pavadoni (tajos laikos pastāvīgo dažādo briesmu dēļ parasti vairāki kuģi kopā devās pāri okeānam, E.A.). Tā kā Kornēlijs Frederiksons tur nomira, komanda salā bija spiesta uzkavēties ilgāku laiku, kamēr kapteiņa līķi apglabāja, sameklēja jaunu kapteini un uzņēma svaigu ūdeni. Tad kuģis devās ceļā divu citu kuģu pavadībā. Brauciena laikā kuģis ne ar vienu netirgojās, neko nepirka, neko neiemainīja. Nelāga laika dēļ, mājup braucot, kurzemnieku kuģi nošķīra no pārējiem kuģiem un iedzina Svētā Džordža kanālī (starp Īriju un Angliju, E.A.). Kuģa takelāžu un buras vētras bija saplēsušas, visi partikas līdzekļi bija patērēti, un kuģis bija spiests iebraukt Bristoles ostā, lai iegādātos pārtiku un citas nepieciešamas lietas... 1654. gada 5. decembrī angļu valdības iestādes kuģi pārņēma savā pārziņā, pamatojoties uz nepareizām ziņām, ka šis kuģis ir tirgoties Sv. Kristofā. (Saskaņā ar angļu 1651. gada Navigācijas aktu ārzemju kuģi nedrīkstēja tirgoties ar angļu kolonistiem, E.A.). 1655. gada aprīli kuģi atkal atbrivoja.“⁵¹

Šis piemērs lieku reizi apliecina kurzemnieku agrīnos sakarus ar Rietum-Indijas salām.

Vēl daži vārdi būtu sakāmi par kontroversiālo Kurzemes hercoga Jēkaba un Roberta Riča, Vorikas ērla līgumu attiecībā uz Tobāgo salas piederību. Šis līgums vēlāk kļuva legālais pamats kurzemnieku

kolonijai, kas Tobāgo salā nodibinājās 1654. gada 20 maijā. Anglijas pilsoņu kara laikā Vorikas ērļs cinījās pret hercoga draugu karali Čārlzu I. Acimredzot sava rakstura dēļ viņš nespēja ilgstoši sadarboties arī ar parlamentāriešiem un viņa ietekme strauji samazinājās republikāņu pusē. Viņa ambīcijas koloniālā laikā tomēr nemazinājās. 1647. gadā viņš atkal mēģināja vilināt kolonistus uz Tobāgo. Pulkvedis Skots ziņo, ka Vorikas ērļam, „neraugoties uz Kurzemes hercoga netaisnīgo līgumu ar indiāņiem, bija pirmtiesības uz Tobāgo sakarā ar (nopirkto Pembrokas ērļa) patentes vēstuli..., kas Tobāgo salu pilnīgi, skaidri un absolūti piešķīra uz mūžīgiem laikiem Pembrokas un Montgomērijas ērļam Filipam, viņa mantniekiem un ieguvējiem.“ Šajā sakarā Roberts Ričs vēl 1647. gada 1. janvārī izsludināja izdevīgus priekšlikumus cilvēkiem, kuņi vēlētos šo salu kolonizēt.⁵² Šajā pašā laikā Barbeidosā sāka rīkoties viņa bistamais sāncensis un karaļa draugs - otrs Kārlailas ērļs, kuņš 1647. gada 17. februārī apstiprināja savu draugu un ievērojama presbiteriāņu darbinieku Frānsisu, lordu Viloubiju no Pārhemas (*Francis, Lord Willoughbū of Parham*) par visu Karībijas salu rentnieku 21 gadu ilgām periodam.⁵³

Vorikas ērļs beidzot saprata, ka viņam nebūs iespējams cinīties ar Kārlailas ērļu, kuņam bija sakari arī ar parlamenta partiju. Tādēļ viņš 1647. gada 12. augustā piedāvāja Tobāgo salu Londonas tirgoņiem Tomāsam Midltonam (*Middleton*), Tomāsam Kindālam (*Kindall*) un Džordžam Pāsfildam (*Passfield*) pirkšanai. Kopš tā laika vairs nekas nav dzirdams par Pembroka-Kurtīna-Vorika patenti. Šī patente nav nekad iznīcināta vai atsaukta, bet to vairs vienkārši neminēja 1660. gada un nākamo gadu aktos, kad atjaunoja angļu augstmaņu un tirgoņu prasības. Vorikas ērļs pats mira 1658. gadā, bet viņa dēls vēl bija dzīvs. Mēs zinām, ka 1649. gada 21. janvārī Vorikas ērļu atbrīvoja no visiem viņa amatiem un gadu vēlāk Kromvela ļaudis... nocīrta viņa brālim galvu. Pašam Vorikas ērļam laimējās izglābt savu dzīvību, izprecinot savu mazdēlu Kromvela meitai, bet kādreiz lepna, drošsirdīgais un skaistais angļu aristokrāts tagad bija vecs, slims un salauzts vīrs.⁵⁴

Vairāki dokumenti min, ka Kurzemes hercogs nopircis Vorikas ērļa patenti uz Tobāgo salu. Nav tomēr tiešu pirkšanas dokumentu, un tadus nav varējis atrast arī šo rindu autors Vorikas ērļa personīgajā korespondencē. Ņemot vērā Roberta Riča eksponēto stāvokli Anglijā, varam pieņemt, ka viņš centies saglabāt iespējami maz dokumentu, kas viņu kautkāda veidā varētu kompromitēt. Teorētiski angļu grāfs nevarēja pārdot karaļa viņam nodotu lēni ārzemju princim. Šāds darījums būtu nelegāls. Oficiāla kurzemnieku publikācija 1668. gadā atzīmē, ka Kurzemes hercogs „iegūvis Tobāgo salu

draudzīgā nokārtojumā no Vorikas grāfa“ un ka viņš pēc tam“ 1653. gadā nosūtījis Villemu Molleynu (faktiski Mollensu)“ nodibināt tur koloniju. Pēc tam, kad šis „draudzīgais nokārtojums“ bija panākts un kolonija nodibināta, Kurzemes hercogs vienojies ar Vorikas ērlu, kurš „noveids hercogam visas savas tiesības un intereses Tobāgo salā.“ Nav izslēgts, ka šis „draudzīgais nokārtojums“ panākts 1646. gadā, jo kāds cits kurzemnieku dokuments, datēts 1686. gada 13. martā, atzīmē, ka „Viņa nelaiķa Augstība, Hercogs Jēkabs, kuŗa krusttēvs bija Karalis Džeimss, nopirka salu no Vorikas ērla, karalim Čārlzam I piekritot.“⁵⁵ Mēs zinām, ka Anglijas karalis kurzemniekiem bija parādā lielu summu un ka 1646. gada pavasarī bijaparādā lielu summu unka 1646. gada pavasarī viņš padevās skotu gūsta, bet 1647. gadā skoti viņu izdeva dumpīgajam angļu parlamentam, kas viņu 1649. gada janvarī notiesāja uz nāvi. Pēc 1646. gada karalim ar kurzemniekiem vairs nevarēja būt tiešu sakaru. Varēja gadīties, ka pilsoņu kara apstākļus vienošanās dokumenti gājuši bojā, bet vairāk ticams, kā šādū dokumentu nemaz nebija, lai neskaidrajos apstākļos liguma slēdzējus nekompromitētu. Atcerēsimies arī 1646. gada anonīmo dokumentu britu arhīvos, kas liecina, ka kāds ārzemnieks, kurš labi pazinis Kurzemes hecogisti, sācis atkal kolonizēt salu ar Vorikas ērla ziņu, bet ērls nav veicis savus pienākumus attiecībā pret kolonistiem. Tāpat ievērosim, ka kurzemnieku publikācijā gan minēta vienošanās ar Vorikas ērlu, bet navminēts, ka Tobāgo sala būtu nopirkta. Kurzemnieki izmantojuši Vorikas ērla un Anglijas karaļa grūtības. Olivers Kromvels bijis abu ienaidnieks. Iespējams, ka, nesapņemot nekādus materiālus labumus no Kurzemes hercoga, Vorikas ērls 1647. gadā nolēmis salu kolonizēt pats vai pārdot parlamentam pieņemamiem angļu tirgotājiem. Acīmredzot, viņš šos plānus nav varējis īstenot. Matīzens, kurš pamatīgi studējis Latvijā atrodamos kurzemnieku dokumentus, ir pilnīgi pārliecināts, ka hercogs nav bijis godīgs un nav maksājis Vorikas ērlam neko par Tobāgo salu, zinot, ka Vorikas ērls nav bijis spējīgs aizstāvēt savu īpašumu.⁵⁶ Šo rindu autors pēc ilgām pārdomām ir gandrīz tajās pašās domās.

Latvijas valsts archīvā ir norādījumi, ka 1648. gadā un vēlāk hercoga aģenti novērojuši katru Vorikas ērla soli. Kurzemes sūtnis Lodonā barons Bratilavs Mistiks fon Hirstorfs (*Mislik von Hirstorf*), mēģinot nodibināt draudzīgas attiecības starp Anglijas diktatoru Oliveru Kromvelu (*Cromwell*) un bijušo karaļa atbalstītāju Kurzemes hercogu, centās arī panākt, lai Kromvels likvidē Vorikas ērla patentu un atļauj hercogam kolonizēt Tobago, ko par savu uzskatīja arī nesenie Kromvela ienaidnieki holandieši, kuŗi 1654. gada 5. aprīlī bija jau noslēguši ar Kromvelu mieru. Šai sakarā Kromvels

1654. gada 25. augustā rakstija Mistikam fon Historfam:

„Viņa augstība atrod, ka šie ierosinājumi ir tāda rakstura, kas sevi ietver zināmas grūtības, kā attiecībā uz viņa paša, tā uz republikas pavalstnieku darišanām, kuŗi ir tirgoņi tajās teritorijās un kā pirmie atklājēji jau sen ieguvuši ar Anglijas Lielo Zīmogu tiesības uz zināmām priekšrocībām un privilēģijām, kuŗas Viņa Augstība nevar nekādi neievērot vai padarīt nederīgas, vai sagādāt grūtības viņu tirdzniecībai. Un šajos (Jūsu) ierosinājumos... ir tieša tendence kaitēt angļu tirdzniecībai, ja ne tieši to likvidēt un nodot visu Jūsu kurzemnieku rokās... Bez tam Viņa Augstība nesēn... noslēdzis līgumu ar viņa kaimiņiem (holandiešiem, E. A.)... un daži no tiem, iespējams, ir ieinteresēti šajā tirdzniecībā... un viņiem ir jautājumi un dispūti ar (Jūsu) Hercogu tieši šajā pašā sakarā, kādēļ Viņa Augstība nevar ieinteresēties vai iejaukties šajā sakarā...“⁵⁷

Venēcijas sūtnis Frančesko Džavarina (*Giavarina*) 1658. gada 3. maijā rakstija savam augstākajam priekšniekam:

„Nesen Londonā ieradās Kurzemes hercoga rezidents (Eliāss fon Štrauss, EA). Viņš šeit atbrauca, lai lūgtu Viņa Augstības (Olivera Kromvela, EA) protekciju dažu kuģniecības lietu nokārtošanai, kuŗas hercoga sūtnis pagājušā gadā nebija varējis nobeigt, kā arī izšķirt dažas privātas lietas starp viņa kungu un Vorikas ērlu.“⁵⁸

Interesanti atzīmēt, ka šajā gadā pēkšņi mira kā Vorikas ērls, tā Eliāss fon Štrauss. Tad hercogs uz Londonu nosūtīja jaunu sūtni, Filipu Freheru (*Freher*), kuŗam 1661. gada 19. februārī viņš rakstīja:

„Mēs vēl arvien gaidām atbildi attiecībā uz angļu kungu, kuŗš mums kādreiz *piedāvājas* nodot savas tiesības uz Tobāgo salu, ko viņam bija piešķīris karalis Džeimss. un ar kuŗu mēs gribējām vienoties, ja viņš vēlētos mums nodot līdzīgas tiesības lielā slepenībā tādā veidā, ka mēs saņemtu vēlāk no Viņa Majestātes (pēc Anglijas karalistes restorācijas, kas notika 1660. gadā, EA) šo tiesību atpakaļejošu apstiprinājumu.“

Acīmredzot, nekāda galīga vienošanās ar jau mirušo Vorikas ērlu nebija panākta, tāpat nekāda vienošanās nebija panākta ar viņa dēlu.

Kad Frehers vilcinājās ar atbildi, viņu atsauca un atvietoja ar Adolfu Volfrātu (*Wolfrath*) kuŗu savukārt atlaida nodienesta pienākumiem tādēļ, ka viņš nebija spējīgs ietekmēt Anglijas karali apstiprināt tiesības, „kādas hercogam bija nodevis Vorikas ērļs. “Viņu arī apsūdzēja par pārliecīgu noslēpumainību darījumos starp Vorikas ērļu (acimredzot domāts Roberta Riča dēļs -otrais Vorikas ērļs, EA) un Kurzemes hercogu.⁵⁹ Šķiet, ka būs taisnība angļu Tirdzniecības un Plantāciju Komisijas reolūcijām, kuŗas varam atrast dokumentos 1686. gada 10. decembrī un 1700. gada 4. janvarī, ka Kurzemes hercogs, „vēlēdamies nodibināt koloniju Rietum-Indijās, izmantojis nekārtības Anglijā pilsoņu kara dēļ un piesavinājies Tobāgo salu.“⁶⁰ To var attiecināt kā uz Karūna koloniju, tā uz vēlāko VILLEMA MOLLensa koloniju. Interesanti, ka pēc izkāpšanas Tobāgo salā krietnais VILLEMS MOLLens 1654. gada 20. maijā bija pilnīgā pārliecībā, ka eiropieši salā nav bijuši vismaz 30 gadus, lai gan pats pirmais holandiešu kolonizācijas mēģinājums notika tikai 26 gadus pirms viņa ierašanās Tobāgo Tas nozīmē, ka viņš absolūti nebija informēts par intrīgu spēli attiecībā uz Tobāgo un agrākajiem kolonizācijas mēģinājumiem šajā salā un to rezultātiem Vīna vadībā sala plauka un veidojās līdz tam laikam, kad to pārņēma holandieši 1659. gada 11. novembrī.⁶¹

Avoti

1. (Johann Christoph Praetorius), *Tobago Insulae Caraibicae in America Sitae Fatum est...* (Groningae: Sipkes, 1727/, lp. 23 un In Textu corrigenda - sākumā min 1642. gadu un vēlāk pārlabo kā 1640. gadu; Karl Wilhelm Cruse, *Curland unter den Herzögen* (Mitau: Reyher, 1833 - 37), I, 146; II, 147n; Otto Heinz Mattiesen, *Die Kolonial - und Überseepolitik der kurlandischen Herzöge im 17. und 18. Jhd.* (Berlin, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1940, lp 54.
2. Antonio de Herrera y Tordesillas, *Novus Orbis sive Descriptio Indiae Occidentalis Auctore* (Amstelodami: Michaelem Colinium Bibliopolam, 1612/, Cap. VII, fol. 8; Justin Winsor, *Christopher Columbus and How He Received and Imparted the Spirit of Discovery* (Boston: Houghton Mifflin and Company, 1892/, lp. 355; Henry Iles Woodcock, *A History of Tobago* (Ayr: the Author, 1867/, lp. 19; Heath and Jefferson Bowman, *Crusoe's Island in the Caribbean* (Indianapolis: The Bobbs-Merril Company, 1939/, lp. 125.

3. (Anonymous), *Tobago: or a Geographical Description, Natural and Civil History...* (tālāk minēta kā *Tobago*) (London: 1749/, lp. 24. Līdz šim vēsturnieki nezināja, kad šī publikācija laista klajā un pieņēma ka tā publicēta 1750. gadā. Šo rindu autors tās tulkojumu franču valodā atradis franču *Archives Nationales, Archives Coloniales, Series F 3 - Services divers, Collection Moreau de Seint-Mery, Register 63 - Tabago, Description, 1492 - 1791. f. 15*, kur skaidri minēts 1749. gads kā publikācijas klajā laišanas gads.
4. Captain John Poyntz, *The Present Prospect of the Famous and Fertile Island of Tobago...* (London: 1. izdevums - G. Larkin, 1683. g. 2. izd. - J. Atwood, 1695. g./; Daniel Defoe, *Robinson Crosos*, jebkurš izd.; Evan M. Wylie "Is This Robinson Crusoe's Island?" *The Saturday Evening Post*, Vol. 224, No. 51, June 21, 1952, lpp. 31 - 3, 106 - 7, 109, 111.
5. Algernon Edward Aspinall, *The British West Indies: Their History Resources and Progress* (London: I. Pitman, Sons, 1912/, lp. 22; *Tobago*, lp. 25; W. R. Menkman, "Tobago, een bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche Kolonisatie in tropisch Amerika," *De West Indische Gids*, XXI (1939), 223; Bowman, *op. cit.* lpp. 133-4; Arthur Parcival Newton, *The Colonising Activities of the English Puritans* (New Haven: Yale University Press, 1914/, lpp. 26; James A. Williamson, *The Caribbee Islands under the Proprietary Rights* (London: Oxford University Press, 1926/, lp 190; James A. Williamson, *English Colonies in Guiana and on the Amazon 1604 - 1668* (Oxford: Clarendon Press, 1923/, lpp 53, 58-9.
6. Praetorius, *op. cit.*, lap. 19-20; Cruse, *op. cit.*, I, 146; Otto von Mirbach, *Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Hercogs Jacob* (Mitau: Reyher, 1844, I; *Tobago*, *op. cit.*, lpp. 25-7; Arī daži modernie vēsturnieki pārņēmuši šo leģendu kā faktu - Aspinall *op. cit.* lp. 22; Menkman, *op. cit.*, XXI, 223; Jean François Dauxion-Lavaysse, *A Statistical, Commercial, and Political Description of Venezuela, Trinidad Margarita, and Tobago...* (London: G. W. B. Whittaker, 1820/, lp. 344; J. H. Hamelberg, *Tobago een vergeten Nederlandsche Kolonie* (Willemstadt: Vierde jaarlijksch verslag van het Geschied-, Taal-, Land- en Volkkundig Genootschap, 1900, lp. 17.
7. Aspinall, *op. cit.*, lp. 22; *Tobago*, lpp. 26-7
8. *The British Museum*, Department of Manuscripts, Sloane MSS, 3662, f. 47 v., "Description of Tobago."
9. *Public Record Office*, London, England, C. O., 19/3, f. 384; C.

O., 29/7; C. O., 324/9.

10. *Public Record Office, C. O., 29/1* lpp. 1-12; Williamson, *Caribbean Islands*, lpp. 39-43; Vincent Todd Harlow, *A History of Barbados 1625-1685* /Oxford: Clarendon Press, 1926/, lpp. 7-9; Great Britain, Public Record Office, *Calendar of State Papers, Colonial Series, America and West Indies* /London: Longman, Green, Longman & Roberts and H. M. Stationery Office/, 1574-1660, lpp. 87-8, 91, 97; Sir Alan Burns, *History of the British West Indies* /London: Georg Allen and Unwin, 1954/ 1 lp. 197; *British Museum, Sloane MSS.*, 3662, f. 60 v.
11. *Public Record Office, C. O., 28/4; 29/7; 324/9; Tobago*, lp. 27; *Publications of the Historical Society of Trinidad and Tobago*, No. 650 /Port-of-Spain, Trinidad: Historical Society of Trinidad and Tobago.
12. *Algemeen Rijksarchief, Archief van de Staten-General, Hâgâ*, Registers van resolutiën - 1628, No. 53; *Archief Oude West Indische Compagnie*, Resolutien der Kamer Zeeland, 1626-29, No. 20, 1628; *Instructien, Commissien, & -- 1627-28*, No. 42; Ioannes de Laet, *Historie ofte iarlijck varhael van de verichtinghen der geocotropeerde West-Indisch Compagnie* /Leyden: Bonaventure ende Abraham Elsevier, 1644/, Erste deel, Boek I-II, lp. 34; Tweede deel, Boek IV-VII, lpp. 115-16; Kendrick S. Wise, *Historical Sketches of Trinidad and Tobago* /Port-of-Spain; Historical Society of Trinidad and Tobago, 1936/, II, 40; Pieter Marinus Netscher, *Geschiedenis van de Kolonen Essequibo, Demerary en Berbice van de Vestiging der Nederlanders ...* /s' Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1888/, lp. 55; G. J. van Grol, *De Grondpolitiek in het West-Indische Domain der Generaliteit* /s' Gravenhage: Algemeen Landsdrukkerij, 1934-42/, I, 48; II, 27-8, 161; Menkman, *Tobago*, XXI, 229-30.
13. J. Franklin Jameson, *William Usselinx, Founder of the Dutch and Swedish West India Companies*, /New York: G. P. Putnam's Sons, 1887/, lp. 124.
14. Van Grol, *op. cit.*, II, 27-8, 161; Laet, *op. cit.*, lp. 131; Menkman, *Tobago*, XXI, 237; W. R. Menkman, *De West-Indische Compagnie* /Amsterdam: P. N. van Kampen & Zoon, 1947/, lp. 90; Wise, *op. cit.*, II, 41-4; Sir Claud Hollis *A Brief History of Trinidad under the Spanish Crown* /Port-of-Spain: Trinidad & Tobago Government Printer, 1941/, lp. 43; *British Museum, Additional MSS.*, 36322; Arthur Percival Newton, *The European Nations in the West Indies 1493-1688* /London: R. H. C. Black, Ltd., 1933/, lp. 154.

15. Alexander Brown /ed./, *The Genesis of the United States, Being A Series of Historical Manuscripts* /Boston: Houghton Mifflin Co., 1897/, II, 984-6; Alfred Bilmanis, *A History of Latvia* /Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1951/, lpp. 186-7.
16. Menkman, *West Indische Compagnie*, lpp. 95-7; Hermann Wätjen, *Das holländische Kolonialreich in Brasilien* /Gotha: Verlag Friedrich Andreas Perthes A. G., 1921/, lpp. 59-60, 67, 98; Walter Eckert, *Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus* /Riga: Verlag G. Löffler, 1927/, lp. 169; Heinrich Diederichs, *Herzog Jacobs von Kurland Kolonien an der Westküste von Afrika* /Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1890/, lp.9; Mattiesen, *op. cit.*, lp. 289.
17. Eckert, *op. cit.*, 47; Leonid von Arbusow, *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands* /3. izd., Riga: Verlag von Jonck und Poliewsky, 1908/, lp. 205; Jēkabs Juškevičs, *Herzoga Jēkaba laikmets Kurzemē* /Rigā: Valstspapīru spiestuves izdevums, 1931/, lp. 21; Matiessen, *op. cit.*, lpp. 19, 51-2 minot *Latvijas valsts arhīvu*, 448/1056, f. 36k; 112/612, f. 3;)LVA 311/2052 /ligums/; Felix Amburger, *Die Familie Marselis. Studien zur russischen wirtschaftsgeschichte* /Giesen: Wilhelm Schmitz, 1957/, lpp. 27, 36-7, 40; Algemeen Rijksarchief 1. no-
daļas vadītāja A. van de Poest Clement vēstules autoram.
18. *British Museum, Sloane-MSS.*, 3662, ff. 47v.-48r.; Rev. George Edmundson, "The Dutch in Western Guiana," *English Historical Review*, XVI /October 1901/, lpp. 645-46; Menkman, *West Indische Compagnie*, lp. 91; Aspinall *op. cit.*, lp. 27; Williamson, *The Caribbean Islands*, lp. 191; Hollis, *Barbados*, lp. 53; *Colonising Expeditions to the West Indies and Guiana 1623-1667*, Works Issued by the Hakluyt Society, Second Series No. LVI /London, 1925/, lpp. lix, 116, 141; Sir Charles Prestwood Lucas, *A Historical Geography of the British Colonies* /Oxford: Clarendon Press, 1890/, II, 254; Woodcock, *op. cit.*, lp. 24; Lorraine Geddes Hay, *A Handbook of the Colony of Tobago ...* /Scarborough, Tobago: Government Printing Office, 1884-98/, lp. 5.
19. John Fowler, *A Summary Account of the Present Flourishing State of the Respectable Colony of Tobago ...* /London; 1774/, lp. 8.
20. John Esquemeling, *Bucaneers of America ...* /London: William Crooke 1684/, I, 3, 116.
21. Adam Anderson, *AnHistorical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce ...* /London: A. Millar, 1764/, II, 377;

- Praetorius, *op. cit.*, lpp. 23, In text u corrigenda.
22. *Algemeen Rijksarchief, Oude West Indische Compagnie*, Resolutien der Kamer Zeeland, 1629-33, No. 21, December 12, 1633, No. 46; *British Museum*, Eggerton MSS., 2395, f. 509; Additional MSS., 36322, f. 208; Menkman, *West Indische Compagnie*, lpp. 90-91; Wise, *op. cit.*, II, 38ff, 55ff; Burns, *op. cit.*, lp. 214; Hollis, *op. cit.*, lpp. 43-5; Van Grol, *op. cit.*, II, 45n, 98; Newton, *European Nations*, lp. 165.
 23. Newton, *Colonising Activities*, lpp. 16, 16n, 34-8, 48, 48n, 329; Arthur Donald Innes, *The Maritime and Colonial Expansion of England Under the Stuarts 1603-1714* /London: Samspon Low, Marston & Co., Ltd., 1932/, lpp. 125, 169-70; "Robert Rich, Earl of Warwick," Master's Thesis by Helen Louise Gray, University of Chicago, 1915, lpp. 4-5, 6-7.
 24. *Calendar of State Papers, Colonial Series, 1574-1660*, lp. 286; Harlow, *op. cit.*, lp. 15; Williamson, *Caribbee Islands*, lpp. 103, 188-9; *Colonising Expeditions*, lp. xxxv.
 25. *British Museum*, Sloane MSS., 3663, ff. 45-6; Newton, *Colonising Activities*, lpp. 48, 267; *Colonising Expeditions*, lpp. xxxiii, 148n; Burns, *op. cit.*, lp. 224; Harlow, *op. cit.*, lpp. 17-8, 338.
 26. *British Museum*, Sloane MSS., 3662, ff. 43-47 r.; Williamson, *Caribbee Islands*, lpp. 189, 192; Newton, *Colonising Activities*, lpp. 189, 192; Newton, *Colonising Activities*, lpp. 267, 314-5.
 27. Newton, *European Nations*, lpp. 254-5; Williamson, *Caribbee Islands*, lp. 191; *Calendar of State Papers, Colonial Series, 1574-1660*, lpp. 292, 299-300; Burns, *op. cit.*, lp. 224; *Colonising Expeditions*, lpp. xxxv-xxxvi; Harlow, *Barbados*, lpp. 18-9; Vincent Todd Harlow, *The Voyages of Captain William Jackson 1642-1645*, Camden Miscellany, Vol. XIII, Series 3 /London: Offices of the Society, 1923/, XXXIV, lpp. 13-4.
 28. Edmund Calamy, *The Nonconformist's Memorial ...* /London: W. Harris, 1775/, I, 371; The Rev. James S. M. Anderson, *The History of the Church of England in the Colonies ...* /London: Rivington's 1856/, II, 50, 86; Lucas, *op. cit.*, II, 253-4; Aspinall, *op. cit.*, lp. 27; Newton, *European Nations*, lpp. 254-5; Williamson, *Caribbee Islands*, 191.
 29. *Calendar of State Papers, Colonial Series, 1574-1660*, lpp. 292, 199-300; Burns, *op. cit.*, 224; Dauxion-Lavaysee, *op. cit.*, lp. 343; *British Museum*, Sloane MSS., 3662, f. 48 r.; Newton, *Colonising Activities*, lpp. 193-4, 267-8; Gray, *op. cit.*, lp. 8; Harlow, *Voyages of Captain Jackson*, lpp. 13-4, xliiff.

30. Dauxion-Lavaysse, *op. cit.*, lp. 343; Harlow, *Captain Jackson*, lpp. xiii ff.; Newton, *Colonising Expeditions*, lpp. 267-8; Gray, *op. cit.*, lp. 8; *British Museum*, Sloane MSS., 3662, f. 48 r.; Williamson, *Colonising Activities*, lp. 193.
31. *Great Britain, Parliament*, Ordinances, November 2, 1643; March 21, 1645 /London: Printed for John Wright, 1643, 1645/; *Great Britain, Parliament, House of Lords, The Journals of the House of Lords*, IX, 51B; VII, 578; *House of Commons*, III, 291, 294; *Colonising Expeditions*, lp. xli; Williamson, *Colonising Activities*, lpp. 118-9.
32. *British Museum*, Sloane MSS., 3662, 48 r.
33. Praetorius, *op. cit.*, lpp. 22-3; Cruse, *op. cit.*, II, 146-7; Diedrichs, *op. cit.*, 46ff.; Eckert, *op. cit.*, lp. 167; Mattiesen, *op. cit.*, lp. 54; H. Sewigh, "Eine kurlandische Kolonie," *Baltische Monatshefte*, XXI /1872/, lpp. 1-40, Aspinal, lp. 27; Williamson, *Colonial Expeditions*, lpp. lix, 116, 141; Lucas, *op. cit.*, lp. 254; Woodcock, *op. cit.*, lp. 24; Hay, *op. cit.*, lp. 5.
34. *Tobago*, lpp. 2-3; Edmundson, *op. cit.*, XVI, lpp. 645-6; Menkman, *West Indische Compagnie*, lpp. 91.
35. Francis Bickley, "The Crown Colonies of British America," *British America. The Nations of To-day, a New History of the World*, ed. John Buchan. /London: Hodder and Stoughton, 1923/, lpp. 269-70.
36. (Anonims - 2. v. D.), *Beschreibung von Tobago* (Hamburg: Thomas von Wiering, 1717/; Jan Jacob Hartsinck, *Beschreyving van Guiana...* /Gerit Tielenburg, 1770/.
37. *Algemeen Rijksarchief, Staten Generaal*, Register van commissien, 1654-60, Inv. No. 2319, ff. 56, 211-12, 247, 251; 1651-59, Inv. No. 3253, ff. 217; Registers van de ordinaris resolution, 1657, No. 82; *Oude West Indische Compagnie, Secrete Kas*, Inv. No. 10; Edmundson, *op. cit.*, lpp. 650-51; Menkman, *Tobago*, lpp. 313; Hartsinck, *op. cit.*, I, 258-9; Netscher, *op. cit.*, lpp. 40, 40n.; Van Grol, *op. cit.*, II, 99.
38. *Public Record Office, Colonial Office*, 20-1666.
39. *Ibid.*, 29/3-1686. gada 10. dec., 29/7-1700. gada 4. janv.
40. *Archives Nationales, Archives Coloniales, Series C 10 E - Lettres recues, Correspondence generale, Iles diverses des Antiles, Tabago, Carton 1 - Correspondence generale, 1645-1782, f. 1; Series F 3 - Services divers, Collection Moreau de Saint-Mery, Register 64 - Tabago, Historique, 1645-1786, f. 3.*
41. LVA, 55/704; netieši arī Juškēvica un Matūžēna pieminēti.

42. Mattiesen, *op. cit.*, lpp. 56, 407; Eckert, *op. cit.*, lpp. 167; Von Mirbach, *op. cit.*, I 309-15.
43. *Ibid.*
44. Nina Henriette Ellinger /ed./, *Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660*, Første Del: Tabeller over Skibsfarten; Ander Del: Tabeller over Varetransporten /København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1906-22/.
45. LVA 35/240, f. 23- Bernhard Erzoeges Akt, par. 4; Mattiesen, *op. cit.*, 389.
46. Scottish History Society, *Miscellany of the Scottish History Society*, Vol. XV /I/, /Edinburgh: T. A. Constable, 1893/, lp. 145; *Calendar of State Papers, Domestic Series, Charles I*, XX, 387, 510.
47. Ernst Seraphim, *Eine Schwester des Grossen Kurfürsten Luisa Charlotte, Markgräfin von Brandenburg, Hercogin von Kurland /617-1676/* Berlin: Verlag von Alexander Duncker, 1901/, lp. 21ff.; Mattiesen, *op. cit.*, lp. 410.
48. *Algemeen Rijksarchief, Staten Generaal*, Liassen West Indie - 1645 - Inv. No. 5774 - 1645. gada augustā; LVA, 112/606, ff. 16-17; 107/601, ff. 32-36; 52/748.
49. Diederichs, *op. cit.*, lpp. 14-16; Juskevics, *op. cit.*, lp. 209.
50. Mattiesen, *op. cit.*, lp. 27; Juškēvics, *op. cit.*, lpp. 275, 586, 164-5, 177, 192, 265, 637.
51. Thurloe State Papers, *A Collection of the State Papers of John Thurloe ...* /London: Printed for the Executor of the Late Mr. Fletcher Gyles, Thomas Woodward, and Charles Davis, 1742/, III, 410.
52. *British Museum*, Sloane MSS., f. 48 r.
53. Williamson, *Colonising Activities*, lpp. 121-3.
54. *Ibid.*, lp. 197; Brown, *op. cit.*, II, 980-1.
55. *Briefve deduction par laquelle il est clairement montré que l'isle de Tabago appartient à Monseigneur le Duc en Courlande ...* /Mitav: Michel Karnall, 1668/, lpp. 3 /par. I/, 6 /par. V/, 15 /par. XIX/; *Public Record Office*, C. O., 1/62, 1687. gada 12. martā; *Algemeen Rijksarchief, Staten Generaal*, Loket Kas. Particuliere Stukken, Loq. 129. B; Rīgas pilsētas bibliotēka, Manuskriptu nodaļa, Ewalda von Klopmann'a manuskripts *Abrege de l'Histoire De Tabago*, /1787. gada ?/; Juškēvics, *op. cit.*, lp. 231; *Scottish Miscellany*, lp. 146; *Deutsches Zentralarchiv*, Ge-

- heimes *Preussisches Staatsarchiv Berlin-Dahlem*, Rep. 9, 7 E 1, ff. 111-13; Johannes Cornelius de Jonge, *Het Nederlandsche Zeewesen* /Haarlem: A. C. Cruseman, 1859/, II, 700 n.
56. Mattiesen, *op. cit.*, lpp. 440-41. Viņš tomēr domā, ka sarunas risinājušās apm. 1653. gadā un par agrākajiem kolonizācijas mēģinājumiem Tobāgo salā ir ļoti maz informēts, sakarā ar materiālu nepieejamību.
57. Heincs Matīsens, *Hercoga Jēkaba līgums ar Oliveru Kromvelu un Angliju skārēja politika* /tulkojis Jānis Augusts/ /Kurzemes provinciālā muzeja izdevums/ Jelgavā: A. Grants un R. Grīslis, 1936/, lpp. 5-6.
58. Great Britain, Public Record Office, *Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs, Existing in the Archives and Collections of Venice, and in Other Libraries in Northern Italy*, ed. Allen B. Hinds /London: His Majesty's Stationary Office, 1931/, XXXI /1657-59/, 192, No.167.
59. Mattiesen, *op. cit.*, lpp. 444-5, 571, 585, 589-90; *Public Record Office*, Colonial Office, 1/16, ff. 528-9.
60. *Public Record Office*, C. O., 29/3; 29/7; abi minēti jau iepriekš.
61. *Briefve Deduction*, lpp. 1/par. III/, 11-12, 19, Sensuit. Skatīts arī Edgar Anderson, „*Die ersten kurlaendischen Expeditionen nach Westindien im 17. Jahrhundert*,“ *Baltische Hefte*, 8. Jahrgang, Heft 1/Oktober 1961/, 13-35.

Summary

The Duchy of Courland in Western Latvia was one of the first European countries to play a certain role in history of the West Indies. The Couronian sailors followed in the wake of the Spanish, English, Dutch, and French explorers a long time before the other nations ever made their first appearances in the West Indies. Until now it has customarily been assumed that the starting point of the first Couronian activities in the West Indies has been 1654.

There are certain indications, however, that Duke Frederick had had contacts with the promoters of the colonizations in the West Indies as early as 1627. Some other sources reveal that the first short lived Couronian colonies have been established on the island of Tobago as early as 1634 and sixteen-forties. Other sources support these evidences. The presence of the Couronian ships in the Carib-

bean area is well recorded in the documents dating back to 1645, 1649. and 1653. These discoveries clearly indicate that the Couronians belong to the earliest group of European traders and colonizers in the Lesser Antilles and assumed their activities along with the British, Dutch, and French sea-rovers and traders, roughly half a century before the Danes, Brandenburgers, Swedes and Scots showed up in that area.

Aleksandrs Berķis ✓

HERCOGA JĒKABA ĀRPOLĪTIKA

Hercoga Jēkaba ārpolitikas vispārējais raksturs

Hercogs Jēkabs (1642-1682) ieguva Kurzemes hercogistes troni 1642. gadā pēc sava tēvoča hercoga Fridriha nāves. Tomēr jau labu laiku pirms viņš kļuva hercogs, Jēkabs bija ieguvis ne tikai pieredzi ārpolitikā, bet arī izpratni tā laika Eiropas politiskos apstākļos. Faktiski hercoga Jēkaba valdīšana sākās jau 1638. gadā, kad viņš kļuva sava tēvoča līdzvaldnieks. Jēkaba jaunības gadi izskaidro lielā mērā viņa lielās orientācijas spējas un izpratni tā laika starptautiskā politikā. Hercogs Jēkabs dzimis 28. oktobrī 1610. gadā Kuldīgā. Jau dažu gadu vecumā viņu sūtīja uz Berlīni, kur viņš pavadīja kādus sešus gadus Brandenburgas kūrfirsta ģimenē. Savā bērnībā hercogs pieredzēja postošo zviedru-poļu karu (1606-1621), kurš skāra arī Kurzemi. Divpadsmit gadu vecumā viņš iestājās Rostokas universitātē, bet vēlāk studēja Leipcigas universitātē.

Hercoga Jēkaba bērnība un jaunība noritēja tādos apstākļos, kuri veicināja lielā mērā viņa pieredzi diplomātijā un politisko intrigu izpratnē. 1617. gadā viņa tēvs Vilhelms, pēc atkārtotiem strīdiem ar Kurzemes muižniecību, zaudēja hercoga troni pēc tam, kad viņa kalpotāji bija nogalinājuši brāļus Noldes, kuri bija ļoti patvarīga un neatbildīga rakstura Kurzemes muižnieki. Polijai šādos apstākļos bija ļoti pateicīgs uzdevums iejaukties Kurzemes hercogistes iekšējās lietās. Polijas karaļa Sigismunda III ieceltā ārkārtējā komisija pasludināja, ka hercogs Vilhelms zaudējis troni, bet viņa dēls Jēkabs troņmantošanas tiesības. Hercoga Jēkaba tēvocis, hercogs Fridrihs, kas kopš 1588. gada bija hercogs Zemgalē, pēc tam, kad Vilhelms zaudēja hercoga troni, kļuva arī Kurzemes hercogs.

Tā kā Fridricham pašam nebija bērnu, Polijas karalis kā Kurzemes virskungs cerejapēchercoga Fridricha nāves pārvērst hercogisti Polijas provincē. Šā iemesla dēļ, Kurzemes hercoga Fridricha attiecības ar Poliju bija ļoti saspilētas kādus piecpadsmīt gadus, līdz Polijas karaļa Sigismunda III nāvei. Fridrichs centās panākt Jēkaba troņmantošanas tiesību atjaunošanu. Hercogu Fridrichu šajā cīņā atbalstīja Anglija, Francija un Dānija. Vienīgi 1632. gadā Polija principā atzina hercoga Jēkaba troņmantošanas tiesības, bet pat līdz 1638. gadam nebija drošības vai hercogs Jēkabs iegūs Kurzemes troni. Šādos apstākļos jaunais Jēkabs dabūja ļoti iepazīties ar dažādām diplomātiskām metodēm un arī ar Polijas nostāju Kurzemes jautājumos. Bez tam Jēkabs jau pirms troņa iegūšanas apzinājās, ka Gotharda privilēģija (1570) un vēl jo vairāk 1617. gadā izdotā valdības kārtība jeb Formula Regiminis lielā mērā ierobežoja Kurzemes hercoga tiesības. Šis apstāklis arī zināmā mērā izskaidro hercoga Jēkaba ļoti aktīvo ārpolitiku, jo Kurzemes ārpolitika nebija zem tiešas Kurzemes muižniecības kontroles. Var pat teikt, ka, lai rastu kompensāciju par savām ierobežotajām iekšpolitiskām tiesībām, hercogs Jēkabs centās būt aktīvs ārpolitikā, koloniju un merkantilisma politikā.

Ļoti vērtīgu pieredzi Polijas un Krievijas problēmās Jēkabs ieguva piedalīdamies, ar savām kurzemnieku vienībām poļu-krievu kara 1634. gadā. No 1634. līdz 1639. gadam Jēkabs apceļoja vairākas Rietumeiropas zemes, ilgāk uzturoties Vācijā, Holandē, Francijā un, iespējams, arī Anglijā. Kā nelaiķa karaļa Jēkaba krustdēls, viņš nodibināja sirsnīgas attiecības ar karali Kārli I. Viņa sarakstīšanās ar Kārli I turpinājās līdz pēdējā sodīšanai ar nāvi Anglijas pilsoņu kara laikā 1649. gadā.

Tāpat Jēkabs nodibināja ciešas attiecības ar lielo franču valstsvīru kardinālu Mazarini un nākošo Brandenburgas valdnieku - Lielo kūrfirstu Fridrichu Vilhelmu. Visumā hercogs Jēkabs apzinājās, ka Eiropas Trīsdesmit gadu karš (1618-1648) un 1629. gada Altmarkas pamiers Polijas un Zviedrijas starpā sagādāja viņam iespēju piekopt aktīvu un neatkarīgu ārpolitiku. Galvenie hercoga Jēkaba mērķi bija: palielināt Kurzemes hercogistes starptautisko ietekmi un prestižu, nodrošināt aktīvu un sekmīgu ārpolitiku, pievienot Piltenes apgabalu, kurš joprojām bija autonoms Polijas apgabals, Kurzemes hercogistei, iegūt hercogistei jaunas teritorijas, sevišķi cenšoties panākt zviedru Vidzemes apvienošanu ar Kurzemes hercogisti, kas bija vispārējs Ketleru dinastijas mērķis.

Par visām lietām, Jēkabs centās panākt pilnīgu neatkarību no Polijas, novērst nākošo poļu-zviedru kara vai, vismaz, nodrošināt savas hercogistes neitrālītāti šāda kara gadījumā.

Visumā jāsaprot, ka Jēkabs bija ļoti neatlaidīgs šo mērķu sasniegšanā. Tāpat viņš pierādīja lielas diplomāta spējas un izdomas bagātību. Neskatoties uz to, viņa ārpolitikas vājums bija spēcīgas armijas trūkums, kurā izšķirošā brīdī būtu bijusi viņa politikas drošais balsts.

Hercoga Jēkaba ārpolitikas pirmie gadi.

Ir zināmi norādījumi, ka 1639. gadā Jēkabs, kā hercoga Fridriha līdzvaldnieks, ir uzskatījis Polijas protektorātu kā pārāk smagu – un nopietni apsvēris politisko attiecību izbeigšanu ar Poliju un aliances noslēgšanu ar Zviedriju un Franciju. Tomēr drīzi vien, neskatoties uz to, ka jaunais hercogs bijis sarūgtināts par Polijas kavēšanos atzīt viņa troņmantošanas tiesības, viņam bijis jāatzīst, ka Zviedrijas virskundzība būtu vēl daudz smagāka, jo Zviedrijas tendence dominēt Baltijas jūrai pieguļošās teritorijās bija ļoti skaidri redzama. Šā iemesla dēļ, vēlāk hercoga politika bija vienmēr naidīga zviedriem.

Jau savos pirmajos valdīšanas gados Jēkabs ļoti veikli ir izmantojis savā labā Trīsdesmit gadu kara un franču-spāņu kara izsauktos starptautiskos sarežģījumus. Par to liecina arī viņa 1643. gadā noslēgtais tirdzniecības līgums ar Franciju. Minētā līguma 4. pants saturēja neitrālītātes klauzulu, kurā Kurzemes hercogs apsolīja aturēties no Francijas ienaidnieku atbalstīšanas ar savu floti.² Šis neitrālītātes līgums rāda, ka jau savas valdīšanas sākumā hercogs ir bijis sekmīgs hercogistes ietekmes pavairošanā, jo ir jāņem vērā, ka 1643. gadā viņa flotes izveidošana bija tikai pašā iesākuma stadijā. Neskatoties uz to, Francijas valdība bija stipri pārvērtējusi Kurzemes flotes spēkus.

Hercogam bija sūtņi dažādās Eiropas valstīs, bet viņš veltīja sevi šķū vērību Zviedrijai, Polijai, Dānijai, Anglijai, Francijai, Vācijai un Spānijai. 1654. gadā Jēkabs ieguva Svētās Romas ķeizarvalsts fīrsta tituli un viņa mantinieki tiesības šo tituli mantot. Tai pat laikā viņš iecēla speciālu sūtņi pie Regensburgas Reichstaga, jo viņš centās atbrīvoties no Polijas virskundzības, atvietojo to ar nominālu atkarību no Vācijas ķeizara, kuram faktiski trūka varas. Jēkabs centās atjaunot to stāvokli, kāds bija Livonijas konfederācijai līdz 1561. gadam, kad Livonija vārda pēc skaitījās Vācijas sastāvdaļa. Baltvācu vēsturnieks Otto Heinz Mattiesen aizstāv viedokli, ka Jēkaba mēģinājums tikai tādēļ esot cietis neveiksmi, ka par šādu privilēģiju iegūšanu vācu ķeizara naudas prasības bijušas pārmērīgas.³ Šā raksta autors nevar pievienoties minētiem ieskatiem, jo tie cenšas pārāk vienkāršot tā laika sarežģītos politiskos

apstākļus. Vispirms, Polija šādiem plāniem nepiekrītu. Nav jāaizmirst, ka pat daudz spēcīgākais Brandenburgas Lielais kūrfirsts atbrīvojās no Polijas virskundzības Austrumprūsijā tikai pēc ļoti grūtas kara un diplomātiskas spēles, parakstot Olivas miera līgumu 1660. gadā. Bez tam nav jāaizmirst, ka 1654. gadā sākās jauns poļu-krievu karš, bet 1655. gadā arī poļu-zviedru karš. Pat, ja Polija piekrītu minētam Jēkaba plānam, pēc šī kara izcelšanās Kurzemes hercogs to nevarēja īstenot, jo Svētā Romas ķeizarvalsts, pretēji Polijai, nespētu pasargāt Kurzemi no Zviedrijas agresīvās politikas. Arī kāds vēstules teksts, ko Jēkabs savas valdīšanas beigās (3. augustā 1677. g.), sūtīja Francijas karalim Ludvīkim XIV, uzsver, ka Jēkaba Eiropas teritorijas esot vienīgi brīvprātīgi zem Polijas protekcijas.⁴ Tā tad hercogs atzina šādas aizsardzības nepieciešamību. Nemot vērā, ka vairākos gadījumos hercogs Jēkabs nav taupījis naudu, ja ar tās palīdzību viņš varējis sasniegt politiskus mērķus, jādomā, ka arī 1654. gadā, kad viņa merkantilisma politika bija sasniegusi kulminācijas punktu, viņš būtu atbrīvojies no Polijas protektorāta, ja šī problēma būtu bijusi vienīgi vai galvenā kārtā finansiālas dabas.

Jēkabs turpināja Ketleru dinastijas tradīciju pavairojot hercogistes ietekmi, noslēdzot laulības ar iespaidīgām dinastijām. Hercogs, novērojis Brandenburgas Lielā kurfirsta Fridriha Vilhelma augošo varu, noslēdza laulību ar kurfirsta māsu Luisi Šarloti. Šādā veidā Kurzemes hercogiste nodibināja ciešas politiskas attiecības ar Brandenburgu, kuŗas kļuva par vienu no vadošiem principiem visā Jēkaba ārpolitikā. Tādā kārtā Jēkabs cerēja atrast kurfirstā spēcīgu sabiedroto un atbalstu pret Zviedriju un Poliju.

Kopš savas valdīšanas sākuma Jēkabs centās uzturēt draudzīgas attiecības ar Transilvānijas valdniekiem, sevišķi ar Georgu I (1630 - 1648). Tā kā Jēkabam bija svarīgi nodibināt tirdzniecību ar Turciju, viņam bija iespēja izmantot Transilvānijas starpniecību. Transilvānijas valdnieki, savukārt, bija ļoti ieinteresēti nodibināt personāl-ūniju starp Transilvāniju un Poliju-Lietuvu. Nevien Transilvānijas firstu personīgās godkāribas dēļ viņi centās iegūt Polijas troni, bet daudz vairāk aiz tā iemesla, ka viņi cerēja iegūt spēcīgu sabiedroto pret Turciju. Transilvānijai nebija sevišķas intereses atbalstīt Poliju pret Krieviju, bet viņas valdnieki apzinājās, ka turki apdraudēja arī Polijas dienvidus daļu, tādā kārtā radot zināmus priekšnoteikumus Polijas un Transilvānijas savienībai. Arī kulturāli Transilvānija tāpat kā Polija reprezentēja eiropisko kultūru preti Turcijas kultūrai. Reliģiskās pretešķības tomēr bija liels šķērslis šādas ūnijas nodibināšanai, jo poļu vairākums bija katoļi, bet transilvāniešu vairākums protestanti. Jau 1643. gadā

Georgs I mēģināja nodrošināt personālu ūniju ar Poliju nākotnē. Pēc Polijas karaļa Vladislava IV, Vasas (1632 - 1648), nāves Georgs I mēģināja nodibināt savu atbalstītāju partiju Polijā un teritorijās zem Polijas protektorāta. Viņš uzskatīja Polijas protestantus kā savus dabiskos sabiedrotos un, šā iemesla dēļ, arī Kurzemes hercogu par savu sabiedroto. Bez tam Polijas protestantu vadonis Janussius Radzivils, kā Biržu firsts Lietuvā, bija noslēdzis ar Georgu I vienošanos, atzīstot pēdējā tiesības uz Polijas troni. Firsts Radzivils bija radnieks Ketleru dinastijai. Saņēmis ziņu par Polijas karaļa Vladislava IV nāvi, Transilvānijas firsts sūtīja savu diplomātisko pārstāvi Michaelu Mikes uz hercoga galvas pilsētu Jelgavu. Mikes uzdevums bija nodrošināt hercoga Jēkaba atbalstu Transilvānijas firstam Polijas karaļa vēlēšanās. Lai gan Kurzemes hercogs būdams, kā lēņa turētājs, atkarīgs no Polijas, personīgi skaitījās neatkarīgs valdnieks, kas neatradās Polijas aizsardzībā un nebaudīja tiesību balsot Polijas karaļa vēlēšanās, tomēr šais vēlēšanās viņam bija stipra ietekme. Transilvānijas valdnieks labi apzinājās Jēkaba pieaugošo ietekmi Polijā sakarā ar hercoga aktivitāti tirdznieciskās un diplomātiskās lietās. Georgs I veicināja sava jaunākā dēla Sigismunda kandidatūru, jo likās, ka pret pēdējo opozīcija būs mazākā mērā, jo Sigismunds bija mazāk izteikts protestants kā viņa tēvs. Lai gan Jēkabs bija personīgi labvēlīgi noskaņots šai kandidatūrai, viņš apzinājās, ka nebija iespējams atbilst Transilvānijas princi priekšā stāvošās vēlēšanās. Hercogs saprata, ka mirušā karaļa brālim Jānim Kazimiram bija lielākas cerības iegūt Polijas troni, sevišķi tā iemesla dēļ, ka viņu atbalstīja Zviedrijas karaliene Kristīne. Hercogs Jēkabs saprata, ka Kurzemes hercogiste kā barjervalsts nonāktu ļoti bīstamā stāvoklī, ja tā pretotos Zviedrijas kā lielvalsts gribai, īpaši ņemot vērā to apstākli, ka Kristīni ļoti ietekmīgi atbalstīja Polijas muižnieki. Kad Kurzemes hercogs paziņoja savu viedokli, Transilvānijas valdnieks pilnīgi izprata stāvokli un turpināja draudzīgas attiecības ar Kurzemes hercogisti.⁵ Hercogam Jēkabam bija stipra interese veicināt draudzību ar Transilvānijas valdnieku, jo, ja pēdējais vai tā dēļ iegūtu Polijas troni, katoļu spiediens un ietekme Kurzēmē mazinātos. Bez tam Transilvānijas firsts kā Polijas karalis vēltu lielāku ievērību savai valstij nekā Polijai. Šie apstākļi kopā ar Transilvānijas valdnieka pateicību Jēkabam par pēdējā atbalstu vēlēšanās dotu hercogam labu iespēju nevien samazināt Polijas ietekmi hercogistē, bet pat zināmu varbūtību atsvabināties no Polijas protektorāta vispār. Tomēr fakts, ka Georgs I cietā neveiksmi panākt sava dēla Sigismunda ievēlēšanu par Polijas karali, norādīja Zviedrijas domināciju Baltijas zemēs, apdraudot Kur-

zemes neatkarību vairāk nekā jau tad zināmā mērā nikuļojošā Polija - Lietuva. Polijas karaļa vēlēšanas 1648. g. skaidri rādīja, ka Zviedrijai bija izteikta vēlēšanās aizkavēt Polijas militārās varas pieaugšanu, personāl-ūnijas noslēgšanas gadījumā ar Transilvāniju. Lai gan mirušā Polijas karaļa brālis, Jānis II, Vasa nebija nekāds Zviedrijas draugs, zviedri tomēr uzskatīja pēdējo par mazāk bīstamu Polijas karali nekā Transilvānijas princi. Ja būtu pastāvējis īsts spēku līdzsvars Baltijas zemēs, Kurzemes hercogs, ļoti iespējams, būtu varējis iegūt pilnīgu Kurzemes neatkarību, īpaši ņemot vērā viņa sadarbību ar Brandenburgas Lielo kūrfirstu, firstu Radzivilu un iespaidīgu grupu Polijas muižnieku. Visa minētā Transilvānijas lieta rādīja Jēkabam, ka, kamēr Zviedrijai bija dominējošā ietekme Baltijas zemēs, viņš nekā neiegūtu atbrīvojoties no Polijas aizsardzības, bet gan, ka Kurzemei draudētu ļoti smaga Zviedrijas virskundzība.

Jēkaba starptautiskās ietekmes kulminācija

Neskatoties uz jau aprādītām grūtībām, Polijas jukas 1648. gadā stipri veicināja Kurzemes hercoga starptautiskā prestiža palielināšanos. 1648. gadā Ukrainā notika sacelšanās pret Poliju; nemiernieki sakāva divas Polijas armijas. Šajā kritiskajā laikā Polijas karalis Vladislavs IV mira (1648. gada 20. maijā). Vairākus mēnešus līdz jauna karaļa ievēlēšanai Polijā valdīja chaoss. Hercogs Jēkabs ar lielu veiksmi izmantoja šos apstākļus savā labā. Trīs no Polijas atkarīgi valdnieki: Brandenburgas, Kurzemes un Biržu apvienojās kopējos centienos atbalstīt ar ieročiem savus kandidātus Polijas tronim. Brandenburgas Lielais kūrfirsts apsoliņa 12,000 kareivjus, hercogs Jēkabs 6,000, bet Radzivils 5,000. 1648. gada septembrī hercogs Jēkabs panāca vienošanos ar saviem sabiedrotiem Polijas seimā un senātā. Šo vienošanos nosauca par Garantijas līgumu. Hercogu Jēkabu atzina par virspavēlnieku un viņa rīcībā bija paredzēti 5,000 kurzemnieku kaņavīru un 3,000 poļu. Jaunais Polijas karalis Jānis II, pēc savas ievēlēšanas, minēto bīstamo līgumu anulēja.⁶ Hercogs Jēkabs, protams, centās iejaukties Polijas nekārtībās un intrigās, lai palielinātu savu starptautisko ietekmi un labvēlīgos apstākļos varētu atbrīvoties no Polijas protektorāta.

Visumā tomēr Jēkabs apzinājās, ka viņa galvenā starptautiskā problēma bija kara novēršana Polijas un Zviedrijas starpā vai, vismaz, hercogistes neitralitātes nodrošināšana kara gadījumā. 1647. gadā Jēkabs panāca, ka Zviedrijas karaliene Kristīne atzina Kurzemes neitralitāti rakstiskā veidā.⁷

Kurzemes hercoga starptautiskā ietekme stipri pieauga pēc tam, kad Polija lūdza Brandenburgas un Kurzemes palīdzību ukraiņu sacelšanās apspiešanai. Jēkabs sūtīja kaŗaspēku Polijā, izmantoja Polijas sarežģītos apstākļus Polijā un Ukrainā, bet par visām lietām, centās pamudināt Franciju, Angliju, Brandenburgu, Apvienoto Nīderlandi un Venēciju ierosināt miera konferences sasaukšanu, lai panāktu miera līguma parakstīšanu starp Poliju un Zviedriju.

Beidzot Jēkabam sekmējās panākt miera kongresa sasaukšanu. 1649. gada 20. maijā nepilngadīgais Francijas karalis Ludviķis XIV nosūtīja vēstuli hercogam Jēkabam, informējot pēdējo, ka Zviedrija lūgusi Francijas karaļa starpniecību. Francijas karalis apsoliya Jēkabam, ja arī Polija piekristu Zviedrijas plānam, sūtīt savus sūtņus uz hercoga Jēkaba izvēlēto sarunu vietu.⁸

Pēc garām sarunām miera kongress sanāca Libekā 1651. gadā. Tomēr jau pēc nedaudz nedēļām šis kongress cieta neveiksmi. Polijas pārstāvji neatkāpās no sava viedokļa, ka Polijas karalim ir tiesība lietot tituli „Zviedrijas ķēniņš“, bet Zviedrijas delegāti pieprasīja pārtraukt šāda tituļa lietošana. Šeit jāpiezīmē, ka pēc Stefana Batorija nāves par Polijas ķēniņu ievēlēja Zviedrijas karaļa Jāņa III dēlu Sigismundu III. Viņš pieņēma katolīcību. Pēc sava tēva nāves (1592) Sigismunds kļuva par Zviedrijas karali. Tā kā zviedri bija neapmierināti ar Sigismunda III politiku, pēdējais zaudēja Zviedrijas troni. Neskatoties uz to, Polijas karaļi turpināja lietot tituli „Zviedrijas ķēniņš“. Lai gan kongresa priekšsēdis Francijas delegāts T.M.Chanut, Kurzemes hercogistes kanclers Melch von Fōlkersamb un otrs hercoga pārstāvis Vildehaus, kas bija arī hercoga padomes loceklis, darīja iespējamo, lai Poliju un Zviedriju samierinātu, sarunas nekādus reālus panākumus nedeļa. Hercoga Jēkaba pārstāvji gan izrādījās ļoti veikli diplomāti, iegūstot pārējo kongresa locekļu uzticību. Viņu vienīgais panākums bija tas, ka poļu un zviedru pārstāvji vienojās turpināt kongresa darbību Libekā 1652. gada aprīli. Kongress turpināja savu darbību ar vairākiem pārtraukumiem līdz 1653. gada februārim. Tomēr sarunas nekādus panākumus nedeļa. Saspīlējumus poļu un zviedru starpā mazāk izsauca strīds par Polijas karaļa tiesību lietot Zviedrijas karaļa tituli nekā Polijas vēlēšanās atgūt Vidzemi un Zviedrijas vispārējā tendence dominēt Baltijas jūrai piegulošos apgabalus. Kongresa pārtraukuma laikā un vēlāk hercogs Jēkabs sūtīja savu kancleru Fōlkersambu uz Poliju, Zviedriju un Krieviju, lai panāktu Polijas un Zviedrijas vienošanos. Hercogs panāca, ka 1655. gada 16. janvārī Polija atzina Kurzemes hercogistes neitralitāti.⁹ Tā paša gada 17. jūnijā arī Krievijas cars Aleksis atzina Kurzemes neitralitāti¹⁰ Jau minētā sacelšanās

Ukrainā izsauca poļu-krievu karu. Krievu karaspēks šķērsoja Kurzemes hercogistes austrumu daļu. Pēc Kurzemes neitrālītātes atzīšanas, krievi atturējās no Kurzemes teritorijas aizskāršanas. Hercogs Jēkabs, savukārt, atsauc kurzemnieku karaspēku no Ukrainas.

Jēkabs panāca neitrālītāti poļu-krievu karā, sadarbojoties ar Brandenburgas Lielo kūrfirstu. Pēdējais āpsvēra iespēju piedalīties Krievijas pusē krievu-poļu karā, lai atbrīvotos no poļu virskundzības Austrumprūsijā. Kūrfirsts lūdza savu svaini Jēkabu ieturēt neitrālītāti minētajā karā.¹¹ Kurzemes hercogs nevien vēlējās sadarboties ar savu svaini, bet viņš arī apzinājās, ka hercogiste nevarēja nekā iegūt piedaloties poļu-krievu karā.

Neskatoties uz to, ka šis poļu-krievu karš bija nenovēršams, Jēkabs izdara liktenīgo kļūdu, atstājot novārtā spēcīgas armijas izveidošanu Kurzemē. Hercogam bija pārāk stipra tieksme ieguldīt savus līdzekļus rūpniecībā, flotē, tirdzniecībā un kolonijās. Bez tam Jēkabam bija gandrīz pataloģiska tieksme ticēt rakstiskiem starptautiskiem līgumiem, neievērojot faktu, ka militārs spēks ir labākā garantija starptautisku līgumu pildīšanai. Beidzot jāuzsver, ka Kurzemes muižnieki bija ļoti tuvredzīgi, neklausot hercoga aicinājumus izveidot hercogistes aizsardzības spēkus.

Pēc angļu-holandiešu kara izcelšanās, hercogs Jēkabs noslēdza neitralitātes līgumu ar Apvienoto Niderlandi 1653. gadā.¹² Šis līgums Jēkabam bija ļoti svarīgs, jo tas nodrošināja hercoga starptautisko tirdzniecību un navigāciju, bet īpaši satiksmi ar Kurzemes kolonijām. Holandieši gan ne vienmēr šo līgumu ievēroja, cenšoties radīt grūtības hercoga kuģniecībai. Lai gan koloniju politika un tirdzniecība neietilpst šā raksta ietvaros, jāatzīmē, ka Jēkaba tirdzniecības līgums ar Portugāli (1648.) un līdzīgs tirdzniecības līgums ar Spāniju (1650.) un spēcīgas flotes radišana veicināja Kurzemes hercogistes starptautiskās ietekmes pieaugšanu. Tāpat arī koloniju iegūšana Gambijā (1651.) un Tobago (1654.) lielā mērā izskaidro, kāpēc vairums Eiropas valdnieku, sevišķi Rietumeiropā, stipri pārvērtēja Jēkaba militāros spēkus. Bez tam jāatzīmē, ka šai laikā Kurzemes hercogs centās nodibināt jaunas kolonijas Trinidādē un dažās citās Rietumindijas salās un centās panākt vienošanos ar pāvestu Innocentu X par kopēju koloniju nodibināšanu Āfrikā 1654. gadā. Fakts, ka Innocents X, īsi pirms savas nāves, principā piekrita šim fantastiskam projektam, paredzot, ka pāvests šai plāna realizēšanā iegulditu no 3,000,000 līdz 4,000,000 tālerus, bet hercogs dotu 40 kuģus un 24,000 karavīrus. Tas viss liecina, cik lielu autoritāti baudīja hercogs vismaz Vakareiropā.¹³ Pēc Innocenta X nāves jaunais pāvests Aleksandrs VII gan negribēja

nekā zināt par šādu kopēju plānu ar luterticīgo valdnieku. Bez tam pēc poļu-zviedru kara izcelšanās arī Kurzemes hercogs nespēja nodoties šī plāna realizēšanai.

Kurzemes hercogistes attiecības ar Angliju

Kopš sava valdīšanas sākuma Jēkabs sekoja sava tēvoča hercoga Vilhelma politikai uzturēt draudzīgas attiecības ar Anglijas Stjuartu dinastiju. Anglijas karalis Jēkabs I bija hercoga Jēkaba krusttēvs. Jēkabs I un Kārlis I bija atbalstījuši hercoga Jēkaba troņmantošanas tiesības Kurzemē. Jēkabs I bija piešķīris pensiju hercogam Vilhelmam par pēdējā nezināma rakstura pakalpojumiem Anglijas karalim. Tomēr jau pēc nedaudz gadiem Anglijas karalis pensijas maksāšanu pārtrauca. Hercogs Jēkabs uzturēja savas tiesības uz viņa tēvam pienācīgiem maksājumiem. Pēc hercoga Vilhelma nāves (1640.), Jēkabs sūtīja savus pārstāvjus majoru Georgu Firksu un Johanu Fligelu uz Angliju ar pieklājīgiem atgādinājumiem par nenokārtoto parādu. Anglijas karalis Kārlis I pieņēma Firksu ar lielu godu, apbalvojot pēdējo ar zelta ķēdi, apsoluties nokārtot parādu un vienojoties sūtīt savu sūtni Seru John Cochran uz Kurzemes galvas pilsētu. Arī hercogs Jēkabs apbalvoja Anglijas sūtni ar zelta ķēdi. Neskatoties uz panākto vienošanos un solījumiem, parāds tomēr palika nenokārtots.

Neskatoties uz Anglijas nenokārtoto parādu, hercogs Jēkabs bija ļoti aktīvs Stjuartu atbalstītājs Anglijas pilsoņu kara laikā. Hercogs nosūtīja uz Angliju sešus kara kuģus, labību, šaujamo pulveri, musketes un lielgabalus. 1649. gadā Anglijas parāds Kurzemei sasniedza 74,584 mārciņas. Liekas, ka šī summa bija noteikti zaudēta, jo nav nekādu pierādījumu par šī parāda nokārtošanu.

Pēc nāves soda izpildīšanas Kārlim I, Kurzemes hercogs tomēr turpināja atbalstīt Stjuartus, vedot sarunas un sniedzot atbalstu mārķīzam Montrose. Taču beidzot Jēkabs redzēja, ka viņam bija nepieciešami nodibināt normālas attiecības ar Anglijas republikas valdību.¹⁴

Motivi, kuŗu dēļ Kurzemes hercogs iejaucās Anglijas pilsoņu karā, nav visai skaidri. Liekas, ka Jēkabs uzskatīja zināmā mērā kā savu morālu pienākumu atbalstīt Stjuartus kā pateicību par pēdējo atbalstu viņa troņmantošanas tiesību atzīšanai uz Kurzemes hercogistes troni. Ņemot vērā hercoga izteikto tiesisko izjūtu un tendenci aizstāvēt morālītātes jautājumus, ir saprotams, ka Anglijas jaunos vadītājus viņš uzskatīja kā karaļa slepkavas. Liekas, ka šis iemesls arī izskaidro, kāpēc viņš atbalstīja Anglijas Stjuartu piekritējus ilgāk nekā tas atbilda viņa interesēm. Tāpat, šķiet, ka ir

maz iemesla šaubities, ka Jēkabs, iejaucoties Anglijas pilsoņu karā, centās pavairot savu starptautisko ietekmi un tai pat laikā iegūt arī peļņu, pārdojot kara kuģus, municiju un ieročus Anglijas Stjuartiem. Liekas, ka viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ Jēkabs iejaucās Anglijas iekšējās lietās, bija viņa koloniju politika. Pirms Tobago salas faktiskās kolonizēšanas hercogs Jēkabs nejutās drošs, vai Anglija atzīs viņa tiesības uz šo salu. Atbalstot Anglijas karali pilsoņu karā, Jēkabs cerēja, ka Anglija atzīs viņa tiesības uz Tobāgo. Bez tam, ņemot vērā holandiešu stipri naidīgo nostāju pret Kurzemes kuģniecību, tirdzniecību un koloniju politiku, Jēkabs bija ieskatos, ka Anglija varēja sniegt viņam atbalstu pret naidīgajiem holandiešiem.

Cenšoties nodibināt normālas attiecības ar Anglijas Republikas valdību, hercogs drīzi vien atdūrās uz ne visai viegli pārvaramiem šķēršļiem. Lai gan viņš bija devis rīkojumu Gambijas kolonijas ierēdņiem izturēties neitrāli, ja Stjuartu piekritēju un to ienaidnieku kuģi ierastos Gambijas upē, tomēr 1652. gadā, kad monarchistu republikāņu kuģi ieradās Gambijas grīvā, hercoga Jēkaba kapteinis Šulte sniedza patvarīgā veidā pabalstu monarchistu kuģiem zem prinča Ruperta vadības. Šultes rīcība nostādīja Jēkabu forta komandantu majoru Fochu notikuša fakta priekšā, spiežot arī pēdējo sadarboties ar princi Rupertu.¹⁵

Izceļoties angļu-holandiešu karā, abas karotāju pušes aizturēja vairākus kurzemnieku kuģus zem dažādiem ieganstiem.¹⁶ Anglijas rīcība vismaz daļēji izskaidrojama ar Jēkaba iejaukšanos Anglijas pilsoņu karā un Gambijas kolonijas ierēdņu atbalstu princim Rupertam.

Pakāpeniski hercogam Jēkabam tomēr izdevās normalizēt savas attiecības ar faktisko angļu diktatoru Oliveru Kromvelu, sevišķi pēc tam, kad Kromvelim radās grūtības karā pret Apvienoto Nīderlandi un arī Spāniju. Šai laikā Kurzemes flotes attīstība bija sasniegusi savu kulminācijas punktu. Šādos apstākļos Anglijas diktators uzskatīja par ļoti vēlamu noslēgt neitrālītātes līgumu ar Kurzemes hercogu. 1654. gada 28. augustā Kromvels izdeva Kurzemes hercogam savu neitrālītātes dokumentu. Minētais neitrālītātes akts deklarēja, ka visiem Anglijas un to koloniju admirāļiem, ģenerāļiem, virsniekiem, ierēdņiem, diplomātiem un pārējiem ierēdņiem jāuzskata Kurzemes hercogs un viņa pavalstnieki par draugiem un jāļauj tiem bez kādiem apgrūtinājumiem brīvi tirgoties gan uz cietzemes, gan jūrās, ievērojot neitrālītātes attiecības starp Angliju un Kurzemi. Neitrālītātes dokumentā noteikti minētas ne tikai hercoga hercogistes (Kurzemes un Zemgales) teritorijas, bet arī dominijas.¹⁷ No neitrālītātes dokumenta teksta redzams, ka Anglijas diktators atzinis

hercoga Jēkaba kolonijas, kas bija viens no Kurzemes hercoga Jēkaba galvenajiem mērķiem viņa attiecībā ar Angliju.

1657. gadā hercogs Jēkabs panāca ļoti izdevīgu tirdzniecības un kuģniecības līguma noslēgšanu ar Angliju. Saskaņā ar šī līguma tekstu, Jēkabam bija tiesības tirgoties un kuģot visās Anglijas teritorijās un dominijās.¹⁸ Šķiet, ka var pilnā mērā pievienoties baltvācu vēsturnieka Otto Heinz Mattiesen domām, ka tirdzniecības līguma noslēgšana ar Kromveli uzskatāma par hercoga lielāko diplomātisko panākumu, īpaši ņemot vērā faktu, ka Anglijas diktators ļoti stingri pielietojis navigācijas aktus pret citām valstīm.¹⁹

Lai gan Kromvelim nebija un nevarēja būt nekādu personisku simpatiju pret Stjuartu sabiedroto un atbalstītāju hercogu Jēkabu, viņš uzskatīja, ka politiski svarīgi noslēgt līgumus ar Kurzemes hercogu kā sev līdzīgu partneri. Hercoga flote bija ļoti ievērojams varas faktors, ar kuģu bija jārekinājas angļu-holandiešu un angļu-spāņu kara laikos. Visumā gan jāsaprot, ka Anglijas diktators, līdzīgi vairumam Vakareiropas valdnieku, pārvērtēja Kurzemes militāro spēku.

Jēkaba Austrumeiropas politika pēc poļu-zviedru kara izcelšanās 1655. gadā.

Pēc poļu-zviedru kara izcelšanās 1655. gadā Jēkabs nonāca ļoti grūtā stāvoklī. Vājie poļi un lietuvieši nespēja pienācīgā kārtā aizsargāt hercogisti zviedru iebrukuma gadījumā. No otras puses, Polija joprojām nebija atmetusi savu nodomu pārvērst gandrīz neatkarīgo hercogisti parastā Polijas administratīvā provincē. Krievija uzskatīja Kurzemi kā daļu no Livonijas un cerēja piespiest hercogu atzīt Krievijas protektorātu. Arī Zviedrijas karalis kā Livonijas valdnieks pretendēja uz Kurzemi, uzskatot pēdējo kā Livonijas (Vidzemes) sastāvdaļu.

Zviedrijas karalim Kārlim X bija vairāki iemesli, kuģu dēļ viņš vēlējās pakļaut Kurzemi Zviedrijai. Hercogiste, būdama barjervalsts starp Zviedriju un Poliju, lielā mērā bija kavēklis Kārļa X militāros plānos. Hercoga Jēkaba tirdzniecība bija lielā mērā radījusi zaudējumus zviedru tirdzniecībai Rīgā. Tā kā zviedri uzskatīja Baltijas jūru kā savu ezeru, fakts, ka Jēkabs bija radījis stipru Kurzemes floti šai jūrai, bija zviedriem ļoti nepatīkams.

Hercogs Jēkabs cerēja, ka karš viņa kaimiņu starpā zināmos apstākļos varētu dot viņam iespēju panākt Kurzemes pilnīgu neatkarību no Polijas. Bez tam viņš centās panākt Piltenes apgabala pievienošanu hercogistei. Kārļa X un hercoga Jēkaba politika atšķīrās tādā ziņā, ka Zviedrijas karalis centās panākt savus mērķus militā-

rā ceļā, bet Kurzemes hercogs diplomātisku sarunu veidā. Jēkabs, protams, apzinājās, ka viņam trūka militāras varas. Viņš pat jau 1643. gadā, noslēdzot tirdzniecības līgumu ar Franciju, bija rēķinājies ar iespēju zaudēt savu hercogisti. Šā iemesla dēļ hercoga tirdzniecības līgums ar Franciju deva viņam tiesības iegūt muižas Francijā. Zviedru-poļu kara laikā hercogs Jēkabs, kā Svētās Romas ķeizarvalsts firsts, bija no Vācijas ķeizara panācis tiesības piedalīties Reichstāgā. Vācu vēsturnieks Ludvigs Gebhardi ļoti zīmīgi uzsvēr, ka hercogs Jēkabs nodrošinājis sev patvēruma vietas Francijā un Vācijā ar pilnām privilēģētā pilsoņa tiesībām.²⁰

Kad Zviedrijas karaliene Kristīne atteicās no troņa 1654. gadā, jaunais Zviedrijas karalis Kārlis X atteicās atzīt Kurzemes hercogistes neatkarību rakstiskā veidā. 1655. gadā hercogs Jēkabs sūtīja savu kancleru Fōlkersambu uz Zviedriju, lai panāktu no Zviedrijas Kurzemes neitrālītes atzīšanu. Kurzemes kanclers, novērojis zviedru militāro gatavošanos, bija pārliecināts par zviedru-poļu kara nenovēršamību. Kārlis X atteicās parakstīt neitrālītes līgumu, bet deva nenoteiktu mutisku solījumu Kurzemes kancleram pēc iespējas saudzēt hercogisti.

1655. gada vasarā zviedru karaspēks no Pomerānijas iebruka Polijā. Kārlis X deklarēja, ka viņš necīnās pret Poliju, bet vienīgi tās ķēniņu Jāni II. Šis deklarācijas rezultātā 16,000 poļu karavīri dezertēja. 1655. gada augustā zviedri ieņēma Varšavu.

Poļu-zviedru karā izceļoties, Kārlis X centās pierunāt Lietuvu un Kurzemi atzīt Zviedrijas protektorātu. 4. augustā Zviedrijas karaļa delegāts nosūtīja hercogam Jēkabam vēstuli, kurā lika priekšā šādus noteikumus: 1) atzīt Zviedrijas protektorātu, 2) dot solījumu neatbalstīt Zviedrijas ienaidniekus, 3) atļaut Zviedrijai vervēt karaspēku Kurzemē un 4) atļaut zviedriem turēt karaspēku Bauskā un uzlikt Kurzemei īpašu kara nodokli Zviedrijas labā.²¹

Kurzemes stāvoklis bija ļoti sarežģīts. Lietuviešu armija pretojās zviedriem. Krievu karaspēks atradās Lietuvas austrumu daļā un Latgalē. Hercogs Jēkabs deva zviedru delegātam Helmsam atbildi, kurā viņš uzsvēra, ka, ņemot vērā krievu un lietuviešu karaspēka darbību, Zviedrijas priekšlikumu pieņemšana nozīmētu Kurzemes ruīnēšanu, jo Kurzemes robežas bija atklātas un bez jeb kādas aizsardzības. Hercogs arī aizrādīja, ka tiesiskā ziņā viņš vēl joprojām skaitījās Polijas vasalis, viņš pat prasīja, lai zviedri respektētu arī Piltenes apgabala neitrālītāti. 1655. gada 9. septembrī Zviedrija sūtīja savu kancleru Skytte uz Jelgavu. Pēdējais prasīja, lai Jēkabs atzīst Zviedrijas aizsardzību, apgalvojot, ka Polija nav spējusi aizsargāt viņu no nenovēršamā krievu iebrukuma.²²

Skytte bija saņēmis rīkojumu mēģināt pierunāt hercogu Jēkabu bez draudiem, jo Zviedrijai bija līdzīga rakstura sarunas arī ar Brandenburgas Lielo kūrfirstu. Zviedri bija sevišķi ieinteresēti noslēgt aliansi ar Brandenburgu. Skytte prasīja arī atļauju zviedru kara spēkam virzīties cauri Kurzemei, lai uzbruktu lietuviešiem un krieviem. Bez tam zviedri pieprasīja četrus Kurzemes kara kuģus un nocietinājumu celšanas pārtraukšanu. Hercogs Jēkabs apzinājās, ka zviedru virskundzības atzīšanas gadījumā, holandieši sagrābtu Kurzemes kolonijas un uzbruktu kurzemnieku flotei. Tāpat zviedru virskundzības gadījumā arī krievi iebruktu Kurzemē. Bez tam bija jāņem vērā arī Vācijas ķeizara labvēlīgā nostāja pret Poliju. Apsverot visus šos apstākļus, Jēkabs atteicās atzīt zviedru protektorātu un pieņemt to citas prasības. Arī Kurzemes muižnieki baidījās atraisīties no Polijas, jo tie simpatizēja galvenā kārtā Polijai, tā iemesla dēļ, ka poļu muižniecībai bija lielas privilēģijas un tā dominēja karali un saeimu. Hercogs Jēkabs piedāvāja Kārlim X vienīgi aizdevumu 50,000 dālderu apmērā, cerot tādā kārtā apmierināt agresīvo valdnieku. Hercogs jutās iedrošināts pretoties zviedru prasībām, zinot aiz sevis Brandenburgas kūrfirsta atbalstu.²³

Vidzemes gubernators Delagardi saprata, ka Skytte bija gājis pārāk tālu savās prasībās. 1655. gada 20. septembrī Delagardi un Skytte atjaunoja savas sarunas ar hercoga padomes locekļiem. Hercogs piekāpās tikai tādā ziņā, ka viņš atļāva zviedru kara spēkam virzīties uz Lietuvu cauri Kurzemei īpaši noteiktā zonā. 1655. gada beigās Kurzemes stāvoklis kļuva bīstamāks, jo Brandenburgas kūrfirsts pārgāja Zviedrijas pusē. 1656. gada 26. februārī Zviedrijas kanclers Skytte iesniedza hercogam Jēkabam ultimātu atzīt Zviedrijas protektorātu.²⁴ Šoreiz Jēkabam nācās piekāpties. Tomēr hercogs nāca ar savām pretprasībām. Viņš pieprasīja Piltenes apgabala pievienošanu Kurzemei un daļu no zviedru Vidzemes. Zviedri noraidīja šīs hercoga pretprasības un pieprasīja Jēkabam nodot viņu rīcībā Kurzemes ostas un kuģus.²⁵ Hercogs tomēr izglābās no pilnīgas kapitulācijas, jo zviedri piedzīvoja negaidītu sakāvi Lietuvā, un sakautais zviedru kara spēks lielā nekārtībā atkāpās cauri Kurzemei uz Vidzemi.²⁶

Pēc zviedru sakāves Lietuvā Piltenes muižnieku vairākums bija ar mieru pievienoties Kurzemei, jo šie muižnieki bija izbaudījuši zviedru okupāciju.²⁷

1656. gada martā arī Krievija piebiedrojās pretzviedru koalīcijai. Šādos apstākļos Zviedrijas karalis bija spiests atzīt Kurzemes neitralitāti un Piltenes apgabala pievienošanu Kurzemei. Tā paša gada vasarā krievu kara spēks iebruka Vidzemē un aplenca Rīgu. Cara sūtnis Bogdanovs centās pierunāt Kurzemes hercogu un Branden-

burgas kūrfirstu atzīt Krievijas virskundzību. Tai pat laikā viņš centās pierunāt Dānijas karali pievienoties pretzviedru koalīcijai. Bez tam krievi centās pārliecināt Jēkabu apvienot Kurzemes floti ar dāņu floti. Šādos apstākļos Jēkabs meklēja Vācijas ķeizara Ferdinanda III palīdzību, lai pēdējais ietekmētu Krievijas caru Aleksi respektēt Kurzemes neitrālītāti.²⁸

1656. gada 5. septembrī, Kurzemes hercogs un Brandenburgas kūrfirsts aizsūtīja savus pilnvarotus pie cara ar rīkojumu pretoties Krievijas agresīviem plāniem Kurzemē un Brandenburgā. Krievijas cars pārliecinājās, ka viņam nebija iespējams nodibināt Krievijas domināciju Baltijas zemēs. Fōlkersambs kā hercoga pārstāvis panāca Kurzemes un Krievijas neitrālītātes līguma pagarināšanu, bet Brandenburgas pilnvarotais noslēdza draudzības un neitrālītātes līgumu ar Krieviju.²⁹

Tāpat Krievijas cars veltīgi centās pārliecināt Rīgas pilsoņus padoties krieviem. Zviedri tomēr vainoja hercogu Jēkabu par krievu iebrukumu Vidzemē un Igaunijā. Kārlim X nepatika sevišķi Kurzemes hercogienes Luīses Šarlotes darbība, jo pēdējā centās pierunāt savu brāli Brandenburgas kūrfirstu atmet Zviedrijas alianci un sabiedroties atkal ar Poliju. 1656. gada vasarā lietuviešu karaspēka virspavēlnieks Gonsievskis lūdza Kurzemes hercogieni uzņemties starpniecību starp Brandenburgas kūrfirstu un Polijas karali. Kurzemes hercogienei bija stipri izteikta pretzviedru nostāja.³⁰ Tā paša gada 23. oktobrī Kurzemes hercogiene nosūtīja svarīgu vēstuli Brandenburgas kūrfirstam. Viņa informēja savu brāli, ka Polijas karalis vēlējās atjaunot draudzīgās attiecības ar Brandenburgas kūrfirstu un, ka Gonsievskis lūdzis viņas starpniecību. Hercogiene izteica savu pārliecību, ka Brandenburgas interesēs ir noslēgt mieru ar Poliju, lai novērstu pēdējās sakāvi. Hercogiene informēja kūrfirstu, ka Krievijas cars Aleksis pilnvarojis Kurzemes hercogu uzsākt starpniecības sarunas starp Krieviju un Poliju miera panākšanai. Tāpat hercogiene aizrādīja savam brālim, ka Krievijas cars draudējis neželot ne Poliju, ne Zviedriju, ja viņam neizdosies panākt mieru.³¹

Hercogienes vēstule Brandenburgas kūrfirstam ir izteikta liecība faktam, ka Kurzemes hercogs un hercogiene ļoti baidījās, ka Polijas sakāves gadījumā, zviedri panāktu savu hēgemoniju Baltijas jūrai piegulošās teritorijās. Tāpat ir maz šaubu par to, ka Jēkabs deva priekšroku diezgan vājajai Polijas virskundzībai Kurzemē salīdzinot ar ļoti smago Zviedrijas protektorātu. Bez tam hercogs baidījās, ka, zviedru uzvaras gadījumā, Zviedrija pārvērstu Kurzemi parastā provincē. Šis ļoti pamatotās rūpes izskaidro arī tālāko izteikti pretzviedrisko hercoga darbību. Bez tam hercogam arī bija rūpes par krievu ietekmes pieaugšanu. Hercogs Jēkabs bija viens no pima-

jiem Eiropas valdniekiem, kas pareizi izprata krievu tendenci spiesties uz rietumiem un ar to saistītās briesmas. Hercogs vēlējās šādu agresiju aizkavēt ar visiem iespējamiem līdzekļiem. Jēkaba centienos bija uzcelt stipru Vakareiropas kultūras valni starp Kurzemi un Krieviju, apzinoties kāda aiza šķira vakareiropejisko mentalitāti un dzīves veidu no visa krieviskā. Tai pat laikā hercogs apzinājās arī savas politiskās un kultūrālās saistības ar Brandenburgu. Ar Lielā kūrfirsta palīdzību Kurzemes hercogs cerēja īstenot savus mērķus par hercogistes pilnīgu neatkarību no Polijas.

Hercogienes vēstules sekas izpaudās tādā veidā, ka Brandenburga un Lietuva noslēdza pamieru uz trim mēnešiem. Neskatoties uz to, 1656. gada 20. novembrī Brandenburgas kūrfirsts parakstīja svarīgu politisku līgumu ar Zviedriju. Saskaņā ar šī līguma noteikumiem, Zviedrija atzina Brandenburgas suverenās tiesības Austrumprūsijā. Kūrfirsts, savukārt, apsoliya miera līgumā atzīt Zviedrijas virskundzību Kurzemē un Rietumprūsijā.

Šā paša gada 24. novembrī, Zviedrijas karalis pieņēma Kurzemes hercoga starpniecību miera līguma lietā ar Krieviju. Tomēr hercoga sarunas ar Krievijas caru tāpat kā viņa centieni veicināt diplomātiskas attiecības starp Krieviju un Dāniju radīja zviedros aizdomas par Kurzemes hercoga darbību.³² Cars sūtīja savu sūtni uz Dāniju cauri Kurzemei. Arī Dānijas ķēniņš lūdza hercogu atļaut Dānijas sūtnim doties cauri Kurzemei. Hercogs Jēkabs nosūtīja vēstuli Dānijas karalim Fridricham III, pēdējo informējot par hercoga atļauju Dānijas sūtnim braukt cauri hercogistes teritorijai. Hercogs tomēr lūdza Dānijas karali ievērot Kurzemes neitralitāti sakarā ar paredzamo Krievijas sūtņa ierašanos Dānijā.³³

Zviedrijas karalis zināja, ka Dānija varēja sazināties ar Krieviju vienīgi caur Kurzemi. Dānijas mērķi atgūt Gotlandes salu un Igaunijas salas bija bīstami Zviedrijai. Šā iemesla dēļ, Zviedrijas karalis centās aizkavēt dāņu un krievu sazināšanos. Zviedrijas delegāts Delagardi deva vairākus solījumus hercogam Jēkabam nolūkā pārtraukt krievu-dāņu sakarus. Šo sarunu laikā hercogs Jēkabs pieprasīja, lai Zviedrija atzīst Kurzemes hercoga pilnīgu neatkarību Kurzemē. Zviedrijas karaļa pārstāvis centās šo prasību apmierināt daļēji. Viņš paskaidroja, ka Zviedrijas karalis vēloties vienīgi, lai Kurzemes hercogs atzītu Zviedrijas virskundzību Kurzemē tikai vārda pēc, apsolut tai pat laikā, ka Zviedrija iegūtu tiesību pievienot Kurzemi Zviedrijai Ketlera ģimenes izmiršanas gadījumā. Zviedrijas karalis prasīja arī hercoga naudas atbalstu karā pret Poliju un viņa starpniecību paredzētās miera sarunās ar caru. Zviedrijas karalis, savukārt, apsoliya atzīt hercoga absolūta valdnieka tiesības Kurzemē.³⁴ Zviedrijas karaļa solījuma īstenošanas gadījumā, Jēkabs iegūtu tiesības izveidot armiju, vervējot latviešu

zemniekus pret Kurzemes muižnieku gribu. Kurzeme tad būtu stipri līdzīgā stāvoklī ar Brandenburgū. Tādā gadījumā gan vairāk kā varbūtēji Kurzeme nonāktu kara stāvoklī ar Poliju un, iespējams, arī ar Krieviju. Tomēr ar Brandenburgas atbalstu, izmantojot poļu zviedru karu, iespējams, ka Kurzemes hercogiste iegūtu pilnīgu neatkarību.

Hercogs Jēkabs baidījās no riska, kas varētu ieņģrūst Kurzemi plaša vēriena karā. Apzinoties draudošās briesmas, hercogs centās ietekmēt Kurzemes muižniekus gādāt par spēcīga kara spēka izveidošanu hercogistes apsardzībai. Beidzot muižnieki gan apsolīja palielināt savas militārās vienības, bet īstenībā tie daudz šai virzienā nedarīja. Šai laikā pats hercogs sāka palielināt savu kara spēku. Delagardi novēroja šo militāro gatavošanos. Viņš sūtīja padomnieku Helmsu uz Jelgavu. Šoreiz Helms apsolīja Jēkabam atzīt pilnīgu hercogistes neatkarību, ja Kurzeme pievienotos Zviedrijai karā pret Poliju. Hercogs Jēkabs atbildēja, ka viņš netic iespējai iegūt pilnīgu Kurzemes neatkarību. Viņš tomēr apsolīja palīdzēt zviedriem ar savu starpniecību Zviedrijas-Krievijas miera sarunās.³⁵

Hercoga atbilde zviedriem norāda, ka Jēkabam bija liela neuzticība pret zviedriem un, varbūt, ka vēl stiprāka vēlēšanās ar visiem iespējamiem līdzekļiem novērst Kurzemes ieraušānu postošā karā.

Zviedru-krievu sarunas cieta neveiksmi pēc tam, kad Dānija pievienojās pretkrievu koalīcijai. Ir nenoliedzams fakts, ka, neskatoties uz deklarēto Kurzemes neitralitāti, Jēkabs centās ietekmēt Krieviju, Brandenburgū un Dāniju pret Zviedriju. Tāpat hercogs sniedza poļiem un lietuviešiem militāru informāciju 1657. g. adā.³⁶

Zviedrijas Vidzemes gubernātors Delagardi vēltīgi pūlējās pārliecināt hercogu sabiedroties ar Zviedriju. 1657. gada vasara izrādījās par krīzes laiku Kurzemes attiecībās ar Zviedriju. Šai laikā Kurzemes hercogiene un Kurzemes kanclers Fōlkersambs devās uz Kōnigsbergu nolūkā satīkties ar kūrfirsta ģimeni. Viņi ieradās Prūsijā, uzdodot kā iegānstu savam ceļojumam vēlēšanos iekasēt no kūrfirsta kādu parādu sakarā ar hercogienes pūru. Īstenībā tomēr hercogiene un kanclers centās pierunāt kūrfirstu Fridrihu Vilhelmu izbeigt alianci ar Zviedriju un pievienoties Polijai. Hercogiene izrādījās spējīga diplomāte.³⁷ Šai laikā bija divi politiski nogrupējumi Kōnigsbergā: viens labvēlīgs zviedru, bet otrs poļu politikai. Hercogienei izdevās pierunāt savu brāli sabiedroties ar Poliju. 1657. gada septembrī Brandenburgas kūrfirsts noslēdza līgumu ar Poliju Velavā. Saskaņā ar šī līguma noteikumiem, kūrfirsts atdeva Polijai savus Polijā iekārotos apgabalus par to iegūstot pilnīgu neatkarību Austrumprūsijai.³⁸ Diplomātiskās sarunās, karu rezultātā noslēdza minēto līgumu, Kurzemes hercogiene izpildīja starpniecības

lomu starp Poliju un Brandenburgu. Zviedri bija labi informēti par šo hercogienes rīcību.

Zviedru naidam pret Kurzemes hercogisti bija arī cits iemesls. Zviedrijas karalis centās noslēgt mieru ar Poliju un Brandenburgu, lai varētu vērsties pret Dāniju, cerot pēdējo sakaut. Polija, savukārt, bija stipri ieinteresēta noslēgt mieru ar Zviedriju pirms Zviedrija noslēgtu miera līgumu ar Krieviju. Polija darija iespējamo, lai novērstu miera līgumu starp Zviedriju un Krieviju. Hercogs atbalstīja Polijas centienus. Viņa diplomātija panāca zviedru-krievu miera sarunu izjukšanu.³⁹

Hercogs Jēkabs centās izjaukt zviedru miera sarunas ar krieviem tādēļ, ka viņš baidījās, ka, pēc miera noslēgšanas ar Krieviju, Zviedrijai būs daudz lielāka iespēja pastiprināt spiedienu uz Kurzemi. Hercoga politika bija uzturēt spēku līdzsvaru Zviedrijas un Polijas starpā.

1657. gada oktobrī lietuviešu karaspēka komandieris Gonsievskis, neievērojot hercogistes neitralitāti, devās ar savu karaspēku cauri Kurzemei uz Vidzemi. Lietuviešu karavīri izlaupīja Bauskas un Jelgavas novadus. Zviedru karaspēka vienības, savukārt, vajāja lietuviešus Kurzemes teritorijā. Hercogs Jēkabs veltīgi lūdza Kurzemes landtāgu palielināt armiju, lai aizkavētu lietuviešu un zviedru ģenerāļus no Kurzemes teritorijas aizskāršanas. 1658. gada 18. jūlijā Delagardi atvietoja Zviedrijas feldmaršals Douglas. Jau pirms tam tā paša gada jūnijā sanāca Zviedrijas un Krievijas miera konference. Kurzemes hercogs un Brandenburgas kūrfirsts paredzēja, ka, pēc Zviedrijas un Krievijas miera līguma noslēgšanas, Zviedrija pastiprinās savus uzbrukumus Polijai un Brandenburgai. Šī iemesla dēļ, abi valdnieki centās novērst līguma parakstīšanu Zviedrijas un Krievijas starpā.

Ja Kurzemes hercoga politiku 1654, 1655 un 1656 gados var raksturot visā visumā kā aizsardzības rakstura, tad jāatzīst, ka 1657. un 1658. gadā viņa slepenā diplomātija kļuva uzbrukuma diplomātija Zviedrijai. Rodas jautājums, vai, objektīvi un bezpartejiski apsverot Kurzemes stāvokli, ir kāds pamats pārņemt hercogam Jēkabam divkosīgu politiku un Kurzemes neitralitātes pārkāpšanu? W. F. Reddaway *The Cambridge History of Poland* uzsver, ka Zviedrijas mērķis ir bijis īstenot Gustava Adolfa politiku, izplēšot Zviedrijas varu Kurzemē, Rietumlietuvā, Rietumprūsijā, Rietumpolijā un nodibināt zviedru protektorātu Austrumprūsijā. Kārļa X mērķis bija dominēt visas Baltijas zemes un Baltijas ostas. Zviedri labi apzinājās, ka Polijai bija stipri novājināta sakarā ar sacelšanos Ukrainā un cīņās pret kazakiem.⁴⁰

Ņemot vērā zviedru ļoti agresīvos mērķus un viņu spiedienu uz

Kurzemes hercogisti kopš zviedru-poļu kara sākuma, liekas, ka nav nekāda pamata kritizēt hercoga Jēkaba politiku. Protams, viņa politika nav nekādā ziņā atzistama par neitrālu. Ņemot vērā faktu, ka Zviedrija nevien neatzina Kurzemes neitralitāti, bet-vēl jo vairāk - centās Kurzemi pakļaut Zviedrijai, jāatzīst, ka visa Kurzemes hercoga politika kopš 1655. gada bija absolūti nepieciešamas paš aizsardzības diktēta. Šī raksta autors pat domā, ka jebkuŗa cita būtībā būtu pašnāvības politika. Lai gan Kurzemes hercogam netrūka saspīlētu attiecību arī ar Poliju, jā saka, ka poļu virskundzība vismaz nekavēja hercogu brīvi nodoties merkantilisma politikai un izveidot spēcīgu floti. Zviedrijas protektorāta gadījumā tas nebūtu iespējams, nemaz nerunājot par Kurzemes pārvēršanu Zviedrijas provincē, jo, Ņemot vērā, ka Kurzemei bija spēcīgāka flote kā Zviedrijai un, ka hercogs izsauca tirdzniecības grūtības Rīgai, šāda viņa darbība Zviedrijai nebija pieņemama.

1656. gada rudenī Zviedrijai izdevās panākt pamieru ar Krieviju.⁴¹ Tagad zviedri bija spējīgi koncentrēt savus uzbrukumus pret Poliju un Brandenburgu un realizēt savus agresīvos mērķus arī Kurzēmē. Šāda politika noveda pie zviedru iebrukuma Kurzēmē un hercoga Jēkaba mūža darba sagraušanas.

Apskatot Kurzemes hercoga ārpolitiku pirms zviedru iebrukuma Kurzēmē, paceļas svarīgais jautājums, kādi bija Kurzemes militārie spēki šai laikā, bet īpaši 1658. gada rudenī. Iemesli, kuŗu dēļ hercogs kavējās izveidot spēcīgu armiju ir jau apskatīti. Būtu nepareizi teikt, ka hercoga rīcībā nebija nekādu militāru spēku, bet gan jā saka, ka tie bija nepietiekoši un izveidoti uz diezgan nepareiziem pamatiem.

Runājot par Kurzemes bruņotiem spēkiem, jā saka, ka tie sastāvēja no savervēta algotā kuŗaspēka, hercoga muižu zemniekiem, un arī tām militārām vienībām, kuŗas Kurzemes muižniekiem bija jādod hercogam kā viņu lēņu kungam nepieciešamības gadījumā. Tā muižnieku pienākums bija dot 200 jātnieku kuŗa vai kuŗa draudu gadījumos. Lieki atzīmēt, ka muižnieku militārās vienības bija ļoti niecīgas. Hercogam gan bija stipra tieksme izveidot savu kroņa zemnieku armiju, tomēr, pirms zviedru-poļu kara izcelšanās, viņam šai ziņā nācās rīkoties ļoti uzmanīgi, jo muižnieki baidījās no stipras zemnieku militāro vienību izveidošanas. Hercogs labi apzinājās, ka muižnieku sūdzību gadījumā, Polija, kuŗas nolūks bija aizkavēt hercoga varas pieaugšanu, Polijas un Kurzemes muižnieku ietekmēta, nostātos muižnieku pusē. Neskatoties uz visu to, hercogs jau 1648. gadā bija izdevis rīkojumu par savu zemnieku militāru apmācību. No sākuma šādas apmācības notika svētdienās cenšoties tās izdarīt iespējami neuzkritošā veidā. 1652. gadā, kad poļu-zviedru

kaŗa izcelšanās likās nenovēršama, hercogs pastiprināja zemnieku militāro apmācību. Hercogs cerēja, ka kaŗa gadījumā viņš varētu izveidot savu zemnieku kaŗaspēku 6.000 vīru apmērā.⁴²

Īsi pirms zviedru iebrukuma Kurzemē, hercogs, apzinādamies, cik vāji bija panākumi viņa dažādiem mēģinājumiem pārliecināt muižniekus atbalstīt viņu spēcīgākas armijas izveidošanai, sāka vervēt algotņus lielākā skaitā. 1658. gadā hercoga rīcībā bija apmēram 4.000 vīru kaŗaspēks, šai skaitā ieskaitot savu kroņu muižu zemniekus. Ārzemju algotņi bija savervēti pārāk lielā steigā īsi pirms zviedru iebrukuma, un viņi izrādījās diezgan apšaubāmas morāles kā to pierādīja notikumi zviedru iebrukuma laikā. Šāda armijas vervēšana arī rādīja, ka hercogs nebija labs cilvēku un viņu psiholoģijas pazinējs.

Kurzemes robežas nebija nocietinātas. Tomēr hercogam bija izdevies stipri nocietināt Jelgavas un Bauskas pils.⁴³

Jāatzīmē, ka, ņemot vērā Kurzemes spēcīgo floti, hercogisti tai laikā uzlūkoja par jūņas lielvalsti un, tā kā hercoga rūpniecības uzņēmumi raŗoja lielu kvantitāti pulveŗa, lielgabalus un citus ieročus, hercogam pareizas politikas gadījumā nebūtu bijis pārāk grūti izveidot spēcīgu armiju.

Jau izveidoto militāro vienību galvenie trūkumi bija, ka to izveidošana bija pārāk sasteigta, ka ārzemnieku kaŗavīru nostāja bija apšaubāma rakstura un ka hercoga kaŗavīri bija pārāk izkaisīti pa dažādām Kurzemes daļām. Hercogs Jēkabs bija pielaidis diezgan smagu kļūdu, nekoncentrējot savas militārās vienības tādos apgabalos, kurus būtu bijis vieglāk aizstāvēt, jo hercogistes kaŗaspēks bija pārāk niecīgs, lai mēģinātu aizstāvēt gaŗo un nenocietināto Kurzemes robežu, kurai nav nekādu dabisku nocietinājumu. Šādos apstākļos hercogam būtu bijis jāapzinās, ka nopietnu kaŗa draudu gadījumā, viņa diplomātiskā rosība būtu nepietiekoša Kurzemes tiesību un interešu aizstāvēšanai. Attaisnojot hercoga pretzviedru ārpolitiku kā loģisku nepieciešamību, nekādā ziņā nav iespējams attaisnot Jēkaba stipri pavisro rīcību militāros jautājumos. Šī bija liktenīga kļūda, kuru hercogs pielaida un kuŗa vēlāk izrādījās neizlabojama.

Neskatoties uz hercoga Jēkaba kļūdām, visumā jāsaka, ka viņa ārpolitika viņa pirmajā valdīšanas pusē līdz zviedru iebrukumam Kurzemē (1658) bija ļoti veiksmīga. Mazās hercogistes politiskā ietekme sniedzās tālu pāri tās šaurajām robežām. Var pat teikt, ka Kurzemes hercogs bija kļuvis zināmā mērā šķirējtiesnesis Austrumeiropas politiskajās problēmas, lai gan hercogistes militārā vara šādu stāvokli nekādā gadījumā neattaisnoja. Būtībā visi hercoga Jēkaba diplomātiskie sasniegumi bija dibināti uz ļoti nestabiliem pamatiem.

Hercoga Jēkaļa lielo starptautisko ietekmi līdz 1658. gadam ļoti zīmīgi ir novērtējis angļu vēsturnieks F. W. Pick savā 1945. gadā publicētajā darbā *The Baltic Nations*. Picks uzsver faktu, ka hercogs Jēkabs izveidojis Kurzemi kā jūras varu. Viņš arī izsaka domas, ka hercoga Jēkaba valdīšanas laikā Kurzeme īsu laiku ieguvusi starptautiski nozīmīgu stāvokli.⁴⁴

Zviedru iebrukums Kurzemē, tā sekas un Olīvas miera līgums

Kā to hercogs Jēkabs jau bija paredzējis, pēc Zviedrijas-Krievijas pamiera līguma parakstīšanas zviedri jūtami pastiprināja savu spiedienu pret Kurzemi. Pēc tam, kad zviedru kaŗaspēks daudz enerģiskāk bija uzbrucis Polijai un Brandenburgai, Kārlis X izšķirās par agresīvāku politiku arī pret Kurzemes hercogisti. Zviedrijas Vidzemes gubernātors Helmfelds saņēma rīkojumu no Zviedrijas karaļa pieprasīt no Kurzemes hercoga Jelgavas un Bauskas pili. Jau 1658. gada augusta beigās, zviedru feldmāršāls Douglas pieprasīja, lai hercogs atļauj zviedru kaŗaspēkam doties cauri Kurzemes teritorijai. Hercogs bija spiests šo prasību izpildīt. Vispirms Douglas iebruka Lietuvā. Tomēr jau pēc īsa laika viņš savu kaŗaspēku no Lietuvas atvilka un nometināja Kurzemes centrā pie Dobeles. No Dobeles šī zviedru armija soļoja Jelgavas virzienā un apstājās vienīgi ceturtdaļu jūdži no Jelgavas. Dažas dienas vēlāk Kurzemes hercogs bija spiests izpildīt jaunu zviedru prasību dodot naudas un pārtikas atbalstu. Bez tam Jēkabam bija jāatļauj zviedriem celt tiltu pāri Lielupei tikai jūdži no Jelgavas.

Neskatoties uz visu šo rīcību, 29. septembrī Douglas nosūtīja garantijas vēstuli hercogam Jēkabam. Šai vēstulē viņš apsoliņās respektēt Kurzemes un Piltenes apgabala neitralitāti.⁴⁵

Šī garantija būtībā nebija nekas vairāk kā zviedru triks un elementāro starptautisko tiesību un pieņemto starptautisko sadzīves normu pārkāpšana. Otrā dienā pēc šīs garantijas izdošanas Zviedrijas karalis Kārlis X deva Douglasam pavēli sagūstīt hercogu Jēkabu. Douglas labi apzinājās, ka atklātā cīņā ieņemt stipri nocietināto hercoga pili būtu ļoti grūti. Šī iemesla dēļ, viņš izlietoja ļoti zemus paņēmienu savā mērķa sasniegšanai. Tā kā zviedru kaŗaspēkā bija daudz slimu kaŗavīru, Douglas lūdza hercogu atļaut sūtīt laivas ar slimajiem kaŗavīriem gaŗām Jelgavas pilij. Pats Douglas pārgērbies par zemnieku izlūkoja Jelgavas pils nocietinājumus. Transports ar zviedru kaŗavīriem, kuŗi bija pieteikti slimnieki, tika sūtīts naktī, lai ieņemtu Jelgavas pili. Šajā laikā dāņi bija aizturējuši Kārļa X rakstisko rīkojumu sagūstīt hercogu

Jēkabu. Dānijas karalis Fridrihs III bridināja Kurzemes hercogu un Brandenburgas kūrfirstu nelaimīgā kārtā par vēlu. Viņš nosūtīja bridinājuma vēstules abiem minētiem valdniekiem, pievienojot arī Zviedrijas karaļa rīkojuma norakstus. Karalis nosūtīja vēstuli hercogam 1. oktobrī, informējot viņu par iegūto oriģinālu no Zviedrijas karaļa rīkojuma sagūstīt hercogu un okupēt Kurzemi. Dānijas karalis piedāvāja hercogam alianci.⁴⁶

Starp hercoga Jēkaba algotņiem bija arī vairāki zviedri. Viņi sabojāja Jelgavas pils lielgabalus un atvēra pils vārtus. Pēc īsas sadursmes ar hercoga gvardi, zviedri ieņēma Jelgavas pili un sagūstīja hercogu. Jēkabs gandrīz zaudēja dzīvību aizstāvot savu pili. Kāds zviedru kaņavīrs gatavojās durēt viņam mugurā, bet pēdējā momentā kāds hercoga sulainis sadūra zviedru kareivi ar nazi un paglāba hercogu kādā mazā istabā. Pēc tam varonīgais kalpotājs pats krita nāvīgi ievainots. Šie Jelgavas pils ieņemšanas apstākļi ir aprakstīti Kurzemes hercogienes vēstulē savam brālim Brandenburgas kūrfirstam.⁴⁷

Pēc Jelgavas pils ieņemšanas Douglas piespieda hercogu Jēkabu izdot rīkojumu par Bauskas un Dobeles piļu nodošanu zviedriem, jo hercogs vēlējās noverst hercogistes izpostīšanu. Neskatoties uz to, Jēkabs atteicās atzīt Zviedrijas virskundzību. Zviedri arestēja arī hercogistes padomes locekļus. Pēc tam Kurzemi pārvaldīja landmaršāls Vilhelms Rummels.⁴⁸

Zviedru militārās varas administrācijas rīcību var raksturot vienīgi kā Kurzemes sistematisku izlaupīšanu. Zviedru kaņavīri tika izvietoti privātās mājās un pilnīgi izlaupīja Jelgavu. Sagūstītos hercoga kareivjus deportēja uz Rīgu un piespieda iestāties Zviedrijas armijā. Izpostītās Jelgavas pilsoņi bija spiesti uzturēt zviedru kareivjus. Douglas konfiscēja un piesavinājās nelaiķes hercogienes Elizabetes Magdalenas mantu 1,000,000 tāleru vērtībā. Zviedri izdeva rīkojumu Kurzemes muižniekiem mobilizēt kaņaspēka vienības zviedriem. Muižnieki tomēr šādu pavēli nepildīja. Kurzemes pilsoņus terorizēja, sita un spīdzināja, lai viņus piespiestu zvērēt uzticību Zviedrijas karalim. Zviedru militārā valdība pavēlēja arī mācītājiem aizlūgt par Zviedrijas karali Kurzemes hercoga vietā. Daudzus mācītājus, kuŗi šādām pavēlēm neklausīja, apcietināja, izsūtīja, vai pat noslepkavoja. Faktiski visas kurzemnieku šķiras bija stipri noskaņotas pret jebkāda veida sadarbību ar zviedriem.⁴⁹

Neskatoties uz arestēšanu, Kurzemes hercogienei izdevās nosūtīt vēstules Polijas karalim un Brandenburgas kūrfirstam. Savā vēstulē Polijas karalim Kurzemes hercogiene atgādināja savus pakalpojumus sakarā ar panākto Polijas un Brandenburgas alianci. Viņa izteica ticību, ka šie sabiedrotie palīdzēs Kurzemes hercogam. Herco-

giene lūdza karali informēt viņas brāli kūrfirstu par Kurzemes hercoga ģimenes sagūstīšanu.⁵⁰

Savā vēstulē Brandenburgas valdniekam Kurzemes hercogiene sūdzējās par nekrietno zviedru iebrukumu un viņu patvarīgo rīcību. Hercogiene lūdza savu brāli glābt hercoga ģimeni. Tomēr ne kūrfirsts, ne karalis nespēja sūtīt stiprāku kara spēku uz Kurzemi.

Hercoga Jēkaba sagūstīšana kaitēja stipri Zviedrijas karaļa reputācijai. Vairākos valdnieku galmos cirkulēja skrejlapas par Kurzemes hercoga nolaupišanu. Beigās Zviedrijas karalis uzskatīja par nepieciešamu pilnvarot grāfu Georgu Fridrichu Valdeku izdot proklamāciju Hesses galmam. Šī proklamācija vainoja hercogu Jēkabu daudzos nodarījumos pret zviedriem. Tās autors centās pat attaisnot Kurzemes neitrālītātes pārkāpšanu uz tā pamata, ka, kā viņš apgalvoja, Douglasa garantija bijusi izdota bez Zviedrijas karaļa pilnvarojuma. Tāpat Valdeks centās pierādīt, ka Lotringijas hercoga un Portugāles karaļa brāļa deportēšana attaisnojot neatkarīga un nekarjoša valdnieka sagūstīšanu starptautisko tiesību izpratnē.⁵¹ Faktiski Valdeka proklamācija nozīmē starptautisko tiesību principu izsmiešanu.

Tā kā Brandenburgas kūrfirsta armija bija iesaistīta cīņās zviedru Pomerānijā, viņš nevarēja tūlīt pēc hercoga sagūstīšanas sūtīt savu kara spēku uz Kurzemi, jo viņam nebija kara spēka Austrumprūsijas aizsardzībai. Vienīgi dažas mazākas lietuviešu un Brandenburgas vienības ieradās Kurzemē. Zviedriem nebija izdevies ieņemt Kurzemes rietumu daļu. Kurzemes muižnieki gan noorganizēja privātas kara spēka vienības, bet, ņemot vērā kopējas vadības trūkumu, viņiem nebija panākumu.

1658. gada 9. oktobrī zviedri deportēja hercogu Jēkabu un viņa ģimeni uz Rīgu. Šeit hercogam izdevās nosūtīt manifestu saviem pavaltiniekiem. Jēkabs informēja kurzemniekus par savu sagūstīšanu un lūdza viņus palikt lojāliem. Šī manifesta sekas bija partizāņu karš Kurzemē. Latviešu zemnieki izrādīja noteiktu lojalitāti un pieķeršanos savam valdniekam. Zemnieki, pretēji diezgan glēvajiem muižniekiem, cīnījās pret iebrucējiem ar lielu drosmi un niknumu. Dažos gadījumos zemnieki noorganizēja pilnīgi patstāvīgas vienības, bet citos viņus vadīja hercoga Jēkaba virsnieki. Zemnieki bieži uzbruka un nogalināja zviedru kareivjus.

Douglas pielietoja jaunas represijas pret kurzemniekiem. Zviedri deportēja lielu skaitu Kurzemes pilsoņu uz Rīgu tā iemesla dēļ, ka viņi atteicās zvērēt uzticību Zviedrijas karalim. Jelgavas pilsoņi, neskatoties uz lielo terroru, atteicās zvērēt Zviedrijas karalim. Vienīgi 1659. gadā, kad zviedru terrors pārsniedza cilvēku izturības robežas, pilsoņi beidzot zvērēja Zviedrijas karalim.

Kurzemes muižnieki nespēja sadarboties ar lietuviešu kaŗaspēka komandieri Kurzemē Komrovski. 1658. gada decembrī Zviedrija noslēdza ar Krieviju pamieru uz trīs gadiem. Pēc pamiera noslēgšanas viņi pārvietoja savu kaŗaspēku no Vidzemes uz Kurzemi. Jau 1658. gada beigās zviedri bija iekarojuši visas ievērojamās pilsētas un pilis Kurzemē, atskaitot Liepāju un Ventspili. Polijas ķēniņš iecēla Ādamu Bergu kā visu kurzemnieku vienību komandieri.

Libekers, viens no spējīgākiem hercoga Jēkaba virsniekiem, norganizēja un apmācīja zemnieku vienības. Arī zviedru solījumi atbrīvot zemniekus no dzimtbūšanas negrozīja viņu pretzviedrisko nostāju. Ilgu laiku zemnieku vienību darbība izrādījās tik sekmīga, ka zviedri neuzdrošinājās atstāt pilis un nocietinājumus vairākos Kurzemes apgabalos. 1659. gada vasarā latviešu zemnieku vienības dedzināja ridzinieku mājas Daugavas rietumu krastā. Rīgas garnizons bija nespējīgs kautko darīt. Beidzot zviedri pārcēla pāri Daugavai stiprākas vienības un atspieda zemniekus, kuŗi atkāpjoties turpināja dedzināt ēkas. Kurzemes hercogs un hercogiene novēroja šo savu zemnieku rīcību no Rīgas pils logiem, kur viņi bija novietoti.⁵²

1659. gadā spēcīgas Polijas-Lietuvas un Brandenburgas kaŗaspēka vienības atbalstīja kurzemniekus. Šā gada februārī Kurzemes muižnieki ievēlēja četrus hercoga padomes locekļus, lai atvietotu Jelgavā apcietinātos padomes locekļus. Polijas ķēniņš šīs vēlēšanas apstiprināja. Uz īsu laiku poļiem, lietuviešiem un kurzemniekiem izdevās ieņemt Jelgavas pilsētu, lai gan zviedri noturēja pili. Drīz tomēr zviedri atguva pilnīgi Jelgavu. 12. aprīlī viņi ieņēma Ventspili, bet 15. aprīlī Liepāju un nedaudz dienas vēlāk jaunu teritoriju Kurzemes ziemeļos un dienvidos. Aprīlī zviedri bija iekarojuši gandrīz visas Kurzemes pilsētas un citus ievērojamus centrus. Tomēr Polijas, Lietuvas, Brandenburgas un kurzemnieku kaŗaspēks pakāpeniski atguva zaudēto teritoriju. 1659. gada 13. augustā zviedri deportēja hercogu Jēkabu no Rīgas uz Ivangorodu.

1659. gada 23. jūlijā hercoga Jēkaba virsnieki Libekers un Švarzhofs uzbruka Jelgavai ar 2,000 zemnieku kareivjiem un 400 jātniekiem un to ieņēma. Viņi nogalināja lielu skaitu zviedru kareivju, sagūstīja komandantu Vencelu un 160 zviedru kareivju un atbrīvoja apcietinātos hercoga padomes locekļus. Zviedri bija spiesti evakuēt Liepāju. 1659. gada augustā lietuviešu kaŗaspēks ieņēma hercogistes centrālo daļu, bet dažas nedēļas vēlāk Polijas kaŗaspēks ieņēma Kuldīgu, Ventspili un Škrundu. Lai gan zviedri atkal ieņēma Jelgavu uz laiku, Brandenburgas un Polijas armija padzina viņus no turienes un aplenca arī Bausku. Tad Douglas ar pārējo zviedru kaŗaspēku atkāpās uz Vidzemi. Tā vienīgi Bauska palika zviedru ro-

nozīmētu atteikšanos no Ketleru dinastijas tradicionāliem centieniem panākt Vidzemes pievienošanu Kurzemei, lai tādā kārtā Ketleru valdīšanā nonāktu pēc iespējas visi agrākie Livonijas apgabali.

Miera sarunu laikā zviedri apšaubīja arī hercoga Jēkaba tiesības iecelt sūtņus un delegātus miera konferencei. Zviedri bija atzinuši hercoga Jēkaba tiesības iecelt sūtņus Libekas miera kongresa laikā. Bez tam Olivās miera sarunu sākumā visi delegāti atzina Fōlkersambu kā hercogistes sūtni. Sarunu laikā zviedri tomēr apstrīdēja Kurzemes kanclera tiesības reprezentēt hercogu Jēkabu Olivā. Šo protestu īstais iemesls bija, ka zviedri joprojām nebija atmetuši savu plānu pievienot Kurzemi Zviedrijai, dodot hercogam Jēkabam kompensāciju Polijā vai Brandenburgā. Tikai beigās zviedri atmeta savus iebildumus pret hercoga tiesībām iecelt sūtņus un delegātus.

Sarunas nevien skaidri pierādīja poļu un lietuviešu vājumu un interese trūkumu Kurzemes jautājumā, bet pat simpatiju trūkumu hercogam Jēkabam, uzskatot hercogu par godkārīgu un pēdējā politiku par pārāk patstāvīgu. Pēc tam, kad Fōlkersams redzēja, ka viņam neizdodas iespaidot poļus un lietuviešus aizkavēt Kurzemes pievienošanu Zviedrijai, viņš pielietoja iespaidīgākus sarunu vešanas paņēmienus, piesolot Lietuvas kancleram Pakam „dāvanu” -- 10,000 florīnu. Šoreiz panākumi bija daudz labāki.⁵⁵

Kurzemes kanclera uzstāšanās Olivās miera kongresā izteica nepārprotami Kurzemes muižniecības vēlēšanos būt labāk zem samērā vieglās Polijas virskundzības un baudīt plašas savas šķiras privilēģijas, kuŗas tiktu stipri ierobežotas hercogistes pievienošanas gadījumā Zviedrijai. No otras puses fakts, ka poļi izrādīja tik mazu interesi savas virskundzības turpināšanai Kurzēmē, lieku reizi norāda, ka, ja hercogs Jēkabs būtu savlaicīgi pareizi izpratis spēcīgas armijas radišanas nepieciešamību, hercogistes pilnīgas neatkarības izcīnīšana būtu bijusi iespējama. Tāpat miera sarunas pierādīja, ka tikai Brandenburga bija vienīgā vērā ņemamā Kurzemes sabiedrotā.

Kurzemes kancleram radās jaunas grūtības sarunās par Kurzemes hercogistes ziemeļu robežu. Šais sarunās Fōlkersams izteica savu viedokli, ka Kurzemes robežas, kuŗas bija noteiktas Polijas un Zviedrijas 1629. gada pamiera līgumā, nevarot uzskatīt par galīgām, jo hercogs Fridrihs apsoliļies neapstrīdēt šās robežas dienvidos no Daugavas vienīgi nākošo sešu gadu laikā. Uz šo Kurzemes kanclera aizrādījumu, Francijas starpnieks De Lombres atbildēja, ka Fōlkersambam kā lēņa turētāja pārstāvim neesot tiesības ierosināt jautājumu par Zviedrijas un Polijas robežām. Uz to Polijas sūtnis aizrādīja, ka neskatoties uz to, ka pēc viņa domām Fōlkersambu nevarot atzīt par sūtni, jo viņa valdnieks atrodoties gūstā un nevarot viņam

izsniegt tiesiski atzītu pilnvarojumu, Kurzemes hercoga kanclers esot jārespektē kā pirmais sava valdnieka kalps. Polijas pārstāvis arī, aizrādīja, ka Polijas pienākums esot aizstāvēt Kurzemes hercogu. Šā iemesla dēļ nekādu taisnīgu lēmumu nevarot pieņemt, neuzklausot hercoga kanclera domas. Arī Fölkersambis aizrādīja, ka viņš, līdzīgi Polijas pārstāvjiem, esot Polijas karaļa pilnvarots pārstāvēt Kurzemi. Tāpat kanclers uzsvēra, ka hercogs Jēkabs esot tiesiski uzskatāms kā neatkarīgs valdnieks līdzīgi Polijas karalim. Fölkersambis arī informēja kongresa dalībniekus par savu nodomu sūtīt sūdzību Francijas karalim par De Lombres izturēšanos, piezīmējot, ka viņš esot pārliecināts, ka Francijas karalis nosodīsot De Lombres nostāju. Pēc šiem Kurzemes kanclera draudiem Francijas starpnieks atturējās no turpmākiem iebildumiem pret Fölkersamba tiesību pārstāvēt hercogu Jēkabu Olivā.⁵⁶

Olivas miera līgums 1660. gadā paredzēja hercoga Jēkaba tiesību atjaunošanu Kurzemē. Neskatoties uz to, Roņu salu, Bolderāju un zināmu Kurzemes teritoriju dienvidos no Daugavas līdz pat Slokai pievienoja Zviedrijai.⁵⁷ Minētās teritorijas Zviedrija uzskatīja kā stratēģiski svarīgas Rīgas aizsardzībai. Vispārējos vilcienos Olivas miera līgums atjaunoja status quo Zviedrijas un Polijas starpā.

Neskatoties uz to, ka kongresa delegāti panāca vienošanos atjaunot hercoga Jēkaba tiesības 1660. gada 5. aprīlī, zviedri neatlaida hercogu līdz miera līguma parakstīšanai, cerot, ka hercogs parakstīs līgumu, kas atzīs Zviedrijas protektorātu Kurzemē. 25. jūnijā hercogs ieradās Rīgā un 7. jūlijā Kurzemē.

Hercoga Jēkaba ārpolitika viņa valdīšanas otrajā pusē (1660 - 1682)

Pēc zviedru iebrukuma Kurzemē un hercoga Jēkaba sagūstīšanas, viņa starptautiskā ietekme stipri samazinājās. Fakts, ka zviedri bija tik viegli iekarojuši stipri nocietināto hercoga rezidenci, Jelgavas pili, pārsteidza daudzus ārzemju novērotājus, jo valdošais uzskats bija, ka hercogs, kuņam piederēja spēcīga flote un kolonijas, būs spējīgs aizstāvēt hercogisti ar spēcīgu armiju. Pēc hercoga sagūstīšanas Eiropas valdnieki nožēloja hercoga likteni, bet zaudēja ticību viņa varai.

Pēc atgriešanās Kurzemē, hercogs Jēkabs mēģināja ieturēt neitralitāti Polijas-Krievijas karā, kuņš turpinājās līdz 1667. gadam. Tas hercogam arī izdevās, jo Krievijas cars respektēja Kurzemes neitralitāti. Tā kā poļi un lietuvieši neatvilka savu karaspēku līdz 1665. gadam no Kurzemes, hercogistes neitralitāte bija apdraudēta.⁵⁸

Neskatoties uz to, ka Polijas karalis izrādīja gatavību evakuēt Kurzemi, lietuviešu ģenerāļi neatstāja hercogistes pili. Vienīgi pēc Brandenburgas Lielā kūrfirsta iejaukšanās, lietuvieši nodeva Jelgavas pili hercogam. Lietuvieši līdz pat 1665. gadam patvarīgi palika Bauskā, no hercogistes izspiežot arī naudu un pārtiku 430,326 florinu vērtībā sava kara spēka uzturēšanai. Beidzot hercogs atpirkās no lietuviešiem samaksājot viņu ģenerāļiem 10,000 floriņu.⁵⁹ Neatkarīgi no tā, cik nopietni ņemama bija Polijas karaļa izteiktā gatavība evakuēt Kurzemi, lietuviešu ģenerāļu rīcība pierāda, ka starptautiskās attiecībās ar hercogu vairs nopietni nerēķinājās.

Visumā pēc Olivā miera līguma parakstīšanas hercogs Jēkabs bija pārsteigts par radikālo alianču sistēmu maiņu Eiropā. Līdz 1660. gadam starptautiskās attiecības Baltijas jūras telpā noteica gandrīz divu paudžu ilgs saspilējums un cīņas Zviedrijas un Polijas starpā dėl šo apgablu dominēšanas. Pēc Olivā miera līguma parakstīšanas Polija bija noteikti atmetusi savas prasības pēc Vidzemes. Būtībā pēc 1660. gada ir grūti uzskatīt Poliju par lielvalsti. 1668. gadā Polijas ķēniņš Jānis II, Kazimīrs, atteicās no troņa. Polijas muižnieki ievēlēja Michaelu par jauno ķēniņu. Pēc Michaela nāves 1672. gadā nāca Jānis III, Sobieski. Pēc Polijas troņa iegūšanas, viņš ievadīja draudzību ar Zviedriju un Franciju. Kurzemes hercogam nācās piemēroties Polijas ārpolitikai. Francijas Burboņu dinastija uzturēja draudzīgas attiecības ar Zviedriju, Poliju un Krieviju. Vācu ķeizaram bija draudzīgas attiecības ar Dāniju, Brandenburgu, Apvienoto Nīderlandi un Spāniju. Šādos apstākļos Kurzemes hercogam un hercogienei radās grūta problēma kā vienā laikā uzturēt draudzīgas attiecības ar Poliju, Brandenburgu, Apvienoto Nīderlandi un Vāciju. Veselais saprāts diktēja hercogam uzturēt labas attiecības ar Polijai draudzīgajām valstīm un izvairīties no Polijas ienaidnieku atbalstīšanas. Hercogiene turpretī centās lielā mērā atbalstīt savus radniekus un Brandenburgas un Nīderlandes kalvinistus, bet izturēties naidīgi pret to ienaidniekiem Franciju un Zviedriju. Pakāpeniski arī Jēkabs arvien vairāk padevās savas sievas un Brandenburgas kūrfirsta ietekmei. Visumā jāsaprot, ka savas valdīšanas otrajā pusē, pēc Olivā miera līguma parakstīšanas, hercogs Jēkabs lielā mērā bija zaudējis savu drošo un enerģisko rīcību ārpolitiskos jautājumos. Pēc zviedru iebrukuma Kurzemē hercoga rīcība ārpolitisko jautājumu kārtosānā bija diezgan nedroša.

Arī Piltenes apgabala pievienošana Kurzemei ietekmēja zināmā mērā Kurzemes hercoga attiecības ar Poliju. Lai gan, apzinoties zviedru iebrukuma briesmas, 1656. gadā Piltenes apgabala muižnieki bija panākuši vienošanos ar hercogu Jēkabu par šī apgabala pievienošanu Kurzemei, bija tomēr nepieciešams panākt Polijas karaļa

piekrišanu, jo juridiski Piltenes apgabals skaitījās autonomas Polijas apgabals. 1660. gadā Polijas karalis Jānis II piedāvāja Piltenes apgabalu hercogam Jēkabam kā kompensāciju par poļu un lietuviešu karaspēka nodarītiem postījumiem Kurzemē kara laikā. Nākošā gadā, pēc Polijas seima piekrišanas saņemšanas Piltenes jautājumā, Polijas karalis apstiprināja hercoga panākto vienošanos ar Piltenes muižniecību par apgabala pievienošanu Kurzemei. Tomēr ņemot vērā, ka Piltenes muižnieku mazākums gandrīz nepārtraukti pretojās hercoga administrācijai Piltenes apgabalā un sūdzējās Polijai par hercoga rīcību, Jēkabam nācās daudz rūpēties par labu attiecību uzturēšanu ar Poliju. 1668. gada janvārī Polijas karalis no jauna apstiprināja Kurzemes hercoga tiesības Piltenes apgabalā.⁶⁰

Neskatoties uz hercoga Jēkaba centieniem uzturēt draudzīgas attiecības ar Poliju, tomēr Kurzemes attiecības ar Poliju pakāpeniski pasliktinājās. Tas izskaidrojams lielā mērā ar hercoga troņmantnieka Fridriha Kazimira iejaukšanos ārpolitikā, jo pēdējā orientācija bija stipri naidīga Francijai un Zviedrijai. Hercogiene, Frīdrihs Kazimīrs un Brandenburgas kūrfirsts visi centās pārliecināt hercogu Jēkabu atbalstīt Nīderlandi franču-holandiešu karā (1672-1678). Lai gan hercogs izrādīja stipru tieksmi izvairīties no iejaukšanās šai karā, tomēr hercogiene atbalstīja Frīdrihu Kazimīru ar nepieciešamiem naudas līdzekļiem karaspēka vervēšanai Kurzemē. Frīdriham Kazimīram izdevās savervēt apmēram 3,000 kurzemnieku. Ar savu karaspēku viņš piebiedrojās holandiešiem.⁶¹

Kurzemes hercogistes troņmantnieka piedalīšanās franču-holandiešu karā radīja stipri saspīlētas attiecības hercoga un Polijas starpā. Pirmkārt, Polijai bija draudzīgas attiecības ar Franciju. Otrkārt, Polijai šai laikā bija karš ar Turciju un Polijas ķēniņš bija neapmierināts, ka hercogs neatbalstīja viņu karā pret Turciju. Polijas seims pat apvainoja Kurzemes hercogu par vasaļa pienākumu nepildīšanu pret Poliju. Tā seims deklarēja, ka Kurzemes hercogistes troņmantnieka piedalīšanās ar kurzemnieku karaspēku franču-holandiešu karā ir neciešama, jo Polijai esot liela nepieciešamība pēc kareivjiem karā pret turkiem.

1672. gada augustā Polijas karalis nosūtīja proklamāciju Kurzemes un Piltenes muižniekiem, atklāti nosodot hercoga Jēkaba nostāju un vainojot arī Kurzemes muižniekus par piedalīšanos franču-holandiešu karā. Viņš pavēlēja visiem Kurzemes muižniekiem atgriezties Kurzemē mēneša laikā.

Attiecības Polijas un Kurzemes starpā uzlabojās tikai pēc tam, kad hercogs atbalstīja Poliju karā pret turkiem ar naudu un kareivjiem. Frīdrihs Kazimīrs tomēr turpināja savu piedalīšanos karā. Viņam izdevās uzvarēt mazāka apjoma kaujā pie Lierre, dažas

jūdzes dienvid-austrumos no Antverpenes. Šis bija pirmais holandiešu panākums. Beidzot, ņemot vērā, ka holandieši nemaksāja pienācīgu algu kurzemnieku rekrūšiem, ka Polija spieda atsaukt kurzemniekus un ka Ludviķis XIV izteica hercogam pārmetumus, viņš atsauc Fridrihu Kazimiru no kara 1675. gadā.

Pēc Kurzemes kanclera Fölkersamba nāves 1665. gadā un hercogienes Luīses Šarlotes nāves 1676. gadā hercoga Jēkaba politikā palika vēl pasīvāka un nedrošāka. Hercogs stipri izjuta savu tuvāko un spējīgāko līdzstrādnieku zaudēšanu.

Hercoga pēdējos valdīšanas gados starptautiskie sarežģījumi pieauga un pieņēma diezgan bīstamu raksturu. Franču un zviedru rīcība izraisīja jaunas briesmas Kurzemes hercogistei. Ludviķim XIV bija plāns iekarot Brandenburgas teritorijas Reinzemē. Šā iemesla dēļ Francijas karalis pamudināja Zviedrijas karali Kārli XI iebrukt Pomerānijā un Austrumprūsijā, lai iesaistītu Brandenburgas Lielo kūrfirstu karā ar Zviedriju Brandenburgas austrumu teritorijā. Šie Ludviķa XIV plāni apdraudēja nopietni Kurzemes teritoriju, jo Zviedrija vēlējās šķērsot Kurzemi, lai iebruktu Prūsijā. Tomēr Krievija, Lietuva un Kurzemes hercogs aizkavēja šī plāna realizēšanu, sevišķi tā iemesla dēļ, ka hercogs Jēkabs uzturēja draudzīgas attiecības ar Krievijas caru. Kārlis XI centās pārliecināt poļus un lietuviešus kļūt par viņa sabiedrotiem. Viņš mēģināja tēlot ļoti tumšas krāsas briesmas, kādas Kurzemes hercoga flote nozīmēja poļiem un lietuviešiem, tā vēlēdamies pamudināt poļus un lietuviešus sagrābt hercoga Jēkaba floti, lai tādā kārtā izprovocētu Brandenburgas kūrfirstu uzbrukt Polijai-Lietuvai. Zviedrijas karalis piesolīja pat Rīgu Polijai, ja Polija iebruktu Brandenburgā. Šis Kārļa XI plāns cieta neveiksmīgai galvenā kārtā tā iemesla dēļ, ka šāda plāna realizēšanas gadījumā ietekmīgie poļu un lietuviešu muižnieki nesaskatīja sev nekādu personīgu labumu.⁶² Šajā bīstamajā stāvoklī hercogs Jēkabs daļēji atguva savu kādreizējo enerģiju un drosmi. Viņš centās iegūt Kurzemes muižnieku atbalstu, lai palielinātu Kurzemes armiju. Muižnieki tam piekrita, jo arī viņi baidījās no zviedru iebrukuma Kurzemē. Hercogs bija izšķīries nelaist zviedriem doties cauri Kurzemei. Viņš nosūtīja savu pārstāvi Taubi uz Maskavu ar uzdevumu pārliecināt Krievijas caru koncentrēt krievu karaspēku gar Livonijas robežu. Zviedrijas karalis centās pārliecināt, savukārt, Kurzemi un Lietuvu laist cauri zviedru karaspēku. Hercogs atteicās to darīt, pamatojoties uz to, ka viņš nevērot dot zviedriem šādu atļauju bez Polijas karaļa Jāņa III piekrišanas. Tai pat laikā viņš informēja Brandenburgas kūrfirstu par zviedru prasībām.⁶³

1677. gada 10. decembrī hercogs Jēkabs nosūtīja Zviedrijas karalim Kārlim XI priekšlikumu zviedru Vidzemes demilitārizācijas

jautājumā. Šī priekšlikuma mērķis bija kara novēršana Baltijas telpā un Vidzemes apvienošana ar Kurzemi. Hercogs lika priekšā saņemt Vidzemi kā lēni no Zviedrijas, apsolties par to maksāt kompensāciju naudā. Bez tam Jēkabs apsolija atzīt dažādas Vidzemes muižnieku tiesības. Hercogs arī apsolija pierunāt Krievijas un Dānijas valdniekus atzīt un garantēt projektētā Livonijas jautājuma nokārtojumu, lai novērstu postoša kara izcelšanos Baltijas zemēs. Bez tam Jēkabs apsolija panākt arī Anglijas un Francijas garantiju. Beidzot viņš ierosināja Livonijas demilitarizāciju.⁶⁴ Šis hercoga priekšlikums tomēr nedeva nekādus rezultātus, jo Zviedrijas karaļa plānos nebija panākt tamlīdzīgu nokārtojumu, gluži otrādi – Zviedrijas karaļa mērķis bija Baltijas telpas dominēšana. Hercoga Livonijas projekts ir tomēr interesants tai ziņā, ka tas nevien liecina par Jēkaba plašajiem nodomiem, bet rāda arī Ketleru dinastijas centienus apvienot Kurzemi ar Vidzemi.

Nākošā gada sākumā hercogs sasauca Kurzemes landtāgu, lai darītu kautko zviedru iebrukuma briesmu novēršanai. Landtāgs rēķinājās ar iespēju, ka Polija varētu atļaut zviedriem doties cauri Kurzemei un Rietumlietuvai, lai iebruktu Brandenburgā. Hercogs šādos apstākļos izšķīrās pretoties zviedru iebrukumam pat ja Polija nesniegtu nekādu atbalstu iebrukuma novēršanai. Kurzemes armiju Fridricha Kazimira vadībā izvietoja gar Kurzemes-Zviedrijas robežu.

Lielais Brandenburgas kūrfirsts Fridrichs Vilhelms bija piekukuļojis Lietuvas virspavēlnieku Paku zviedru iebrukuma gadījumā pievienoties kurzemniekiem, jo Polijas ķēniņam nebija nekāda interese aizkavēt Zviedrijas iebrukumu Brandenburgā. Zviedru Vidzemes ģenerālgubernators Benedikts Horns bija paredzējis iespēju, ka zviedru kara spēks varētu sastapties ar Brandenburgas kara spēku Kurzemē. Redzēdami Kurzemes militāro gatavību, zviedri atlika savu iebrukumu Kurzemē. Tomēr 1678. gada 23. oktobrī zviedru kara spēks pēkšņi šķērsoja Kurzemes robežu. Kurzemniekiem un lietuviešiem vairs nebija laika izdarīt mobilizāciju. Hercogs bija spiests atļaut zviedru armijai 10,000 vīriem doties cauri Kurzemei. 15. novembrī zviedru kara spēks sasniedza Rietumlietuvu. Zviedri iebruka Prūsijas austrumu daļā, nerēķinoties ar nopietnu kūrfirsta pretestību. 1679. gada janvārī Brandenburgas kūrfirsts uzbruka zviedriem ar spēcīgu armiju. Zviedriem atlika vienīgi atkāpšanās. Kūrfirsta kara spēks turpināja zviedru vajāšanu un viņam izdevās iznīcināt zviedru armiju Rietumlietuvā. Sakautās zviedru armijas atliekas atkāpās uz Vidzemi. Brandenburgas kūrfirsts kopā ar hercoga Jēkaba jaunāko dēlu Aleksandru (1658-1686), kas tai laikā kalpoja kūrfirsta armijā, turpināja vajāt bēgošos zviedrus arī Kurzemes teritorijā.⁶⁵

Šis zviedru iebrukums Kurzemē no jauna liecināja par hercogistes

militāro vājumu nopietnāku briesmu gadījumā. Hercogs juta lielu gan darijumu, redzot zviedru sakāvi. Hercoga otrajā valdīšanas pusē viņa Brandenburgas orientācija kļuva vēl daudz izteiktāka, bet tai pat laikā arī daudz atkarīgāka no Brandenburgas politikas, jo Jēkabam bija jāapzinās, īpaši pēc pēdējā zviedru iebrukuma Kurzemē, ka Brandeburga bija vienīgais vērā ņemamais hercogistes sabiedrotais. Ja Jēkaba pirmais valdīšanas posms raksturojams ar hercoga diezgan izteiktu Rietumeiropas orientāciju, tad, jāsaaka, ka pēc 1660. gada viņa ārpolitiskie centieni visumā daudz nepārsniedza Austrumeiropas ietvarus. Vienīgā iespēja orientēties rietumu virzienā bija cieša sadarbība ar Brandenburgu un tās kūrfirstu. Hercoga troņmantnieka Fridricha Kazimira ārpolitiskie centieni bija - vēl stiprāka Brandenburgas novirze. Jāsaka, ka Fridrichs Kazimirs, neskatoties uz savām labām orientācijas spējām ārpolitikā, bija mazāk reāls par hercogu Jēkabu. Fridrichs Kazimirs centās pārāk lielā mērā sadarboties ar Brandenburgu, neievērojot to apstākli, ka Brandenburgas orientācija radīja saspilētas attiecības ar Poliju. Liekas, ka Polijas vienaldzīgā nostāja pēdējā zviedru draudu gadījumā izskaidrojama daļēji ar hercoga ģimenes locekļu stipri izteikto Brandenburgas politiku. Arī hercoga Jēkaba jaunākais dēls sākumā bija ļoti dedzīgs Brandenburgas orientācijas piekritējs, lai gan savos pēdējos mūža gados viņš kalpoja poļu armijā cīņās pret turkiem pie Vīnes.

Visumā hercoga Jēkaba valdīšanas otrā puse raksturojama ar starptautisko saspilējumu un zviedru iebrukuma draudiem Kurzemē. Tomēr neskatoties uz šiem saspilējumiem un hercoga starptautiskās ietekmes samazināšanos, viņam bija izdevies pakāpeniski samazināt poļu ietekmi Kurzemē tik tālu, ka Polijas protektorāts pastāvēja gandrīz vienīgi vārda pēc. Pretēji agrākai kārtībai. kuŗa paredzēja, ka jauna Polijas karaļa ievēlēšanas gadījumā, Kurzemes hercogiem bija personīgi jānodod uzticības zvērasts karalim un no tā personīgi jāsaņem lēņu dokuments, hercogs Jēkabs jau minētos Polijas karaļu maiņas gadījumos, saņēma lēņu dokumentu no Polijas karaļiem caur saviem sūtņiem Varšavā 1670. un 1677. gadā. Poļi kļuva vienmēr vairāk neapmierināti ar šo hercoga pārāk patstāvīgo rīcību un daži Polijas seima locekļi pat apgalvoja, ka Kurzemes hercogs esot pakāpeniski kļuvis par neierobežotu un neatkarīgu valdnieku Kurzemē un Piltenes apgabalā.⁶⁶ Šādi apgalvojumi bija pārspilēti, lai gan Kurzemes hercogiste kļuva ņo Polijas stipri neatkarīga.

Apskatot pārējos hercoga centienus ārpolitikā viņa valdīšanas otrajā pusē, jāatzīmē Dānijas karaļa Fridricha III 1664. gadā piešķirtā koncesija Kurzemes hercogam nomāt Norvēģijā kalnraktuves, jo šīs koncesijas nozīme sniedzās pāri tīri saimnieciska rakstura hercoga pasākumiem. Hercogs nevien ieguva tiesības nomāt Oslo apkārtnē pie

Eidsvold, Wiik un Juelsrude kalnraktuves dzelzs iegūšanai, izmantot mežus, upes, ezerus, pieprasīt klaušas no vietējiem iedzīvotājiem, nometināt kurzemniekus minētās vietās, bet hercoga pavalstnieki baudīja pat zināma privilīģēta veida jurisdikciju. Dānijas karaļa ierēdņiem bija jurisdikcijas tiesības attiecībā uz Kurzemes hercoga pavalstniekiem vienīgi ar hercoga ierēdņu starpniecību.⁶⁷ Liekas, ka hercogs Jēkabs minētajā pasākumā Norvēģijā bija ieinteresēts nevien saimnieciskā ziņā, lai piekoptu merkantilisma politiku, bet arī, lai izplēstu savas politiskās ietekmes sfēru. Bez tam hercoga Jēkaba centienos bija rast kompensāciju zaudētām kolonijām, īpaši Gambijai.

Noslēdzot hercoga Jēkaba ārpolitikas apskatu, jāņem vērā arī viņa attiecības ar atjaunoto Anglijas Stjuartu dinastiju, vai pareizāki sakot, ar karali Kārlī II (1660-1685). Jāsaka, ka hercoga Jēkaba valdīšanas otrajā pusē viņa attiecības ar Angliju palika nevien vēsākas, bet, galvenā kārtā, viņa Anglijas politika visumā bija neveiksmīga. Ir ļoti iespējams, ka Kārlis II bija neapmierināts, ka hercogs Jēkabs bija atzinis Kromveļa valdību un pat noslēdzis ar to neitrālītales un ļoti izdevīgu tirdzniecības līgumu. Galvenais faktors hercoga neveiksmīgai politikai Anglijā bija, ka Kārlis II apzinājās, ka mazā hercogiste nebija nekāds varas faktors, ar kuŗu būtu jārēķinājas. Bez tam Kārlis II bija izteikts oportunistis, kuŗam bija sveši jebkādi principi un centieni par cik tie tieši neveicināja viņa iespēju noturēties uz Anglijas troņa.

Hercoga attiecības ar Angliju pēc Olivāsa miera līguma izpaudās galvenā kārtā Jēkaba centienos atgūt zaudētās kolonijas. Pirmos gados sarunas ar angļiem un holandiešiem nedeva nekādus panākumus, jo hercogam nebija varas, lai ietekmētu pēdējos atzīt savas tiesības. Beidzot 1664. gada 17. novembrī hercogs Jēkabs noslēdza ar Anglijas karali Kārlī II līgumu Tobago un Gambijas koloniju lietā. Saskaņā ar šo līgumu Anglijas karalis atzina hercoga Jēkaba un viņa mantinieku īpašuma tiesības Tobago salā zem Anglijas protektorāta. Hercoga tiesības salas kolonizēšanai bija ierobežotas tādā veidā, ka viņš varēja nometināt šai salā vienīgi kurzemnieku un angļu kolonistus. Minētajam līgumam bija arī zināms militāri-starptautisks raksturs, jo kara vai nepieciešamības gadījumā Kurzemes hercogam bija jānodod Anglijas karaļa rīcībā viens kara kuģis. Hercogs Jēkabs atteicās no Gambijas, iegūstot gan par to tiesību tirgoties nevien Gambijā, bet arī citās zem angļu kontroles esošās zemēs Gvinejas krastā, maksājot vienīgi 3% muitu par kurzemnieku eksportētām precēm.⁶⁸

Noslēgtais koloniju līgums nedeva lielu praktisku ieguvumu hercogam, jo nākošos gados Tobago bieži mainījās holandiešu, angļu, franču, kurzemnieku un pat jūras laupītāju un iedzimto okupācijas. Vie-

nīgi 1681. gadā, isi pirms hercoga nāves, viņa ieceltam gubernatoram Monkam, pēc smagām cīņām ar apkārtējo salu iedzīvotājiem, izdevās nostiprināties Tobāgo. Monks arī atjaunoja salas kolonizāciju un saimniecību. Jāpiezīmē, ka hercoga Jēkaba pēcnācējs hercogs Fridrihs Kazimirs noturēja Tobago līdz 1691. gadam. Vēl mazāk panākumu Jēkabam bija Gambijā, jo, ar retiem izņēmumiem, turienes Karaliskā Āfrikas Kompānija liedza tirgoties. Hercogs Jēkabs uzskatīja 1664. gada līgumu ar Angliju kā spēkā neesošu un līdz pat savai nāvei 1682. gadam viņš veltīgi veda sarunas ar Angliju piešķirt viņam kādu citu koloniju Āfrikā vai Rietumindijas salās kā kompensāciju par nepildītām saistībām un nesamaksātiem parādiem. Lidzīgā kārtā Jēkabs veda sarunas arī ar Francijas valdību, lai tā piešķirtu Kurzemes hercogam kādu no Rietumindijas salām kā atlīdzību par aizturētiem kuģiem un daļēju parādu nesamaksāšanu, kuģi Francijai bija jāmaksā sakarā ar 24 Kurzemes kuģu pirkšanu. Šādas hercoga prasības nedeva nekādus panākumus, jo Eiropas lielvalstīm bija skaidrs, ka Kurzemes hercogiste nebija nopietni ņemams varas faktors, ar kuru būtu jārēķinājas. Tā hercoga neveiksmīgā koloniju politika atspoguļo viņa starptautiskās ietekmes straujo samazināšanos pēc zviedru iebrukuma Kurzēmē. Būtu gan jāatzīmē angļu vēsturnieku bezpartejiskā nostāja, novērtējot Jēkaba attiecības ar Anglijas karali Kārli II. Anglijas vēsturnieks J. M. Gray ir gan ieskatos, ka Kārlis II personīgi vēlējies pildīt noslēgto līgumu ar hercogu Jēkabu, bet ka Karaliskai Āfrikas Kompānijai bijusi tāda ietekme Anglijas parlamentā, ka Kārlis neesot spējis piespiest šo kompāniju respektēt Kurzemes hercoga tiesības. Šādos apstākļos Gray atzīst, ka Kārļa II pienākums būtu bijis kompensēt hercogu kautkādā veidā. Pēc šā vēsturnieka domām Anglijas valdības rīcība būtu jānosoda, pat ja Kurzemes valdnieks būtu bijis pilnīgi svešnieks Anglijas Stjuartiem. Ņemot vērā, ka netaisnība ir nodarīta Anglijas valdnieku nama radniekam un divu Anglijas karaļu ļoti reālam atbalstītājam pilsoņu kara laikā, varot vienīgi vēlēties, lai šo epizodi Anglijas koloniju vēsturē varētu aplēpt uz visiem laikiem.⁶⁹

Arī Anglijas vēsturniece ledija Bella Southorn visumā atkārtu Gray ieskatus, uzsverot, ka Kārļa II un viņa padomdevēju nostāja pret hercoga Jēkaba tiesībām esot ļoti nožēlojama lapa puse Anglijas vēsturē.⁷⁰

Hercogs Jēkabs mira 1682. gada 1. janvārī savā 72. dzīvības gadā. Hercogs mira apziņā, ka viņam bija izdevies maz panākt no saviem kādreizējiem plašajiem plāniem. Vēl pēdējās nedēļās pirms savas nāves, mirstošais hercogs strādāja drudžaini pie Tobago kolonizācijas jaunajiem projektiem. Jēkabs apzinājās, ka vienīgi sekmīga koloniju politika varēja atjaunot viņa zaudēto politisko ietekmi. Viņš apzinā-

jās arī, ka viņa centieni apvienot Vidzemi ar Kurzemi, tāpat iegūt vairākas kolonijas Āfrikā, Trinidādā un Rietumindijas salās bija cietuši neveiksmi. Hercogam uz īsu laiku (1651-1661) bija izdevies nostiprināt savu varu Gambijā. Fakts, ka pašas valdīšanas beigās Jēkabs bija atguvis Tobago un kopš 1664. gada ieguvis Norvēģijas kalnrakstus, bija niecīgs apmierinājums salīdzinot ar savas starptautiskās ietekmes zaudēšanu pēc zviedru iebrukuma Kurzemē. Protams, ka var būt dažādi novērtējumi par hercoga Jēkaba darbību, īpaši viņa ārpolitiku.

Visumā viņa ārpolitika ir raksturojama ar plaša vēriena nodomiem un izdomas bagātību. Savus nodomus Jēkabs centās izvest ar lielu enerģiju un neatlaidību.

Neoliedzami hercogs Jēkabs, Kurzemes kanclers Fölkersambs un dažreiz arī hercogiene Luise Šarlote bija spējīgi diplomāti. Tomēr Kurzemes ļoti neizdevīgais ģeografiskais stāvoklis starp Zviedriju un Poliju un paša hercoga izdarītā liktenīgā kļūda, neizveidojot spēcīgu zemnieku armiju, uz kuŗu izšķirošos brīžos varētu palaisties, izskairo, kāpēc hercoga Jēkaba izcilās spējas un dotības, viņa enerģiskā un neatlaidīgā darbība nedeva tos panākumus, kādus varētu sagaidīt normālākos un labvēlīgākos apstākļos.

Polijas vēsturnieks P. Konopczyński apzīmē hercogu Jēkabu kā ievērojamu Austrumeiropas meteoru.⁷¹ Varbūt, ka visreālākais un bezpartējiskākais ir angļu autora R. O. G. Urch novērtējums par hercoga Jēkaba ārpolitiku. Urch ir pārliecībā, ka vēsturē neesot līdzīga piemēra hercoga Jēkaba, kā mazas vasaļvalsts valdnieka, plaša vēriena sasniegumiem tirdzniecībā, rūpniecībā, koloniju politikā un ārpolitikā. Urch uzsver arī hercoga pabalstu Karlim I Anglijas pilsoņu kara laikā un tāpat noslēgto neitralitātes līgumu ar Kromvelu. Angļu autors domā arī, ka Kurzemes ģeografiskais stāvoklis izskaidro hercoga neveiksmes, bet viņš apbrīno Jēkaba drosmi un neatlaidību. Pēc Urch domām vienīgi pēdējā laikā jaunu vēstures materiālu gaismā hercogs Jēkabs sākot saņemt taisnīgu vēstures spriedumu un vēsturnieki sākot jautāt sev neatbildamo jautājumu, ko gan šis izveicīgais un neatlaidīgais valdnieks nebūtu sasniedzis ciņā dēļ pasaules varas, ja liktenis viņam un viņa sīkstajai tautai būtu bijis labvēlīgāks, ja viņi būtu bijuši spējīgi mēroties ar saviem pretiniekiem vienlīdzīgākos apstākļos.⁷²

The Foreign Policy of Duke James of Courland (1642-1682)

Summary

The chief aims of the foreign policy of Duke James were to achieve complete independence of the duchy from her overlord, Poland; to prevent war between Sweden and Poland, or at least to secure the neutrality of Courland, as a buffer state, in case of war between the two powers; to achieve international power; and to increase the territory of the duchy. The duke, as an able diplomat, realized the ample opportunities afforded for starting an active foreign policy during the troubled Thirty Years' War and the decade after the Peace of Westphalia. By dynastic marriage with Louise Charlotte, sister of the Great Elector, Frederick William, he allied himself with Brandenburg. Courland's international prestige was increased as follows: by neutrality treaties with France, the United Netherlands, Poland, Sweden, and Russia; by James' rank as a hereditary Prince of the Holy Roman Empire in 1654; by his friendly relations and diplomatic cooperation with Prince George I of Transylvania; by friendly relations with Denmark; by his active intervention into Poland's domestic struggles and intrigues in 1648; and by his military and economic support of Charles I during the English Civil War. The climax of James' international policy was reached after his success in convening a peace Congress in Lübeck in 1651 in order to achieve permanent peace between Poland and Sweden and his concluded neutrality treaty with the English Dictator, Oliver Cromwell, as an equal partner in 1653. Actually, he became somewhat of an arbiter among Poland, Sweden, and Russia. His neglect to create a strong army of the duchy precipitated Swedish pressure upon Courland after the outbreak of the First Northern War (1655-1660). Although he was successful for three years in forestalling Swedish encroachment, in 1658 the Swedes invaded the duchy, captured the duke, and ruined his great life work. Although the Peace of Oliva in 1660 restored Duke James, Courland's international prestige declined after 1658. However, by the end of his reign, James had succeeded in reducing Poland's overlordship over Courland to an almost nominal suzerainty. After 1660 Courland's foreign policy was closely coordinated with that of Brandenburg.

The Swedish invasion of Courland in 1658 completely ruined James' hopes to acquire Livonia, as well as new colonies in Africa, Trinidad, and the West Indian islands. However, he was successful in acquiring at least temporarily Tobago, Gambia (1651-1661), the

district of Pilten, and an economic domination in the mining regions of Norway, near Oslo.

The duke committed a fatal blunder in neglecting the military affairs of his duchy, partly due to his almost pathologic belief in written international treaties and international decency. Inasmuch as Courland was a buffer state between Sweden and Poland, these qualities proved fatal, and the duke had little chance to prevent the ruination of his life work. This explains why his long reign did not bring the results, which his extraordinary abilities, energy, and wide scope of ideas might have produced.

A v o t i

1. Ernst Seraphim, *Geschichte Liv.-Est.-und Kurlands von der "Aufsegelung" des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich*, (Reval, 1896), II:519.
2. Doc. N. 154 par hercoga Jēkaba un Francijas tirdzniecības līgumu 1634. g. Christoph Georg Ziegenhorn, *Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semigallen*, (Königsberg, 1772), appendix, 202-203.
3. Otto Heinz Mattiesen, *Die Kolonial und Überseepolitik der kurländischen Herzöge im 17 und 18 Jahrhundert*, (Stuttgart, 1940), 433.
4. Hercoga 1677. g. vēstules teksts Ludviķim XIV, Jānis Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, (Rīgā, 1931), 262-263.
5. Lukinisch, Über die Siebenburgischen Beziehungen des Herzogs Jakob von Kurland, *Pirmā Baltijas Vēsturnieku Konferēnce Rīgā 1937. gadā*, (Rīgā, 1938), 443-446.
6. *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg* (23 sēj., Berlin und Leipzig, 1864ff), I:283 un Walter Eckert, *Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus* (Rīga, 1927), 52 und 69.
7. Doc. N. 159 par Kurzemes neitrālītātes atzišanu no Zviedrijas karalienes, Ziegenhorn, *Staatsrecht des Herzogthums Curland*, appendix, 205-20
8. Doc. No. 173 par Ludviķa XIV vēstuli hercogam Jēkabam 1649. gadā. Ziegenhorn, *Staatsrecht des Herzogthums Curland*, appendix, 217.
9. Karl Wilhelm Cruse, *Curland unter den Herzögen* (1. seļ. Mitau, 1833), 153-154

10. Doc. N. 187. par Kurzemes neitrālītātes atzišanu no Krievijas, Ziegenhorn, *Staatsrecht des Herzogthums Curland*, appendix, 226-227.
11. Hans Hayck, *Brandenburgs Aufstieg zur Macht, Urkündliche Zeugnisse, Briefe, Berichte aus den Tagen und von den Taten des Grossen Kurfürsten*. (Ebenhausen B. München, 1939.), 33.
12. Eckert, *Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus*, 183.
13. R. O. G. Urch, *Latvia. Country and People* (London, 1938), 68.
14. Scottish History Society, *Miscellany of the Scottish History Society* (Edinburgh, 1893), 152-172, and 189-201.
15. Gambijas kolonijas mācītāja Eberlinga vēstule hercogam Jēkabam 1652. g. Mattiesen, *Die Kolonial und Überseepolitik der Kurländischen Herzöge*, 137-138. un Eliot Warbuton, *Memoirs of Prince Rupert and the Cavaliers* (3 vols. London, 1849), III: 357-358.
16. John Milner. Gray, *A History of Gambia* (Cambridge, 1940), 45.
17. Olivera Kromveļa izdotā neitrālītātes akta teksts, Arnolds Spekke, *History of Latvia* (Stockholm, 1951), 252.
18. Hercoga Jēkaba un Olivera Kromveļa 1657. g. tirdzniecības līguma teksts, Mattiesen, *Die Kolonial und Überseepolitik der Kurländischen Herzöge*, 401.
19. Mattiesen, *Die Kolonial und Überseepolitik der Kurländischen Herzöge*, 409.
20. Ludwig Albert Gebhardi, *Geschichte des Herzogthums Curland und Semigallen oder der Liefländischen Geschichte Zweyter Abschnitt*, (Halle, 1789), 73.
21. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 530.
22. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 531.
23. Cruse, *Curland unter den Herzögen*, I:157.
24. Doc. N.184 Skyttes ultimāts hercogam Jēkabam atzīt Zviedrijas protektorātu, Ziegenhorn *Staatsrecht des Hercogthums Curland*, appendix, 288.
25. Gebhardi, *Geschichte des Herzogthums Kurland*, 79.
26. Cruse, *Curland unter den Herzögen*, I:157.
27. Blomberg, Carl Johann von. *An Account of Livonia, with Relations to the Rise, Progress and Decay of the Marian Teutonic Order* (London, 1701), 164-165.
28. Cruse, *Curland unter den Herzögen*, I:159.
29. August Seraphim, *Eine Schwester des Grossen Kurfürsten. Louise Charlotte Markgräfin von Brandenburg, Herzögin von Kurland (1617-1676)*, (Berlin, 1901), 55.

30. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 536.
31. Kurzemes hercogienes vēstule Brandenburgas kūrfirstam 1656. g. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 559.
32. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 540.
33. Hercoga Jēkaba vēstule Dānijas karalim, Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 541.
34. Gebhardi, *Geschichte des Herzogthums Curland*, 82.
35. Cruse, *Curland unter den Herzögen*, I:162.
36. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 544.
37. *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, XXIII:484 und 508.
38. Doc. N. 188. par līgumu starp Poliju un Brandenburgu 1657. g. Ziegenhorn, *Staatsrecht des Herzogthums Curland*, appendix, 229.
39. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 545.
40. W. F. Reddaway (ed.) *The Cambridge History of Poland* (2 vols., Cambridge 1941), I:519.
41. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 548.
42. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 320.
43. Eckert, *Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus*, 70-71.
44. T. W. Pick, *The Baltic Nations, Estonia, Latvia and Lithuania* (London, 1945), 31.
45. Douglasa garantiju vēstule hercogam Jēkabam, Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 552-553.
46. Dānijas karaļa vēstule hercogam Jēkabam 1658. g. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 552-553.
47. Kurzemes hercogienes vēstule Brandenburgas kūrfirstam 1660. g. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 558.
48. Leonid Arbusow, *Grundriss der Geschichte Liv., Est., und Kurlands* (Mitau, 1890), 164.
49. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 555.
50. Kurzemes hercogienes vēstule Polijas karalim 1658. g. 12. oktobrī. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 557.
51. Gebhardi, *Geschichte des Herzogthums Curland*, 97.
52. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 568-567.
53. Cruse, *Curland unter den Herzögen*, I:169.
54. Eckert, *Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus*, 250.
55. Gebhardi, *Geschichte des Herzogthums Curland*, 95, 98.
56. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 570.
57. Alfreds Bilmanis, *A History of Latvia* (Princeton, 1961), 191.

58. Gebhardi, *Geschichte des Herzogthums Curland*, 101.
59. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 580.
60. Johann Christoph Schwartz *Vollständige Bibliothek kurländischer und piltenscher Staatschriften der Zeitfolge nach aufgestellt* (Mitau, 1799), 39-40 un Gebhardi, *Geschichte des Herzogthums Curland*, 101-102.
61. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 584-585.
62. Cruse, *Curland unter den Herzögen*, 180.
63. Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 589.
64. Hercoga Jēkaba Vidzemes demilitarizācijas priekšlikuma teksts, Juškevičs, *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*, 587-588.
65. Gebhardi, *Geschichte des Herzogthums Curland*, 108-109.
66. Eckert, *Kurland unter den Einfluss des Merkantilismus*, 84.
67. Edgars Dunsdorfs, *Kurzemes hercoga Jekaba saimnieciskie pasākumi Dānijā*, *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, N. 2, 410, 420-422 un 443.
68. *A Collection of all treaties of Great Britain and other powers from the treaty signed at Münster on 1648, to the treaty signed at Paris in 1783.* (Vol I London, 1785), 183-185.
69. John Milner Gray, *A History of Gambia*, (Cambridge, 1940), 71.
70. Bella Southorn, *The Gambia* (London, 1952) 88.
71. Bilmanis, *A History of Latvia*, 187.
72. Urch, *Latvia*, 56-58.

ZVIEDRU VALDĪBAS CĪŅA PRET LATVIEŠU ZEMNIEKU PAGĀNISKĀM PRECĪBU TRADICIJĀM

Zviedrijas ķēniņu valdišanas laiks Latvijā ar saviem deviņdesmit gadiem bija pārāk īss, lai šo 1621. g. jauniegūto provinci kaut cik pietuvinātu pašas Zviedrijas toreizējai valsts baznīcas, skolu un saimnieciskajai dzīvei. Taču šis laiks ir pietiekami ilgs, lai atstātu latviešu tautas dzīvē redzamas un paliekošas pēdas. Ap zviedru laika nozīmi joprojām diskusijas nav norimušas un vērtējumi nav vienādi. Šī laikmeta vēsture ir tikai pa daļai pētīta un plaši arhīvu materiāli gaida vēl joprojām uz to izmantošanu. Bet jau tagad ir pietiekami skaidri saredzama zviedru ķēniņu griba arī šai provincē ieviest pēc Zviedrijas parauga organizētu administrāciju, tiesu iekārtu, skolas un baznīcas pārvaldi u.t.t.¹ Ka latviešu zemnieku reliģiskais stāvoklis ir bijis smags, redzams jau no tā vien, ka vēl 1621. g., kad Gustavs Ādolfs ieņēma Rīgu, simts gadus pēc reformācijas ieviešanas, joprojām trūka bībeles latviešu valodā. Tāda ar lielām grūtībām tika sagādāta tikai 1689. g. Zviedru ķēniņu mēģinājumus uzlabot stāvokli vietējā muižniecība neatbalstīja, bet tā to uzskatīja par valdības iejaukšanos muižniecības privilēģijās. Tādēļ vēl viceģenerālgubemātorā H. Fersena laikā 1675. g. uz viņa priekšlikumu par garīgās dzīves uzlabošanu, vācu muižniecība bija spiesta atzities, ka „neskaitāmi daudzi šai provincē uzauga un nomira savā senajā pagānu pasaulē, bez kā tie būtu mācīti vai pazīti Dieva svēto gribu“². Tam pamatā bija ne tikai skolu trūkums un zemnieku neprašana lasīt, bet arī mācītāju trūkums, vai arī viņu latviešu valodas neprašana, jo viņi lielāko tiesu bija ieceļotāji no Vācijas. Tā vēl 1691. g. ģenerālgubemātorā J. Hastfers rakstīja Kārlim XI, ka „no daudziem svešajiem mācītājiem liela daļa tikai ļoti vēlu iemācījās, un daži nekad, igauņu vai latviešu valodu tik tāl, ka tautai tiktu kāda celsme no to sprediķiem“³. Laikmeta dokumenti liek nojaust, ka latviešu zemniekos ir bijusi arī kāda iekšīga pretestība pret vācu kungiem un viņu mācītājiem, jo citādi būtu grūti saprast tādus izteicienus, ko Kokneses konsistorijas asesors J. Rēehūzens 1644. g. raksta ķēniņienei Kristīnai, ka latviešu zemnieki par baznīcā dzirdēto sprediķi sakot: „Tā bija laba pasaka“⁴. Bet Gustava Ādolda dibinātās Tartu universitātes pirmais teoloģijas profesors un vēlākais rektors G. Mancelis raksta, ka zemnieki, noklausījušies mācītāja sprediķi, sakot: „Kas zina, ko tas Vāczemes

kaķis saka" ⁵. Tie bija ārēji saimnieciski un sociāli apstākļi no vienas puses un iekšēji nacionāli un reliģiski no otras, kas kavēja latviešu kristiānizēšanos ⁶. Tikai vienmēr paturot prātā šo aizmugures fonu, ir iespējams kaut cik pareizi saprast dažkārt visai īpatnos notikumus un parādības latviešu zemnieku dzīvē zviedru laikā.

Šai rakstā apstāsīties pie kādas zīmīgas un interesantas parādības latviešu zemnieku dzīvē, kas atspoguļojusies arī sava laika likumdošanā. Ģenerālgubernators Ēriks Dālbergs izdeva speciālus noteikumus, kas regulēja latviešu zemnieku precības. Taču, lai tos pareizi saprastu, ir jāieskatās jau drusku agrāk izdotajā Kārļa XI 1686. g. baznīcas likumā.

Jau gadu desmitiem valdība Stokholmā bija centusies savā provincē otrpus Baltijas jūras ievest tos pašus likumus, kas bija Zviedrijā. Laicīgajā administrācijā tas bija izdevies tikai pa daļai. Muižnieki, atsaukdami uz savām privilēģijām, cēla nemitīgas sūdzības pret katru mēģinājumu kaut ko grozīt jau esošajā kārtībā. Taču jaunais baznīcas likums Kārļa XI apziņā bija tik svarīgs, ka tas bez ierobežojumiem bija attiecināms arī uz šo provinci. Bet likumu varēja ievest tikai tad, ja to vispirms pārtulkoja vācu valodā un iespieda, lai tas pietiekamā eksemplāru skaitā būtu pietamams vietējām baznīcas administrācijas iestādēm. Tas bija veikts līdz 1689. g., kad 150 eksemplāri tika nodoti ģenerālgubernatoram Hastferam. Ķēniņš 1690. g. 2. jūnijā rakstīja, ka jaunais likums ir nekavējoties jālieto dzīvē. Šo ķēniņa rīkojumu Hastfers tālāk nodeva tālāk virskonsistorijai. Jaunais likums tika uzņemts auksti kā no baznīcas augstākās vadības, tā no muižniecības puses. Virskonsistorija pat jauno likumu nodeva mācītāju sinodes apspriešanai. Rezultātā virskonsistorija griezās pie ķēniņa ar lūgumu zināmos punktus atļaut atkāpties no jaunā likuma saskaņā ar vietējām paražām. Daudz radikālāki savā pretestībā bija muižnieki, kas, atkal atsaukdami uz savām privilēģijām, griezās pie ķēniņa ar norādījumu, ka baznīcas likums iepriekš būtu bijis jādod apspriest muižnieku landtāgam. Viņi pat nosūtīja uz Stokholmu deputātus, lai tie šo viņu viedokli aizstāvētu pie ķēniņa ⁷. Kārlis XI varēja saprast eventuālus piebildumus pie likuma, kas norādītu uz atsevišķiem gadījumiem, kur tas būtu grūti piemērojams vietējo apstākļu dēļ, bet viņam likās neiespējami principiāli iebildumi, ka viņam šāda likuma izdošanai būtu iepriekš jāizprasa muižnieku piekrišana. Deputāti tika asi noraidīti un viņiem atgādānāts vēlreiz, ka likums jāpiemēro dzīvē nekavējoties ⁸.

Muižnieku sīkstā pretestība bija saprotama, jo jaunais likums no teica, ka virskonsistorijas sastāvs turpmāk bija tikai no garīgiem locekļiem, nevis kā līdz šim ar jauktu sastāvu, piedaloties muižnie-

nieku pārstāvjiem. Praksē tas nozīmēja arī to, ka ar ķēniņa pavēli virskonsistorija tika pārcelta uz Tartu un par tās locekļiem kļuva zviedru tautības profesori atjaunotajā Tartu universitātē. Tādēļ patiesībā muižniecības un arī muižniecībai draudzīgā ģenerālsuperintendenta J. Fišera zaudējumi bija daudz lielāki un tālejošāki nekā tas formāli izskatījās⁹. Īsti jaunā garīgā konsistorija savu praktisko darbu uzsāka tikai 1694. g.¹⁰ Tā muižnieku un Fišera pretestības dēļ bija pagājuši vēl pieci gadi pēc baznīcas likuma tulkošanas un nodošanas iedzīvināšanai. Taču ķēniņa pavēlei beidzot bija jāklausa, bet tās ieviešanas gaita rāda ar kādām grūtībām sastapās katrs mēģinājums uzlabot stāvokli.

Likuma 15. nodaļā bija ietvertas laulības tiesības. Tā IX paragrafs aizliedza laulību brālēnu un māsiņu starpā un XI paragrafs laulību starp audžu vecākiem un bērniem un arī svaiņu starpā. Tādā kārtā ar 1686. g. baznīcas likumu pašā Zviedrijā bija jau sen nodibinātas tradīcijas garā nokārtots jautājums par tuvās radniecības laulībām. Šī likuma noteikumu pārkāpšana tika klasificēta par asinsgrēku (*crimen incestus*). Taču liekas, ka stāvoklis Vidzemē ir bijis tāds, ka ar šiem likuma noteikumiem nav pieticis.

1692. g. 29. novembrī Kārlis XI, atsaucoties uz Tartu galma tiesas speciālu pieprasījumu, rakstīja, ka tai ir jānovērš "schwere Sünden, Laster und Blut-Schanden, womit das Land verunreinige und Gottes gerechter Zorn und Straffe gehäuffet wird"¹¹. Tai pašā reizē viņš aizrādīja, ka arī šai provincē tiesai ir jāspriež saskaņā ar Zviedrijas likumiem. Šis speciālais atgādinājums jau pats par sevi liek domāt, ka apstākļi Latvijā ir bijuši citādāki nekā pašā Zviedrijā. Liekas, ka Latvijā šais jautājumos līdz tam ir bijuši citi tiesāšanas principi un droši vien arī soda normas. Atgādinājums liecina, ka te ir darīšana ar kādu dzīvu un spēcīgu netikumu. Kā pēdējais apgalvojums nav tikai minējums vien, rāda tas, ka jau dažus mēnešus vēlāk ģenerālgubernators Hastfers vēlreiz rakstīja atgādinājumu Tartu galma tiesai¹², norādot, ka ne tikai jācinās pret šāda veida noziegumiem, tiesājot saskaņā ar Zviedrijas likumiem, bet ka jo sevišķi jā rūpējas par to, lai neviens neaizbildinās ar nezināšanu. Turpat arī Hastfers piemin tieši radniecības attiecības, kādas ir domātas, un kuņģu pārkāpšana ir saistīta ar nāves sodu, proti: "Die Fleischliche Vermischung in dem ersten und andern Grade der Schwägerschafft, nehmlich zwischen Stieff-Eltern und Stieff-Kinder, Gross-Stieffeltern und Stieff-Kinder-Kinder, Schwieger-Eltern und deren Schwieger-Kinder oder Sohns-Frauen, imgleichen zwischen Bruder und Schwester."¹³ Ir jādomā, ka ir bijuši kādi sevišķi apstākļi, ka no daudzajiem baznīcas likuma paragrafiem tieši šos vajadzēja jo sevišķi atgādināt.

Salīdzinot šos Kārļa XI un Hastfera minētos rakstus ar 1686. g. likuma noteikumiem, jāsaka, ka tie visumā patiesi turas pie tani IX un XI paragrafā izteiktajiem aizliegumiem. Taču tie ļauj ieskatīties arī drusku dziļāk latviešu zemnieku dzīves situācijā, jo abos rakstos ir nelieli papildinājumi: "im gleichen zwischen Bruder und Schwester". 1686. g. likums nerunā par tik tuvu radniecību, jo, liekas, likumdevējam tas Zviedrijas apstākļos nebūs bijis vajadzīgs, jo tautas apziņā jau sen bija nodibinājies uzskats par šādu attiecību neiespējamību. Hastfers pats bija Baltijas muižnieks un vietējos apstākļus labi pazina, tādēļ šādam papildinājumam ir kāda nozīme. Mēs turpmāk, runājot par folkloras materiālu, redzēsim, ka tam patiesi ir bijis savs pamats. Ar 1686. g. baznīcas likuma ievēšanu un šiem Kārļa XI un Hastfera speciālajiem rīkojumiem jautājumu varēja uzskatīt par nokārtotu. Taču tā tas nebija.

Dažus gadus vēlāk radās viens no interesantākajiem baznīcas likumdošanas aktiem Latvijā. Ģenerālgubemātors Dālbergs 1699. g. 17. novembrī izdeva jaunus noteikumus cīņā pret šiem netikumiem, tos publicēdams reizē latviešu un vācu valodā. Vispār tas ir viens no vecākajiem kriminālo likumu tekstiem latviešu valodā, un tādēļ tam ir ne tikai liela baznīcvēsturiska, bet arī valodnieciska un kultūrvēsturiska nozīme. Kaut arī vācu un latviešu teksts saturā izteic vienu un to pašu, tomēr latviešu teksts nav uzskatāms par vācu teksta tiešu tulkojumu, kā to rāda kā atsevišķo pantu formulējums, tā arī likuma ievads (skat. faksimilu).

I

1. Wen ein Ehemann mit seiner Frauen unverehligten Schwester,

oder seines Bruders Wittiben,

oder auch eine verehligte Frau mit Ihres Mannes unverehligten Bruder oder ihrer verstorbenen Schwester-Mann, die Wittibe ist,

1. Kakla Darbs irr, kad kahds laulahts Wihrs ar savu nelaulatu Svaini, kas viņņa Seewas Mahsa irr, negantu Mauzibu dsenn.

2. Kakla Darbs irr, kad kahds laulahts Wihrs ar savu Mahrschu, jeb Brahļa Seewu, kas Atraitne irr, negantu Mauzibu dsenn.

3. Kakla Darbs irr, kad kahda laulata Seewa ar savu nelaulatu Deeweri, jeb sawas nomiruschas Mahsas-Wihru kas Atraitne irr, negantu Mauzibu dsenn.

2. Nahmes-Sohda-Likkums

Brett Reichkithibas · Grebkeem / las
Swainu-starpā noteel.

Muhku augsta Sweedro-kehniņa
Padomneeks / Leelajs Kazra · Wald-
neeks / Walditajs pahr Wid · Semmt
un to Pils-faktu Rthau / tā patt arri
Kanzleris tabs augstas Kehniņa-
Schkochtas eelsh Bernawas :

LEKKA DALSBERG

Grahms pahr Scheendku / Leels-
Kungs pahr Stropstu / un Kungs
pahr Wårderu.

Wuhfo Augstajs un Warrenajs Kehniņsch-
schleestahs pehz tabs Dsewa-Bauflibas /
un pehz taifnas Leefas pareisi effam / ka
tahdi Eaudis jaur Nahmes · Sohdbu noteefatt
tohp / las ittin turou farwā starpā apfwainojus
schees / un tomehr to Baulibu pahrlahpj / jeb starp
ferwim negantu Mauzibu dsenn :

Zadeht irr wajjagā scho pafchu augstu un
taifnu Kehniņa-Likkumu wißseem un illatram / lab-
bas un fohti wajjadstigas Einnaßhanas pehz /
schlanis Stabstos staidri isteift :

1. Katla Darbs irr / kad tabds laulahts Mihrs
ar farwu nelaulatu Swaini / las wißna Seewas
Nahfa irr / negantu Mauzibu dsenn.

U 2

2. Katla

wie auch ein unverehligter Mann oder Wittwer seiner verstorbenen Frauen verehligten Schwester

oder seines Bruders Frauen,

oder auch eine Wittibe mit ihres verstorbenen Mannes verehligten Bruder,

oder ihrer Schwester-Mann, Hurerey treibet.

4. Kakla Darbs irr, kad kadkads nelaulahts Wihrs jeb Atraitnis ar sawas nomirruschas Seewas laulatu Mahsu negantu mauzibu dsenn.

5. Kakla Darbs irr, kad kahds nelaulahts Wihrs jeb Atraitnis ar sawa Brahļa laulatu Seewu jeb Mahrschu negantu Mauzibu dsenn.

6. Kakla Darbs ir, kad kahda Atraitne ar savu Deeweri (tas irr, ar sawa nomirruscha Wihra laulatu Brahli) negantu Mauzibu dsenn.

7. Kakla Darbs irr, kad kahda Atraitne ar sawu Snohtu (tas irr, ar sawas nomirruschas Mahsas laulatu Wihru) negantu Mauzibu dsenn.

- II

2. Wenn ein unverheurahter Mann oder Wittwer Hurerey begehet mit seiner verstorbenen Frauen unverheurahteten Schwester.

oder mit seines Brudern Wittibrn.

1. Kakla Darbs irr, kad kahds nelaulahts Wihrs jeb Atraitnis ar sawas nomirruschas Seewas nelaulatu Mahsu negantu Mauzibu dsenn.

2. Kakla Darbs irr, kad kahds nelaulahts Wihrs jeb Atraitnis ar sawa nomirruscha Brahļa Atraitni negantu Mauzibu dsenn.

oder auch eine unbeheuerte
te Frau oder Wittibe mit
ihres verstorbenen Mannes
unverheurateten Bruder,

oder mit ihrer verstorbenen
Schwester-Mann, der Wittiber
ist.

der- oder dieselben nach
obgenandten Königlichen
Verordnungen am Leben
gestraffet werden sollen.

Wie nun ein jeder diese Kö-
nigl. allgeregtsamste Ver-
ordnung und Gesetze Ihm
zur unterthänigsten Beob-
achtung, Warnung und
Vermeidung obgenandter
Verbrechen in seinem Leben
und Wandel soll vorge-
stellet seyn lassen ...¹⁴

Zīmīgs ir šī likuma publicēšanas veids. Tas ir iespiests 1700.
g. Rīgā izdotās latviešu dziesmu grāmatas beigās ar piezīmi:
"Šis Likkums ir tšetrkahrt caur Gadskahrtu Basnizā jāno las-
sa, un labbi un skaidri Semneekem jāisstahsta, ka ne wiens war
aisbildinatees, to ne sinnajs, jeb ne dsirdejis."¹⁵ Tas lieku rei-
zi apstiprina iepriekš teikto, ka te ir darišana ar kādu izplatītu pa-
rādību, pret kušu ķēniņa varas reprezentanti vērsās ar lielu bardzi-
bu, lai panāktu tās izskaušanu. Piezīmē, ka likums ir četras rei-

3. Kakla Darbs irr, kad
kahda nelaulata Seewa jeb
Atraitne ar sawa nomirru-
scha Wihra nelaulatu Brahli
negantu Mauzibu dsenn.

4. Kakla Darbs irr, kad
kahda nelaulata Seewa jeb
Atraitne ar sawas nomirru-
schas Mahsas Wihru, kas
Atraitnis irr, negantu Mau-
zibu dsenn:

Schee tahdi vissi, kas ar
tahdahm Negantibahm saju-
zahs, irr pehz scho taisnu
Kehniņa-Likkumu zaur Nah-
ves Sohdiibu nomaitjami.

Scho paschu taisnu Keh-
niņa Likkumu buhs ikkur-
ram ar paklausigu Sarga-
schanu wehrā likt, un dsih-
wohjohtno tahdahm Neganti-
bahm bihties un sargatees:
Un tahdehl irr schi ta stipra
Pawehleschana muhso Aug-
sta un Warrena Kehniņa us
wisseem Teesas-Kungeem un
Sohgeem, ka teem buhs scho
Likkumu un Bausli Sohda
weennmehr preeksch azzim
turreht un paklausigi pehz
ta to Teesu nest.

zes gadā jānolasa baznīcā, ir sevišķi uzsvērts, ka tas ir „labbi- un skaidri Semneekeem jā-issstahsta, citiem vārdiem, mācītājiem, tas bija jāizskaidro plašāk nekā to saka saussais likuma teksts. Šī piezīme arī rāda, ka tas nav domāts visiem šīs provinces iedzīvotājiem t. i. arī pilsētniekiem, bet tikai zemniekiem. Tātad tānī ir runa par zemnieku tradīcijām un netikumiem.

Atstājot pie malas likuma teksta filoloģisku analīzi¹⁶, tomēr te jāizrāda uz tulkojuma kļūdu likuma 7. punktā, kur minēts „Snohts“. Kā to turpat piespraustais paskaidrojums iekavās rāda, tad runa ir par „nomirruschas Mahsas laulatu Wihru“, t. i. svaini.

Šī Dālberga publicētā likuma ievads rāda, ka likumdevēji noteikti šķir divas lietas - laulības pārkāpšanu (Ehebruch) un maucību (Hurerey). Kā likuma latviešu, tā vācu tekstā ir ļoti sīki izklāstītas svaiņu iespējamās radniecības attiecības un to ģimenes stāvoklis neatlauto seksuālo attiecību brīdī. Detaļās uzskaitītās radniecības attiecības rāda, ka te ir darišana ar laulātiem cilvēkiem, kas laulību pārkāpj ar tuviem radniekiem. Tādēļ ir pareizi, ja šos pārkāpumus kvalificē par laulības pārkāpšanu. Turpretī gadījumos, kad seksuālās attiecības ir radušās starp neprecētu no vienas puses un atraitni no otras, kas ir svaiņu attiecībās mirušā vīra vai mirušās sievas dēļ, ir grūtīrunāt par tiešu laulības pārkāpšanu. Tādēļ arī vācu teksta ievadā ir īpašs formulējums, kas ļoti noteikti šīs grupas šķir: „welche entweder einfacher Ehebruch oder Hurerey in dem ersten Grade der Schwägerschaft betreibe“. Tas nozīmē, ka iepriekš minētās otrā veida svaiņu seksuālās attiecības tiek kvalificētas par īpašu jēdzienu - Hurerey. Latviešu tekstā šī principiālā starpība ir izzudusi, jo visi pirmās daļas 7 un otrās daļas 4 panti, uzskaitot dažādo radniecības attiecībās iesaistīto pārkāpumus, beidzas ar vienu un to pašu refrēnu: „negantu Mauzību dsenn“, kaut, atbilstoši vācu tekstam, dažos gadījumos būtu jārunā par laulības pārkāpumiem (Ehebruch).

Ja Zviedrijas 1686. g. baznīcas likums, kā izrādījās, Latvijas apstākļiem nebija pietiekams un Tartu galma tiesai bija jāgriežas pie Kārļa XI pēc tuvākiem paskaidrojumiem, tad to nevar izskaidrot tikai ar juridisku formālismu un sastingušu birokratismu. Kā redzējam, tad kā Kārļa XI, tā Ģenerālgubernātorā Hastfera un vēlāk Dālberga rīkojumi satur vismaz daļu tādu momentu, kas pašā likumā nebija paredzēti. No atkārtoti atgādinātajiem bargajiem nāves soda draudīem rodas iespaids, ka toreiz Latvijā tuvākie radnieki resp. svaini pirmajā pakāpē ir dzīvojuši ārkārtīgi brīvu seksuālu dzīvi. Ja tāds likums bija jāiespiež dziesmu grāmatā, četras reizes gadā jānolasa no kanceles un „labbi un skaidri Semneekeem jā-issstahsta“, tad rodas iespaids, ka zemnieki nav no tādām attiecībām

vairījušies ..

Patiesībā aiz šīs dedzības apkarot latviešu zemnieku šķietamo seksuālo izlaidību slēpjas citas parādības. No vienas puses te ir meklējamas senas tradīcijas, kad precēšanos tuvu radu starpā neuzskatīja par noziegumu, bet pašu par sevi saprotamu lietu. Kristīgās baznīcas ietvaros tas sen bija aizliegts, bet latviešu zemnieki to darija joprojām. Tikai priekš dažiem gadu desmitiem vēl zemnieki bija savas līgavas zaguši ar varu, pret ko vērsās ģenerālgubernatora Bengta Uksenšemas 1637. g. 1. marta rīkojums¹⁷. Tik isā laikā līdz gadsimta beigām nevarēja notikt kaut cik ievērojamas pārmaiņas un veco tradīciju pilnīga aizmiršana. Ka aiz cīņas pret „maucību svaiņu starpā“ slēpjas cīņa pret pagāniskām tradīcijām, netieši apstiprina arī paša ķēniņa raksti. 1698. g. 26. jūlijā Rīgas pilsētas konsistorija bija griezusies pie Kārļa XII, minēdama konkrētu gadījumu, kad kāds gribēja precēt mirušā tēvabrāļa dēla brālēna) atraitni. Ķēniņš konkrētā gadījumā to atļāva, bet turpat piezīmēja, kā saskaņā ar likumu, tas ir principā aizliegts¹⁸. Ja nu neskatoties uz atkārtotiem aizliegumiem, tādas prasības radās, tad tā bija pati dzīve, kas te runāja. Patiesībā jau iepriekš minētajā 1692. g. 29. novembra rakstā, atbildot Tartu galma tiesai un runājot par kādu konkrētu svaiņu asinsgrēku, ķēniņš atzīst, ka tas „pie jums ilgu laiku ir bijis parasts“ (lāng tid hos Eder bruckeligit vara). Ka patiesi tas jau ilgāku laiku tā ir bijis parasts priekš ķēniņa 1692. g. vēstules rakstīšanas, nav šaubu.

Kaut cik pilnīgākas ziņas par tādu tradīciju ir no laika, kad dažos Latvijas novados savu darbību 16. un 17. g. s. atjaunoja jezuiti. Viņu gadskārtējie ziņojumi augstākai vadībai rāda šai ziņā visai drūmu ainu, kas tomēr runā nepāprotamu valodu. Daugavpils jezuitu rezidence savos gadskārtējos ziņojumos uzdodot laulāto skaitu gadā, ir diezgan bieži šķirusi tos, ko ir laulājis priesteris saskaņā ar baznīcas noteikumiem, no tiem, kur laulības attiecības faktiski ir jau pastāvējušas, bet tās ir tikai baznīcā, kā toreiz sacīja, ratificētas. Te daži skaitļi par ratificētajām laulībām no tiem gadiem, kad tas ziņojumos uzdots, iekavās atzīmējot laulību kopskaitu¹⁹: 1647. g. - 50 (-), 1676. g. - (182)²⁰, 1677. g. - 46²¹ (204), 1678. g. - 27. (-), 1681. g. - 75²² (189), 1682. g. - 22 (289), 1683. g. - 75 (273). Tā tas turpinās līdz pat 1727. g. - 4 (97), bet pēc tam vairs nav uzdoti atsevišķi skaitļi. Jau agrāk tādas ziņas ir atrodamas Rīgas jezuitu kolēģijas annālēs, kur atsevišķi priesteri ir snieguši ik gadus pārskatu par savu darbību. Tā pazīstamais latviešu priesteris J. Stribiņš ziņo 1605. g. par 12²³ un 1606. g. par 83 šādu laulību reģistrēšanu resp. iesvētīšanu²⁴. G. Sambo-

gers 1605. g. ir atzīmējis 22 tādas laulības²⁵. Tā ir nepārprotama valoda, ko runā šie skaitļi. Ar tiem ir apliecināta ne tikai pati tradīcija noslēgt laulību bez baznīcas ziņas, bet arī šīs paražas izplatība. Kaut katoliskajos novados šis skaits zināmu apstākļu dēļ varēja būt lielāks, taču principā tas attiecas arī uz protestantisko tautas daļu.

Aina neko daudz nemainījās arī pēc Kārļa XI, Kārļa XII, Hastfera un Dālberga pieminētajiem likumiem un rīkojumiem. Drīz pēc Dālberga aiziešanas no ģenerālgubernatora posteņa 1703. g. 2. decembrī no Stokholmas nāca jauna „*Resolution angehende Einige verbotene Graden im Heyrahten*“. Arī šoreiz tika atgādināts patiesībā kāds moments, kas jau bija ietverts 1686. g. baznīcas likumā XV nodaļā XI paragrafā, proti, par pamātes un patēva laulības ar pabēmiem līdz otrai pakāpei nelikumību²⁶. To savā likumā Dālbergs nemaz nebija pieminējis. Kā jautājums ir bijis ļoti svarīgs, redzams arī no apstākļa, ka jau kopš trijiem gadiem plosījās Ziemeļu karaš un Rīga jau bija bijusi kara ugunīs, ķēniņš Kārlis XII atradās kara noietnē, bet no turienes uzdeva justīcijas pārvaldei izstrādāt un publicēt šo rezolūciju. Par spīti visiem šiem likumiem 1702. g. Krimuldas draudzes chronikā lasām: „Eo [dem]. [Dominica Oculi] Kaucke Hinrick so mit einem weibstuck Madde, etliche jahre uncopuliret zusammen gelebet, auch kinder gezeuget, vom k[öni]-gl[ichen]. landg[ericht]. beurtheilt, 1 rth. alb. in die kirchenlade zu geben u[nd]. alsdann copuliret zu werden, so auch also geschah²⁷.“

Ziemeļu kara laikā 1710. g. Rīgu iekaroja krievu cars Pēteris I. Jau 1711. g. tūlīn konstruējās jauna virskonsistorija, kas uz savu pirmo sēdi sanāca 4. - 6. septembrim. Šai pirmajā sēdē virskonsistorijai nācās izlemt jautājumu par kāda zemnieka dēlu Stepi, kas grībēja precēt savas mātes brāļa atraitni Grietu²⁸. To viņam, protams, neatļāva. Baznīcu dokumenti liecina, ka tas tā ir turpinājies vēl visu 18. g. s. Ka te nav darīšana tikai ar kādu šaurākā formāli juridiskā nozīmē saprotamu laulības pārkāpšanu vai asinsgrēku, bet dzīvu tautas tradīciju, apstiprina it sevišķi tie gadījumi, kur vēl 18. g. s. latviešu zemnieki liedzas iet pie dievgalda, kristīt savus bērnus²⁹, mirušos aplabāt kristīgos kapos. Šai kopainā iederas arī liegšanās laulāties saskaņā ar baznīcas prasībām un noteikumiem. Ka šī tradīcija patiesi ir bijusi dzīva vēl 18. g. s., liecina vairāki tā laika baznīcas dokumenti³⁰. Te varam minēt tikai dažus raksturīgus piemērus. Tā Lubānas 1721. g. draudzes chronikā lasām: “Lubaneeschu Jacob, der einige jahre ohne copulation mit seinem weibe gelebet, muste straffgeld an die kirche erlegen, 1 rth., und sich ordentlich proclamiren und copuliren laszen³¹.“ Vēl brēcošāks bija

stāvoklis Ērgemē. Pat tik vēlū kā 1779. g. turienes mācītājs J. Bergers atzīmējis draudzes chronikā: “Auf befehl der kaiserl. kirchen commission sind folgende unwissende kerle, die viele jahre mit ihren eigen weibern in hurerey gelebet und kinder gezeiget, copuliret worden. Leel Mauke Will: K[necht]. Jahn u[nd]. Babbe. Er kan nicht ein gebet, ist 40 j[ahre]alt. Sie kan lesen. Leel Kauke Will: Indrik u[nd]. Anne. Kan auch nichts. Sie kan ziemlich den catech[ismus].... Ferner sind noch zu copuliren. der Himelsche wirth Juhde Jahn, ein alter, der schon viele jahre mit einem weibe lebet, und kinder zeigt. Er kan nicht ein gebet und denoch bleibt wirth. Ich habe ihm die copulation anbieten lassen, er ist aber nicht gekommen ³².” Šis pēdējais ieraksts ir sevišķi nozīmīgs. To ir izdarījis viens no mācītākajiem mācītājiem 18. g. s. Vidzemē. Viņš jau toreiz ir apzinājies vēstures avotu kritiskās izmantošanas nepieciešamību. Ieraksti draudzes chronikā rāda, ka viņš ir virs ar kritisku skatu ³³. Pats svarīgākais tomēr ir, ka šis ieraksts atklāj, kas slēpjas aiz baznīcas jurisdikcijā lietotā termina „maucība“ (Hurerey). Bergera vārdi rāda, ka vīri, kas gadiem ilgi bija dzīvojuši kopā ar savām sievām, kuņiem bija bērni, tomēr bija “viele jahre mit ihren eigen weibern in hurerey gelebet”. Tādu kvalifikāciju viņu ģimenes dzīve Bergera, resp. baznīcas apziņā ieguva tādēļ, ka viņi nebija baznīcā laulāti. Acīm redzot, tā šo jēdzienu lietoja arī zviedru oficiālā baznīcas vadība savos Latvijā publicētajos dokumentos.

No šīs baznīcas nosodītās tradīcijas izveidojās arī kāda cita Latvijā un arī citās Eiropas tautās pazīstama tradīcija, proti, saderētas ligavas aizvešana uz ligavaiņa māju (t. s. pārprecētā ligava vai arī otrādi ³⁴, priekš oficiālās baznīcas laulības. Katrā ziņā tāda paraža ir bijusi dzīva līdz pat 19. g. s. beigām un arī dokumentos plaši apliecināta. Šīs parādības tuvāka raksturošana tomēr neietilpst šī raksta ietvaros.

Te iztīrāto atviešu zemnieku tradīciju, ko tik enerģiski apkaņoja baznīca, ļoti negatīvi vērtē arī brāļu draudze, kas tādos gadījumos runāja par “gewisse schändliche unnatürliche Fleischlichkeit”. Baznīcvesturnieks L. Adamovičs to izskaidro ar latviešu „zemnieku saspiesto dzīvi mājās un rijās - šaurās telpās, kur abiem dzimumiem nācās gulēt kopā citam starp citu, kā arī agrā bērnībā uzsāktajām ganu gaitām, kas bēmus iepazīstināja ar kustoņu dzimumdzīves parādībām ³⁵.” Tādēļ viņš arī atzīst, ka te nevar runāt par kādu sevišķu izvirtības stāvokli, bet „tas ir savā ziņā pīmatnējs dabīss dzimumdzīves uzskats un veids, kam grūtie zemnieku dzīves apstākļi un dziļāku kristīgu ietekmējumu trūkums nav ļāvuši visā pilnībā pacelties apgarotas, turklāt baznīcas likumiem normētas

laulības un dzimumu dzīves limenī ³⁶.“ Šai atzinumā ir ietverti abi nepieciešamie momenti parādības pareizai saprašanai. No vienas puses tas ir „pimatnējs dabisks dzimumdzīves uzskats“, un no otras „dziļāku kristīgu ietekmējumu trūkums“. Tautas tradīciju pētnieki atzīst, ka „nekas šeit neliecina par kādu netiklību. Kopdzīve un ģimene ir pierādījums tam, ka vēl spēkā bijusi vecā māju laulība, kur pēc derībām vai arī vedībām pāris skaitās kopā sadots.“³⁷ Šis pēdējais viedoklis savu pamatojumu atrod tautas tradīcijās, kā tās atspoguļojas folklorā, kādēļ turpmāk ieskatīsimies arī šai materiālā.

I I

Samērā viegli ir pārskatāms dainu materiāls, kur ir minēta tāda parādība kā precības tuvu radnieku starpā. Pavisam mūsu rīcībā ir 13 dziesmas (13234 - 41, 42779 - 83)³⁸, kopā ar visiem variantiem ir pavisam 108 teksti. 13234. dziesma ir sastopama 92, 13236. - 3, 42781. - 2, 42782. - 2 variantos, kamēr pārējām ir tikai pamata teksts. Visizplatītākās 13234. dziesmas teksta vecākais variants ir iespiests jau 1844. g. G. Bitnera izdotajā krājumā ³⁹.

Vai Dieviņ! ko darišu?
 Grib brālītis mani ņemt.
 Sviediš' savu gredzeniņu
 Sīkā kārklu krūmiņā;
 Maukšu savu vainadziņu
 Zaļā niedras galiņā;
 Laižos pati upitē
 Rauduvišu pulciņā
 Labāk upes rauduvīte
 Ne brāliša ligaviņa,

Šai tekstā nepārprotami ir sacīts, ka brālis grib ņemt savu māsu sev par sievu, pret ko māsa ceļ iebildumus un labāk tad iet brīvprātīgānāvē. Teksts nekādus pārpratumus nepielaiž ⁴⁰. Māsas reakcija ir dziļi negatīva. Daži citi teksti sniedz arī tuvāku motivāciju, kādēļ brālis prec savu māsu. Tam var būt negatīvi motīvi, proti, citu precinieku trūkums:

Zaķīts kaziņu norēja,
 Nebija vilka rējējiņa;
 Brāļi māsiņu noveda,
 Nebij tautu vedējiņa.

13238 ⁴¹

Līdzīgas ir dainas 13236 un 42783. Dažreiz ar to saistās nožēla, jo „brālīts jēma pats māsiņu, ko nu jems tautu dēls?“ (13240). Taču lielais vairums tekstu par to izsaka prieku:

Nu lustīgs tēvs, māmiņa,
Nu ies radi biezumā;
Nu es došu sav' māsiņu [māsičiņu?]
Īstajami bāliņam.

13237.

Līdzīga daina 42782. Pozitīvā prieka motivejums ir tuvu radu pavairošanās. Ka tuva saradošanās ir bijusi ļoti svarīgs apstāklis, laulību noslēdzot, rāda daži citi teksti:

Tec, upīte, liku loču,
Vien ieteci Daugavā;
Nembāliņi, radu sievu,
Lai iet radi biezumā.

13241

Siku koku žogu pinu,
Lai nelīda suveniņi;
Tuju radu sievu jēmu,
Lai radiņi neizklīda.

13239

Šie divi teksti, tāpat kā iepriekš minētie (13237, 42782) rāda, ka abos gadījumos, ir tad, kad brālīš prec savu māsu, ir tad, kad precības notiek tuvu radu starpā, tam ir bijis vecāku resp. ģimenes akcepts, un par to izteikts prieks.

Vienā tekstā ir sacīts, ka arī bagātā māsa bildina kādu no saviem brāļiem neminot motivus:

Es māsiņa gau bagāta,
Bildin' savus bāleliņus;
Tautiņās liela slava
Māsa brāļus bildināja.

42780

Blakus šiem tekstiem, kur par precību partneriem ir minēti brālīš un māsa un „radu sieva“, neminot tuvāk radniecību, ir sastopama visā grupā tikai viena dziesma divos variantos, kur ir runa par citādu tuvāk noteiktu radniecību:

Kā redzēju, tā dariju,
Lai iet radi biezumā:

Tēva brāļa meitu vežu
Mātes brāļa dēliņam

(var.: Tēva māsas meitu vedu,
Savam māsas dēliņam). 42782⁴²

Tāda ir konkrētā aina, ko iegūstam, iepazīstoties ar visu šo dainu grupu. Teksti rāda, pirmkārt, ka dainas pazīst brāļu un māsu precības, otrkārt, ka tādas precības ir bijušas arī citu tuvu radnieku starpā. Tās ir uzskatītas par pozitīvu parādību.

Taču šie teksti un tanīs izteikto uzskatu vērtēšana ir izraisījusi pētnieku starpā domstarpības. Daļa pētnieku, skatoties ar tagadnes morālista acīm, tādu savas tautas pagātnes tradīciju uzskatījuši par pazemojošu, tādēļ viņi ar šiem tekstiem ir tikuši galā tādā veidā, ka viņi tos ir uzskatījuši par nenozīmīgu blakus parādību. Tanīs izteicoties uzskati, kas esot apzīmējami par „klaidoņu motīviem, poētiskiem tēliem vai arī satīras un humora izpausmi”⁴³. „Tie, protams, ir autoru nacionālā prestiža spaidi, kas liek meklēt šādu izieju. Metodiski tāda iespējair izslēgta, jo tad vispirms būtu jāpie-rāda, kuŗas no te minētajām dainām satur „klaidoņu motīvus”. Pār-skatot te iepriekš minētos tekstus, rodas nepārprotamais iespaids, ka te ir darīšana ar nevainojamām klasiskā dainu formā ietvertām atziņām un pārdzīvojumiem.

Pēdējā laikā pret tādiem uzskatiem dibināti ir vērsusies R. Drīzule, norādidama, ka te ir darīšana ar senas sabiedriskas iekārtas atlieku atspoguļojumu⁴⁴. To jau agrāk ir ieskatījis un plašāk pamatojis, kā arī salīdzinājis ar citu tautu līdzīgu tradīciju E. Bilensšteins⁴⁵. Taču neskatoties uz to, ka Drīzule ir pareizi ieskatījusi, ka nevar noliegt brāļu un māsu laulības pastāvēšanu, viņa apgalvo, ka nedaudzajos tekstos, kur par to ir runa „lielāko tiesu ir izteikts protests pret tām”⁴⁶. „Vai tāds apgalvojums ir pamatots faktos? Kā no iepriekš iztīrītajiem tekstiem redzam, tad dainas vispirms konstatē tikai pašu faktu par tādām precībām, vai arī dažos gadījumos izsaka tuvāko radnieku prieku par to. Cita materiāla nav un tādu nav uzrādījusi arī Drīzule. Tādēļ arī, paliekot dotā materiālā un tani apliecināto faktu robežās, nav nekāda pamata viņas apgalvojumam par to, ka dainās būtu „lielāko tiesu” izteikts protests pret to. Viņai par labu jāsaka, ka protests ir gan izteikts, bet tikai vienā vienīgā iepriekš minētajā dziesmā (13234). Tādēļ ir iemesls pakāvēties pie šī teksta tuvāk.

Visi mūsu iepriekš minētie teksti, spriežot pēc formas, pieder četrindru vecāko dainu tipam, izņemot vienīgi tikai šo 13234. Mēs jau konstatējām, ka tā ir sastopama 92 variantos no visas šīs grupas 108 dziesmām. Tāds konstatējums jau pats par sevi ļauj atzīt,

ka tā ir bijusi ļoti izplatīta dziesma līdz pat visjaunākam laikam. Ieskatoties šīs dziesmas formā redzam, ka tā ļoti variē. Blakus pāris variantiem ar 4 rindām, lielajam vairumam ir 10 rindas, dažos gadījumos pat vairāk, līdz pat 16 rindām (17. var.). Tas nozīmē, ka te ir dārišana ar romances tipa dziesmu. Var pat sacīt, ka te ir gadījumi, kur iespējams studēt kādas romances veidošanās procesu. Tā kā romanču tipa dziesmas principā ir jāatzīst par jaunākām, tad nav nekāda iemesla to nedarīt arī šai gadījumā. Tālāk, ieskatoties dažādajos variantos, atklājas, ka dažu pirmatnēju priekšstatu vietā ir ieviesušies sekundāri, kas arī norāda uz jaunāku laiku, piem. sīku krūmiņu vietā ir „baltu rožu dārzs“ (16. var.), „krogus galda galīšs“ (17. var.). Par noteiktu pirmatnējās dziesmas deģenerēšanos var runāt gadījumos, kad grozīts dziesmas saturs būtībā, citādi paturot tās izteiksmes formu un līdzekļus. Tā precinieka brāļa vietā ir stājies „dzērājs“ (5., 17. var.), var arī atraitnis (19. var.). Ka šādus preciniekus arī tāpat kā brāli var ietvert nevēlamo precinieku grupā, kuŗu dēļ māsa labāk izvēlas nāvi, ir gan saprotams, taču tā ir un paliek dziesmas pirmatnējā satura pilnīga pārveidošana. Šāda deģenerācija dažos gadījumos pat ir gājusi tik tālu, ka dziedātāja vairs nav sajutusi nekādu sakaru ar pirmatnējo dziesmas saturu. Ir sastopami pāris variantu, kur brāļa vietā ir „tautietis“ (6. var.), t. i. svešais precinieks, kaut citādi arī šīs dziesmas forma un izteiksme ir nevainojama.

Šis vienīgās dziesmas analīze, kur izteikts protests pret brāļa nolūku precēt māsu, nepārprotami rāda, ka tā ir samērā jauna dziesma. Tādēļ to izvirzīt par argumentu un sacīt, ka „lielāko tiesu ir izteikts protests“ pret tādām precībām, nevar⁴⁷. Tā rāda gluži pretējo, ka gadsimtu ilgās ciņas rezultātā tikai pamazām jaunākajā laikā izveidojās uzskats, kas protestēja pret tādām precībām. Tas tad saprotamā kārtā ir atradis savu izpausmi te analizētajā dziesmā.

Ka brāļa un māsas precēšanās tradīcija vēl tālāk ir izbalējusī arī folkloras materiālos, rāda daži citi zīmīgi piemēri. Tai pašā izlases krājumā, kur ievietots Drīzules iepriekš minētais raksts⁴⁸, ir ievietotas arī dažas dainas (1743-45)⁴⁹. Tās savā saturā ir vienādas, tādēļ te minam tikai vienu no tām (1743):

Labā būtu man dziesmiņa,
 Kau' bijuse otra puse;
 Labā būtu līgaviņa,
 Kau' māsiņa nebijuse.

Līdzīgi sākas arī turpat iespēstā nākamā dziesma: Tā būt' laba u. t. t. Šai dziesmā vairs nekā neredzam no pirmatnējā jūtu konflikta un drāmatisma. Tanī nav arī vairs nekāda protesta. Tanī vietā lasām racionālu rezignāciju hipotētiskā formā, vai arī mierīgu konstatējumu: „Visas meitas ņemt varēja, Māsas ņemt nevarēja“ (1745). Bet tā varēja latvietis sacīt tikai tad, kad viņš iekšēji bija padevis Kārļa XI likumam un tā atziņas un prasības padarījis arī parsavām.

Tā šo pārdomu rezultātā varam sacīt, ka precības māsas un brāļa starpā ir neapšaubāmi apliecinātas folkloras materiālā, kas kā apkaļojama, sodāma un pamazām mirstoša tradīcija vēl sastopama 17. un 18. g. s.

Arī mūsu otrais atzinums, ko izteicām folkloras materiāla analīzes rezultātā, ka precības ir pastāvējušas tuvu radniecīgu starpā, ir saistīts ar zināmām domstarpībām. Runājot par tuvākajiem radniecīgiem, mēs konstatējam, ka tikai viena daļa divos variantos (42782) minēja tuvāk radniecības attiecības: tēva brāļa meita un mātes brāļa dēls. Patiesībā tās nav asinsradniecīgu precības. Tas arī ir viss, ko sniedz mūsu teksti. Vēl var vienīgi piezīmēt, ka bāliņa vārds ir plašāks jēdziens nekā brāļa vārds un zināmos gadījumos apzīmē visus senajai lielģimenei piederīgos vīriešus⁵⁰. Mūsu tekstos patiesi blakus brāļa vārdam vairākkārt ir minēts bāliņš (13234, 1-4, 5, 14; 13235; 13237; 13241 u. c.). Tas tad var nozīmēt ne tikai brāli, bet arī kādu citu lielģimenei piederīgu vīrieti, kas tātad bija radniecīgās attiecībās. Bet arī no šiem tekstiem nekādu noteiktu skaidrību, kāda īsti šī radniecība būtu bijusi, neiegūstam. Nav arī nekāda pamatojuma apgalvojumam, ka „latviešu tautas dziesmās *levirāts* ir pazīstams⁵¹.“

Ievērojamu pakalpojumu arī tuvo radu precību jautājuma skaidrošanā ir izdarījusi R. Drīzule, kas it pareizi ir uzrādījusi dažādu laulību tipu sociālos pamatus. Viņa atzīst, ka sākotnēji arī pie latviešiem ir bijusi promiskvitāte, bet „stājoties spēkā promiskvitātes aizliegumam, kādas noteiktas ģints jaunekļiem nācās meklēt sev sievu svešā, neradu ģintī, viņu vai nu nolaupt, vai arī nozogot⁵².“ Neielaižoties te sikākās diskusijās par eventuālu promiskvitātes pastāvēšanu blakus ligavas laupīšanai un zagšanai⁵³, ir jāatzīst, ka viņa pareizi ir ieskatījusi, ka promiskvitāte pieder pie vecākā tradīciju slāņa.⁵⁴ Ar to viņa ir noraidījusi tīri spekulatīvos uzskatus, kas joprojām, pretēji faktu materiālam, kā tas parādās daļēnās un kas runā par brāļa un māsas precībām, aizstāv domu par ligavas zagšanu kā vecāko formu⁵⁵.

Te iztirzātais folkloras materiāls un diskusija palīdzlabāk saprast to dedzību, ar kādu Kārlis XI un Kārlis XII un viņu ģenerālgubernātori 17. g. s. un pēc viņiem baznīcas iestādes 18. g. s. Lat-

vijā vērsās pret latviešu zemnieku „nāves grēkiem“. Patiesībā tā bija vērsšanās pret īpatnējās vēstures situācijas veidoto un saglabāto seno pagānisko tradīciju. Zviedru laikā šī tradīcija kļuva jo sevišķi redzama. Vācu muižniecība latviešu zemnieku pagāniskajās tradīcijās cauri gadsimtiem tikpat kā neiejaucās, bet galvenā kārtā interesējās tikai par ekonomiskajām priekšrocībām, ko no tiem varēja iegūt. Zviedru valdības reprezentanti, salīdzinot zviedru tautas 17. g. s. kristīgās ortodoksijas stingri noteikto dzīvi ar latviešu zemnieku dzīvi, redzēja jo spilgtāk pēdējo trūkumus reliģiskajā audzināšanā un morāliskajā dzīvē. Tādēļ tā uzsāka cīņu divās frontēs. Jau ar pirmajiem ģenerālgubernatora J. Šītes gadiem visu zviedru laiku turpinās noteikumu izdošana, kas muižniekiem uzliek par pienākumu gādāt par dzīvu kristīgu baznīcu un skolu. Muižnieki tam sīvi pretojās, jo tas no viņiem prasīja jaunus izdevumus. Pretošanās savu kulmināciju sasniedza Patkula traģiskajā liktenī. Bet tai pašā laikā zviedru valdība cīnijās arī otrā frontē, proti, pret pašu latviešu zemnieku māņticību, tradīcijām un morāli, kas tālu stāvēja no kristīgām pamata mācībām un prasībām.

Piezīmes

1. Skat. LILJEDAHN, R. *Svensk förvaltning i Livland 1617 - 1634*. Diss. Uppsala 1933, 70 s.
2. RA (- Riksbiblioteket, Stockholm) Liv.II:329 - Vidzemes bruņniecības 1675.g. 12. marta atbilde uz viceģenerālgubernatora H. Fersenā priekšlikumu.
3. RA Liv.II:91 - Ģenerālgubernatora J.Hastfēra 1691.g. 11.jūlija vēstule Kārlim XI.
4. Kokneses apakškonsistorijas asesora J.Rēehūzena 1648.g. 26. jūlija vēstule ķēniņienei Kristīnai. LUNDSTRÖM, E., *Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens forsta skede ...*, Uppsala and Stockholm 1914, 291.
5. Skat. ĀDAMOVIČS, L., *Die Letten und die evangelische Kirche. Die Letten*, Riga 1930, 255. Taču viņš nav tuvāk norādījis avotu.
6. Par latviešu pagāniskajām tradīcijām plašu materiālu, ekscerpējot vizitāciju protokolus, publicējis BREGŽIS, K., *Baznīcu vizitāciju protokoli*, Rīgā [1931].

7. Skat. WESTLING, FR., Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656-1710. *Kyrkohistorisk Årsskrift II*, Uppsala 1901, 64.
8. *RA Riksreg. 1691: 17 juni* - Vidzemes bruņniecības deputātiem, 15. §: "Att låta samma [Kyrko] Ordning komma under wydare Ridderskapets delibration, det håller Kungl. May:t helt oanständigt, warande detta intet någon provincial Lag, utan en allmän Ordning ..."
9. Par ģenerālsuperintendenta Fišera sevišķajiem motīviem pret jauno likumu plašāk izteicies WESTLING 67 ss.
10. 1694. g. 3. oktobrī Kārlis XI pavēlēja ģenerālsuperintendentam Fišeram, kas bija ieradies Stokholmā, lai izteiktu savus iebildumus pret jauno baznīcas likumu, tūlīt atgriesties Tartū (ne Rīgā!) un ievest amatā jauno garīgo konsistoriju. (Skat. *RA Riksreg. 1694: 3 oktober.*)
11. Kārļa XI raksts Tartu galma tiesai 1692. g. 29. novembrī. Skat. *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner ifrån Åhr 1528 till 1701, utg. av J. Schmedeman*. Stockholm 1701, 1329.
12. Hastfera 1693. g. 1. augusta raksts galma tiesai Tartū. Skat. *Lieffländische Landesordnungen*, Riga 1707, 562 ss.
13. Turpat.
14. Turpat 564 s.
15. *Latwiska Dseesmu-Grahmata*. Riga 1700.
16. Te vienīgi ir jāaizrāda uz pāris tādiem seniemiem vārdiem radniecības apzīmēšanai, kas vēlāk ir izzuduši no dzīvās valodas: *dieveris*, ligavaīņa resp. vīra brālis, un *mārša*, brāļa sieva. Kas tulkojis vācu tekstu latviski, nav zināms.
17. Ģenerālgubernātorā *B. Uksenšernas plakāts 1637. g. 1. martā*: „Da aber jemand diesem Befelch zu wider handeln, vnd einige Dierne oder Magd, verlobte oder unverlobte, heimlicher weise entführen oder rauben würde, Sollte alsdann gegen Verbrechen mit allem Ernst verfahren, vnd zwar die heimliche entführung nach verdienen mit Leibes vnd anderer willkürlicher Bestrafung angesehen: die Raubung aber, wie alle Rechte erfordern, andren zum Abschew vnd Exempel mit Lebens Straffe vnfehlbarlichen beleet vnd abgestraffet werden.“ Skat. arī *BREGŽIS* 14.
18. Skat. *Kongl. Stadgar ... 1513*.
19. Nav nekāda vēstures faktos dibināta pamatojuma apgalvojumam par Daugavpils jezuītu rezidenci, ka „te ar 1644. g. sākās sistematiska Tridentas koncila lēmumu izvešana dzīvē, sāku-

- mā ratificējot agrāk jau noslēgtās, par slepenām apzīmētās „laulības“ (STRAUBERGS, K., *Senās laulības. Latviešu tautas dziesmas, Red. A. Svābe u. c.* IV, Kopenhāgenā 1953, 286). Vispār laulību reģistrāciju saskaņā ar Tridentas koncila lēmumu jezuiti Latvijā uzsāka tūlīt rekatolizācijas sākumā 1582. g. (skat. BIEZAIS, H., *Das Kirchenbuch der St. Jakobskirche in Riga 1582-1621*. Acta Universitatis Upsaliensis 1957:10, Uppsala 1957). Kas attiecas tieši uz Daugavpils rezidenci, tad arī šeit jau 1641. g. ir reģistrētas laulības (skat. KLEIJNTJENS, J., *Fontes historiae Latviae societatis Jesu I - II*. Les sources de l'histoire de Lettonie III, 1 - 2. Riga 1940. I, 345: „*Matrimonia irrita validata et confirmata.*“
20. Turpat 357 s.: *Eodem sacerdotum defectu privata autoritate acta coniugia in nonnullis ratificata sunt, et talium quidem coniugum per unum illegitimo copulatum matrimonio extremam supervixerat ad senectam; reperta autem sunt septem supra 80 paria quae pari in matrimonio 20 ac amplius excesserant annos.*“
 21. Turpat 359: „*Ab illegitimo plurium annorum coniugio abstracti 46.*“
 22. Turpat 361: „*Clandestina matrimonia ratificata 75.*“
 23. Turpat II, 101: „*Ab adulteri separati 7 paria. A fornicario concubinato 5 paria separata.*“
 24. Turpat II, 102 ss. „*Ab Adventu [1605] usque ad festum Trium regum: Ab adulterio revocata paria 9, a fornicatione 20.*“
„*Ab initio Januarii usque ad initium Aprilis: Ab adulterio publico unus abstractus, a secreta - 9. A fornicatione publica 12, qui et comlices suas amoverunt se, a secreta 32.*“
 25. Turpat II, 102: „*Pro Festis [Nativitate] Domini: Ab adulterio duo abstracti, a fornicatione plures.*“
 26. *Lieffländische Ländesordnungen 746 s.*
 27. SLOKA LAUMA, *Vidzemes draudžu kronikas*. Valsts arhīva raksti IV, Rīgā 1927, 128.
 28. ADAMOVIČS, L., *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710-1740*. Rīgā 1933, 62. Turpat arī autors piezīmē: „*Tamli dzīgas prāvas atkārtotājušās arī vēlāk un, ievērojot baznīcīku stingrību radniecības un svainības pakāpju ieturēšanā, beidzās ar pāru izšķiršanu un sodīšanu.*“
 29. Zīmīgi, ka tas ir atspoguļojies arī pirmajā latviešu tautas

- dziesmu izdevumā: [BERGMANN, G.,] Sammlung acht lettischer *Sinngedichte*, [Ruien] 1807, Nr. 20: „Krusta tehws / Krusta maht / Nesse man / Pee krustiņ: / Gribbej man / Tehws mahmiņ, / Bes krustiņ / Audsinah.
30. BREGŽIS sniedz plašu dokumentāciju par šo laiku.
 31. SLOKA LAUMA 11. Turpat minēti arī citi gadījumi.
 32. *Turpat* 48. Viņas darbam ir pievienoti sīki reģistri, kas norāda uz daudziem līdzīgiem gadījumiem.
 33. Plašāk viņa uzskatus apskatījis ŠVĀBE, A., *Kāda mācītāja dzīve*. [Stokholmā 1958], 110 ss.
 34. Plašu materiālu, kas apliecina šīs tradīcijas pastāvēšanu arī Zviedrijā vēl līdz pat jaunākajam laikam, iztirzājis WIKMAN, K., *Einleitung der Ehe*. Acta Academiae Aboensis. Humaniora XI, 1. Diss. Åbo 1937, 295 ss. Skat. arī viņa darbu Om de fornordiska formerna för äktenskapets ingående. *Societas scientiarum Fennica. Årsbok XXXIV B N:o 3*. Helsingfors 1959, 7; un art. Bröllop. *Kulturnistorik lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. Red. J. Granlund II. Malmö 1957, 312.
 35. ADAMOVIČS 1933, 500.
 36. *Turpat*.
 37. STRAUBERGS 287. WIKMAN 1937, 287 ss. ir sniedzis vēsturisku pārskatu par šo baznīcas apkaroto tradīciju un sīku analīzi attiecībā uz Skandināviju un pa daļai arī citām Eiropas tautām. Turpat arī bagātīgi attiecīgās literatūras norādījumi.
 38. Numuri norāda uz attiecīgo tautas dziesmu tekstiem abos pamatkrājumos: *LD* (= *Latvju Dainas. Kr. Barona kopojumā I-VI*), Rīgā 1922, un *Tautas dziesmas [O. Lideka sakārtojumā un]P. Šmiņa redakcijā I-IV*. Latviešu folkloras krātuves materiāli A 1-4. Rīgā 1936-40. Cipars aiz numura nozīmē variantu. Parallelie teksti apzīmēti ar pamatdziesmas vai varianta numuru.
 39. [BÜTTNER, G.,] *Latweeschu ļauschu dseemas un singes*. MLL(- Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft VIII) Mitau 1844.
 40. Šo tekstu un ar to saistīto tradīciju sīkāk ir analizējuši: BIELENSTEIN, E., *Wie die alten Letten gefreit haben, geschildert auf Grund des Volksliedes und der Volkstradition*. MLL XIX. 1896; WINTER, A., „Mein Bruder freit um mich“ „Grib brahlitis mani jemt.“ *Versuch über ein lettisches Volkslied und ein Lied des Rig-Veda*. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde VII*. Berlin 1897.

41. Līdzī priekšstati arī BERGMANN Nr. 84.
42. Šai dziesmu grupai varētu arī pieskaitīt 42781 ar diviem variantiem, kurā ir minēti krustadēls un krustameita, ja varētu pieņemt, ka tie abi ir vienas ģimenes locekļi.
43. ŠVĀBE, A., Tālās un tuvās tautas. LTD (- *Latvju tautas dainas*. Red. J. Endzelins, sakārt. R. Klaustiņš) VII Rīgā 1931, 17. Uzmanīgais un kritiskais dainu kārtotājs Kr. Barons šeit analizētās dainas ir apvienojis nodaļā: Apsievošanās ģimenes locekļu, brāļu un māsu, vai citu tuvu radnieku starpā (LD III,1: 105-108). Švābes polemika pret Baronu un spekulācija, kas izteikta vārdos: „Protams jāpielaiž, ka senāk - tāpat kā tagad - bij dzimumdzīves anomālijas gadījumi, kad tēvs piespieda meitu, vai brālis jaunāko māsu faktiski kļūt par viņu nelegālās un noziedzīgās milas partneru“ (turpat), nav pamatota fakts. Dainu teksti apliecina Barona viedokļa pareizību.
44. DRĪZULE, R., Latviešu precību ieražas. *Latviešu tautasdziesmas III*, Rīgā 1957, 150.
45. Skat. 40. piezīmi.
46. DRĪZULE 150.
47. Nav nekāda pamata apgalvojumam, ka „tuvās precības ierobežo tautas dziesmu aizliegums radoties brāļu un māsu starpā“ (STRAUBERGS 279). Autors nav varējis minēt nevienu dainu tekstu tāda principiāli svarīga apgalvojuma pamatošanai.
48. Skat. 44. piezīmi.
49. *Turpat* iespiesto 1743. dainu var uzskatīt par 13234,23 variantu.
50. Šo jēdzienu, izmantojot dainu materiālu, ir skaidrojis Bičolis, J., Bāliņi. LTD VII.
51. STRAUBERGS 279. Viņš šāda uzskata pamatošanai citē 31907,4. dainas pēdējās 4 rindas: „Tam [jaunajam bāliņam] es savu mantu došu, Lai prec manu līgaviņu, Lai prec manu līgaviņu, Lai jā manu kumeliņu.“ Taču tās pašas dainas pirmajās astoņās rindās ir skaidri sacīts gluži pretējais: „Paliek manis kumeliņis Apsedlotis, neiejāts; Paliek mana līgaviņa Saderēta neprecēta“ u.t.t. Tekstā ir skaidri sacīts, ka līgava ir gan saderēta, bet tā ir neprecēta, un te nekādi pārpratumi nav iespējami. Par bibliskajā gara pasaulē pamatoto levirātu turpretī runā tikai tur, kur jaunākajam brālim saskaņā ar legalizētu tradīciju ir jāprec vecākā mirušā brāļa atraitne.
52. DRĪZULE 150.
53. Skat. 17. piezīmi. To pašu apliecina arī EINHORN, P., *Historia*

lettica. Dorpt 1649 (- Uppsala 1956), 39: „Dieser böser Gebrauch aber ist bey jhnen allezeit üblich gewesen, dass eine Manns-Person nicht dürffen umb ein Weib werben oder umb sie sprechen, bey Eltern oder Verwandten, sondern es hat ein jeglicher der ein Eheweib haben wollen, dasselbe entweder mit Gewalt genommen, oder mit sonderlichen List den Eltern entführet.“ Kā iepriekšminētais ģenerālgubernātors Uksensērnas, tā šis Kurzemes superintendenta apgalvojums saskan. Nesaudzīgas cīņas rezultātā šī nopietnība pārvērtās par daiņās tik plaši apdziedātajām krāšņajām precību, vedību u.c. ar to saistītām tradīcijām. Ir pilnīgi izslēgta tāda iespēja, ka ģenerālgubernātors būtu izdevis nāves soda likumu tikai tādēļ, ka latvieši būtu rotaļājušies, ka superintendents būtu piedalījies šādā cīņā pret latviešu izlikšanos, ka tie zog ligavas u.t.t. It sevišķi jāievēro arī tas materiāls, uz ko norādījis arī Bregžis.

Tie nav tikai mūsdienu mēģinājumi šo tagadējam latvietim nepatikamo ligavas zagšanas tradīciju aizskaidrot projā (Šmits, Švābe, Kalniņš u.c.), bet to jau ir pasācis 18. g. s. otrā pusē apgaismes laikmeta humānisma vārdā Bergers (skat. ŠVĀBE 1958, 179), aizmirsdams ko pats citādi par latviešu laulības uztveri bija ierakstījis savā draudzes hronikā (skat. 32. piezīmi. Metodiski to varētu noliegt tikai tad, ja varētu uzrādīt faktu materiālu priekš Uksensērnas un Einhorna, kas runā par to, ka tā būtu tikai tradīcija bez nopietnības satura. Pret to runā arī citi novērojumi par tradīciju veidošanos virzienā no dzīves nopietnības uz rotaļu.

54. Pēdējā laikā spožu socioloģisku un psiholoģisku pamatojumu eksogamijas attīstībai no endogamijas ir devuši Laura et R. MAKARIUS, *Essai sur l'origine de l'exogamie et de la peur de l'inceste. L'ANNEE SOCIOLOGIQUE*. 3me sērie (1955-1956). Paris 1957, 175 ss. Neaizstājams materiālu krājums šai sakarā ir WESTERMARCK, E., *History of human marriage I-III*, London 1921.
55. Skat. STRAUBERGS 279.

Zusammenfassung

Die schwedische Regierungszeit in Lettland ist schon vom Anfang an durch das Streben gekennzeichnet, in diese neuerworbene überseeische Provinz dieselben Gesetze einzuführen, die im Mutterlande gültig waren. Besonders schwer war die Lage der lettischen Bauern, weil man über einigermaßen tieferes Einwachsen in das Christentum kaum sprechen konnte. Generalgouverneur Bengt Oxenstierna sah sich veranlasst, 1637 eine Verordnung ausgeben zu lassen, dass alle, die des Brautraubes schuldig wären, mit der Todesstrafe gestraft werden sollten. Die Regierung, um die Lage der Bauern zu verbessern und sie zum christlichen Leben zu führen, versuchte das Kirchenleben und das Schulwesen zu ordnen. Diese Pläne der Regierung verlangten aber neue materielle Opfer vom livländischen Adel. Der Adel dachte zuerst an sein eigenes Einkommen von den Bauern und darum wollte er keine weiteren Ausgaben auf sich nehmen. Dieser Kampf der schwedischen Regierung gegen den deutschen Adel in Lettland dauerte die ganze schwedische Regierungszeit, manchmal sogar in sehr scharfen Formen. Trotz dieses ständigen Kampfes konnte man am Ende der schwedischen Regierungszeit (1710) grosse Erfolge verzeichnen.

Ebenso schwer war auch der Kampf der schwedischen Regierung gegen heidnische oder halbheidnische Traditionen der lettischen Bauern. In diesem Aufsatz wurde ein eigentümliches Gesetz aus der letzten Periode untersucht, das der Generalgouverneur Erik Dahlberg am 17. November 1699 unterschrieb und auf den letzten Seiten des lettischen Gesetzbuches drucken liess. Dieses Gesetz betrifft nur die lettischen Bauern und keine anderen Einwohner derselben Provinz. Das Gesetz trägt den Titel: "Gesetz der Todesstrafe wegen der Unkeuschheitssünden, die zwischen den Schwägern stattfinden." Der Text dieses Gesetzes zeigt, dass eigentlich gegen zwei verschiedene Sachen gekämpft wurde: erstens, gegen den Ehebruch in eigentlicher Meinung des Wortes und ,zweitens, gegen den Geschlechtsverkehr zwischen nahen Verwandten bzw. Verwandtenehe (Hurerei). Da in Schweden in derselben Zeit kein solches Gesetz notwendig war, sollten für dieses Gesetz in der schwedischen Provinz Livland besondere Motive vorliegen. Prüft man den Text des Gesetzes genauer, dann kommt man unbedingt zu der Auffassung, dass die lettischen Bauern besonders geneigt waren, in sexueller Unzucht zu leben. Aber das scheint letzten Endes doch unglauwbüdig.

Betrachtet man dieses Gesetz im Lichte des lettischen folkloristischen Materials, dann kommt man zu einem anderen Ergebnis. Ge-

gen dieselbe "Sünde" kämpften schon die Jesuiten während der Re-
katholisierung am Ende des 16. und am Anfang des 17. Jahrh. Nach
der schwedischen Regierungszeit ging derselbe Kampf unter der
Leitung des vom russischen Zaren eingesetzten Oberkonsistorium
weiter. Generalgouverneur Dahlberg war mit seinem Gesetz nur ein
Zwischenglied. Die Analyse des folkloristischen Materials führt zur
Einsicht, dass hinter der bekämpften Unsitte, dass nahe Verwand-
ten ohne das kirchliche Trauen zusammenleben und Familie bil-
den, und das in der kirchlichen Gesetzgebung als Hurerei bezeich-
net wird, eine uralte heidnische Ehetradition steht. Im Bewusstsein
des lettischen Bauern war es noch immer im 17. Jahrh. keine
"Unkeuschheitssünde". Wenn wir eine solche Auffassung der Ver-
wandtenehe noch so spät bei den lettischen Bauern antreffen, dann
ist die Erklärung in den speziellen politischen, sozialen un natio-
nalen Verhältnissen, in welchen dieses Volk lebte, zu suchen.

PAR MANČEĻA POSTILLAS 1. IZDEVUMU

Līdzšinējie 1654. g. Rīgā pirmo reizi iznākušās Mančeļa Postillas, šīs latviešu valodas un literatūras attīstībā tik svarīgās grāmatas, apraksti ir - kā redzēsim - neskaidri un nepilnīgi, kas izskaidrojams ar tās lielo retumu. Tāpēc še sniedzu tās aprakstu.

Man šo Postillu - turpmāk saīsinātu ar P- izdevies apzināt ārpus Latvijas 3 vietās: Volfenbiteles hercoga Augusta bibliotēkā (Herzog August Bibliothek zu Wolfenbüttel) Vācijā¹, Helsinku universitātes bibliotēkā (Yliopiston Kirjasto) Somijā un Kopenhāgenas universitātes bibliotēkā (Universitetsbiblioteket) Dānijā.

P ir 3 daļas, 1. d. tituls šāds (sk. faksimilu 128. lpp.):

LETTISCHE

Lang-gewünschte

POSTILL/

Das ist:

Kurtze und Einfältige / jedoch

Schriftmäßige Erklärung Aller Sonntäglichen

und Vornehmsten Fest-Evangelien/die im Fürstenthum

Cuhrland und Semmgallen/auch im überdünischen Lieff-

lande/so weit die Lettische Sprache sich erstrecket/durchs

gantze Jahr gelehsen werden/

GOTT zu Ehren/allen Christlichen Hausz -Va-

tern zu Nutz und sehliger Erbauung/verfertiget

Durch

GEORGIUM MANCELIUM Semgallum, der H.

Schrift Licentiatum, und Fürstl. Cuhrl. Hoff-Prediger.

Erster Theil/

Von Advent bisz zum Fest der hochheiligen Drey-Einigkeit.

Cum Grat. & Privileg. Ser. Reg. Majest. Svec.

Zu RIGA Gedruckt und verlegt durch Gerhard

Schrödern/ Im Jahr 1654

20

Titullapas 1., 5., 11. un 14. rinda iespiesta sarkanā krāsā. Tai seko 9 nepaginētas lapas, kas kopā aptver $2\frac{1}{2}$ loksnes, jo katrā loksnē ir 4 lapas, t.i. grāmatas formats ir 4^0 , pie kam lappušu izmēri ir

apm. 148 x 191 mm. Ka titullapa pieder pie 1. loksnes, redzams no tā, ka tai sekojošā lapa signēta ar (a)ij, t.i. ir pirmās loksnes otra lapa.

[III] - [IX] lpp. - ērtības labad ievada lapas apzīmēju ar [III] - [XX] - - redzam Manceļa ar 1653. g. 11. decembrī datētu veltījumu (Dedicatio) Kurzemes un Zemgales hercogam Jēkabam. Seko ([X - XI] lpp.) Manceļa uzruna (Praefatio) kristīgam lasītājam. Tai savukārt seko rinda apsveikuma dzejoļu, ko ir sacerējuši Georgs Kunrads (Georg Cunrad) ([X - XI] lpp.), Joachims Arnoldijs (Joachim Arnoldi) ([XIV - XV] lpp.), Johans Kaspars Merklins (Johannes Caspar Merclinus) ([XVI] lpp.), Johans Langijs (Johannes Langius) ([XVII] lpp.), Kaspers Bernšteins (Casper Bernstein) ([XVII - XVIII] lpp.), Reiners Brokmans (Reinerus Brocman) ([XIX] lpp.) un Manceļa dēls Ernests (Ernestus Mancelius) ([XIX - XX] lpp.).

Veltījums hercogam Jēkabam, uzruna lasītājam un apsveikuma dzejoļi rakstīti vācu valodā, izņemot latīniski sarakstītos Arnoldija, Langija un Ernesta Manceļa dzejoļus. Turpretim Merklina Hexametron Letticum ir, kā jau tā nosaukums rāda, sacerēts latviski un pie tam jau 1639. g., līdz ar ko tas ir viens no visvecākajiem līdz šim zināmiem latviešu valodā sarakstītiem apsveikuma dzejoļiem.

Seko P 1.d. teksts ar jaunu signātūru (A) un pagināciju. 1.d. beidzamā paginētā lpp. apzīmēta ar skaitli 555, kas nepareizi, jo skaitļi 55 un 56 lietoti divreiz, loksnei G aptverot 49.-56.lpp., bet loksnei H sākoties ar 55.lpp., kam tad seko 56. un turpmākās lappuses. Tātad P 1.d. aptver 557 lpp. teksta, kam seko 6 nepaginētas lappuses ar kļūdu labojumiem un viena tukša lappuse.

Tātad P 1. daļa aptver 584 lpp. jeb 73 loksnes, pie kam ievada 3. loksne un 1. d. beidzamā loksne ir pusloksnes.

P 2. daļas vienkrāsaini (melniem burtiem) iespiestās titullapas teksts ir šāds:

Lang-gewünschte
Lettische Postill/
Das ist:
Kurtze und Einfältige/Jedoch Schrift-
mäßige
Auslegung und Erklärung der
Sontäglichen und vornehmsten Fest-Evan-
gelien/so im Fürstenthumb Cuhrland und Semmgallen/
auch im überdünnischen Liefflande,/so weit die Letti-

5

sche Sprache sich erstreckt/ gelehnen 10
werden/

ANDER THEIL/

Vom Fest der Hochheiligen Drey-Einigkeit
bisz auff Advent/

Verfertigt durch

GEORGIUM MANCELIUM, Sengallum, der
H. Schrifft Licentiatum, und Fürstl. Cuhrländi-
schen Hoff-Prediger.

Zu Riga

Durch Gerhard Schrödern gedruckt und verlegt 20

Im Jahr Christi/1654.

Ši titullapa veido ar sekojošo tukšo lapu pusloksni, jo teksta [1.] lpp. ir signēta ar A, kas rāda, ka tā ir jaunās loksnes pirmā lapa. Teksta beidzamā lpp. apzīmēta ar skaitli 409, kas atkal nepareizi, jo skaitļi 237-256 ir lietoti divreiz, t.i. 256. lpp. seko atkal. 237.-256. lpp. Tātad teksts aptver īstenībā 429 lpp., kam seko 5 lpp. ar labojumiem un 2 tukšas lpp. Ar to tad P 2. d. ir 440 lpp. (55 loksnes), pie kam pirmās 2 un pēdējās 2 lapas ir pusloksnes.

3. daļas - arī vienkrāsaini iespiestās - titullapas teksts šāds:

Lang-gewünschte
Lettische Postill/

Das ist:

Kurtze und Einfältige/ jedoch Schrifft-
mässige 5

Auszlegung und Erklärung der

Hertz-Tröstlichen und Lehr-Reichen Hi-
storien/

Von dem unschuldigen Leiden und schmerzli-
chen Creutz-Tode unsers allerliebsten HERRN 10

und hochverdienten Sehligmachers

JESU CHRISTI,

Nach den Vier heiligen Evangelisten/

DRITTER THEIL/

Verfertigt durch 15

GEORGIUM MANCELIUM Sengallum, der
H. Schrifft Licentiatum, und Fürstl. Cuhrländi-

LETTISCHE

Lang-gewünschte

W O S T A L L /

Das ist :

Kurtze und Einfältige / jedoch
Schriftmässige Erklärung Aller Sonntägli-
chen und Vornehmsten Fest-Evangelien / die im Fürstenthum
Luhrland und Semngallen / auch im überdänischen Vests-
lande / so weit die Lettische Sprache sich erstrecket / durchs
ganze Jahr gelehren werden /

Gott zu Ehren / allen Christlichen Haus-Vä-
tern zu Nutz und sehliger Erbauung / gefertiget
Durch

GEORGIUM MANCELLIUM Semgallum, der H.
Schrift Licentiaum, und Fürstl. Cuhrl. Hoff-Prediger.

Erster Theil /

Von Advent bis zum Fest der hochheiligen Drey-Einigkeit.

Cum Grat. & Privileg. Ser. Reg. Majest. Svec.

Zu RIGA Gedruckt und verlegt durch Gerhard
Schrödera / Im Jahr 1654.

schen Hoff-Prediger.

Zu Riga/ durch Gerhard Schrö^edern gedruckt und
verlegt/ Im Jahr Christi/1654.

20

Šis daļas 1. lpp. signēta ar A, kas rāda, ka tā ir šis loksnes pirmā lapa un katitullapa ir $\frac{1}{4}$ loksne, ja tā nepieder pie kādas pusloksnes, pie kuŗas varētu piederēt arī iepriekšējās (2.) daļas beidzamā tukšā - jau minētā - lapa (tādā gadījumā 2. d. beidzas ar pusloksni). Kā tas ir, to grūti izšķirt, jo P sējums - mazākais Volfenbiteles eksemplārā, kas man ir bijis rokās - ir ļoti ciešs.

3. daļā ir 216 lpp. teksta, kam seko 2 lpp. labojumu. Tad seko beidzamā P lapa, uz kuŗas priekšpuses šāda iespiedēja atzīme:

Zu Riga/

[Kokgriezums]

Durch Gerhard Schrö^edern gedruckt

und verlegt/

Im Jahr CHRISTI/

M. DC. LJJJJ.

Tā tad 3. daļai ir 222 lpp. ($27\frac{3}{4}$ loksnes), pie kam titullapa, lai kam, ir tikai ceturtdaļloksne.

Ar to var teikt: Manceļa P aptver pavisam kopā 1246 lappuses (no tām 1202 lpp. ar latviešu tekstu) vai $153\frac{3}{4}$ loksnes, t. i. 153 veselas loksnes, 5 pusloksnes un 1 ceturtdaļloksni (3. daļas titullapa).

Bez jau minētām kļūdām paginācijā, kas novedušas pie nepareiza pēdējās lappuses apzīmējuma 1. un 2. d., ir sastopamas arī citas kļūdas paginācijā un signējumā. Bet tā kā tās paša iespiedēja pamānītas, tad tās šē neminēšu.

Var vēl piezīmēt, ka P rotāta ar 64 kokgriezumiem, kas ir apm. 43 mm augsti un 52 mm plati, izņemot 3. d. 1. lpp. kokgriezumu, kā izmēri ir 68 x 57 mm., un tās pašas daļas pēdējā lapā atrodamo, kā izmēri ir 39 x 39 mm.

Ar to Manceļa P 1. izdevuma apraksts ir noslēgts.

Kāpēc nepieciešams šis sīkais apraksts, jo to taču var it ērti atrast tūlīt mināmās bibliogrāfijās un literātūras vēsturēs?

Atbilde skan: tāpēc ka ir diezgan lielas atšķirības starp manis un citu sniegtiem P aprakstiem.

Kādas ir šīs atšķirības?

Cimermanis ², pirmās latviešu literātūrvēstures autors, apgalvo, ka P 1. d. ir 536, 2. d. 412 un 3. d. 204 lpp.

Najerskis. ³ par 1. d. saka, ka tai esot „ $2\frac{1}{2}$ unpag. Bog. Vor-

stücker, 555 S. und 6 S. Corrigenda“, 2. d. „409 S. und 5 S. unpag. Correct.“ un 3. d. 216 lpp.

Reke un Napjerskis ⁴ sniedz tos pašus skaitļus, bet 3. d. min tikai 214 lpp. teksta.

Misiņa ⁵ skaitļi saskan ar Napjerska skaitļiem.

Par šīm ziņām jāsaka, ka Cimermaņa norādījumi attiecas nevis uz P 1. izdevumu, bet gan uz tās 2. izdevumu, jo tam tiešām ir viņa uzdotais lappušu skaits.

Rekes ar Napjerki minētais 3. d. lappušu skaits būs iespiedumkļūda, jo Napjerskis pirms tam to bija uzdevis pareizu (216 lpp.).

Durās acis, ka neviens no bibliografiem nemin, ka arī 3. d. ir laojumu lapas.

Vēl vairāk pārsteidz tas, ka nekur nav minēts, ka lappušu skaits īstenībā ir nepareizs, jo - kā redzējām - 1. d. ir 557 un 2. d. 429.lpp., kaut gan 1. d. beidzamā lappuse apzīmēta ar skaitli 555 un 2. d. beidzamā lappuse ar 409. Tas rāda, ka bibliografi nav pietiekami uzmanīgi aprakstījuši Manceļa P, jo, salīdzinot gandrīz jebkuras lappuses pagināciju ar attiecīgo signātūru, tūlīt būtu atklājies, ka ar pagināciju vai signātūrām kautkas nav kārtībā. Ka pat Misiņš nav pamanījis šīs kļūdas paginācijā, ir tiešām neparasti.

Taču vēl lielākas ir atšķirības titullapu tekstos, kādus tos sniedz bibliografi, un kādus tos redz manis aprakstītajos eksemplāros.

Te varētu jautāt: kāpēc es salīdzinu man piesniedzamos P eksemplārus, kas pilnīgi vienādi, ar aprakstiem, ko sniedz bibliografi, un nevis ar kādu viņu aprakstītu eksemplāru? Uz to jāatbild, ka man nav piesniedzams neviens no viņu aprakstītiem eksemplāriem.

Bibliografu ziņas ir dažādu apmēru. Visplašākās sniedz Misiņš (turpmāk saīsināts ar M). Tad seko Napjerskis (N), Blese ⁶ (B), Reke ar Napjerski (R) un Cimermanis (C). Nedz R, nedz C nemin autora amata apzīmējumus. R apvieno iespēšanas vietu, iespiedēju un izdošanas gadu atzīmē „Riga, bey G. Schröder, 1654“. kas pareizi, bet tādā veidā P pašā nav atrodams.

2. d. titullapu bibliografi piemin tikai ar vienu rindu, un proti, ar to, kas nosaka, kādam laika sprīdim 2. d. apvienotās svētrunas domātas. Tas rādītu, ka 2. d. titullapa citādi pilnīgi saskan ar 1. d. titullapu.

C ir vienīgais, kas nedod nekādu 3. d. titullapas aprakstu, bet tikai saka, ka tā aptverot „Acht Passionspredigten und eine Friedenspredigt“.

Jāpiemin, ka sekojošā pārskatā sīkas atšķirības rakstībā nav minētas, jo tās šē nav svarīgas, un ka ar J šē domāta Manceļa P tānī veidā, kā tā šē manis aprakstīta.

1. d. titullapa

- a) \mathcal{J} (1.-3. rinda) LETTISCHE Lang-gewünschte POSTILL
CNRMB: Lang-gewünschte Lettische Postill
B: Lang-gewünschte LETTISCHE POSTILL
- b) \mathcal{J} (5. rinda) Kurtze
NMB: Kurtze C: kurze R: Kurze
- c) \mathcal{J} (6. rinda) Erklärung Aller Sonntäglic- (7. r.) chen
C: Auslegung und Erklärung aller Sonntäglichen
NMB: Auslegung und Erklärung der Sonntäglichen
R: Auslegung und Erklärung der Sonntäglichen
- d) \mathcal{J} (7. rinda) die im Fürstenthum
CNRMB: so im Fürstenthumb
- e) \mathcal{J} (9. rinda) durchs (10. r.) gantze Jahr
CNRMB trükst!
- f) \mathcal{J} (11. rinda) GOTT zu Ehren/allen Christlichen Hausz= \mathcal{V} (12. r.) tern zu Nutz und sehliger Erbauung
CBRMB trükst!
- g) \mathcal{J} (12. rinda) gefertiget
CR trükst!
NB: Verfertigt
M: verfertigt
- h) \mathcal{J} (15. rinda) Fürstl. Cuhrl. Hoff-Prediger
CR trükst!
NMB: Fürstl. Cuhrländischen Hoff-Prediger
- i) \mathcal{J} (17. rinda) Von Advent bisz zum Fest der hochheiligen Drey-Einigkeit
C: Vom Adventsonntage bis zum Pfingstmontage
NMB: vom Advent bis zum Pfingstmontage
R: Von Advent bisz zum Fest der Hochheiligen Drey-Einigkeit
- j) \mathcal{J} (18. rinda) Cum Grat. & Privileg. Ser. Reg. Majest. Svec.
CNRMB trükst!
- k) (19. rinda) Zu RIGA Gedruckt und verlegt durch Gerhard (20. r.) Schrödern/Im Jahr 1654.
CNMB: Zu Riga durch (B. Durch) Gerhard Schrödern (C: Schröder) gedruckt und verlegt im Jahr Christi 1654.

2. d. titullapa

1) **J** (13. rinda) Vom Fest der Hochheiligen Drey-Einigkeit (14. r.)
bisz auff, Advent

C: Vom Sonntage Trinitatis bis Dom. 26. p. Trinit.

NRMB: vom Fest der Hochheiligen Drey=Einigkeit bisz auff
Advent

3. d. titullapa

m) (10. rinda) Kreuz=Tode
NMB: Creutz-Tode

R: Creutz=Tode

n) J (10. rinda) HERRN

NRMB: Herrn

o) J (13. rinda) heiligen

NMB: heiligen. R trükst!

Kāda ir šo atšķirību nozīme?

Var droši domāt, ka atšķirības 2. un 3. d. titullapas aprakstos ir tikai neuzmanības (rakstības) kļūdas. C atzīme (l) nav gan ņemta no P, bet ir viņa pašā sniegts satura apzīmējums. Ka R izlaidis vārdu heiligen (o) lieku reizi rāda, cik uzmanīgi norakstāmi tituli.

Tomēr atšķirības 1. d. titullapas aprakstos nevar tik viegli izskaidrot. No tām tikai (b) un (g) varētu būt neuzmanības kļūdas.

Bibliografi sniedz vārdus citā secībā (a) (k). Bez tam man piesniedzamos eksemplāros vārdi "Erster Theil. Von Advent ..." seko autora vārdam un viņa tituliem, kamēr N un M vispirms min „Erster Theil vom Advent ..." kam tad seko „verfertigt (M:Verfertigt) durch Georgium Mancelium ...", ko augšējā pārskatā nebija iespējams parādīt. Bibliografi nemaz nemin (e) (f) un (j). Viņi raksta vairāk (c) un (k), lieto citu vārdu (d) un raksta citādi (c) (e) un (h). Vislielākās atšķirības ir vērojams (i); R ir gandrīz tāpat kā P, C lieto atkal savus vārdus, N, M un B izsakās atkal citādi.

Vai šīm atšķirībām titulā atbilst arī atšķirības tekstā, nevar pateikt. Tomēr liekas, ka atšķirību tekstā nebūs bijis, jo teksti, kas piem. atrodami pie Blēses⁷ pilnīgi saskan ar P.

Arī tās P ievada teksta daļas, kas par jaunu iespiestas - Langija apsveikuma dzejolis⁸ un Merklina Hexameton Letticum⁹ - tāpat skan arī man piesniedzamajos eksemplāros.

Piemēri no P, kas atrodami Milenbacha un Endzelina Latviešu valodas vārdnīcā, nav atrodami man piesniedzamajos eksemplāros tur, kur tiem pēc vārdnīcas norādījumiem vajadzētu būt. Tas gan neko nepierāda, jo vārdnīcas piemēri var būt iegūti no P 2. izdevuma.

Tāpēc var secināt, ka Manceļa Postillas 1. izdevumam ir bijušas divas dažādas 1. daļas titullapas, kas līdz šim nebija zināms.

Divas dažādas titullapas sastopamas arī citos izdevumos. Piem. t.s. 1615.g. Rīgā iznākušajā rokas grāmatā daļai ar nosaukumu „Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge“ ir 2 dažādas titullapas, bet tekstā - cik zināms - atšķirību nav (ir gan sīkas atšķirības ievada veltījumā).¹⁰ Pazīstamajai K. Kelcha (Kelch) Livonijas vēsturei („Liefländische Historie“) ir pat 3 dažādas titullapas.¹¹

Beidzot apsverama arī kāda cita iespēja, kā skaidrot atšķirības zināmajās titullapās.

Ir iespējams, ka bibliografiem nav bijis rokā 1. izdevuma pilnīgs eksemplārs un ka tāpēc 1. daļas titullapas teksts sniegts tāds, kāds tas bija 2. daļai.

Par šādu iespēju liecina šādi novērojumi.

Pirmkārt. Nevienā latviešu literatūras vēsturē nevar atrast P pirmās daļas titullapas attēlu. Tāpat nekur neatrodam arī pirmās daļas pirmās lappuses attēlu. Bet atrodam gan otrās daļas titullapu, kas, kā jau minēts, pilnīgi saskan ar man piesniedzamo eksemplāru 2. d. titullapas tekstu. To sniedz piem. Zeiferts¹², Prande¹³, grāmata Die Letten¹⁴, Bērziņš¹⁵ un Blese.¹⁶

Jāpiemin, ka šie attēli nav visos gadījumos pareizi apzīmēti, t.i. to nosauc par Manceļa P titullapu - piem. Blese -, kas maldina, jo lasītājs tad parasti iedomājas, ka viņa priekšā ir 1. daļas titullapa.

Spekke¹⁷ pat 2. d. 1. lappusi¹⁸ apzīmē par „The title page of G. Mancelius's book of sermons, printed in 1654“!

Otrkārt. Tikai tā var saprast, kāpēc pie bibliografiem 1. un 2. d. titullapas - atskaitot satura apzīmējumu - ir pilnīgi vienādas. Man piesniedzamos eksemplāros, kā jau redzējām, ir lielas atšķirības abu titullapu tekstā, piekam šīs atšķirības sastopam arī P 2. izdevuma titullapās, kas varētu liecināt par to, ka 1. d. titullapas bibliografu uzdotā formā nemaz nav bijis. Jeb, varbūt, 2. izdevuma izdevēji ir lietojuši kādu no manis aprakstītā - atšķirīgā - 1. izdevuma eksemplāru, jo tam bija pilnīgāka un lepnāka, jo divkrāsaina, 1. d. titullapa?

Lai seko salīdzinājumam P 1. d. otra izdevuma titullapas teksts¹⁹:

Des

Umb die Kirche Christi Hochverdiensten

Herrn GEORG MANCELII, Sengalli,

weiland der H. Schrifft Licentiati und Fürstlichen

Curländischen Hoff-Predigers

5

Lang-gewünschte

Lettische Postill

Das ist:	
Kurtze und Einfältige	
jedoch Schrift-mässige	10
Erklärung	
Aller Sontåglichen und vornehmsten	
Fest-Evangelien/	
Wie er solche	
GOtt zu Ehren/ allen Christlichen Hausz-Vätern zu	15
Nutz und seeliger Erbauung in Lettischer Sprache verfertigt/	
Bey Abgang aller vorigen Exemplarien zum andernmahl	
auf vielfältiges Anhalten aufgelegt und revidiret.	
Erster Theil	
Von Advent bisz zum Fest der Hochheiligen Drey-Einigkeit.	20
RIGA/	
Bey Georg Matthias Nöllern/ in der Kramer-Strassen.	

Salīdzinot šo 1. d. titullapu otrā izdevumā ar tās pašas daļas titullapu pirmā izdevumā (sk. augšā 125.lpp.), redzam, ka 2. izd. 7.-13. un 15.-16. rinda gandrīz pilnīgi atbilst 1. izdevuma 4.-7. un 11.-12. rindai. 2. izdevumā atrodam arī teikumu „GOtt` zu Ehren ...“ (15.-16. rinda), kas - kā jau minēts - 1. d. 1. izd. bibliografiskajos aprakstos pilnīgi trūkst.

Bet durās acis, ka 2. izdevuma virsraksts ir Lang-gewünschte Lettische Postill un nevis kā manis aprakstītajos eksemplāros LETTISCHE Lang-gewünschte POSTILL. To, varbūt, var saprast kā 1. d. titullapā minētā virsraksta pielīdzinājumu 2. izdevumā abām pārējām titullapām, kur jau arī 1.izdevumā virsraksts bija Lang-gewünschte LETTISCHE POstilla.

P 2. izd. 2. un 3. d. titullapas ļoti sīki atdarina attiecīgās 1. izd. titullapas. No to salīdzinājuma tāpēc šē atsakos.

Treškārt. Ka taisni satura rindā vērojama lielā atšķirība bibliografu ziņās (sk. augšā 131.lpp. punktu i), arī, šķiet, varētu liecināt par to, ka taisni šīs daļas titullapa trūkusi viņiem piesniedzamajos eksemplāros. Šo rindu viņi varēja it ērti pārņemt no 2. izdevuma, kur tā (20. rinda) skan: Von Advent bisz zum Fest der Hochheiligen Drey-Einigkeit (ja tā, tad R rakstījums "Hochheiligen" ar lieliesākuma burtu nav nejaušība pretstatā manis aprakstītiem eksemplāriem, kas šo vārdu raksta ar mazo burtu), vai arī P ietvertu laika posmu aprakstīt paša vārdiem (kā būs rikojušies N, M un B, kuŗu „vom Advent bis zum Pffingstmontage„ tad varētu būt cēlies nupat aprakstītā veidā, jo grūti ticams, ka būtu bijusi vēl trešā atšķirīgā titullapa!)

Tātad ir it viegli iespējams, ka bibliografiem nav bijis rokās neviens pilnīgs Manceļa Postillas 1. izd. eksemplārs, t. i. ar 1. daļas titullapu. Šī iespējamība nav noraidāma tik ilgi, kamēr atradis Manceļa P. 1. izd. eksemplāru, kam tiešām būtu viņu aprakstītā 1. d. titullapa.

Beidzot lūgums visiem šī rakstiņa lasītājiem meklēt viņiem piedzītajās bibliotēkās pēc Manceļa Postillas 1. izdevuma, lai atrisinātu šē skarto problēmu: vai Manceļa Postillas 1. izdevums ir tikai iespiests ar vienu 1. d. titullapu vai ar divām atšķirīgām 1. daļas titullapām?

Piezīmes

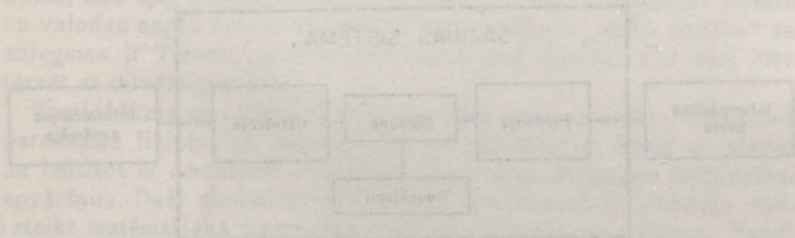
- 1) Uz šo eksemplāru mani darīja uzmanīgu Getingenas universitātes igauņu valodas lektors Dr. O. A. Vēbermanis (Webermann), par ko viņam arī šē pateicos. Jāaizrāda, ka Upsalas universitātes bibliotēkā ir tikai Manceļa P otrs izdevums, kā man ziņo K. Draņiņš. Tāpēc nepareizs ir A. Johansona (Ceļa Zīmes. 19[1954] 219. lpp) un Bičola (Latviešu trimdas desmit gadi. [1954] 159. lpp.) aizrādījums, ka Upsalā esot atrodams Manceļa P 1. izdevuma eksemplārs.
- 2) U. E. Zimmermann, Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur. Mitau 1812. 26. lpp.
- 3) Chronologischer Conspect der Lettischen Literatur von 1587 bis 1830 ... von C. E. Napiersky... Mitau 1831 (iespiests kā Latviešu literārās biedrības magazīnas 2/3. burtnīca). 25. lpp.
- 4) Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. Bearb. von J. F. v. Recke ... und (K. E. Napiersky. I-IV. Mitau 1827-1832. 3. sēj. 155. lpp.
- 5) J. Misiņš. Latviešu rakstniecības rādītājs. 1585-1910. Rīgā 1924. 164. lpp., 942. nr.
- 6) E. Blese. Latviešu literatūras vēsture. Vecākais un vidējais posms. Hanavas latviešu nometnē 1947. 64.-65. lpp.
- 7) turpat 66.-75. lpp.
- 8) Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija. T. III, suppl. 1. Rīgā 1936. 473. lpp.
- 9) 6. piezīmē minētā darba 78. lpp.
- 10) J. Straubergs. Rīgas vēsture. Rīgā 1936. 312. lpp; E. Mīkalauska. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. 1938 I 554.-555. lpp.

- 11) A. B[uchholt]z.. Zwiefächer Titel von Chr. Kelch's Lieflandischer Historie. Mittheilungen auf dem Gebiete der Geschichte Liv-
Ehst- und Kurlands VIII [1857] 511. - 513. lpp.
- 12) T. Zeiferts. Latviešu literatūras vēsture. 3. izd. 1957. 1. sēj.
290. lpp.
- 13) A. Prande. Latvju rakstniecība portrejās. Rīgā 1926. 28. lpp.
- 14) Die Letten. Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der
alten Letten. Riga 1930. 369. lpp.
- 15) L. Bērziņš. Latviešu literatūras vēsture I-VI. Rīgā 1935-1937.
2. sēj. 48. lpp.
- 16) 6. piezīmē minētā darba 64. lpp.
- 17) A. Spekke. History of Latvia. Stockholm 1951. 259. lpp.
- 18) Šo pašu lappusi sniedz faksimilā arī Blese 6. piezīmē minētā dar-
ba 66. lpp., kur tā saucas „Jura Manceļa Svētrunu grāmatas (Po-
stillas) titullapa“, kaut gan tā ir 2. d. titullapa. Jāaizrāda, ka
Bleses turpat 69. lpp. faksimilā sniegtā lappuse nav no Manceļa
Postillas, bet gan no Manceļa Lettisch Vade mecum'ā ietilpst-
ošajiem evaņģēlijiem un epistulām un pie tam, laikam, no šīs grā-
matas 2. izdevuma, kas iznācis laikam 1643. gadā.
- 19) Šo titullapu redz arī 1954. g. Kopenhāgenā Imantas apgāda iz-
dotajā Manceļa sprediķu izlases 21. lpp. Zēl, ka šim izdevumam
izlietots P 2. izdevuma Dānijas karaliskās bibliotēkas Kopen-
hāgenā eksemplārs, kaut gan turpat Kopenhāgenā glabājas arī
pirmais izdevums! Par šo izdevumu var vēl piezīmēt, ka izde-
vējs A. Švābe nepareizi apgalvo (7. lpp.) ka Mancelis mira
Jelgavā 1654. gada 17. martā pieredzējis 1152 (!) lappuses
lielās P klajā nākšanu. Švābes uzdotais lappušu skaits attie-
cas tikai uz P 2. izdevumu, kas iznāca, šķiet, apm. 30 gadus
pēc Manceļa nāves, jo 1. izdevumam, arī pēc līdzšinējiem,
kaut arī, kā redzējam, nepareizajiem aprakstiem, jau bija
1180 lappuses.

About the first edition of the Lettische Postill by Georgius Mancelius.

Summary

As the first edition of Georgius Mancelius' Lettische Postill (Riga, 1654) is of great importance for the development of Latvian language and literature, a very detailed description of this extremely rare work - only 3 copies are known to exist outside Latvia and Estonia - is given. The comparison of this description with those to be found in bibliographies and histories of Latvian literature makes it highly probable that the described copies represent a variant printing of the first edition of Mancelius' work about the existence of which nothing has been known up till now.

LATVIEŠU VALODA INFORMĀCIJAS TEORIJAS GAISMĀ

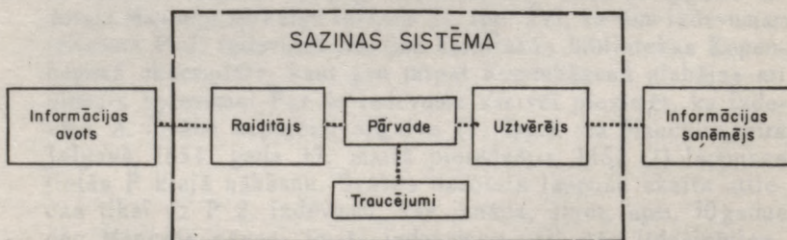
Psīcho-bioloģiska studija.

I

Pēdējos desmit gados izaugusi jauna zinātnes nozare - informācijas teorija. Par tās nodibinātājiem uzlūko N. Vīneru (N. Wiener), kas 1948. gadā publicēja savu slaveno grāmatu „Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and Machine“ (Wiley, New York) un K. Šanonu (C. Shannon), kas tai pašā gadā sniedza savu ievērojamu darbu “The Mathematical Theory of Communication” (Bell System Techn. J., 1948.)

Pēc informācijas teorijas, katrā saziņas jeb komunikācijas procesā (sk. I zīm.) ietelp:

1. Informācijas avots jeb ierosinātājs, kas parasti ir cilvēks,

1. zīm. Saziņas schēma.

kuŗa idejas secīgā domāšanas procesā producē ziņu, kas ārēji izpaužas dažādās kustībās, piem. runas skaņās, rakstītos vārdos, vai arī atdarināšanas un izteiksmes zīmēs un simbolos. Psīcholoģija par informācijas avotu uzskata katru vides kairinājumu, kas iedarbojas uz kādu organismu. Par informācijas avotu var būt arī viena vai vairākas ierīces, kas noteiktā secībā izpildot iepriekš dotu rīcības programmu, izrāda zināmu aktivitāti.

2. *Raidītājs* ir ierīce, kas runas vārdus, rakstu vai citas zīmes pārvēš mēchanisku vai elektrisku signālu impulsos jeb tos kodē (šifrē)

pārraidīšanai.

3. *Pārvade* (kanāls) ir vide, kas signālu impulsus pārvada no raidītāja līdz uztvērējam. Pārvades procesā ziņas raidījumam var piejaukties troksņi vai cita veida traucējumi. Piemēram, ja ziņa no informācijas avota tālāk tiek izplatīta mutiski, tad atsevišķo indivīdu tišas vai netišas iedarbes rezultātā tā bieži tiek sakropļota līdz nepazīšanai, kā to dažreiz vērojām Vācijas nometņu dzīvē.

4. *Uztvērējs* savukārt no raidītāja saņemtos signālus atkodē (atšifrē) par ziņojumu (atpazīšana).

5. *Informācijas saņēmējs* ir persona, organs vai ierīce, kam ziņojums adresēts (domāts) un kas pēc tā saņemšanas attiecīgi reaģē.

Saziņas (informācijas jeb komunikācijas) teorijas nopelns ir, ka tā atradusi ceļu sniegtās informācijas daudzuma mērīšanai. Tam nolūkam lieto t. s. informācijas entropijas formulu. Pie tās pa dažādiem ceļiem gandrīz vienlaicīgi nonākuši vairāki zinātnieki.

Jaunā teorija izraisījusi lielu rosību daudzās zinātņu nozarēs. Tā vispirms palīdzēja inženieriem jūtami uzlabot un palētināt telefona un telegrafa sakarus un televīzijas raidījumus. Informācijas teorija ietekmēja arī konstruktorus, kas izveido modernās kalkulācijas mašīnas. Tās savā darbā daudzkārtīgi pārspēj liela rūdītu matemātiķu skaita veikumu. Patlaban savā pirmajā attīstības stadijā ir arī mašīnas, kas spēj pārtulkot tekstu no vienas valodas otrā, piem. nokrievu valodas angļu valodā un otrādi. Pats pēdējais „gudro mašīnu“ sasniegums ir Toronto universitātē konstruētā mašīna, kas spēj brīvi tērzēt ar cilvēku par laiku.

Visplašākais un raženākais informācijas teorijas darba lauks tomēr paredzams fizioloģijā, psiholoģijā un socioloģijā. Sākot ar maņām un beidzot ar domāšanu un valodu, visur tā paver jaunus pētniecības apvāršņus. Daži zinātnieki pārliecināti, ka informācijas teorija spēs izteikt matemātiskā formulējumā cilvēka domāšanas procesu. Pagaidām redzams, ka informācijas teorijas ietekmē ir radies ļoti plašs valodas psihobioloģijas pētījumu un publicējumu skaits. Vienā no tiem Achenas techn. augstskolas fiziķis V. Fukss (W. Fucks) mēģina radīt matemātisku vārdu veidošanas teoriju, kas raksturotu tāpat kā kādas tautas valodas, tā arī kāda šīs valodas autora specifiskās valodas īpašības un vienveidību (W. Fucks, „Mathematical Theory of Word Formation“ : Proceedings of the Third London Symposium on Information Theory. Papers presented at the Royal Institution September 12th to 16th 1955. New York Academic Press Inc., New York 1956).

Par pamatu kādas valodas vai rakstnieka stila raksturojumam, Fukss lieto aritmētisko vidējo vārda garumu, izteiktu zilbēs un informācijas daudzumu, kas noteikts ar entropijas formulas palīdzību.

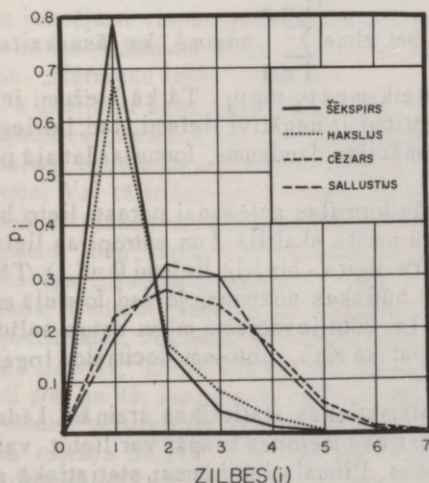
No psiholoģijas viedokļa valoda ir saziņas jeb komunikācijas līdzeklis starp individiem. Pazīstamais angļu biologs Haldens (J. B. S. Haldane, „Communication in Biology“: Studies in Communication Contributed to the Communication Centre, University College, London. M. Secker and Warburg, London 1955) domā, ka saziņa tās vienkāršākā veidā jau novērojama primitīvos organismos un tā izpaužas kustībā, kas raksturo individa attiecību pret radīto situāciju. Pieredze liek tiem uztvert vides kairinājumus kā brīdinājumu, vai arī kā aicinājuma zīmes - tuvoties citiem individiem, bēgt, vai palikt neitrāliem. Laika gaitā šī pieredze neaprobežojas ar vienu individu, bet top par veselās dzīvnieku grupas kopīpašumu. No primitīvās atsevišķās saziņas kustības pakāpeniski izveidojas izteiksmes un atdarināšanas kustības, kam vēlāk pievienojas izsaučieni. Darbs un cīņa liek izsaučieniem ar laiku pārveidoties par saistītu runu, kas līdz ar rakstu zīmju atrašanu top par rakstītu valodu. Kustības (žestu un mīmikas, t. s. l'elomotorikas) un runātās valodas (ar tās intonāciju, smalkmotorikas) ciešo kopību vēl tagad vērojam daudzās tautās. Tīrā veidā kustību valoda saglabājusies tikai austrumnieku roku kustību valodā (mudrās) un reliģiskās dejās. Mūsu vidū to lieto tikai kurlmēmie, vai arī satiksmes, būvniecības un lielrūpniecības darba kārtotāji.

Slavenais Harvardas zinātnieks, nelaiķis G. Cipfs (G. K. Zipf, „The Psycho - Biology of Language, H. Mifflin, Boston, 1935) atzīst, ka pienācis laiks valodniecības pētījumos lietot eksakto zinātņu pētniecības metodes, kāda ir piem. matēmatiskā statistika. Tā kā valoda ir individa psihobioloģiskās izpausmes rezultāts, tad šo dabisko fenomenu ir iespējams novērot un eksakti reģistrēt tā tapšanu un atsevišķās fazes.

Mūsu valodas elementi ir vārdi, kas sastāv no motoriskām vienībām - zilbēm, t. i. skaņu kopām, ko izrunā viena paņēmiēnā. Izvēloties zilbju skaitu vārdā (i) par pamatzīmi, mēs teksta vārdus varam sagrupēt vienzilbes, divzilbju u. t. t. vārdos. Kāda autora tekstu, no informācijas teorijas viedokļa, varam uzskatīt par dažāda garuma vārdu maisījumu, kuŗa analīzei var lietot matēmatiskās statistikas metodes. Vārdu skaitu atsevišķā grupā sauc par izkliedes biežumu (frekvenci) un, ja to izsaka kā visa vārdu kopuma (= 1.00) decimāldaļu, tad par relatīvo izkliedes biežumu (p_i).

Ievērojot to, ka uz novērojumu datiem pamatotām izkliedes biežuma liknēm piemīt vienveidīgs raksturs, matēmatiskā statistika ir izveidojusi tām analītisku raksturojumu izkliedes funkcijas veidā. Izkliedes funkcija ļauj aprēķināt katram konkrētam gadījumam attiecīgos teorētiskos lielumus, kādi sagaidāmi ļoti liela novērojumu skaita gadījumā. Fukss šo paņēmienu lieto vārdu analīzei, nosaucot to par vārdu veidošanas funkciju. Par pamatkritēriju noder aritmētiskais vidējais

zīlbu skaits vārdā. Tā kā šis skaits parasti ir kāds vesels skaitlis ar decimāldaļām, tad saprotams, ka tam tikai statistisks, bet ne valodniecisks raksturs. Fukss, uzsākot savus pētījumus domāja, ka vārdu garuma relatīvā biežuma izkliedes var noderēt tikai rakstnieku stila dažādības raksturojumam. Turpmākie pētījumi pierādīja, ka šī atšķirība starp dažādu tautu rakstnieku tekstiem ir vēl daudz spilgtāka. Mūsu 2. zīmējums

2. zīm. Angļu un latīņu autoru vārdu garuma (zīlbes) izkliedes līknes.

rāda Fuksa analīzes rezultātus. Salīdzinot angļu valodas Šekspīra „Othello” ar Hakslija (Huxley) „Antic Hay” analīzi, redzam, ka vārdu garuma izkliedes līknes abiem autoriem ļoti līdzīgas, bet krasi atšķiras no latīņu autoru: Cēzara „De Bello Gallico” un Sallustija (Sallustius) „Bellum Jugurthinum” izkliedes līknēm.

Fuksa nākošais solis bija atrast formulu, kas izteiktu vārdu veidošanas procesu visām valodām. Savas formulas atvasinājumu viņš balstīja uz devīnu valodu (angļu, vācu, esperanto, arābu, grieķu, japāņu, krievu, latīņu un turku) vārdu izkliedi. Fuksa vārdu veidošanas formula izsaka attiecīgās valodas relatīvo vārdu biežumu (p_i) dažādu zīlbu skaita vārdiem (i), atkarībā no aritmētiski vidējā vārdu garuma (m):

$$p_i = \frac{e^{-(m-1)} (i-1)}{(m-1)^{(i-1)}}$$

kur i ir lielāks par 1 un e ir naturālo logaritmu pamats.

Kā otru valodas un stila kritēriju Fukss lieto informācijas daudzumu jeb entropiju, ko aplēš pēc sekojošas formulas,

$$H = -K \sum_{i=1}^{i=n} P_i \log P_i$$

kur K ir koeficients, kas atkarīgs no lietoto logaritmu pamata, un p_i nozīmē varbūtību jeb mūsu gadījumā relatīvo izkliedes biežumu attiecīgā garuma vārdiem. Izteiksme $\log p_i$ nozīmē statistisko nenoteiktību tiem pašiem biežumiem, bet zīme $\sum_{i=1}^{i=n}$ nozīmē, ka jāskaita visu novēroto n vārdu grupu izteiksmes $p_i \log p_i$.

Tā kā biežumi ir izteikti decimāldaļās un to logaritmi ir negatīvi lielumi, tad, lai iegūtu pozitīvu lielumu, kāds ir informācijas daudzums, formulas labajā pusē jālieto minus zīme.

Informācijas teorijā augšējās formulas aplēšanai parasti lieto bināros logaritmus, kur par pamatu ņemts skaitlis 2 un entropijas lielumu izsaka „bit“ vienībās (no binary digits - binārie lielumi 0 un 1). Tā kā logaritmu pamata izvēlei nav būtiskas nozīmes, jo tad formulā mainīsies tikai koeficients K, tad lai būtu iespējams mūsu datus salīdzināt ar Fuksa datiem, mēs tāpat kā viņš, lietojam decimālos logaritmus.

Fuksa darbs dibinās uz matemātiskās statistikas atziņām. Līdz ar to rodas jautājums, vai matemātiskas metodes vispār var lietot valodnieciskos un literāros pētījumos. Pirmais iebildums: statistiskā analīze attiecināma tikai uz kopumiem, kas sastāv no elementiem ar nejauša gadījuma raksturu (random sample). Kāda autora teksta vārdiem turpretim nav nejaušības raksturs, bet tie ir pakļauti autora brīvai izvēlei un pieskaņoti attiecīgā teksta saturam. Otrs iebildums: statistiskā analīze ir irrelevanta teksta literāram raksturam. Teksta uzdevums ir izteikt autora domas un darīt tās saprotamas (jeb komunicēt) citiem cilvēkiem. Teksta saskaldīšanai statistiskiem nolūkiem, piem. lai noskaidrotu, cik bieži viens vai otrs vārds lietots tekstā, vai arī lai pētītu, cik gaļi ir vārdi kāda autora tekstā, trūkst relevances attiecībā uz tekstu kā veselumu. Abi iebildumi savā laikā jau plaši diskutēti un atspēkoti. Ja kādu interesētu statistikas aizstāvju pretargumenti, tad varam ieteikt G. Herdena rakstus „Language in Light of the Theory of Information“ (Metron, Vol. 17 1953-1954) un „Informationstheoretische Analyse als Werkzeug der Sprachforschung“ (Naturwissenschaften, Bd. 41 Nr. 13 1954). Tagad valodnieki, ar nelieliem izņēmumiem, atzīst statistiskās analīzes lielo nozīmi valodniecisko problēmu pētīšanā.

Fuksa pētījumus ierosināja mūs abus pārbaudīt, vai viņa teoriju var attiecināt uz latviešu valodu, un ja tas iespējams, tad noskaidrot, kādu vietu tā ieņem citu valodu vidū. Tāpat svarīga šķita iespēja noskaidrot, vai ar informācijas teorijas metodi iespējams raksturot atšķirību atsevišķu autoru valodas struktūrā.

Mēs savai studijai izvēlējamies šādu pazīstamu latviešu rakstnieku darbus; (alfabēta kārtībā) A. Brigaderes, J. Ezeriņa, J. Jaunsudrabiņa, R. un M. Kaudzišu, J. Poruka, K. Skalbes un E. Virzas. No katra autora saistītā tekstā skaitīti 3000 vārdi, kopā 21000 vārdu. Lai gūtu iespējami vispusīgākus vārdu paraugus, ņemts ik pa 600 vārdiem vai nu no dažādiem kāda autora darbiem, vai arī no lielāku darbu, piem. „Mērnieku laiku“ nodaļām.

Tā analizēti katri pirmie 600 vārdi, virsrakstus neieskaitot, no A. Brigaderes „Akmeņu sprostā“ (Grāmatu Draugs, H. Rudzītis, 1946) nodaļām: Krustmātes Meires paspārnē, Pilsētas pavasaris, Ulis rožu nesējs, Vai tā ir laime?, Plašā pasaulē; no J. Ezeriņa „Izmekletām novelēm“ (sakop. L. Bārene, 1946): Cilvēks mārķā, Burbeka tēva noslēpums, Joču pirts, Varavīksnes un zveja, Lietavas; no J. Jaunsudrabiņa „Baltās grāmatas“ I (Ed. Alaiņa izd.): Mūsmājas, Krāsns, Nedarbi (labotas 2 iepiedkļūdas), Pavasaris (labota viena iepiedkļūda), Audekli; no brāļu Kaudzišu romāna „Mērnieku laiki“ (apg. Latvija, 1948): pirmie 600 vārdi no pirmās daļas, pirmie 600 vārdi 94. un 95. lapas pusē, pirmie 600 vārdi no II daļas (210. lp. un un tālāk), pirmie 600 vārdi no II daļas, 8. nod. (314. lp. u. t.), 600 vārdi romāna beigās, 459. lp., kas šākas ar vārdiem: „Savu uzturu, kā pieminēju“, u. t.; no Jāņa Poruka kop. rakst. 2. sēj. (Ed. Alaiņa izd.), 600 pirmie vārdi no: Atraitne, Pērļu zvejnieks, Sirdsšķīsti ļaudis, Kauja pie Knipskas, Mūžīgais žīds (Saliktenis „varoņa-cietēja“ skaitīts par 2 vārdiem); no Kārļa Skalbes „Pasakām“ (izd. Daugava, 1952): 600 pirmie vārdi no: Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties, Kaķiņa dzirnavas, Milzis, Pasaka par zelta ābeli, Māras koks; no Edvarda Virzas poēmas „Straumēni“ (Zelta Ābele, 1946): 600 pirmie vārdi no ievada (9. lp. u. t.), no nodaļām (600 pirmie v.): Pavasars, Vasara, Rudens, Ziema.

Mūsu analīzes rezultāti parādīti f. tabulā. Tā rāda, kā sadalās septiņu autoru un arī visa kopteksta (21,000 v.) vārdi pēc garuma zilbēs. Apakšējā aile rāda kopteksta izkļiedes biežumu, kas izteikts procentos.

2. tabula rāda tos pašus datus par atsevišķiem autoriem kā izkļiedes biežumu, kur viņu teksts, 3,000 vārdi, ir pielīdzināts vienam. 2. Tabula norāda arī augstākās un zemākās izkļiedes biežuma robežas attiecīgā garuma vārdiem (izceltiem salikumā).

1. TABULA. Vārdu gaņums zilbēs.

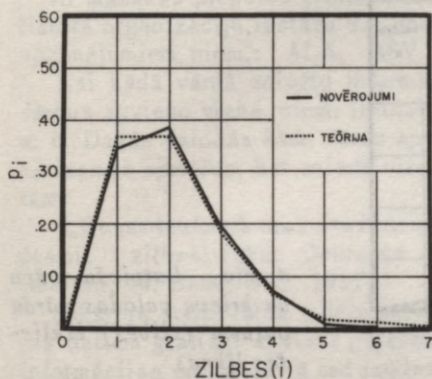
Autors \ Zilbju skaits vārdā	1	2	3	4	5	6	Kopā:
K. Skalbe	1072	1233	526	151	17	1	3000
J. Jaunsudrabiņš	1076	1171	578	164	10	1	3000
J. Ezeriņš	1116	1117	566	171	28	2	3000
J. Poruks	1027	1141	627	182	23	-	3000
R. un M. Kaudzītes	1021	1158	549	232	36	4	3000
A. Brigadere	1004	1129	610	213	39	5	3000
E. Virza	951	1115	646	252	35	1	3000
Kopā:	7267	8064	4102	1365	188	14	21000
Procentos:	34.60	38.40	19.50	6.50	0.93	0.07	100.00

2. TABULA. Latviešu autoru vārdu gaņuma (zilbēs) relatīvais izkļiedes biežums.

Autors \ Zilbes	1	2	3	4	5	6	7
K. Skalbe	0.3580	0.4100	0.1760	0.0500	0.0057	0.0003	-
J. Jaunsudrabiņš	0.3587	0.3900	0.1930	0.0550	0.0030	0.0003	-
J. Ezeriņš	0.3700	0.3700	0.1900	0.0600	0.0093	0.0007	-
J. Poruks	0.3420	0.3800	0.2090	0.0610	0.0080	-	-
R. un M. Kaudzītes	0.3410	0.3850	0.1830	0.0774	0.0120	0.0016	-
A. Brigadere	0.3347	0.3763	0.2033	0.0710	0.0130	0.0017	-
E. Virza	0.3170	0.3717	0.2150	0.0840	0.0120	0.0003	-
Novērotā vidējā izkļiede.	0.3460	0.3840	0.1950	0.0650	0.0093	0.0007	-
Teorētiskā izkļiede.	0.3679	0.3679	0.1839	0.0613	0.0153	0.0032	0.0005

Mūsu aplūkoto autoru kopteksta aritmētiskais vidējais zilbju skaits vārdā ir 2.0088 jeb aptuveni 2.009. Ja atmetam trešo decimāldaļu, tad latviešu valodā praktiski var pieņemt divzilbju vārdu par aritmētisko vidējo. Līdz ar to, pēc V. Fuksa vārdu veidošanas funkcijas, latviešu valodā teorētiski jābūt šādam vārdu sagrupējumam: vienzilbes vārdi 36.79%, divzilbju 36.79%, trīszilbju 18.39%, četrzilbju 6.13%, pieczilbju 1.53%, sešzilbju 0.32%, septiņzilbju 0.05%. Kā no otrās tabulas redzams, mūsu 21 000 vārdu skaitā neviens sep-

tiņzilbju vārds netika novērots, bet tas neizslēdz tāda vārda eksistences varbūtību. No 2. tabulas redzam, ka vistuvāk šai teorētiskai izkliedei piekļaujas J. Ezeriņa dati. 2. Tabulas dati un 3F zīmējums rāda, ka novērotā latviešu vidējā vārdu gaŗuma izkliedes līkne ļoti cieši piekļaujas Fuksa teorētiskai izkliedes līknei, ko apliecinā ar

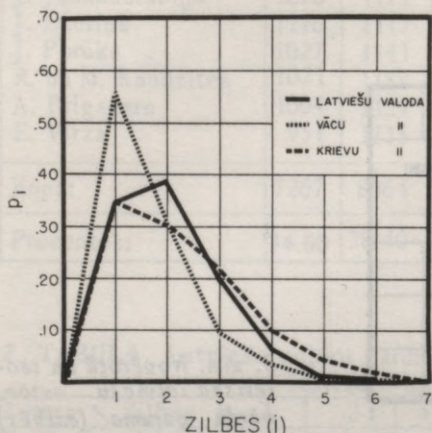
3. zīm. Novērotā un teorētiskā latviešu autoru vārdu gaŗuma (zilbēs) izkliedes līknes.

sak l ves pārbaudei aplēstais Pīrsona (Pearson) kritērijs ($=0.823$). Apl šot visa kopteksta vārda gaŗuma aritmētisko vidējo atrodam, ka tas ir 2.0088 zilbes, bet tā vidējā kļūda ir 0.00617 zilbes liela. Tas

3. TABULA. Sešu valodu vārdu gaŗuma (zilbēs) relatīvais izkliedes bieŗums (P_i), aritmētiskais vidējais (\bar{i}) un entropija(H).

Vārdu gaŗums (zilbēs) relat. izkl. bieŗums.	Valoda					
	Angļu	Vācu	Latvieŗu	Grieķu	Krievu	Latīņu
P ₁	0.7152	0.5560	0.3460	0.3760	0.3390	0.2420
P ₂	0.1940	0.3080	0.3840	0.3210	0.3030	0.3210
P ₃	0.0680	0.0938	0.1950	0.1680	0.2140	0.2870
P ₄	0.0160	0.0335	0.0650	0.0889	0.0975	0.1168
P ₅	0.0056	0.0071	0.0093	0.0346	0.0358	0.0282
P ₆	0.0012	0.0014	0.0007	0.0083	0.0101	0.0055
P ₇	-	0.0002	-	0.0007	0.0015	0.0007
P ₈	-	0.0001	-	-	0.0003	0.0002
Aritm. vidējais (\bar{i})	1.351	1.634	2.009	2.105	2.228	2.392
Entropija (H)	0.367	0.456	0.553	0.611	0.647	0.631

dod iespēju ar 99.73% lielu varbūtību rēkot, ka līdzīgos apstākļos ar citu latviešu autoru tekstiem atkārtotās analīzes rezultātā vārdu gaŗuma vidējais aritmētiskais būs starp 1.990 un 2.027 zilbēm.

4. zīm. Latviešu, vācu un krievu valodas vārdu gaŗuma (zilbēs) izkliedes līknes

Ka lietoto vārdu gaŗuma biežums dažādām valodām ir dažāds, redzējām jau mūsu 2. zīmējumā, kur bija salīdzināta angļu un latīņu autoru valoda. Vēl skaidrāk tas redzams no mūsu 3. tabulas datiem. Salīdzinot latviešu valodu ar vācu un krievu valodu, redzam, ka ar vāciešiem mums tuvs tikai maznozīmīgo pieczilbju vārdu biežums. Ar krieviem mums gandrīz vienāds ir vienzilbes vārdu biežums un tuvs triszilbju vārdu biežums. 4. zīmējums tomēr rāda, ka *latviešu vārdu izkliedes līkne noteikti atšķiras no attiecīgām vācu un krievu līknēm.*

3. Tabulas divas apakšējās horizontālās ailes rāda sešu valodu vidējo vārdu gaŗumu (i) un to entropijas (H) lielumu.

Latviešu valodas datus esam mēs aplēsuši, pārējie ir V. Fuksa dati. No Fuksa oriģināltabulas mēs vienkāršības labā esam izlaiduši esperanto, arābu, japāņu un turku valodu.

Valodas psiholoģija rāda, ka vārda veidošanai polārs raksturs, t.i. no vienas puses vārdam jābūt iespējami īsam, vislabāk vienzilbes vārdam (monosillabisms), no otras, tam iespējami pilnīgi jaāizteic ar to saistītās domas vai idejas saturs. Mūsu 3. tabula rāda, ka angļiem ir visisākais vidējais aritmētiskais vārdu gaŗums. Angļi teikuma saīsināšanai bieži pat apvieno divus vārdus vienā, piem. I will =I'll. Vācieši tāpēc angļus dēvē par „mutes slinkiem“ - „Maul-

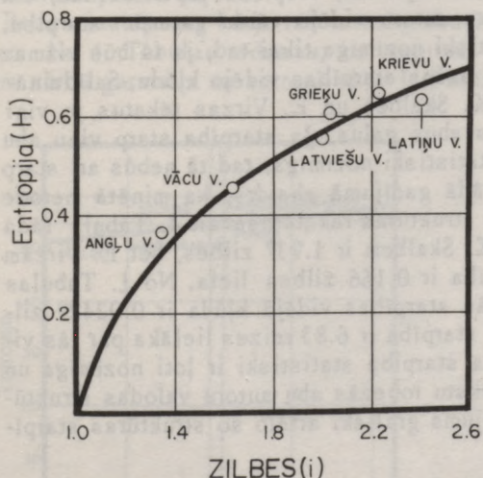
faul". Vārdu saīsināšanas tendence piemīt gandrīz visām tautām. Latvietis jau kopš senatnes „Vai Dieviņ!“ aizstāj ar „Vaidie!“, un mūsdienu rakstnieki „mīlestības“ vietā saka „mīla“. Tāpat ikdienā mēs sakām: auto, kino, ietve u.c. G. Cipfs šo noslieci lietot īsus vārdus apzīmē par mazākās piepūles (least effort) principu un tās pētišanai veltījis vairākus ļoti interesantus darbus, no kuriem te minēsim: G. Zipf „Human Behavior and the Principle of Least Effort“ (Addison-Wesley Press, Cambridge, 1949).

Ar mazākas piepūles principu izskaidrojama arī praksē plaši lietotā organizāciju, iestāžu u.c. nosaukumu aizstāšana ar saīsinātiem apzīmējumiem, piem.: ALA, ASV, USA, UN, NATO u.t.t.

Lai kādā vārdā sniegto informāciju palielinātu, tad bieži divus vārdus apvieno vienā, piem. lielceļš, mazbērns, mežvidus, teļaploks u. c. Dažās valodās šāda vārdu apvienošana kādreiz sasniedz gluži neticamus apmērus, bet sniedz vienā vārdā lielu informāciju, piemēram:

„Gesamtaufmerksamkeitsverminderung“
desmit zilbes! (skat. Deutsche Zeitschrift f.d. ges. Gerichtliche Medizin, 44. Band, H. 2, 1955).

Sakarība starp vārda vidējo garumu un entropiju pēc Fuksa teorijas datiem grafiski ar likni parādīta 5. zīmējumā. No tā redzam, ka informācijas entropija (tā tad daudzums) pieaug līdz ar vidējo vārda

5. zīm. Sakarība starp vārda vidējo garumu (zilbēs) un entropiju pēc Fuksa teorijas datiem.

garuma (zilbēs) pieaugumu. Tā kā latviešu valodas vidējā vārdu garuma un tās entropijas lieluma dati ir visai tuvu Fuksa teorētiskai

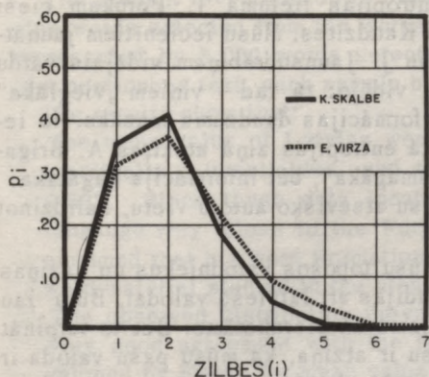
liknei, tad var secināt, ka arī uz latviešu valodu var attiecināt Fuka vārda veidošanas teoriju. Latviešu valoda ieņem vidējo vietu tabulā minēto sešu valodu vidū. No citām valodām tai ir, no informācijas teorijas viedokļa, vistuvāk grieķu valoda. Latviešu valoda ir vistuvāka Fuka visu deviņu aplūkoto valodu vidējam vārdu garumam, kas ir 2 zilbes.

4. TABULA. Latviešu autoru vidējais vārdu garums (zilbēs) un entropija (H).

Autors	Vidējais vārda garums (i).	Entropija (H).
K. Skalbe	1.937	0.529
J. Jaunsudrabiņš	1.955	0.534
J. Ezeriņš	1.961	0.551
J. Poruks	2.011	0.552
R. un M. Kaudzītes	2.039	0.557
A. Brigadere	2.056	0.567
E. Virza	2.103	0.582
Vidējais:	2.009	0.553

Lai noskaidrotu, vai augšējā metode lietojama arī atsevišķo autoru valodas struktūras salīdzinājumam, vispirms jāpārlicinās, cik statistiski nozīmīga ir divu autoru vidējo vārdu garumu starpība. Minētā starpība būs statistiski nozīmīga tikai tad, ja tā būs vismaz trīs reizes lielāka par šīs pašas starpības vidējo kļūdu. Salīdzinājumam mēs izvēlējamies K. Skalbes un E. Virzas tekstus, jo viņi pārstāj mūsu autoru rindas abus galus. Ja starpība starp viņu abu vidējo vārdu garumu nav statistiski nozīmīga, tad tā nebūs arī starp pārējo autoru tekstiem. Tādā gadījumā skaidrs, ka minētā metode neder autoru tekstu valodas struktūras raksturošanai. 4. Tabula rāda ka vidējais vārdu garums K. Skalbem ir 1.937 zilbes, bet E. Virzam 2.103 zilbes. Tā tad starpība ir 0.166 zilbes liela. No 1. Tabulas datiem aplēšam, ka minētās starpības vidējā kļūda ir 0.02429 zilbes. Līdz ar to redzam, ka starpība ir 6.83 reizes lielāka par tās vidējo kļūdu, kas nozīmē, ka starpība statistiski ir ļoti nozīmīga un var tikt lietota aplūkoto tekstu robežās abu autoru valodas struktūras raksturošanai. 6. Zīmējums grafiski attēlo šo struktūras starpību.

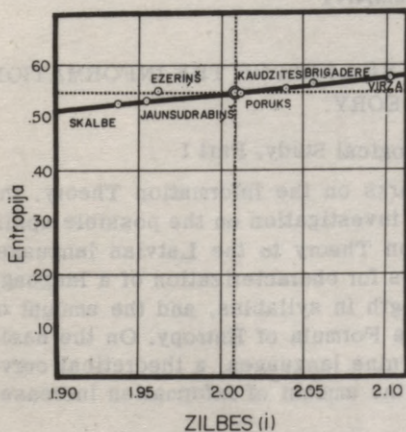
Augšā teiktais liek domāt, ka, ja vien izvēlētais autora teksts ir pietiekami garš un homogens, tad ar diezgan lielu varbūtību varam atzīt, ka valodas struktūru iespējams objektīvi raksturot ar tās arit-

6. zīm. K. Skalbes un E. Virzas vārdu garuma (zilbēs) izkliedes līknes.

mētisko vidējo vārdu garumu un tās entropiju. Precizākā aprakstā bez tam jādod vārdu garumu, izkliedes variānces, sadales līknes asimetrijas un tās stāvumu dati. Lai noteiktu teksta vienveidību, tad garāku tekstu sadala vairākās, aptuveni vienāda garuma daļās, katrai no tām aplēšot tā saucamo parciālo aritmētisko vidējo vārdu garumu un entropiju. To pašu var darīt, lai salīdzinātu autoru dažādo attīstības posmu darbus.

Rodas jautājums, kāda tad ir atšķirība starp mūsu pētītiem autoriem. No 4. Tabulas redzams, ka vistuvāk latviešu kopteksta vidējam vārdu garumam un entropijai ir J. Poruks. Līdz ar to varētu do-

7. zīm. Pētīto latviešu autoru vidējais vārdu garums (zilbēs) un entropija.

māt, ka viņa darbos visskaidrāk atspoguļojas latviešu valodas strukturālās īpašības. Pēc entropijas lieluma J. Porukam cieši blakus stāv J. Ezeriņš un brāļi Kaudzites. Mūsu iecienītiem jaunatnes rakstniekiem K. Skalbem un J. Jaunsudrabiņam vidējais vārdu garums ir īsāks par kopteksta vidējo: tā tad - viņiem „vieglāka“ valoda, bet toties sniegtās informācijas daudzums mazāks. No iepriekšējiem kā vārdu garuma, tā entropijas ziņā atšķiras A. Brigadere un E. Virza. Abu valoda „smagāka“, bet informācija bagātāka.

7. Zīmējums grafiski rāda mūsu atsevišķo autoru vietu, salīdzinot ar kopteksta pamatdatiem.

Studijas nolūks - ierosināt mūsu topošos valodniekus un saziņas inženierus pievērsties savās studijās arī latviešu valodai. Būtu jau vēl tik daudz kas šakāms, pētījams un pierakstāms. Bet to turpināt var arī daudzi citi. Pār par visu ir atziņa, ka mūsu pašu valoda ir daiļa un dzīva, jo ir prieks to runāt, dzirdēt, lasīt mūsu rakstnieku un dzejnieku darbos un zināt, ka vēl arvien tā tiecas pretī kādai lielākai pilnībai.

SUMMARY

THE LATVIAN LANGUAGE IN THE LIGHT OF THE INFORMATION THEORY.

A Psycho-biological Study. Part I

After brief introductory remarks on the Information Theory, the paper presents the results of an investigation on the possible application of Fucks' Word Formation Theory to the Latvian language. The basic criteria used by Fucks for characterization of a language are: the mean value of word length in syllables, and the amount of information as determined by the Formula of Entropy. On the basis of these two criteria applied to nine languages, a theoretical curve is developed which shows that the amount of information increases as mean word length increases.

The present investigation is based on an analysis of 21,000 Latvian words selected from the works of seven authors. Each author is represented by 3,000 words selected at random from five samples of a continuous text, each sample being 600 words long.

The results show that:

1. The mean value of Latvian word length is 2.0088 syllables, or practically 2.0 syllables, and the mean Information Entropy is 0.533. Since these data locate the characteristics of Latvian language very close to the Fucks' theoretical curve, it can be assumed that his Word Formation Theory can be applied to the word material studied in the present investigation.
2. The observed distribution curve for 21,000 Latvian words is in very good agreement with the theoretical distribution curve developed by Fucks for mean value of word length of 2.0 syllables.
3. A comparison of the Latvian word distribution curve with corresponding German and Russian curves indicates that it has a definite specific character.
4. The method, to some extent, can be applied for comparison and analysis of the individual styles of different authors.

VARIANTU SKAITA DAŽĀDĪBA "LATVJU DAINĀS"

1. Kā liekas, šis jautājums līdz šim palicis bez plašākas apceres. Tādu tas ir tomēr pelnījis, jo parādība ne tikai interesanta vai svarīga, bet jāatzīst pat par būtiski nozīmīgu dainu dažādo kritēriju pētniekam vai lietotājam. Te pašā sākumā variantu saprotot visplašākajā nozīmē kā ikvienu patstāvīgu kādas dziesmas uzrakstījumu, jākonstatē, ka Krišjāņa Barona „Latvju dainās“ dziesmu uzrakstījumu skaits ļoti dažāds. Uzšķīrsim, piem., Jāņu dziesmas. Tiši ņemsim saturā un formā labas dziesmas, kas labi arī iederas svētku norisē, citiem vārdiem, jo derīgas Jāņu dziedātājiem, kuŗu repertuārā dziesmu taču nekad nevar būt par daudz. Liela dažādība! Piem.: 32312. dziesma „Es sasēju lielu sieru, Jāņu dienas gaididama; Jāņu dienu izdaliju Pa maziemi gabaliem“ tikai vienā uzrakstījumā.¹ Bet 32314. dziesma „Jāņa(ņu) māte sieru sēja Deviņiem(i) stūrīšiem; Šim stūrītis, tam stūrītis, Man pašam viducītis“ 41 uzrakstījumā, pie kam jau Barona par pamatdziesmu uzņemtajam variantam ir veseli 3 gluži identiski uzrakstījumi; turklāt, tie no dažādiem Latvijas novadiem.² Cits piemērs: 32577. dziesma „Šuv, bitit, vaska krēslu Zem zaļā ozoliņa, Tur sēdēja Jāņa māte, Jāņa bērnu gaididama“. Tikai vienā uzrakstījumā.³ Bet 32570. dz. „Jāņa mātes pagalmā Trīs sidraba avotiņi. Vienā dzēra raibas govīs, Otrā sirmi kumeliņi, Trešajā avotā Jāņa māte mazgājās“ 68 uzrakstījumos. Tālāki piemēri Jāņu dziesmās 32504.: 32502.; 32517.: 32524.; 32584.: 32583.; 32623.: 32627.; 32640.: 32636.; 32656.: 32653.; 32663.: 32668.; 32703.: 32697.; 32776.: 32768.; 32790.: 32804. u.t.t. Piemērs Lieldienu dziesmās: 32260. „Karat, brāļi, šūpulītes Augsta kalna galiņā, Lai redzēja tā māsiņa, Kas tautiņu lejiņā“. Vienā uzrakstījumā.⁴ Turpretī 32258. dziesma, kuŗas saturs mūslaiku latvietim liktos arī ne pārāk vispārīgs, 13 uzrakstījumos: „Kar, bāliņi, šūpulīti, Nekar jūras maliņā: Trūkst virvīte dārdēdama, Krit māsiņa juriņā“. Piemērs Ziemsvētku dziesmās: vienā uzrakstījumā 33261. dz. „Gauši nāca, drīz aizgāja Tie bagāti ziemas svētki: Trīs dienīņas, trīs naksniņas - Iet par kalnu dziedādami“. ⁵ Bet 33247. dz. „Ai, bagāti ziemas svētki, Apaviņa pūdtāji: Trīs dienīņas, trīs naksniņas Man kājiņas nenoautas“ 19 uzrakstījumos.

Pārmaiņas dēļ ņemsim citas dziesmas - no kristību goda, aina tā pati: dziesmām dažāds uzrakstījumu skaits, sākot ar vienu vien. Tā

1 uzrakstījums 1289. dz., 2 1294., 3 1299., 4 1304., 5 1305., 6 1283., 12 1293., 27 1291., 51 1286., 53 1326. Aukļu un bērnu dziesmās: 1 uzrakstījums 2069., 2 2063., 5 2070., 9 2067., 15 2044., 48 2077., 62 2105. Līdzīgi tas visur. Piem., precību dziesmās: tikai vienā uzrakstījumā 13769. nr. „Es pazinu to meitiņu, Kuŗai kāzas šoruden: Domādama vien staigāja, Vai ir visi gabaliņi“.⁶ Divi uzrakstījumi 13778. dziesmai: „Pavasari ievas zied Pa visiem krūmiņiem; Rudeņos tautas jāļ Pa visiem celiņiem“.⁷ Bet 42 uzrakstījumi 13777. dziesmai, lai gan to nevarētum atzīt par dzejas izcilnieci: „Pa pāram(i) rieksti auga, Pa pāram(i) āboliņi; Pa pāram(i) jauni ļaudis Uz rudenī precējās“. Vēl kāds piemērs no bērņu dziesmām: 1 uzrakstījums 27589. dz.-ai „To mūžā neredzēja, Ko zemē paglabāja; Mūžam dores neatvēra, Saulei aces nerādīja“.⁸ Bet 19 uzrakstījumi 27588. dziesmai, lai gan tās saturs no mūsdienu viedokļa var likties pat drusku divains: „Sviežu cirvi, sviež' akmeni Sava kapa dibenā; Negrib cirvja, ne akmeņa, Gribēj manu augumiņu“.

Tātad, nav šaubu, ka Krišjāņa Barona sastrādātājās „Latvju dainās“ uzņemtajām dziesmām ir stipri dažāds variantu jeb uzrakstījumu skaits: gan viens, gan vairāki, kam atkal liela dažādība. Te nu var, protams, lūkot arī papētīt dziesmu uzrakstījuma skaita dažāduma skaitļu attiecības. Bez tam jo svarīgi zināt, vai visos dainu nodalījumos šie skaitļi ir kaut puslīdz vienādi, vai arī sevišķi atšķirīgi. Tas var būt jo svarīgi dziļākam ieskatam problēmā. Vienkārši šķīkstot „Latvju dainas“, liekas, ka dziesmas pēc uzrakstījuma skaita izkļiedētas stipri vienādi, lai gan var arī gadīties lielāki vai mazāki viena tipa sablīvējumi; bet tam, protams, var būt arī tīras nejaušības raksturs.

Nesim bez sevišķa nolūka dainu 4. sējumu. Iedalīsim dziesmas pēc uzrakstījumu skaita 3 grupās: 1) dziesmas ar 1 - 3 uzrakstījumiem, kas saucamas par dziesmām, kas maz uzrakstītas, citiem vārdiem, var būt arī reti dzirdētas; to starpā sevišķi izceļamas dziesmas, kam tikai 1 uzrakstījums; tās saucamas par ļoti retām vai pat ārkārtīgi retām dziesmām, vai arī, protams, tādas dziesmas vienreizējs uzrakstījums klāji jākvalificē par nefokloru resp. paša uzrakstītāja sacerējumu vai labākajā gadījumā vecas dziesmas vairāk vai mazāk pilnīgu pārveidojumu. 2) Dziesmas ar 4 - 10 uzrakstījumiem par vidēji labi pazīstamām dziesmām, īpaši izceļot tos gadījumus, kur uzrakstījumi no visas Latvijas jeb arī tikai no viena vai dažiem novadiem. Protams, absolūtos skaitļos šāds uzrakstījumu skaits var likties pavisam niecīgs vai pat nenozīmīgs, bet „Latvju dainu“ uzrakstījumu apjomos relatīvi tie ir diezgan nozīmīgi skaitļi. 3) Dziesmas, kam uzrakstījumu skaits pārsniedz 10, dēvējamas par labi pazīstamām vai pat plaši pazīstamām jeb izplatītām, ja uzrak-

stijumu skaits sasniedz 40 un vairāk. Izskatot 4. sējuma 1. nodaļu „Arājs, labibas audzēšana, aršana, sēšana, pļaušana“, kurā 284 dziesmas (27806. - 28179. nr.), rezultāti šie: 1. grupā 205 dziesmas, 2. tikai 39 un 3. tikai 40. Skaitļus noapaļojot, iegūstam attiecības skaitļus 20:4:4 jeb 5:1:1; apvienojot 2. grupas dziesmas ar 3. grupas dziesmām vienā vairāk uzrakstītu jeb plašāk pazīstamu dziesmu grupā, attiecība būs 5:2. Katrā ziņā skaidrs: lielā pārsvarā dziesmas vienā vai pāra uzrakstījumos. Turklāt jāpieņemina, ka lielā vairumā šīs dziesmas īstas tautas dziesmas un jaukas un saturīgas, piem.: 27896. „Ai, auziņa baltskariņa, Tev vajaga liela lauka, Kur tu pate grozīsies, Kur skariņa ligosies“⁹; 27906. „Ai, rudzīt, riet krūmiņu Lielajā tīrumā, Maksā zirga vilkumiņu, Arājiņa gājumiņu“¹⁰, 27915. „Aiz Daugavas augsti kalni, Nolaideni tīrumiņi; Tur vajaga sirmu zirgu. Gudru vīru arājiņu“¹¹ u. c. Par šīs „Latvju dainu“ nodaļas dziesmām nu jāpiebilst, ka tās tur apvienotas pēc sava priekšmeta, ne dziedāšanas situācijas. Tālab pāriesim pie kādas citas nodaļas dziesmām. Ņemsim 3. sējuma 2. daļu ar kāzu dziesmām, kur Barona iekārtotā 7. nodaļa veltīta dziesmām, kas saistāmas ar „izdevām un brūtes vešanu“. Tur 5. posms nosaukts „brūte vilcinādamās gērbjas“. Izskatīsim tai dziesmas no 16907. līdz 17099. nr., šīs daļas 193 dziesmas sakārtotas pēc norisēm: sukā galvu, pin matus“, „aun kājas“, „velk brunčus (lindrakus, svārkus)“ sedz krūtīs sakti; puškojas zelta un sudraba rotas lietām; liek vainagu“, „jōž jostu“, „sedz un sadiēg sagšu, villāni“, „sadieszamo adatu met uz krāsni“. Šķirojot dziesmas pēc augšējā parauga 3 grupās, rezultāti šie: 1. grupā (1 - 3 uzr.) 126 dz.; 2. 33; 3. (sākot ar 11 uzr.) 34. Skaitļus noapaļojot, redzam attiecību 13:3:3 jeb 4,33 :1:1; apvienojot 2. grupu ar 3., attiecība 13:6 jeb 2,17:1. Redzam, ka arī šo dziesmu izraudzījuma gadījumā dziesmu uzrakstījumu skaita dažādība ir kaut kas konstants. Bet iesim vēl pie citām dziesmām: proti, mitoloģiskajām, kas dainu uzrakstīšanas laikā jau vairs nevarēja būt pilnīgi dzīva reliģiska tradīcija. Ņemsim 5. sējuma nodaļā „Mitiskās dziesmas. Debess draudze. Dabas priekšmetu un dabas parādību personifikācija un dievināšana“, 4. posmu „Saule, Mēness, Auseklis, zvaigznes. Dieva dēli un Saules meitas“. Šis posms no 33732. līdz 34034. nr. aptver 303 dziesmas. Pēc uzrakstījumu skaita dziesmas šķirojot 3 grupās, rezultāti šie: 1. grupā (1 - 3 uzr.) 190 dziesmas, 2. grupā (4 - 10 uzr.) 55 un 3. (11 un vairāk uzr.) 58. attiecība grupām 19:5:6 jeb 3,8:1:1,2, bet ar 2. un 3. grupas apvienojumu 1,9:1. Aina pārāk neatšķiras no iepriekšējās, lai arī savas svārstības ir. Bet var gan arī teikt, ka „Latvju dainās“ Krišjāņa Barona par patstāvīgām dainām jeb pamatdziesmām noteiktajiem tradīciju uzrakstījumiem uzrakstījumu skaita zinā ir

šāds stāvoklis: dziesmu ar nedaudz uzrakstījumiem (1 - 3) ir apm. divreiz vairāk nekā dziesmu, kam 4 vai vairāki uzrakstījumi. Apmēram vienādā skaitā dziesmas, kam uzrakstījumi 4 - 10 un kam 11 vai vairāk. Var pat teikt, ja kāda dziesma ir piešķirama biežāk uzrakstītu dziesmu pulkam, tad tā arī tiešām parādās daudzos uzrakstījumos, citiem vārdiem, to ir vismaz varējuši uzrakstīt tie tradīciju vācēji, kam vispār ir plašāki vākumi. Kā zināms, tradīciju vākumu apjomi ir stipri dažādi; piem., Kabilē J. Gailis uzrakstījis 507 dziesmas, prof. J. Plāķis (tolaik Plāķu Juris) 484, Alaunu Reinis 476, rakstnieks Zeltmatis (Kārķļu Ernests) 138, bet Zvirbuļu Anna tikai 1 dziesmu; tradīcijām bagātajā Lielvārdē¹² Anna Boze uzrakstījusi 1479 dziesmas, E. Zagats 1224, Paegļu Mārtiņš 1073, bet ir arī krājumi, kas nesasniedz simtu, piem., no dzejnieka Ausekļa uzrakstījumiem ar Visendorfa starpniecību „Latvju dainās“ uzņemtas tikai 85 dziesmas u. t. l. Tāpat liela dažādība dziesmu skaitā pēc uzrakstīšanas vietām; piem., no nupat minētās Lielvārdes „Latvju dainās“ uzņēmušas 6126 dziesmas, no Lubānas 6039, bet no Lejaskurzemes etnografiski slavenajiem novadiem šie skaitļi: no Nicas 764, Bārtas 477, Rucavas 13. Ražīgāku dziesmu vācēju loma uzrakstījumiem bagātāku dziesmu uzņemšanā „Latvju dainās“ atklājas jau ar dažiem piemēriem. Tā aplūkosim, piem., mitoloģiskajās dainās ar uzrakstījumiem bagātās Dieva dziesmas 33664, 33671, 33682 un 33683. Vispirms jākonstatē, ka tām var būt viena un tā pašā vācēja uzrakstījumi, piem., visas četras bijušās Āronu Matīsa krājumā „Mūsu tautas dziesmas“ (1888. g.).¹³ Savu uzrakstījumu kā 33664., tā 33761. dziesmai sagādājis J. Sproģis ar savu krājumu „Pamjatniki latiškago narodnago tvorčestva“ (1868. g.).¹⁴ Kā 33761., tā 33683. dziesmai uzrakstījumu sniedzis P. Ķipars Rīgas apriņķa Jaunpili (Zaubē), kas no turienes piesūtījis apvienotajam Brīvzemnieka un Barona krājumam 364 dziesmas. Bet tāpat interesanti atzīmēt, ka dažkārt dziesmai rodas vairāki uzrakstījumi ar to, ka vienā vietā darbojušies vairāki vācēji. Piem., 33682. dziesmai veseli 3 uzrakstījumi no Tirzas; un tos sagādājuši ļoti ievērojami folkloras vācēji: rakstnieces Tirmalietes māsa Dzelzkalnu Anna, lielais grāmatnieks Jānis Mis(s)ijš un mūziķis un literāts Straume (Vaidelots).¹⁵ 33683. dziesmai 2 uzrakstījumi Vecpiebalgā,¹⁶ 33682. divi uzrakstījumi Ventspilī.¹⁷ Šādu gadījumu dainās daudz; piem., 32750. divi uzrakstījumi no Vecpiebalgas;¹⁸ 32794. pamatdziesmas 2. variācija 2 uzrakstījumi no Rīgas apra Rikteres (Sidgundas),¹⁹ bet 1. variantam veseli 4 uzrakstījumi no Lielvārdes²⁰ u.c. Daudzo uzrakstījumu dziesmām var arī tuvāk aplūkot uzrakstītājus; piem., 33664. dziesmas uzrakstītājos tādi daudzdzināmi folkloras vācēji, kā: Āronu Matīss, Dreimaņu Pēteris Krustpili,

Kreims Alsungā, ²¹ F. Simanovičs, P. Skušķis, Šmitu Kārlis, 31067. dz-as uzrakstītājos tādi plašu krājumu savācēji vai vispār pazīstami darbinieki un ievērojami folkloras vācēji, kā: metropolits Augustins (Piperu Augusts), Āronu Matiss, Anna Boze, K. Blauberģs, Kr. Kalniņš, K. Pavārs, J. Priedītis, Punku Jānis, J. Sproģis, Straumes Jānis, latgaļu folkloristi P. Smelters, K. Skrinda un B. Laizans u.c. ²² Dziesma ar tādu uzrakstītāju pulku var būt tiešām laimīga, jo drošs tad ir tās teksts ar visiem variantiem, dodot tai pašā laikā iespēju folkloras zinātnei meklēties dziesmas attīstībā! Bet ar to, protams, nav noniecinātas vieninieces un nedaudz uzrakstījumu dziesmas. Arī to uzrakstītāji var būt ievērojami folkloras krājēji. Daži piemēri: bāru dziesmu 3927. nr-u „Dieva dēļ es pasauču Svešu māti māmaļiņu: Ne tā kare šūpoliša, Ne mazai maizes deva“ šai vienā variantā uzrakstījis dzejnieks Pēteris Blaus Ērgļos. ²³ Vienā variantā 4264. nr-u uzrakstījis prof. L. Bērziņš: „Solit sola sveša māte, Iesolijse neiedeva; Mana īsta māmulīte, Tā iedeva nesolijse“. ²⁴ Turpmākajiem pētījumiem, piegriežoties atsevišķu dziesmu uzrakstītāju vākumu novērtēšanai, jāatklāj dziļāks ieskats šais problēmās. Bet līdz ar to skaidrs, ka apceres pamatjautājuma skaidrošana par variantu skaita dažādību „Latvju dainās“ prasa dažus vārdus par pašām „Latvju dainām“.

2. Krišjāņa Barona izdotās „Latvju dainas“ pagaidām katrā ziņā ir vienīgais latviešu tautas dziesmu izdevums, kas ļauj nodoties tādu tēmatu tīrāšanai, kādu izraudzījusies šī apcere. Tam vairāki iemesli. Vispirms, „Latvju dainas“ joprojām plašākais dziesmu krājums, kuŗa uzņemtais materiāls ne tikai izgājis caur apzinīga un liela latviešu etnografijas un tautas dzejas lietpratēja rokām, bet arī ieguvis sakārtojumu lielumā un mazumā, kas lieliski atvieglo un patrosina tradīciju pētnieka darbu. Sevišķi te jāizceļ tā saucamo dziesmu puduŗu izveidošana, kuŗos par pamatdziesmu izraudzītajam uzrakstījumam pārējie uzrakstījumi tiek pievienoti vairāk vai mazāk atšķirīgu variantu veidā. ²⁵ Otrkārt, „Latvju dainas“ paliek vienreizīgs un nepārspējams izdevums savu dziesmu kvalitātes dēļ. „Latvju dainās“ uzņemtās dziesmas lielā pārsvarā ir 19. un iepriekšējo gadsimtu vākumi. Tad vēl kas: „Latvju dainas“ var arī uzlūkot par viena noteikta intensīvas un vairāk vai mazāk organizētas tautas tradīciju vākšanas laikmeta augli; un šis laikmets iekrit pirms lielajām maiņām latviešu tautas dzīvē 20. gs., ko raksturo jau tādi notikumi kā 1905. g. revolūcija un 1. pasaules karš. Protams, nav šaubu, ka arī 20. gs-a tautas tradīciju vākumiem liela nozīme: tie lieliski paplašina veco materiālu, bet te veicams arī ļoti daudz sijāšanas un vērtēšanas darba. Ja prof. P. Šmits 1936. gadā konstatē, ka Latviešu folkloras krātuvē tobrīd glabājas 435000 iziesmu, ²⁶

kas daudzkārt pārsniedz „Latvju dainu“ pārskatā 1912. gada decembrī konstatēto sakrāto tautas dziesmu skaitu: 217996, tad viņam jāatzīst arī lielās grūtības, kas sagaida šī jaunā tradīciju materiāla publicētāju. Bet prātā jātur ne tikai grūtības ar dziesmu tekstu uzrakstījumiem, jo ar tādām jau folkloristiem bijis jācinās vienmēr; 27 rūpes dara apstākļi, ka jaunajos tradīciju uzrakstījumos daudz tādās vielas, kas pie dziesmu vācējiem nonākusi šā vai tā ar skolu un grāmatu starpniecību no jau publicētiem dziesmu krājumiem.²⁸

Pēc šiem vispārīga rakstura „Latvju dainu“ derīguma un svarīguma aprādījumiem vietā aplūkot arī dažus konkrētākus jautājumus, īpaši tos, kas izceļ arī dažus Barona krājuma trūkumus, sevišķi ja šie trūkumi varētu ietekmēt šīs apceres problēmu risinājumus. Vispirms vestos pārrunāt šos trīs jautājumus: 1) „Latvju dainu“ apjomi; 2) krājuma pilnīgums; 3) Barona veikums krājumā uzņemto dziesmu šķirošanā pamatdziesmās un variantos. Pēc tam vēl var runāt par Barona darbu dziesmu teksta rediģēšanā. Sāksim ar pirmo jautājumu.

Ja „Latvju dainas“, mēdz dēvēt par latviešu tautas gara monumetu un Krišjāņa Barona diždarbu vai par izdevumu, ar kuŗu latvieši lepojas un dažāda laba tauta varētu lepoties, ja tai tāds būtu, tad nav šaubu, ka šādos spriedumos liela loma arī „Latvju dainu“ apjomiem. Tas ir liels un plašs izdevums. 1., 2. sējums un 3. sējuma 3. daļa vairāk kā 1000 lpp. biezī sējumi, par visa izdevuma 8 grāmatām apaļos skaitļos pāri par 6000 lpp. Impozants ir arī iespiesto dziesmu skaits: 35789 jeb noapaļojot 36000 pamatdziesmas.²⁹ Rēķinot katrai pamatdziesmai tikai 4 rindiņas, ko varētu saukt par dainu klasisko formu, lai gan ir arī sava tiesa garāku dziesmu, „Latvju dainās“ sanāk 144000 dzejas rindas. Ar to „Latvju dainas“ godam sacenšas ne tikai ar tādiem pasaules literatūras epikas diždarbiem kā vācu „Nibelungu dziesmu“ (9748 rindas 38 posmos), grieķu Homēra Īliādu (15693 r. 24 dziedājumos), somu Lenrota Kalevalu (22795 r. 50 rūnās) un indiešu „Rāmajanu“ (apm. 50000 r. 7 daļās), bet pat vislielāko no šā tipa darbiem - indiešu „Mahābhāratu“ (apm. 220000 r. 18 grāmatās, kālab jau pirmais pilnīgais jaunlaiku izdevums /Kalkutā 1834. - 1839. g./ 4 sējumos).³⁰ Protams, dziesmu krājumu ar eposiem nākas pagrūti salīdzināt. To atļauj kaut cik vienīgi tas, ka Krišjānis Barons „Latvju dainām“ piešķīris sakārtojumu, ko var jau saukt par kompozīciju, par kādas idejas atdzīvinātu dziesmu virknēšanu; tas ļauj ne tikai pārdzīvot katru mazo dziesmiņu par sevi, bet ieraudzīt sīkos dzejas akmentiņus arī satura pilnā mozaikā. Mūža gaita ir galvenais „Latvju dainu“ pavediens, atzīst T. Zeiferts, un „tas Latvju Dainas dara par sakarīgu dzejisku un zinātnisku darbu“, kur „par sevi patstāvīgas dziesmas sakūst kopā par plašām dzejas ainām“, bet šis, savukārt, „saskaņojas par vienu vienīgu lielu

kopainu. Še priekšā plašs dzejas darbs, kas zināmā mērā pieņem episku raksturu. Tā ir latviešu tautas eņopeja ...“³¹ Taču „Latvju dainu“ apjoms godam var sacensties arī ar tādiem pasaules literātūras pieminekļiem, kas tuvāki tām pēc sava rakstura, piem. indiešu Vedām vai seno ziemeļnieku (islandiešu) Edām. Tāpat izcila vieta apjomu ziņā būs „Latvju dainām“ sava laika iespiesto tautas dzejas krājumu starpā. Bet tas jau ipašs temats, par ko vajadzīga arī ipaša apcere. Skaidrs, protams, tas, ka „Latvju dainas“ apjomu ziņā pārspētas ar tiem tautas dziesmu krājumiem, kas savākti dažādu zemju folkloras krātuvēs, Latviešu folkloras krātuvi ieskaitot.³² Bet galvenais jautājums šai sakarā jau arī ir pavisam cits: cik lieliem tad jābūt šādiem tautas dzejas krājumiem, lai varētu sākt zinātnisko darbu? Un atbilde: nekādu robežu, nekādu normu šai ziņā. Piem., D. Raits (Wright) savā „Beovulfa“ tulkojuma ievadā aizrāda, ka viss apzinātais senangļu dzejas krājums ir tikai apm. 60000 rindas,³³ taču kāda dzejas bagātība tur un cik daudzi zinātniski darbi par to sarakstīti! Vismaz dažas problēmas nebūtin neprasa „visu“ vai sevišķi plašu materiālu. Zinātniekam salīdzināmā materiāla daudzuma vērtība vienmēr ļoti relatīva: pētījumu rezultāti nekādā ziņā nav atkarīgi no pētījamā materiāla vairuma vien. Piem., botaniķim, kas pēti kāda koka lapas, pietiks varbūt jau ar pāra simts tūkstošiem lapu aplūkošanu, jo robeža kaut kur ir vajadzīga, lai sāktu atziņu darinārināšanu. Vai, piem., tam pašam botaniķim katru pavasari jāpārraksta viņa lapām veltītā monografija sakarā ar jaunu variāciju saplaukšanu kokos? Protams, nē! Līdzīgi tas ir folkloristikā, kur teorētiski vienas tautas robežās katru vienu jaunu nedēļu rodas tūkstošiem jaunu variantu uz veco tradīciju pamata, kamēr vien šīs tradīcijas ir tradējamas. Kas to var savākt un cik ilgā laikā? Jo daudzas tradīcijas uzvirmuļo teicēju atmiņā tikai ipašos apstākļos vai arī ipašā noskaņojumā, - un līdz tādām momentam dažkārt jo ilgi jāgaida.³⁴ Tālab pilnīgi nereāls būtu jau pats par sevi fantastisks plāns, piem., viena gada laikā folkloras vākšanas institūtam ar savu līdzstrādnieku ekspedīciju palīdzību savākt visas tautas apjomā visu vismaz šai laikā tradēto dziesmu krājumu. Patiesībā vietā būtu sākt domāt, vai patiesajam kādas tautas tautas dziesmu krājumam nav tomēr savas apjoma robežas, kas lai arī labīlas, tomēr būtiski diezgan noteiktas. Protams, šā krājuma variantu pētīšana ir uzdevums pats par sevi, bet pat tādiem nolūkiem nav jādenas pēc uzrakstījumu miljoniem. Zīmīgi, piem., vācu klasiskās filoloģijas pārstāvis E. Drerups savu vienam Homēra dziedājumam veltīto darbu nosaucis par Homēra poētikas pamatu pētījumu.³⁵ Un tāpat, piem., latviešu tautas dziesmu pētnieks čehu valodnieks J. Zubatijs savus vērtīgos dainu alliterācijas un lāpāmā patskaņa pētījumus veicis laikā, kad tikko sākušas parādīties pirmās „Latvju

dainu“ burtnīcas (1894. u. n. g.), tā ka tam būtu bijis visnotaļ vairāk jābalstās uz iepriekšējiem krājumiem, no kuriem pat plašākais A. Bilenšteina (1874. u. n. g.) neparsniedz 5000 dziesmu. Tāpat L. Bērziņš savus dainu metrikas pētījumus publicējis jau 1894. un 1896.g., no kuriem atziņām tam pašos pamatos nav bijis jāatkāpjas arī vēlāk publicētajās apcerēs. Gandrīz vai jāatzīst, ka, savākti tradīciju skaitam pieaugot, zinātniskā darba tempam jāsalēninās un panākumi nav lielāki kā ar mazākiem krājumiem; par tradīciju miljonu nepārvaramību sūdzas jau folkloristikas lielmeistars K. Krons.³⁶

Bet kā ar „Latvju dainu“ pilnīgumu? - Šai jautājumā var saskatīt divi problēmas: 1) cik pilnīgs šis krājums pēc dziesmu apjoma atsevišķās nodaļās; 2) cik pilnīgs tas pēc dziesmu uzrakstīšanas vietām tautā. Piem., varbūt krājuma apjomā diezgan pilnīgs Jāņu dziesmu vākums, bet nepilnīgs Ziemas svētkiem? Fakts nu, tiešām, tāds, ka „Latvju dainu“ atsevišķo nodaļu apmēri nav vienādi, bet pat stipri dažādi. Piem.: Lieldienām novēlētājā nodaļā ir tikai 70 pamatdziesmas (32236. - 32305. nr.), pie kam pašai svētku norisei Barons nav devis iedalījuma kādos posmos; Jāņu nodaļa iedalīta veselos 22 posmos un aptver 927 pamatdziesmas (32306. - 32322.). Jaunpiedzimušā bērna raudzībām jeb luņģībām tikai 11 dziesmu (1257. - 1258.), bet kristību godam 762 (1282. - 2043.). Cilvēka slimšanu un miršanu apcer 117 pamatdziesmas (27302. - 27418.), bet bērēm ir 389 (27419. - 27807.). Bet tas atkal pilnīgi pazūd salīdzinājumā ar precību dziesmām, kas aizņem veselu 3. sējuma 1. daļu (2647 dz., 13234. - 15880.), bet kāzu dziesmām pat nepietiek 3. sējuma 2. daļas (10535 dz.: 15881. - 26415.). Taču iedziļinoties šais datos, jānāk pie sprieduma, ka šo skaitļu dažādība nav nejaušība, ne arī atkarīga no atsevišķu godu vai svētku dziesmu uzrakstītāju čakluma. Šie dati tieši aprīnājami „Latvju dainās“ atspoguļo faktisko stāvokli tautā dziesmu tradīcijas ziņā. Vairāk kā skaidrs, piem., ka raudzībās, kur dažkārt pat tikai viena vīdņa, nebūs lielas dziedāšanas, citādi tas ar kristībām, kas jau ļaudim un izdarībām bagāts gods. Tāpat katram pat mūsdienu tautas dzīves vērotājam būs skaidrs, ka apjomu starpība Lieldienu un Jāņu dziesmās ir pašu svētku tradīciju rezultāts. Un ja milzīgs kāzu dziesmu skaits, tad tas arī nevar būt citāds, kur kopā liels pulks daļēji pat savā starpā svešu laužu, ļoti daudz izdarību un godu „dzer“ „trīs dienas un trīs naktis“ - tur ir ko dziedāt un piedziedāt un arī vajadzība dziedāt jau laika aizpildīšanai vien. K. Pētersons savā kāzu aprakstā, visvairāk balstīdamies uz Kurzemes materiāla, izsakās: kāzas „dažus gadus desmitus atpakaļ latvieši svinēja vairāk dienu no vietas ar dažādām izdarībām, dziesmām...“, „toreiz izdotenēs atskanēja 3 - 5 tūkstoši dziesmu, jo tais laikos visi mācēja dziedāt un arī dziedāja“.³⁷ Bet par to, ka „Latvju dainas“ tieši ideālā un nozīmīgā pilnīgumā iekārtojušas dažādu ciklu dziesmas, var spriest arī pēc salīdzinājumiem viena paša 4.s-a materiālos. Piem., skaistajā un saturīgajā arājam, viņa darbam un nozīmei nošķirtajā

nodaļā, ieskaitot lauku mēslošanas, ravēšanas un lidumu lišanas dziesmas, atrodam 373 dz. (27896. - 28268. nr.), bet lopkopībā 379 dz. (28842. - 29220.), kam vēl var pievienot ganu dziesmu 362 nr-us (29221. - 29582.). Te nu prātā jāpatur, ka arājs savā darbā, lidumu lišanu ieskaitot, nav dziesmu dziedājis;³⁸ citādi tas ar lopu kopšanu, kur jo redzama vieta ganiem un sevišķi ganu meitām. Daudzkārt pieminamā sieviešu loma dainu sacerēšanā un tradēšanā³⁹ redzama faktā, ka Barons atsevišķi izdalījis nodaļas līnēm (132 dz. 28269. - 28400.) un pļavām ar darbu ap sienu (154 dz. 28580. - 28733.). Tāpat ļoti dabīgi, ka dravniecībai 184. dziesmas (30246. - 30429.), bet kumeliņam 469 (29583. - 30051.), kam vēl pievienojami 187 pieguļas dziesmu nr-i (30052. - 30208.). Tātad „Latvju dainas“ nav nekādā ziņā peļamas pilnīguma ziņā, domājot par dziesmu priekšmetu un dziedāšanas situācijām: tieši otrādi, tās dod šai ziņā neatsverami svarīgu vielu tālākām studijām.

Tālāk otra „Latvju dainu“ pilnīguma problēma: vai krājuma dziesmu uzrakstījumi aptver ja ne visu Latviju, tad vismaz lielāko daļu jeb tiktāl, kā var jau runāt par pietiekamu pilnīgumu? A. Bērzkalne domā, ka nē. 1925. gadā viņas spriedums šis: monumentālais darbs „reprezentē tikai nedaudzus apvidus un ir nedaudzu krājēju citības rezultāts. Iedziļinoties Kr. Barona datos, redzam, ka no Latvijas 526 pagastiem tikai 60 (11,4%) iesūtījuši vairāk par 1000 dziesmu... un no 218 pagastiem (41,5%) nav ievietots Latvju dainās nevienas vienīgas dziesmas... vismaz 211 pag. (40%), kur uzrakstīts tikai no 1 - 500 dziesmu, jāskaita pie pārāk nepietiekoši izsmeltiem, kas kopā ar tiem, no kuriem nav nevienas dziesmas, iztaisa kopā 429 pag. (81,5%)“⁴⁰ Acu uzmetienā šie skaitļi un secinājumi var nobaidīt un pārliecināt, bet ne vairs tā, meklējoties lietas būtī. Vispirms nav noliedzams, ka „Latvju dainas“ varēja būt uzņemušas daudz vairāk dziesmu uzrakstījumu; ir jau arī aizrādīts, ka tām pat bijusi iespēja to darīt, bet šādi spriedelējumi aizmirst arī vēsturiskos apstākļus, kādos šādam krājumam jātop un jāiznāk. „Latvju dainu“ izdošana velkas no 1894. līdz 1915. g., vēl tikai mazliet ilgāk - un krājuma beigu publicēšana varēja arī apstāties, līdz turpināšanai apstākļi būtu nostabilizējušies neatkarīgajā Latvijā. Kas tais apstākļos būtu garantējis sagatavotā manuskripta drošu glabašanos? Bet prasot no „Latvju dainām“ plašākus apjomus, jādoma arī, ka sējumu skaits būtu lielāks un iespīešana aizņemtu vēl daudz lielāku laiku, tā ka, jādoma, pats Dainu Tēvs nebūtu varējis pieredzēt sava darba pēdējo sējumu iznākšanu. Bet iesim tālāk. Augšējais A. Bērzkalnes aprādījums balstās uz vienu nepierādamu domu: visos pagastos jāglabājas puslīdz vienādam dainu skaitam un visi puslīdz vienādi bagāti dziesmu teicējiem un pašu dziedāšanu. Un tikai tadā gadījumā jau mēs varētu runāt par katram pagastam uzrakstāmo dziesmu normām. Bet tas nav viss. Mēs nevaram pieiet pašam pagasta jēgumam mecha-

niski. Pagasts ir tikai zemes administratīvā iedalījuma vienība, kuŗas robežas var arī nesakrist ar etnografiski viengabalainu un nozīmīgu novadu robežām. Pagastu skaits jau arī nav konstants: nerunājot par tālāku vēsturi, svārstības redzamas pat brīvās Latvijas laikā - A. Bērzkalne 1925. g. (patiesībā laikam balstoties uz iep. gada datiem) min 526, bet pēc ģeografu ziņām 1926. g. Latvijas pagastu skaits 525, 1935. g. 517 un 1940. g. 1. aprīlī tikai 516.⁴¹ Tūlīt te arī jāpiemetina, ka pagasti nav viena lieluma: ir dažādība gan platību, gan iedzīvotāju skaita ziņā; piem., M. Skujenieks sava laika datus norāda, ka ir bijuši pagasti, kuŗu iedzīvotāju skaits pārsniedz 10000, un tādi, kur šis skaits nesasniedz 300.⁴² Līdz ar to, protams, radīsies starpība folkloras vācēja darbā: liela un plaša pagasta vācējam, kas bieži vien ir tikai ieradies uz kādu laiku, būs grūtības ar folkloras mantojuma turētāju apzināšanu, bet kādā mazā pagastā šo folkloras meistarū skaits var izrādīties jo mazs. Bet piegriezīsimies šai vietā A. Bērzkalnes skaitļiem, tomēr nemaz nenoliedzot, ka tautā „Latvju dainu“ vākšanas laikā bija atrodams uzrakstīšanai daudz vairāk folkloras, nekā tā laika darbinieki spējuši pievākt. A. Bērzkalne sniegusi skaitļus, diemžēl, neapņadot, kā tie iegūti; vienīgi norādīts, ka „pamatīgi“ pārbaudīts līdzstrādnieku un vietu reģistrs, ko Barons pievienojis „Latvju dainu“ 5. sējumam.⁴³ Pārbaudīsim skaitļus, aplūkojot šā reģistra ziņas. Pēc visa spriežot, A. Bērzkalne savus galvenos skaitļus: cik pagastos vispār ir un cikos nemaz nav dziesmu uzrakstījumu, būs ieguvusi, skatot cauri tā laika Latvijas pagastu sarakstu un konstatējot, kuŗu no šiem pagastiem Barona reģistrā trūkst. (Varbūt konkrēto darbu veicot pat kādai Folkloras krātuves darbiniecei pēc pārzines Bērzkalnes norādījuma.) Konstatētie skaitļi: dainas iesūtītas no 308 pagastiem, no 218 pagastiem, tātad, nevienas dziesmas, jo pēc tā laika sarakstiem kopā jābūt 526 pag. Bet šiem skaitļiem nevar ticēt; liekas, ka tie iegūti, kaut ko pārprotot jeb nepareizi pieejot pie darba. Vispirms par Barona reģistru: dainās uzņemto dziesmu avoti tur apzīmēti ar numuriem, bet šie avoti var būt divējādi - kāda konkrēta dziesmu uzrakstīšanas vieta vai arī jau iespiests krājums jeb vākums bez noteiktas vietas uzrādījuma rokrakstā. Pavisam reģistrs dod šādu avotu numuru skaitu 435, kas jau tālu pārsniegtu Bērzkalnes minēto pagastu skaitu, no kuŗiem dziesmas - 308. Bet tas nav viss; pavirši un mehaniski skatot reģistru cauri, var vēl kas aizmirsties: jau „Latvju dainu“ izdošanas laikā Baronam nāca klāt jauni dziesmu vākumi; lai tos paturētu lietotāju ērtībai reģistra piederīgajā vietā, tiem nav vis piešķirti jauni numuri, bet pienācīgais vecais ar mazu apakšnumuru, sākot ar 0 jeb 1. Piem., Latgalē ar 428 apzīmēti Ludzas apr-a Birži, bet ar 428¹ Balvi un ar 428² Ēversmuižas pagasts. Pavisam šādu numuru reģistrā 82, bet, no šā skaita izmetot tādas, kam atkal pievienots norādījums uz kādu citu,

beigās paliek 72, kas kopā ar pamatskaitu dod jau 507, kas nepavisam nav tālu no Bērzkalnes pagastu skaita 526. Bet, protams, šie 507 ir jāapskata tuvāk. Dziļāku problēmas apceri atstājot īpašai studijai, vispirms jākonstatē, ka Barons jeb viņa līdzstrādnieki, nosakot dziesmu uzrakstīšanas vietas, neizvirza pagasta terminu, kas arī ir itin pareizi: pagastus var apvienot un sadalīt vai arī palielināt un samazināt ar kādu mazāku daļu pievienošanu vai atdalīšanu, bet daži vietu nosaukumi ir un paliek. Tālab, piem., reģistra Rīgas apr-a vietu apzīmējumos tādi, kā Aizkrauklē, Alažos, Ikšķilē, Inčukalnā u.t.t., un tikai divreiz parādās pagasta vārds -Slokas un Taurupes pagastā; toties parādās draudzes termins, kas etnografiskā nozīmē varbūt svarīgāks nekā pagasta, jo draudzē var būt vairāki pagasti, bet kopīga baznīca tos stipri vien var būt kausējusi kopā, tā 24. nr. pieder Lēdurgas draudzei. Dažkārt atkal izcelts kāds draudzes atsevišķs punkts, piem., 42. nr. norāda Suntažus, bet 30. nr. Ozolu muižu Suntažu draudzē (vāciski Absenau), kas ietilpināta brīvās Latvijas Lauberes pagastā. Tā kā šis pagasts Barona reģistrā neparādās, tad viegli var gadīties, ka par to arī nospriež, ka tajā nekas nav uzrakstīts, jo Ozolu muižas pagasta nav un šo vietu pēc reģistra varētu iedomāties ietilpināt Suntažu pagastā. Par Viskaļiem Kokneses draudzē (45, Ramdan) šāds pārpratums gan nevarētu rasties, jo Viskaļiem ir savs pagasts, bet te var atklāt citu patiesību: ir lielas tiesības Viskaļos uzrakstīto dziesmu krājumu apvienot ar Koknesē savāko, kas kopā dod $674 + 362 = 1036$, kas novadu nepavisam vairs neatstāj kaunā. Daži reģistra nr-i apvieno vairakas vietas, kas pagastu skaita meklētajam jāredz un jānošķir par sevi, piem., 299. nr. piešķirts Mežotnes un Svitenes uzrakstījumiem, bet tie ir divi patstāvīgi pagasti, tikai šai gadījumā pagastu skaits gan negrozīts, jo kā Mežotnei, tā Svitenei jau ir savi nr-i, vienīgi pieaugtu savākumu apjomi. Citādi tas ar 327. nr-u, ar ko apzīmēts Graudiņu Jāņavākums Taurkalnē un Jaunjelgavas apkārtnē; tā kā ar šo apkārtni laikam būs jāsaprot Daugavas Zemgales krasts, tad tas ietilpināms tagadējā Sērenes pagastā; šis pagasts reģistrā uzņemts ar Vecsērenes nosaukumu. Tad tālāk jānorāda uz faktiem, kas vismaz pagaidām padara vispār nedrošu „Latvju dainu“ reģistrā meklējamo pagasta skaita precīzu lielumu.⁴⁴ Te divi lietas: 1) reģistrā kā dziesmu uzrakstīšanas vietas uzrādītas pilsētas un 2) krājumi bez tuvākas vietu apzīmēšanas. Tomēr abos gadījumos var domāt par reģistrā minēto pagastu skaita palielināšanu. Tādas pilsētas ir: 54 Limbažos, 59 Rūjienā (Rūjenē), 64 Valmierā, 110 Cēsis, 113 Alūksnē, 140 Valkā, 159 Aizputē, 190 Kuldīgā, 216 Ventspilī, 232 Talsos, 263 Dobelē un vēl dažās vietās, bet to uzrakstījumi (piem., Liepājā un Tukumā) pārāk mazi. Šais gadījumos jājaūtā, vai par dziesmu uzrakstīšanas vietu uzdotā pilsēta ir tikai cieti fikšējama pilsētas teritorija jeb tajā ietelp pēc dziesmu teicēju dzimšanas un

augšanas vai arī pastāvīgas dzīves vietas kāds no pilsētas apkārtnes pagastiem? Piem., Valmierai pieiet 3 pagasti: Valmieras, Kokmuižas un Kauguru, ne pārāk tālu arī Jaunvāles un Brenguļu pag. uz vienu pusi un Kieģeļu un Murjāņu pag. uz otru pusi. Viens piemērs noteikti liecina, ka aiz minētā pilsētas vārda var slēpties vairākas pagastu sarakstos šķirtas vietas, tā Dobelei (263. nr.) ir 3 dziesmu uzrakstītāji, no tiem trešais (vēlākais Smiltenes prāvests) Kārlis Kundziņš norādīts kā dziesmu uzrakstītājs Dobeles Kundziņos, kamēr patiesībā tie ir Sipeles pagasta Kundziņi: tā kā reģistrā Sipeles vārda nav, tad līdz ar šo atradumu reģistram Jelgavas apr-i viens pagasts vairāk. Nevar, protams, arī pēc mehāniska sarakstu salīdzinājuma spriest par kāda pagasta trūkšanu dainu reģistrā; nav tur, piem., ievērojamā Jelgavas apr-a Mežmuižas (tagadējā Augstkalnes) pag., bet tas meklējams aiz Mazberķenes 260. nr.; nav reģistrā Jēkabnieku pag-a, bet tas meklējams Ūziņos; nav reģistrā Kuldīgas apr-a Turlavas pag-a, bet tai vietā atrodam slaveņo Pliķu ciemu (Kurische Könige) u.t.l. Bet faktiskais dziesmu uzrakstīšanas pagastu skaits „Latvju dainās“ jūtami vēl varētu augt ar ziņām par krājumiem, kam Barons nav varējis noteikt uzrakstīšanas vietu resp. tā viņam nav uzdots. Šādu dziesmu skaits nav mazais. Vispirms tur ir dziesmas, kas nošķirtas kā Vidzemes un Kurzemes (Zemgali ieskaitot) dziesmas; to skaits 18878. Tad nāk krājumi, kas gan saistīti ar kādu apriņķi, bet bez tuvāka apzīmējuma: Liepājas (agrākajā Grobiņas) apr-i 623 dz., Aizputes un Kuldīgas apr. 475, Kuldīgas apr. 639, Ilūkstes apr. (reģ-ā Augškurzemē) 173, Ludzas apr. 760, Rēzeknes 596 un vēl daži mazāki krājumi. Bet nav taču šaubu, ka arī šie vākumi iegūti vairumā uzlaukiem kādos pagastos, bet šo starpā bus bijuši arī tādi, kas Barona reģistrā nav uzrādīti, un tas viss var katrā ziņā palielināt apzināto pagastu skaitu. Bet arī bez palielinājuma Barona reģistrā nosaukto pagastu skaits ir lielāks, nekā tas parādās A.Bērzkalnes aprēķinos.⁴⁵ Pat atskaitot no augšā minētā reģistrā minēto avotu kopskaita 507 tos avotus, kas bez tuvāka uzrakstīšanas vietas apzīmējuma, lai gan tur var slēpties, ka redzējām, sava tiesa citādi neminētu pagastu, dainu reģistrā minētu dziesmu uzrakstīšanas vietu skaits sasniedz 427, bet vēl noapaļojot sakarā ar varbūtīgām kļūdām un dažu uzrakstīšanas vietu apvienošanu vienā pagastā - 420. Ja nu Latvijas pagastu skaitu sakarā ar tā svārstībām (sal.) noteiktu 520, tad var diezgan droši sacīt, ka vismaz 4/5 no Latvijas pagastiem ir „Latvju dainu“ radītājos, lai arī ne katreiz ar lieliem dziesmu uzrakstījumiem. Tas jūtami atšķiras no A.Bērzkalnes kalkulācijas, pie kam vēlreiz jāatgādina, ka faktiskais pagastu skaits ir lielāks nekā nominālais dainu reģistrā.

Taču tieši šai vietā, kur varētu sākt zūdīties, ka tomēr, tātad, apm. 1/5 Latvijas pagastu nav neko devusi „Latvju dainām“, jāiet

drusku dziļāk problēmā. Kālab tad mēs esam kā pielaulāti pagasta apjomiem? Vispirms, ja mēs gribēsim ar īstu folkloristikas vērienu pieiet tautas tradīciju uzrakstīšanai, tad būtu jāatzīst, ka uzrakstīšanas ekspedīcijām un savāktu materiālu reģistrētajam lielākie pagasti par lielu, kamēr mazākie kaimiņu pagasti ar dzīvu dabas un vēstures netraucētu satiksmi var būt par mazu. Sevišķi tautas dziesmas visvairāk taču tradējamās ļaužu pulkā: sērsībās, talkās, godos, svētkos; tālab arī jāseko teritoriālajai platībai, kurā šī kolektīvā dziesmu tradēšana risinās. Piem., Zemgales Birži (Jēkabpils apr-i) ir tāda garuma pagasts, ka gluži dabīgi sadalāms 3 „Galos“: Muižgali, Vidsali un Bēržgali. Taču „gali“ arī nav vēl pēdējā teritoriālā vienība, kas „izsukājama“ ideālam folkloristam; arī gals vēl var būt visai garš, tā ka ciešākas saites vai pat kopība izveidojas tikai tuvāko vai vieglāk aizsniedzamo māju un ciemu starpā. Tā Biržu Bēržgali tādas saites izveidojušās garajā māju virknē no Kapārēm līdz Zānāniem ar Leimaņiem kā centru; tāpat viegli saprast, ka aiz pļavu plašuma no Muižgaļa centra atgrieztā Dzelznama pusmūža un pie tās piegulstošās vecās birziešu mājas kā Stuburi, Ausuļi, Slīpie, Vēži, Ošāni ... saligojas Jāņos ar tuvajiem kaimiņiem salāniešiem: Melderniekiem, Cūkurāniem, Durškāniem ...; brīvās Latvijas laikā visus šospievienoja paplašinātajam Ābeļu pagastam. Bet var iet no pagasta arī uz augšu, darīnot šim nolīkam novada terminu. Svarīgi taču galu galā netikai vākšana iespējami smalkākās teritoriālajās vienībās, bet gan savāktā materiāla apjomi un kvalitāte; kā jau aizrādīts, dainu reģistrs nemaz arī nepasvīturo pagasta vienību. Var pat iet līdz apriņķa apjomiem, lūkojot konstatēt, cik materiāla uzrakstīts visa apriņķa platībā un vai uzrakstījumi aptvēruši visus nozīmīgākos apriņķa centrus. Būs taču jāatzīst, ka pašos pamatos dainas tik un tā visas tautas kopmanta, lai arī atsevišķas parādības lokālas un lokāli varianti un variācijas. Tālab vietā ieskatīties „Latvju dainās“ no cita viedokļa. Ko nu liecina dainu reģistra dati? Tūlīt jāpiebilst, ka „Latvju dainām“ pievienotais pārskats par savāktajām dziesmām pa guberņām un apriņķiem ir augstu vērtējams pēc tā, ka pievienotas ziņas par apriņķu platību (kvadrātjūdžēs) pēc 1892. g. datiem un iedzīvotāju skaitu pēc 1887. g. statistikas. Tas liecina, ka pareizi izprasts princips, kā īsti salīdzināmi dziesmu skaita dati. Sakrāto dziesmu skaits fiksēts ar 1912. gada decembri, kad nobeigta dziesmu uzņemšana pēdējos „Latvju dainu“ sējumos. Kurzeme pēc tā laika iedalījuma ietver arī Zemgali; Cēsu apriņķis ietver arī brīvās Latvijas laiku Madonas apr-i; Latgalei 3 apriņķi, trūkst no Ludzas apr-a izveidotā Abrenes apr-a. Pie Vidzemes dziesmām pieskaitīti arī ārpus tā laika 4 Vidzemes latviešu apr-iem igauniskajā Veravas apr-i savāktais 1000. Kā Vidzemes, tā Kurzemes dziesmu skaits vēl palielinās ar 18878 dz., kas savāktas bez tuvāka vietas apzīmējuma abās guberņās ko-

pā; dziļāki pētījumi daļēji šo dziesmu uzrakstījumu varēs lokālizēt; pēc pavirša iepriekšēja vērojuma Vidzemei varētu piešķirt lielāku tiesu, piem. 10000. Ja nu arī šis 18878 dz. pavisam atstātu bez salīdzinājuma, tad tomēr skaidrs, ka „Latvju dainu“ dziesmu vairums uzrakstīts Vidzemē un Kurzemē vecajā izpratnē. Latgales (Vitebskas guberņas latviešu daļa) tiesa tikai 13144, kamēr Vidzemē 101091 un Kurzemē 84883. Un tad vēl no Latgales dziesmām pienāktos atskaitīt tās, kas savāktas etnografiski atšķirīgajā Krustpili un Ungurmuižā, kas ir milzīgs skaits - 6014, tā ka isti latgaliskajiem novadiem paliek tikai 7130 dz. No Kurzemes apriņķiem Ilūkstes apriņķis tikai 1101 dz., nemaz neskarot apriņķa augšējo daļu aiz Daugavpils. Pirmajā vieta absolūtos skaitļos un salīdzinājumā ar platību un iedzīvotāju skaitu Vidzeme: 101091 dz., no 409,76 jūdzēm ar 480178 iedz. (skaitot tikai lauciniekus); Kurzemei (un Zemgalei) 84883 dz. no 490,79 jūdzēm ar 483670 iedz. Latgalei pārskatā 248,82 jūdzēs ar 320750 iedz. Pārskats nobeidzas ar salīdzinājumu „Salīdzinot dziesmu piekopšanu tautā jeb, pareizāki, krājēju čaklumu, atrodam, ka ik no 1000 iedzīvotājiem sakrāts: Vidzemē 210, Kurzemē 175, Vitebskas guberņā 41; caurmērā pa visām 3 guberņām 170 (neierēķinot dziesmas, kas iesūtītas no tuvāk neapzīmētām vietām“.⁴⁶ Ieskatīsimies tuvāk šais skaitļos un vākšanas apstākļos, izvirzot pagaidām dažas hipotētiskas domas par dziesmu pilnīguma problēmu „Latvju dainās“ pēc konkrētajiem uzrakstījumu apjomiem pa novadiem. Te pienāksies izmantot arī tos datus par variantu skaita dažādību, kas iegūti šīs apceres 1. daļā. Tūlīt var arī piebilst, ka milzīgajos statistikas skaitļos vienmēr atklājas arī kādas likumīgas sakarības. Iesāksim savu domu gājieni ar pamatdziesmu un plaši uzrakstītu dziesmu apceri.

Tātad, „Latvju dainās“ ietelp 217996 dz. uzrakstījumi, bet no tiem Barons par patstāvīgām dziesmām izraudzījis 35789 jeb noapaļojumā 36000. Taču arī šis pamatdziesmu skaits ir radies no vākuma pa visu Latviju ar visu vācēju pūlēm. Atsevišķu vietu un krājēju deva nesalīdzināmi mazāka par kopskaitli. Dziesmu uzrakstījumu ziņā isti vainagojami šie pagasti: Lielvārde ar 6126 dz., Lubāna 6039, Krustpils 4945 (bez tam vēl kāda daļa no dziesmām, ko kāds vācējs piesūtījis kopā ar Medņu pag.ā, agrākajā Ungurmuižā jeb Ungurē pēc dainu reģ-a, savāktajām), Ērgļi 4010, Kabile 3836, Sērpils 3389, Cēsivaine 3318, Cīrava 3228, Bērzaune 3081 (bet šē laikam vēl pienāktos daļa no Āronu Matisa iespiestā krājuma dziesmām), Liezēris 2995, Dundaga 2901, Kuldīgas apr-a Jaunmuiža 2821 (pēc visa spriežot gan Lutrīņu pagasts, kuŗā ir bez šī krājuma vēl 167 dz.).⁴⁷ Taču pat vislielākais sniegums ir tikai apm. viena sestdaļa no dainu pamatdziesmu kopskaita. Bet nekur šie lielie viena pagasta dziesmu krājumi nav viena vācēja darbs: izcilniekam Celmiņu Mārtiņam Lubānā ir 2655 dz., Dreimaņu Pēterim Krustpili

2582, dzejniekam P. Blauam Ērgļos 2439; pārējo ievērojamo dziesmu krājēju krājumi jau zem 2000. Redzam, ka dziesmu uzrakstījumiem bagātā pagastā atsevišķa krājēja savākto dziesmu skaits var būt vairāk kā puse no kopskaita, bet ne lielākā daļa. Lielvārdes izcilo krājēju vākumi neaizsniedz pat trešo daļu no kopskaita: Annai Bozei 1479, E. Žagatam 1224, Paegļu Mārtiņam 1073. Kur uzrakstījums mazs vai niecīgs, tur to var būt veicis arī tikai viens pats vācējs, piem. Tukuma apr-a Cirolē iegriezies prof. L. Bērziņš un uzrakstījis 22 dziesmas, tās ir dainās vienīgās no turienes; Ventspils apr-a Popē Krišjāņa Valdemāra māsa Medinsku Marija uzrakstījusi 34 dz., un tās ir vienīgās turienes dziesmas. Protams, var arī gadīties, ka kādā vietā viens pats vācējs uzraksta jau diezgan plašu dziesmu krājumu, piem. D. Lauciņam Rundālē ir 619 dz., P. Akmens Jēkabpils apr-a Zasā sakrājis 624. Šie fakti dod pieturu dažām atziņām par dziesmu uzrakstīšanas apstākļiem un iespējām. Acimredzot, lielāka dziesmu krājuma uzrakstīšanai kādā vietā vajadzīgs lielāks laiks, domājot pat par gadiem; labvēlīgs apstākļis dziesmu uzrakstīšanā: krājējs dzimis un audzis dziesmu pagastā, piem. J. Priedītis no savas mātes (kas gan ienācēja no Mārcienas) Rīgas apr-a Annasmuižā (Ķēču pag-ā) uzrakstījis 1652 dz. Uzrakstītāju pašu ģimenes vai radu nozīmi dziesmu uzrakstīšanā redzam vairākkārt, piem. Reinis Bite, Rīgas apr. Vecbebros uzrakstījis 495 dz., viņa teicējās Ede Bite un Ieva Bite Siguldā Eduards Jaunzems uzrakstījis 113 dz., viņa teicēja Liene Jaunzem. Citi labvēlīgi apstākļi: plašāki sakari ar pagasta ļaudīm, prasme un pieredze tradīciju vākšanā un arī laime pieredzēt dziesmām bagātus brīžus un satikt dziesmām bagātus cilvēkus. Raksturīgs piemērs Džūkstē: lielais dainu pētnieks un krājējs prof. L. Bērziņš savā dzimtajā pusē „Latvju dainām“ uzrakstījis tikai 29 dz., profesora brālis Roberts (skolotājs, rakstnieks un krietns folklorists)⁴⁸ 732, bet abus brāļus tomēr pārspējis ienācējs Džūkstē, bet tieši turienes skolotājs un arī dedzīgs un prasmīgs folkloras vācējs lielais latviešu pasaku un teiku kopotājs Ansis Lerchis-Puškaitis - 786 dz. Bet tam pašam L. Bērziņam neskaitāmajos tautas tradīciju vākšanas ceļojumos Jēkabpilī apr-a Altenē divās turienes mājās (Karkazās un Muižniekos) laimējies uzrakstīt 204 dz.⁴⁹ - Bet no visiem šiem faktiem galu galā rodas secinājums: dziesmu krājumi nav neizsmeļami. Lielajā dziesmu krājēju pulkā ir pietiekoši daudz lielu krājēju ar istu tautas atmodas laika dedzību un lepnumu un labvēlīgiem tradīciju vākšanas apstākļiem, kas saviem lielajiem dziesmu vākumiem labprāt būtu pievienojuši vēl un vēl pa tūkstošiem. Tas nav bijis iespējams. Tālab vietā piēgriezies jau gan dažkārt, bet visbiežāk romantiskā skatījumā cilātājam jautājumam par dainu skaitu tautas atmiņā. Krišjānis Barons „Latvju dainu“ 2. izdevumam 1922.g. 22. martā uzrakstījis autografu: „Kas var zvaigznes izskaitīt, Jūras

zvīrgzdzus izlasīt? Kas var dziesmas izdziedāt, kas valodas izrunāt?" Tātad, bezgalīgi daudz. Taču praktiskajā dzīvē konkrētos apstākļos cilvēks spiests ierobežoties ar kādu daļu no bezgalības. Pat no bezgalīgi lielā zvaigžņu pulka debesīs kādu daļu cilvēks ir izskaitījis un pat vārdā nosaucis. Un, piem., Barona izraudzītajās rindīnās minētajai valodai var būt milzums vārdu, bet atsevišķa runātāja vārdu krājums ir stipri mazs, lai arī viņa atmiņa glabā lielāku krājumu viņam pazīstamu, bet ļoti reti lietojamu vārdu.⁵⁰ Līdzīgi tas būs arī ar tautas dziesmām; viss krājums tautas atmiņā pārspēj jo tālu to, kas atsevišķam dziesmu pratējam vai arī vienam novadam. Ja Barona laikā viņa fiksētais pamatdziesmu krājums ir apm. 36000, tad taču viegli varētu domāt, ka vienas dziedātājas atmiņā varētu sniegt, piem., 10000 dziesmu, bet nav ziņu par šādiem skaitļiem. Protams, dziedātāja savā mūžā dziedājusi vai teikusi dziesmas lielākā skaitā un daudzkārt, bet tas nenozīmē, ka katreiz sniegtas jaunas dziesmas, vairāk vai mazāk dziesmu repertuārs atkārtojas, gan dodot variantus vai lielākus grozījumus, pielāgojoties situācijai; jāpatur prātā, ka tautas dziesma nav savā vairumā „tīra“ dziesma, bet ciešā sakarā ar dzīvi. Ja, piem., katru gadu svēti Zāļu vakaru, tad tas arī notiek jau pēc sen aprastas cieši nodibinātas kārtības, un tur jābūt arī jau vecu dziesmu krājumam; jaunradei te jau pašos pamatos šaurākas robežas, nekā liktos paviršam vērotājam. Un nekur jau arī dziesmām bagātie notikumi nav aizpildāmi tikai ar dziedāšanu, ir arī ēšana, dzeršana, runāšana utl. Tātad, dažkārt pat visbagātākai dziesmu pūra īpašniecei trūkst laika un iespējas visu to vienā reizē celt gaismā.

Ko rāda daži konkrēti skaitļi par dziesmu teikšanu, lai gan jautājums ļoti maz aplūkots vai arī autori iztikuši ar vispārīgām frazēm. Tā prof. L. Bērziņš 1926. gadā izdotajā Skrundas dziesmu krājumiņā aizrāda, ka dziedātāju Kates Strūkles un Edas Ievnices dziesmu „skaits gandrīz neaprobežots“ (pavadvārdā uz vāka) Citādi tas, kad dziesmas jāsāk skaitīt, lai arī te visdažādākie gadījumi. Tā 1924.g. martā L. Bērziņš divreiz uzraksta dziesmas Aizputē no Rozenbergu mātes, katreiz ievācot apm.50 dziesmu; norādīts, ka pret dziesmu sacišanas beigām teicēja ne tikai nogurusi, ko var izskaidrot ar vecumu, bet sācis vājināties arī dziesmu krājums.⁵¹ Tā paša gada beigās L. Bērziņš suites (Alsungas novadā) no vairākām vecām māmiņām, kas kopā sanākušas un dziesmu teikšanā savā starpā līdzējušās, apm. nepilnu divu stundu laikā uzrakstījis 60 dz.⁵² K. Draviņš savā vērtīgajā Stendes tautas dziesmu studijā norāda uz atmiņām par kādām bērēm, kur apdziedājušies „veselu dienu“ ar secinājumu: „Nav lāgā nosakāms, cik gaŗa šī „diena“ bijusi, bet jādomā, ka savas stundas 4-5 vismaz, kas liek izdziedāto dziesmu daudzumu aplēst uz kādiem 300 - 500“ protams, šādu apjomu dziesmu krājumu vienā reizē nedod viens

dziesmu pratējs vien, „dzied lielākā pulkā, kur dziedātāji mainās (uzsāk dziedāt tas, kas atceras vēl kādu dziesmu)“.⁵³ J. O. Freimāņa dati par pieredzi Jēkabpils apr-a Mēmeles pagastā šie: vairāku gadu laikā (1926., 1927. g. un vēlāk) viņš savācis ap 3000 dziesmu, bet arī no vairākiem dziesmu pratējiem Mēmelē, Neretā, Liel. un Mazzalvā. „Vairākas reizes apciemodams katru teicēju, uzrakstīju caurmērā no katra resp. katras ap 30 līdz 300 dziesmu, bet dažas teicējas var pat lepoties ar vairāk kā 500 dziesmām katra“; pirmšķirīgas dziesmu teicējas „dažās stundās nevainojamā ritmā prot un spēj pasacīt pāris simtu dziesmu. Šādas teicējas ir liels retums...“⁵⁴ Dati K. Pētersona ziņās, kas par 19. gs-a 90. gadu sākumu: „Raņķos atradu divas teicējas, no kurām katra pie pirmās iepazīšanās man vienā paņēmiēnā izteica pusceturta simta dziesmu. Ar laiku izrādījās, ka katras dziesmu vācelē glabājas vairāk tūkstošu dziesmu;“ ka šāds dziesmu daudzums jau ir kas sevišķs, liecina Pētersona tālākā liecība: „kad Raņķu pagastā sāku dziesmas uzrakstīt, vai katra meita prata dažu simtu dziesmu“.⁵⁵ Dažu konkrētu mazāku vākumu rezultāti: J. O. Freimānis 1937. g. vasarā kopā ar prof. L. Bērziņu apceļo Lietuvas latviešus, Sventājos un Būtiņos uzrakstīdams dažus simtus tautas dziesmu, Kērsa (Kristīne) Balčīna Būtiņos sniegusi 41 dz.;⁵⁶ E. Šmite 1935. g. vasarā dziesmas klausījusies Cēsu apr-a Kūduma pagastā no Līzes Blumbergas, rezultāts - 82 dz.⁵⁷ Te var jau liecināt šo patiesību: kamēr dziesmu uzrakstītāji runā par savu darbu vispār, vākumu apjomi tiek apzīmēti simtos vai pat tūkstošos; konkrētajā vākumu skaitījumā apjomi krietni mazāki. Citiem vārdiem: patstāvīgu dainu skaits nav tik liels, kā jūsmā dažkārt vestos domāt. Savā ziņā būs pat jāspriež, ka nav jau vajadzība pēc sevišķi milzīga dziesmu krājuma atsevišķā dziesmu zinātāja atmiņā. Savas sabiedriskās funkcijas šāds dziedātājs jau var pilnīgi veikt ar kādiem 500 dziesmu, prātā paturot svarīgākos godus un svētkus un ikdienišķās dzīves vajadzības. Un uz to arī norāda „Latvju dainu“ pamatdziesmu skaits. Vēl vairāk to izceļ šīs apceres sniegtie dati par dainu uzrakstītāju skaita dažādību: no pamatdziesmu 36000 varbūt tikai kādi 10000 saucamas par plaši izplatītām dziesmām. Jādomā, ka „Latvju dainās“ atklātās proporcijas starp retām, vidēji un plaši pazīstamām dziesmām paliks arī pēc jaunu uzrakstījumu pievienošanas, jo šais attiecībās vērojama kāda dziļāka dainu sastāva un apjomu likumība. Bet tas liek citām acīm arī raudzīties uz atsevišķās Latvijas vietās uzrakstīto dziesmu skaitu: kā, piem., kāzu goda dziesmām nepietiek ar viena dziesmu pratēja sniegumu, tā arī laikam plašākos dainu vērojumos viena pagasta robežās savākto dziesmu skaits ir par mazu. Bet šādā gadījumā būs noteikti jāatzīst, ka „Latvju dainas“ arī pēc dziesmu skaita pa atsevišķām vietām ir tik pilnīgs dziesmu krājums, lai uz tā balstītu zinātniskus pētījumus.

Skatīsimies dainu reģistrā. Dažus mājienu var dot arī 5. sējuma pievienotās kartes. Kartes pat ierosina dažu hipotētisku domu par „Latvju dainu“ uzrakstījumu lokālizējumu. Protams, dziesmu uzrakstīšanā liela loma uzrakstītājiem, vai tie ir un kādām spējām. Bet tas laikam neizskaidro visu. Nozīme būs bijusi arī tam dziesmu krājumam, kas uzrakstīšanas laikmetā atrodams kādā novadā, bet šis krājums atkarīgs no novada dzīves veida, kam atkal var būt visādi pamati, svešu tautu substrātu ieskaitot. Daži piemēri: Kuldīgas un Talsu apriņķis puslīdz vienādi pēc platības un iedzīvotāju skaita (58, 61:57, 22; 51835:51282), bet pirmajā 15944 un otrā 9768 dz.; pēc iedzīvotāju skaita gandrīz viena lieluma Rīgas un Valmieras apr. (114591:116465), arī platības nebūs pārāk atšķirīgas, ja no Rīgas apr-a atņemtu pašas Rīgas pilsētas tuksnešainās platības (110, 99:88,81), bet Rīgas apriņķim 34064 un Valmieras apriņķim tikai 5439 dz. Vai tad Valmieras apriņķim būtu trūcis nacionālā gara un darbinieku? Paviršā un pagaidām hipotētiskā vērojumā „Latvju dainu“ kartē varētu tomēr saskatīt šādas parādības: 1) dziesmu uzrakstījumu skaits mazāks novados ar zemāku latviešu % (Ilūkstes apr., Latgalē) un senākos lībiešu novados (Vidzemes rietumdaļā gar jūru - Rīgas apr-a rietumdaļā un Valmieras apr.); 2) uzrakstījumu skaits lielāks pagastiem, kas ciešākā saskarē ar apkārtnējiem pagastiem veido it kā pagastu pudurus vai novadus; šādi pagasti var atrasties ir Zemgales un Kurzemes līdzenumos, ir Vidzemes kalnienēs; 3) uzrakstījumu skaits jūtami izceļas pa Latvijas lielāko upju krastiem. Jādomā, ka abos pēdējos gadījumos sava loma dzīvākai tradīciju apmaiņai starp pagastiem. Tā Kurzemē šāds dziesmu novads ap Aizputi, Zemgalē ap Ūziņiem (Jēkabniekiem) un Mežotni, Vidzemē ap Mazsalacu, bet Rīgas un Cēsu apr-a austrumdaļas (pēdējā radīts Madonas apr.) ir viens milzīgs dziesmu uzrakstījumu centrs, kur kopā savākts apm. 50000 dz. Bet tad gar upēm, rēķinot pagastus abos krastos. Pirmajā vietā te būs pati Daugava, sākot ar Līvāniem un beidzot apm. ar Ikšķīli; nosauksim tikai redzamākos abu krastu punktus, pievienojot mazākus vākus lielākajiem: labajā krastā Līvanos 1226, kreisajā krastā Dignajā un Zasā 815; Krustpili 6024/Jēkabpils novadā 615; Pļaviņās (Stukmaņos) 2487/Sēlpili 3495; Koknesē 1283/Secē 2976; Skrīveru novadā 1013/Sērenē apm.888; Lielvārdē 6793/Birzgalē 457; pēdīgi Ikšķilē 488; pavisam 28112. Gaujas augštece no Vecpiebalgas līdz Gaujienai devusi 10784 dz. Ievērojamus dziesmu vākus devušī arī Ventas pagasti ar tādiem ievērojamiem centriem, kā: Skrunda, Rudbārži, Raņķi un Kuldīga. Bet skaidrs, ka šāds dziesmu uzrakstījumu skatījums, apvienojot pagastus pudurus un novados un joslās liek arī citādi raudzīties uz jautājumu par šo uzrakstījumu apjomiem pa atsevišķām vietām. Dažus uzrakstījumus jau var apvienot tādēļ, ka tie faktiski ir viena pagasta vai novada uzrakstījumi, piem. Kr.

Valdemāra dzimtenē Ārlavā uzrakstītas 268 dz., bet tām var pievienot tās 1500, ko Pūņu skolotājs J. Heniņš uzrakstījis „Sasmakas apgabalā“ - viss tas jau ir tai pašā Ārlavā. Bet tāpat droši varētu, piem., apvienot tādu kaimiņu pagastu kā Lestenes un Džūkstes uzrakstījumus. Un ja, piem., Jelgavas apr-a Naudītē uzrakstītas 145 dz., bet kaimiņos Ilē neviena dziesma, tad tomēr arī par šo varēs ko spriest, jo kādi uzrakstījumi var nākt arī no citu pušu kaimiņiem, - un grūti iedomāties kādā novadā izolētu tautas dzejas brīnumsalu.

Te var pagaidām apstāties: 1) „Latvju dainu“ dīesmām ir dažāds variantu jeb uzrakstījumu skaits; 2) šai parādībai ir sava noteikta izplatība dainās, kas ļauj runāt par retām, vidēji labi pazīstamām un plaši izplatītām dīesmām; 3) sakarā ar to vedas domāt par mazāku apjomu kodolu dainu lielajā masā, bet tas tad arī ir īstais tautas dīesmu aktīvās tradīšanas priekšmets; 4) „Latvju dainas“ ir pietiekoši pilnīgs krājums tālākai parādības pētīšanai; 5) izvirzāmi jauni dīesmu pētīšanas viedokļi, apvienojot uzrakstījumus pa tradīšanas centriem un joslām.

Šis apceres turpinājums veltījams vispirms jau ierosinātajam jautājumam par pamatdīesmu un variantu šķīrojumu „Latvju dainās“, kas tad būtu ievads pilnīgākai dīesmu skaita dažādības cēloņu studijai. Šis apceres autors, savā laikā ierosinādams šādu studiju, bija arī jau jo īsi minējis iemeslus, kālab dažām dīesmām pavisam nav variantu resp. tās tikai vienā uzrakstījumā.⁵⁸ Šī parādība nav tikai latviešu tradīcijās. Par to šur tur ir ieminējušies folkloristi.⁵⁹ Par to tad turpinājumā.

Piezīmes

- 1) Barona „Latvju dainu„ reģistrā ar šifru 324 e: P. Lodziņa uzrakstījums Sēlpīli, kam tur bijušas divi teicējas un kas no turienes piesūtījis apvienotajam Brīvzemnieka un Barona krājumam 1832 dīesmas; tā tad nopietns dīesmu vācējs.
- 2) No Valmieras 64 i, no Kuldīgas apriņķa Jaunmužas 188 o un no izcilā folkloras vācēja D. Ozoliņa krājumiem bez noteiktas vietas uzrādījuma (364 1, par šo vācēju sk. K. Strauberga rakstu žurnālā „Senatne un māksla“ 1936. g. 1. b-ā 154.-156. lpp.).
- 3) Šifra 6 c: J. Priediša uzrakstījums Rīgas apriņķa Annas muižā; teicēja viņa māte, kas ienācēja no Madonas apriņķa Mārcienas; J. Priedītis no Annas muižas pavisam piesūtījis 1652 dīesmas.
- 4) Šifra 120 c: uzrakstījis Kārlis Bikke Gaujienā, kas no turienes piesūtījis 1269 dīesmas.
- 5) 161 c: uzrakstījis tautas atmodas laika literāts Kreims Alsungā (Alšvangā). Viņa ar šo šifru apzīmēto tur uzrakstīto dīesmu

krājumu (pavisām 2547 dziesmas!) H. Visendorfa krājumiem piesūtījis tā laika Vecgulbenes skolotājs Pipiņš (turpmāk pazīstamais kritiķis Ērmanis Pipiņš-Vizulis, kas no 1898.g. strādāja Alsungas Ministrijas skolā; Pipiņš bija dzimis Alsungas kaimiņos Ēdolē un kādu laiku turpat mācījies te minētā dziesmu uzrakstītāja K. Kreima (Skābā) privātskolā, sk. K. Egles sakārtotās „Atziņas“ 2. d./1924. g./ 102. u. n. lpp.).

- 6) 93 c: uzrakstījis Madonas (senāk Cēsu) apriņķa Mēdzūlas pagastā tautas atmodas laika literāts Mākonis (Kazaku Fricis), kas no turienes Zinību komisijai piesūtījis 60 dziesmas.
- 7) 174 e un 191 e; abi uzrakstījumi no Kurzemes; pirmo Aizputes apr-a Rudbāržos uzrakstījis J. Taupmans, kas no turienes piesūtījis Visendorfam 1009 dz.; otru Kuldīgas apr-a Kursišos uzrakstījis K. Bankers, kas tur Visendorfa krājumam uzrakstījis 364 dz., bez tam veicdams citu tur uzrakstīto materiālu nosūtīšanu Visendorfam, kas ļauj jau runāt par čaklu un apzinīgu folkloristu.
- 8) 196 g: uzrakstītājs Fr. Reķķis Kuldīgas apr-a Rendā, no kurienes piesūtījis Brīvēznieka un Barona apvienotajam krājumam 122 dz.; par dziesmas ģenuitāti nav lielu šaubu, jo saturā var jaust istu senumu - aizgājēja šķirstu kapā pielīdzina mājoklim, bet senču mājokļiem logu gaismas bija jo maz, - sauli isti pilnīgi varēja baudīt, kad pa durvīm izgāja no istabas ārā. Te par visām reizēm jāpiezīmē, ka „Latvju dainu“ reģistra ziņas par dziesmu uzrakstītāju dziesmu skaitu nav absolūtas: vispirms, reģistros var būt kļūdas; otrkārt ne visi Barona rokās nonākušie vākumi un ne visu vākumu visi uzrakstījumi iespiesti „Latvju dainās“.
- 9) 260 : dziesma uzrakstīta Jelgavas apriņķa Mazberķenē (tagadējā Augstkalnes, agrākajā Mežamuižas pagastā); no turienes piesūtītas dziesmas Zinību komisijai, no kurām 47 ņemtas dainās, bet Baronam palicis nezināms to uzrakstītājs.
- 10) 325 a : dziesmu uzrakstījis Secē Baumaņu Jānis, kuŗa Zinību komisijai tur savākto dziesmu skaits sasniedz 349.
- 11) 16 : uzrakstījis Krauze Rīgas apriņķa Kastrānes pagastā, tur savākdams apvienotajam Brīvēznieka un Barona krājumam 991 dziesmu.
- 12) Jau 1873. gadā Auseklis savās vēstulēs no Lielvārdes „Bāltijas Vēstnesim“ šo novadu bija nosaucis par „antikvārijas muzeumu“ (senlaiku lietu un piemiņu krātuvi)“. It kā runādams pēc paša pieredzes, būdams ista Lielvārdes pazinējs kopš bērna dienām, Andrejs Pumpurs radījis savas „Galda dziesmas“ 1. pantu Ceturtajiem Dziesmu svētkiem Jelgavā 1895. gadā:

Bija laiki, skanēja
Dziesmas Latvju kalnos;
Tās pa simtiem zināja
Pateikt visos ciemos.

- 13) Ārona krājums ar apakštitulu „Pa tēviņas kalniem un lejām lasītas un vainagā vītas“ satur 2067 dziesmu numurus, bet neuzrāda avotus un dziesmu uzrakstīšanas vietas; pavadvārdā aprādīts, ka „šeitan esmu palīgā ņēmis it *visus* latviešu tautas dziesmu krājumus, kādi tie jau iespiesti, līdz ar vairāk tūkstošu no manis paša un mani draugiem un pazīstamiem salasītu tautas dziesmu, kas vēl nekur nav nākušas klajā.“ Tas, protams, samazina šā krājuma nozīmi, pārņemot dziesmas „Latvju dainās“. Barona reģistrā ar šifru 68 a apzīmēts Ārona paša Bērzaunē savāktu dziesmu krājums (601 dz.), kas nodots Brīvēznieka un Barona materiāliem; tas rāda Āronu kā ievērojamu folkloras krājēju; dažviet šis bērzauniešu dziesmu krājums varētu mest gaismu arī uz iespiesto Ārona krājumu. Piem.: Ārona iespiestā krājuma 5. dziesma „Dziedot dzimu, dziedot augu, Dziedot mūžu nodzīvoju, Dziedot nāvi ieraudzīju Paradīzes dārziņā“ pārņemta „Latvju dainās“ kā 3. pamatdziesma. Tās avotos uzrādītas arī Ārona Bērzaunē savāktās dziesmas; un tas ļauj domāt, ka Ārona iespiestā krājuma 5. dziesma viņa paša uzrakstījums resp. Barona 3. dziesmas 68 a un 335 No 5 šifras norāda pašos pamatos vienu un to pašu avotu, tikai vienreiz uzrakstījums nācis no rokraksta, otreiz no iespieduma. Par dziesmu kā eventuālu Ārona darinājumu tomēr nenākas runāt, jo jau pamatdziesmai nevariētā veidā ir vēl 3 uzrakstījumi: 69 a no Bīksēra (Madonas apr-a Patkules pagastā), kuŗa uzrakstītājs J. Dāvids no turienes piesūtījis Zinību komisijai 1431 un Brīvēznieka un Barona krājumam 309 dziesmas, tātad, ievērojams krājējs; 293 a no Mežotnes pagasta Grāvendāles, kur to uzrakstījis folkloras vācējs Matura Atis; 401 no Zinību komisijas 3662 dziesmām bez tuvāka datējuma; bez tam dziesmai 3 variāciju uzrakstījumi. Par latviešu folkloristikā dažādu veikumu pēc cildināmā Ārona attiecībām ar Baronu, Āronam dažkārt pat uzticot vienu otru darbu „Latvju dainu“ tapumā, sk. Ārona atmiņās r. kr-ā „Ceļi“ 6. s. (1935.g.) 29. lpp.
- 14) Sproģa krājuma 1857 dziesmas savāktas ap Stukmaņiem (Pļaviņām) un Koknesi. Interesanti piezīmēt, ka 33671. dziesma „Kam tie kalni, kam ielejas, Kam zaļie ozoliņi? Dievam kalni, Laimei lejas, Bitei zaļi ozoliņi“ šai pamatuzrakstījumā no Sproģa krājuma, bet viena tās variācija no tā paša novada citā uzrakstījumā, kuŗa uzrakstītājs (41 a) J. Ramāns no Stukmaņiem piesūtījis Brīvēznieka un Barona krājumam 412 dziesmas. Tas liecina: ja kādā novadā ir kāda labi pazīstama vai biežāk dzir-

dama dziesma un tur darbojas vairāki dziesmu vācēji, tad ir lie-
 la varbūtība, ka šāda tradīcija arī iegūs vairākus uzrakstījumus.
 Jānis Sproģis, kas sava krājuma izdošanas laikā ir jo dedzīgs
 latvietis un latviešu dziesmu nozīmības, senuma un bagātības
 slavinātājs, ir ne tikai dziesmu izdevējs, bet arī teicams to
 krājējs, tieši tāds, uz ko attiecināt lielā folklorista Tompsona
 (Stith Thompson) vārdus: 19.gs-a folkloras krājēji bijuši lielu
 tiesu amatieji "but they often had remarkable success because
 of their understanding of what they were working with" (r-ā
 "Advances in Folklore Studies" kr-ā "Anthropology Today"
 /1953.g./588. lpp.). Krājēja nozīmību folkloras vākšanā Tom-
 psons izceļ citā vietā (runājot par tautas prozas vākšanu):
 "the actual collecting... is essentially an individual activity.
 Its success depends on the skill and tact of the lone worker"
 (The Folktale /1951.g./ 407. lpp.). Par Sproģa krājuma „Pam-
 jatniki... „dziesmu sakārtojumu kritiski izteicies Barons
 „Latvju dainu“ ievadā (10. u. n. lpp.), kam var arī pievienoties
 taču jaizceļ kāda Sproģa doma, kas viņam, acīmredzot, ra-
 dusies dziesmu krāšanas pieredzē, proti, viņš, varbūt kā pir-
 mais, runā par dziesmu virknēm, kas kārtojas ap kādu vienu
 priekšmetu, lai arī šādu dziesmu iekšējais saturs ir dažāds;
 piem., ja nodzied resp. nosaka kādu dziesmu par ozolu, tad
 tai pievieno atkal un atkal kādu dziesmu ar to pašu motivu-
 ozolu, kamēr vien atmiņa klausā jeb neprasa pārmaiņu (sk.
 krājuma ievada 8.u. n. lpp.). Šo parādību apstiprina arī mana
 folkloras krājēja pieredze; dziesmu teicēja Zemgales Biržos
 20. gados Zadināna Dārte kādā reizē iesāka ar Jāņu dziesmām,
 kādas noteikusi ar pēdējo, kurā minēta liepa, sāka ar piebil-
 dī „n tad vel toada dzīsma par lipu“, tad pārejot uz ozolu
 dziesmām ar līdzīgu piebildi „no n ta par ūzulu“...(diemžēl,
 šie uzrakstījumi nav manā rīcībā.) Par to arī sk. Barona „Lat-
 vju dainu„Ievadā 1.s - a 21.u.t.lpp. Šādu virkņu uzrakstījumi
 ir arī publicējami dažas labas problēmas risināšanai, taču
 plašāku dziesmu krājumu kārtošānai vēlami citi principi,
 ja vispār grib kādu kārtējuma sistēmu; pie. Sproģis sava kr-
 a dziesmu 16. lpp-ē „Sniedzīņš sniga, putenēja, Laukā manis
 kumeliņis; Nem, māsiņ, baltu sakšu, Apsēdz manu kumeliņu!“
 iedalījis dziesmās par sniegu, kaut centrā te kumeliņš.

- 15) Šifras 137 c (Zinību komisijai. 4929 dz.), 137 d (Brīvzemnieka
 un Barona krājumam 1075 dz.), 137 e (tam pašam krājumam
 1043 dz.). Par Dzelzkalnu Annu kā cilvēku dažas interesantas
 vietas Tīrzmalietes autobiografijā (K. Egles sak. „Atziņas“
 2. d. /1924. g./245. u.n. un 248. lpp.; 246. lpp-ē tieša liecība
 par Annas darbu folklorā: „Māsa krāja tautas dziesmas un tau-

tas meldiņus, kuņus aizsūtīja Barontēvam"). Patiesībā visa tīrzmaliešu dziesmu uzrakstītāju kopa, kā ceturto minot K. Tarzīeri, ir tuvu cilvēku vai pat draugu saime, kuņus darbam apgaro tautas atmodas centieni (sk. J. Misiņa atmiņas ž-ā „Karogs“ 1946. g. 1. nr., 85. u.n., 89. u.t. un 92. lpp.). Tā arī te liecinājums domai, ka „folkloras krāšana ir jāsaiستا ar tik plašām aprindām, ka var sākt runāt par veselu tautas kustību“ (r. kr. „Ceļi“ 1. s. /1931. g./ 73. lpp.).

- 16) 97 a: Avenu Jānis (nodevis Zinību komisijai 587 dz.) un 97 b: Bērziņš (Zinību komisijai 201 dz.). Uzrakstījumi tik atšķirīgi, ka Barons tos pievienojis 33683. pamatdziesmai kā 1. un 2. variantu; no pamatdziesmas (kam 4 rindiņas) šie varianti atšķiras ar savu 6 rindu galumu.
- 17) Šifras 216 a un 216 b 8. varianta variācijās; tā kā aiz pirmās šifras slēpjas Alaunu Reinis, kas no Ventspils nodevis 510 dz., par teicēju uzdodot Dūnsberg kundzi, bet 2. šifra nozīmē Krišu Dūnsbergu, kas pats nosūtījis Brīvēmnieka un Barona krājumam 1040 dz., tad vedas domāt, ka apskatāmie 33682. dz-as uzrakstījumi Ventspilī nāk no vienas un tās pašas teicējas, bet uzrakstīti dažādos laikos, līdz ar to iegūstot savas variācijas.
- 18) 97 g un h : ar abām šifrām jāsaprot viens un tas pats uzrakstītājs J. Zivarts, tikai ar pirmo apzīmētas viņa 290 dziesmas Brīvēmnieka un Barona krājumam un ar otru 175, kas piesūtītas Zinību komisijai. Abi 32750. dz-as Zivarta uzrakstījumi gluži identiski; atšķiras variants, kuņu kāds nezināms vācējs uzrakstījis Lielvārdē.
- 19) 36 i un r : Late Priedīte (Zinību komisijai 59 dz.) un Kārklualka Teodora iesūtījums (Zinību komisijai 1279 dz.), apskatāmo 32794. dz-as variāciju uzrakstot Alvinai Cirit.
- 20) 22 d, e, f, k: abi pirmie uzrakstījumi Juņa Dziedātāja, trešais Ausekļa.
- 21) Tā Dreimaņu Pēteris Krustpili (šifras 407 a un b) savācis apvienotajam Brīvēmnieka un Barona krājumam (šifra BB) un Zinību komisijai kopā pavisam 2582 dziesmas; Fedors Simanovičs (šifras 184, 188, 194, 195 b, 200 b un 201) savā Kuldīgas apriņķa ekspedīcijā (Dūrē, Irjos, Ošeniekos, Raņķos, Skrundā un Šnēpelē) savācis Zinību komisijai pavisam 1519 dziesmas; Šmitu (Šmidtu) Kārlis (šifras 91 g, 93/1 c, 98 b, 120/0) Madonas apriņķī (Lubānā, Meirānos, Praulienā un Gulbenē) BB krājumiem uzrakstījis 2441 dziesmu.
- 22) K. Blauberģs (ar šifrām 324 a un b) Sēlpili uzrakstījis 1324 dziesmas: 45 Zinību komisijai un 1279 BB krājumam. Šai pašai ģimenei piederīgais P. Blauberģs (324 c) turpat Zinību kom-ai

uzrakstījis 111 dz. Blaubeģs turams par nopietnu folkloristu, ko rāda viņa Sēlpilī vāktās tautas parašu ziņas, piem. par 12 vīru ozolu dziesmām (sk. dainu Ievadā 1. s-a 27. lpp.) un Jāņiem (5. s-ā 17. u. n. lpp.). K. Pavārs (42) Suntažos savācis Zinību komisijai 1089 dz., bet Punku Jānis (68 d) Bērzaunē tai pašai komisijai 1757 (bez tam kā Jānis Punka /68 d 1/ nodevīs Jelgavas Latviešu b-as Rastniecības nodaļai 7 dz.). Visendorfa krājumam īstus brīnumdarbus veikusi Latgales folkloristu trijotne, sevišķi Smelters un Laizāns. Tie apceļojuši, tradīcijas vācot, visu Latgali, atskaitot etnografiski jau atšķirīgo Krustpīli un Ungurmuižu (Medņu pag.), tā paspējot arī Latgales tradīcijām ieņemt redzamu vietu „Latvju dainās”. B. Laizāns viens pats dainām devis 2469 dziesmu uzrakstījumus, P. Smelters 1669, bet Smelters bez tam kopā ar K. Skrindu uzrakstījis 618 un kopā ar vairākiem citiem vēl 544 jeb pavisam 2831 (V. Vonogs savā Latgales folkloras krājēju apskatā gr-ā „Rokstu krojums latgaļu drukas aizliguma atcelšonas 40 godu atcerei” /1944. g./ 205.-222. lpp. sniedz citādus šo vākumu skaitļus: 2458 Laizānam un 1539 resp. 2699 Smelteram /219. lpp./).

- 23) 75 b; no P. Blaua tur BB krājumiem uzrakstītajām dziesmām pēc reģistra „Latvju dainas” uzņēmušas 2439, kas arī jāatzīst par izcīlu skaitli. Blaus pats sakās sakrājīs ap 10000 dziesmu (autobiogrāfijā „Atziņu” 1. d. /1923. g./ 134. lpp.), uz ko jau norādījis A. Augstkalns (r. kr. „Ceļi” 1. s. /1931. g./ 68. lpp.); pagaidām šī nesaskaņa skaitļos nav skaidrota, bet liela varbūtība, ka Blaua minētie 10000 ir tikai pēc viņa acumēra un katrā ziņā ar diezgan lielu noapaļojumu un Barons kādu daļu no iesūtījuma var būt arī atstājis neiespiestu; un varbūt pat šais 10000 Blaus ietilpinājis kādu daļu no saviem citu tradīciju materiāliem, par kuriem tas arī runā autobiogrāfijā. „Latvju dainās” uzņemts arī dažs Blaua parašu apraksts, tā 1.s-ā par kristībām Ērgļu draudzē (174. u. n. lpp.) un 3. s-a 1. daļā par precībām un kāzām turpat Ērgļos (25.-38. lpp.).
- 24) Ar šifru 197 c (Bērziņu Ludis); dziesma uzrakstīta Kuldīgas apr-a Sātiņos, kur L. Bērziņš Visendorfa krājumam no teicējas Ašberģenes (Asberg) uzrakstījis 134 dziesmas, bez tam vēl iegūdam kāda Ozola vāktu dziesmu manuskriptu ar 18 dz. Kā reģistrs rāda, tad L. Bērziņš ir izcīlis „Latvju dainu” līdzstrādnieks (par to jau r. kr-ā „Ceļi” 1. s-ā 69. u. n. lpp.).
- 25) Par Krišjāņa Barona darbu ap „Latvju dainām”, sikāk Latviešu hum. zin-u asociācijas ž-a „Klētis” 4. nr. (1960. g.) 18. - 23. lpp.
- 26) Latviešu folkloras krātuves izdotā kr-a „Tautas dziesmas” 1. s-a (1936. g.) Ievadā 6. lpp. Krājums bija domāts kā patstāvīgāko folkloras krātuves materiāla dziesmu izlase, turpinot „Latvju dainu” pamatdziesmu numerāciju, bet atkārtotot lielumā

„Latvju dainu“ sakārtojuma plānu. Dota arī neliela par pamatdziesmām pieņemto uzrakstījumu variantu izlase. Krājumam iznāca 4 sējumi (1936. - 39. g.), darba lielo daļu prof. P. Šmits redakcijā veicot folkloristam O. Lidekam.

- 27) Par to vairākkārt rakstījis prof. L. Bērziņš. Rakstā „Tautas dziesmas krājot,“ L. Bērziņš sniedzis aptverīgu pārskatu par grūtībām, ar kādām jāsastopas arī apzinīgam un lietpratīgam tradīciju krājējam (ž-ā „Senatne un māksla“ 1936. g. 4. nr-ā, 203. - 209. lpp.). Bet tādu krājēju jau ir tikai viena daļa! Tālab arī P. Šmits „Tautas dziesmu“ ievadā (7. u.t. lpp.), minēdams tradīciju uzrakstīšanā pārprašanas, pārskatīšanās un pārklaušanās kļūdas un sniegdams tādus tekstu uzrakstījumu kļūdu piemērus, kā: tēva dēls = tēvs dēls, sējas laiks = sēja laiks, dziedādama = dziedama, bāleliņš = bāleleliņš, vainadziņš = vanadziņš, vecainīte (atmata) = vecenīte, aizstāv tekstu izdevēju tiesības izlabot kļūdas, jo labāk „pielaist (šādā labošanā) vienu mazu patvaļības kļūdu, nekā publicēt tūkstošiem niecīgu rakstības kļūdu“ (11. lpp.). Bet pavisam sabojātas jeb sagrozītas dziesmas pavisam nav iespējamas; šādam P. Šmits piemērs kāds uzrakstījums no Puzes: „Ko līdz man šeit dzīvot, Kas pēc manim klausījās? -Dodat, kungi, no avota Man bāliņu klausīties“ (12. lpp.).
- 28) Folkloras krātuves izdotās „Tautas dziesmas“ saņēma bargu kritiku jau pēc 1. sējuma iznākšanas. J. Endzelīns aplūkoja izdoto tekstu filoloģisko apstrādājumu (ž-ā „Izglītības Ministrijas Mēnešraksts“ 1936. g. 7./8. b-ā, 126. - 133. lpp.). Bet J. Alunāns plašā rakstā „Kropļojumi un viltojumi“ Tautas dziesmu „1. sējumā“ dziļāk novērtēja jaunos dziesmu vākumus (turpat 1938. g. 7./8. un 9. b-ā, 51. - 63. un 212. - 226. lpp.). Zīmīga viņa atziņa: „Un ja „L. dainās“ atrodam jau dažu sabojātu dziesmu, kas liecina par tēloto apstākļu nepazīšanu un neizprašanu, tad starp Folkloras krātuves materiāliem šādu dziesmu ir ļoti daudz: acimredzot, tagadējiem dziesmu teicējiem un vācējiem mūsu tautas dziesmu pasaule ir nesalīdzināmi tālāka un svešāka, nekā Barontēva talciniekiem ...“ (57. lpp.). Šī atziņa pasvītro jau vecveco domu, ka tautas dziesma ir saistīta ar tautas dzīvi; ja šī dzīve ir pārveidojusies, tad arī dziesma vairs nevar būt dzīva tradīcija; tekstus vēl var kādu laiku atmiņā glabāt, bet trūkst šo tekstu izpratnes un līdz ar to arī pārdzīvojuma - un līdz ar to sākas tekstu bojāšana (un ne pārradišana vai jaunradišana.). To rāda neskaitāmi piemēri vērtīgajā J. Alunāna apcerē. Daži paraugi: „Latvju dainu“ 7709.dz. „Lieta bija liepiņā, Lieta liepas zariņā: No liepiņas pūru šuvu, No zariņa pūra vāku“ „Tautas dziesmās“ parādās kā 40019. nr.: „Liepa auga liepiņā, Liepa liepas galiņā: No liepiņas pūru šuvu, No zariņa

vāceliti"; dainu 16765. dziesmas 2. variants: „Rijniecina meitu
ņēmu, Lielas mantas gribēdams; Kad pacēlu pūra vāku, Sprugu!
auklas kārājās“ „Tautas dziesmās“ kā 43868., „Trij vilciņi
meitas ņēma, Lielas meitas gribēdami; Kad paņēma, tad atrada
Spriguliņa kūlējiņu“ u.t.t.

- 29) Protams, šis skaitlis nav kāds absolūts un konstants lielums,
bet radies Krišjāņa Barona dainu rediģēšanas darbā. Dažu pamatdzies-
mu varētu pārvērst par kādas citas pamatdziesmas variantu un otrādi,
bet tas jau arī liecina, ka būtiski „Latvju dainu“ pamatdziesmu skaits
arī ar jaunu rediģēšanu jūtami negrozītos uz vienu vai otru pusi.
- 30) Pat šo šķietami laiku laikiem nostabilizēto eposu faktiskie ap-
jomi var svārstīties vai vismaz ir pagātnē svārstījušies, pirms
ieguvuši pašreizējo redakciju. Piem., Kalevala tagadējos apjo-
mus ieguva tikai savā 2. izdevumā, kas klajā nāca 1849. g.;
1. izdevumam 1835. gadā bija tikai 12078 rindas. Tāpat zināms,
ka „Mahābhārata“ savus milzu apjomus ieguvusi tikai ar laiku,
pamazām pievienojot pirmatnējam kodolam jaunas daļas, kas
bieži vien pat ļoti patstāvīgas un turamas vairāk par iespraudu-
miem. Tepat jāpiebilst, ka arī rindu skaits nav tik konstants
lielums, kā varētu domāt pie tradicionāliem rindu rakstījumiem
pieradis dzejas apcerētājs. Piem. : te minētais indiešu eposs
sacerētis t. s. šlokās, kuŗu strofiskā iekārta līdzinās trochaisko
dainu četrindniecēm, proti, šlokā ir 32 zilbes, bet divi rindās,
taču atrodam arī rakstījumus 4 rindās, kas, protams, divkāŗšo
rindu skaitu; un „Latvju dainās“ arī vietām vērojama novirzīša-
nās, noparastā dalījuma rindās, kas rezultātā var pamazināt vai
palielināt rindu skaitu, piem. daktiliskajās dainās parasts 2
pēdu rindas rakstījums („Saulīte dancoja Sudraba kalnā, Zeltī-
tas kurpes Kājiņāi“ 33992.; „Gauži raud Saulīte Ābeļu dārzā...“
33781.), bet vismaz 1. sējumā ir daktiliskajās dziesmās arī 4
pēdu garas rindas („Viens gans nomira, citi gani raudāja. Cūka
raka dobīti augstā kalnā ...“ 2692., bet šīs pašas dziesmas 8.
var. no Latgales „Vins gons numyra, Vysi gony raudova ...“
īšajām rindām). Ja trochaiskās dainas Barona krājumā parādās
kā kvartas, tad tas arī tipogrāfisku apstākļu dēļ, jo dziesmas
iespiestas slejās - 8 pēdu rindas par garu slejām; citādi sevišķi
dziesmu 1. puses jeb strofas uzrāda starp 1. un 2. rindu tik cie-
šu loģisku un sintaktisku sakarību, ka droši tās varētu apvienot
vienā rindā, piem.: 2758. „Viņpus upes melni alkšņi Sudrabiņa
lapiņām ...“ = „Viņpus upes melni alkšņi sudrabiņa lapiņām ...“;
2740. „Circens veda vedekliņu No istabas kambarī ...“ = „Cir-
cens veda vedekliņu no istabas kambarī ...“; 2743. „Ubadziņi
bizenēja pavasara saulītē ...“ u.t.l.). Tādā gadījumā dainās mū-
su priekšā būtu parastā senindiešu šlokas forma, bet rindu
skaits „Latvju dainās“, protams, samazinātos uz pusi. Dainu

- uzrakstījumu vēsturē tiešām arī atrodami trochaisko dziesmu uzrakstījumi garās 8 pēdu rindās, piem. Vecā Stendera Latviešu gramatikā (1. izd. 1761., 2. 1783. g.).
- 31) Latviešu rakstniecības vēstures 1. d. (2. izd. 1927. g.) 122. u. n. lpp.
- 32) Lai arī pirmā folkloras krātuve Ziemeļeiropā, kur visagrāk un varbūt arī visvairāk strādāts folkloras zinātniskā vākšanā, nodibināta Dānijā 20. gs-a sākumā (1904./5.g.), taču krātuvju vairs izveidojies pēc 1. pasaules kara, dažās zemēs sakarā ar neatkarības iegūšanu. Tā Īrijā tikai 1930. gadā valdība nodibina Īru folkloras institūtu, 1935. g. to pārdēvējot par Īru folkloras krātuvi un ievadot neredzēti plašu sistēmātisku folkloras krāšanu (sk. Sean O Suilleabhain: A Handbook of Irish Folklore /1942. g./ ievada 4. lpp.). Latviešu folkloras krātuve nodibināta 1924. gada decembrī, noteikumus ar toreizējā izglītības ministra K. Strauberga parakstu publicējot „Valdības Vēstneša” 1924. 274. nr., bet darbību krātuve uzsākusi 1925. g. septembrī A. Bērzkalnes pārziņā, kas ir arī tā laika krātuves kolēģijas sekretāre; pārējie kolēģijas locekļi: priekšsēdis prof. J. Endzelīns, prof. P. Šmits, doc. J. Kauliņš un doc. L. Bērziņš. Kā krātuves pārskats liecina, tad jau 1925. gada pēdējos 4 mēnešos krātuve saņēmusi 34749 veco tautas dziesmu variantus, 3190 jaunāku dziesmu, 27047 bērnu dziesmu un pantu, 542 albuma pantu, 336 rotaļu un deju ar un bez dziesmām (ar 1925. g. datēts izd. „Latviešu folkloras krātuve” 11. lpp.). Tomēr A. Bērzkalne mazliet pārspilē, vairākās vietās nopeldama latviešu centienus izdot tradīciju krājumus un izceldama īgaunu un somu lielo darbu tradīciju krāšanā, it kā jau līdz latviešu folkloras krātuves nodibināšanai, piem., īgauni būtu vairāk savākuši nekā latvieši. Ja arī tā būtu, nebūtu ko skaust, varētu tikai priecāties, bet, vismaz runājot par „Latvju dainās” uzņemto tautas dziesmu skaitu, jāievēro, ka ne gluži viss materiāls, kas līdz dainu pēdējā sējuma sakārtošanai bija savākts, bija arī nodrukāts. Savu tiesu Barons no viņa rokās nonākušā materiāla nebija vēlējies vai vairs varējis iekārtot „Latvju dainās”; un daži krājumi viņam nemaz nebija zināmi vai nodoti. Par to jau ir runāts (sk. „Klētis” 1960. g. 4. nr-a 20. lpp.), bet te vēlreiz jāaizrāda uz K. Pētersona krājumiem. Tā prof. L. Bērziņš spriež, ka K. Pētersona latviešu kāzu apcerē (Zinību komisijas Rakstu krājumā 16. s-ā /1912. g./) varētu būt apm. 3000 dziesmu, kas nav uzņemtas „Latvju dainās”; ir sava tiesa arī viņa ņekatu apcerē (Filologu Biedrības Rakstu 2. s-ā /1922. g./); un, pēc visa spriežot, jo daudz arī daļēji vai pilnīgi bojā gājušos rokkrakstos (sk. L. Bērziņa r-ā „Etnografs Kārlis Pētersons” „Izglītības Ministrijas Mēnešraksta” /šifra IMM/1938. g. 7./8/ nr-ā, 10. u.

n., 12. u.t. lpp.). Ja nu A. Bērzkalne norāda, ka igauņu krājējam J. Hurtam 1904. gadā sakrāts ap 45000 veco dziesmu ar secinājumu, ka „latviešu tautas dziesmas, salīdzinot ar igauņu, ir vismaz 10 reizes īsākas, tā ka Hurtam būtu tautas dziesmu latviešu apmēros ap 450000 variantu, tā tad vismaz divreiz vairāk nekā Latvju dainās, kas aptver 218000 var.“ (rakstā „Igauņu un somu folkloristiskais darbs“ IMM 1926. g. 1. nr-a 47. lpp-ē), tad tas ir nepareizs rēķins, sajaucot variantus un rindas. Neatkarīgi no dziesmu garuma (un „Latvju dainās“ jau arī nav tikai četrindnieces) Hurtam ir tikai 45000 dziesmu uzrakstījumi (no kuriem tikai viena daļa patstāvīgu pamatdziesmu) un Barona „Latvju dainās“ 218000 uzrakstījumi (no kuriem apm. 34000 pamatdziesmu vien); bet garumu dziesmām rēķinot kaut pēc Bērzkalnes domas igauņiem 40 un latviešiem 4 rindas, Hurta krutomēr pārspēj „Latvju dainas“ tieši ar savu pamatdziesmu un vispār uzrakstījumu skaitu. Tas šim izdevumam piešķir monumentālītāti un dara godu latviešu tautas dzejas krājējiem.

Te jāpiemetina, ka Barons laikam izteicis arī ļoti pareizas domas par dziesmu garuma lomu atmiņā: „No tūkstošām sevišķām, lai arī īsām dziesmām, drīzāk kādai piemirstas iesākums nekā no simts garākām, un ar iesākumu pazūd arī pate dziesma“ (Latvju dainu ievada 23. lpp.).

- 33) Pelikāna klasiķu serijas “Beowulf”/1957.g./ 9.lpp.
- 34) Ilustrācijai minēšu pāra paša piedzīvojumus valodas materiāla vākšanā Zemgales Biržos: 1) šai pagastā ir kādas mājas Zalaki (vārds uzņemts arī J. Endzelina „Latvijas vietu vārdos”, sk. 2. d-as /1925. g./56. lpp.); bet tikai vienreiz izdevies dzirdēt, jādodomā, tās pašas saknes sugas vārdu: 30.gados kādā sausā vasarā agrā rītā cēlos ar laivu pāri Daugavai pie Jēkabpilsūdens maza, rāms, ūdenim pāri migla, redzu vietām bāli zaļganus plankumus ūdenī; braucēji runā par mazo ūdeni, un, te, laivinieks (vai nu stūrmanis vai airētājs, neatminu) saka „zalaki iet“, ar to saprotot planktonu Daugavā. Vienreizīgi! 2) 1943.gada pavasarī bija jāizsauc veterinārārstsgrūsnas govys operēšanai, izņemot teļu no dzemdes; klāt bija tai laikā 81 g. vecais tēvs, kam bija savas zināšanas senās tradīcijās - un, te, tēvs norāda uz kādu govys ķermeņa iekšējo daļu ar kādu vārdu, kas tūlīt jāatzīst par īpatnu senu vārdu, tā ka gandrīz jāsalecas no prieka par vienreizīgo atradumu, bet pierakstīt to nav laika, ir satraukums, steiga, veterinārs jāved projām; otrā rītā vārdu vairs nevaru atminēties, prasū tēvam, viņš „kādu vārdu? par ko tad es tādu būtu teicis?“ Vārds pazuda! - Un tas pats arī ar dziesmu vākšanu resp. dziedāšanu un teikšanu; tur taču dažkārt

- kāda dziesmu pratējai gadiem ilgi jāgaida, kamēr tā savos rados, piem., piedzīvo kāzas, kur tad isti var izpausties viņas dziesmu bagātība; citā laikā, lai arī tas atkarā no dziesminieces personības, var cerēt no šīs bagātības iegūt tikai vienu daļu.
- 35) E. Drerup: Das fünfte Buch der Ilias. Grundlagen einer homerischen Poetik (1913. g.).
 - 36) Die folkloristische Arbeitsmethode (1926. g.) 32. lpp.
 - 37) Zinību komisijas „Rakstu krājums“ 16. s. (1912. g.) 63. un 68. lpp. Par kāzu dziesmu bagātību var spriest arī pēc citiem šā goda aprakstiem, piem. J. Šperliņa darbā „Senās suitu kāzas un ķekatas“ (1937. g.) tieši kāzu posmam atrodam 624 parastās dainas (60. - 783. nr.), bez tam 21 ziņģi; H. Tichovska gr-ā „Kāzu parašas Latgalē“ (1939. g.) kāzu jeb izdeviņu posmā 259 dziesmas (120 - 378. nr.).
 - 38) Par arāja darba grūtumu vispār un pašā aršanā pilnīgu nodošanos tiešajai arkla vadīšanai, kas prasīja spēku, izturību, uzmanību, liecina arī daža dainu rinda, piem.: 27903. „Ai, melnā vabulīte, Griezi ceļu arājam, Arājam (i) grūtas kājas, Pilnas smilšu piebirusas“ (ar 1 variantu un dažādām variācijām pavisam 27 uzrakstījumos); 28065. (24 uzrakstījumos); daudzkārt daudzināta 28246. dz. „Runāj' cīri, runāj' kapļi, Paši brāļi nerunāja; Tad runās paši brāļi, Kad dzers miežu alutiņu“ (gan tikai 1 uzr-ā: šifra 181 i norāda uz vecā dziesmu vācēja Bitnera manuskriptu, kam šī dz. no Ciravas un Dzērves Aizputes apr-ī; dziesmas ģenuitāti un pat senumu apliecina ne tikai kapļa pieminēšana, bet arī 1. un 2. rindas verba formas, kas jāatzīst par seno tagadni - par šo parādību sk. autora apcerē r. kr-ā „Ceļi“ 6. s-ā (1935. g.) 283. lpp., pēc tam prof. L. Bērziņa „Ievadā latviešu tautas dzejā“ 1. s-a /1940. g./129. lpp.
 - 39) T. Zeiferta „Latviešu rakstnie cības vēsture“ 1 d. 2. izd. (1927. g.), 82. u.t. lpp.
 - 40) „Latviešu folkloras krātuve“ (1925. g.; pēc 15. lpp-es A. Bērzkalnes sacerējums) 3. lpp. 1942. gadā Bērzkalne isi izsakās, ka „Latvju dainās“ viņa konstatējusi, ka „no divāmpiektdaļām Latvijas pagastu tur nebija minēta neviena dziesma“ (gr-ā „Dziesma par žēlumā nomirušo puisī“ 7. lpp.). A. Bērzkalnes dati parādās arī dažādās rokas grāmatās, no jaunākām var minēt, piem., A. Švābes „Latvju enciklopēdiju“, sk. 3. s-ā (1954. g.) 2439. lpp., kur aplami norādīts, ka dziesmu vākšanu atjaunojusi Folkloras krātuve K. Strauberga vadībā; patiesībā K. Straubergs pārņēma krātuvī no A. Bērzkalnes tikai 1929. gadā, kad darbi bija krātuvē jau teicami ievadīti un to ievadītāja A. Bērzkalne, kuŗas ierosmē un praktiskajā vadībā krātuve bija arī nodibināta,

bija ne tikai tai laikā dedzīga un strādīga entuziaste, bet varbūt arī vienīgā lietpratēja Latvijā šādu krātuvju lietās, jo jau 1917. gadā Kazanā pie jo pazīstamā prof. V. Andersona bija mācījusies somu folkloristikā.

- 41) M. Skujenieks: Latvija. 3. izd. (1927. g.) 86. u.n. un 77. lpp.; J. Rutkis: Latvijas ģeogrāfija (1960.) 274. u. iepr. lpp-es.
- 42) op. c. 87. lpp.
- 43) Citētā darba „Dziesma par žēlumā nomirušo puisi“ 7. lpp.
- 44) A. Bērzkalnes atzinumus padara nepieņemamus jau tas, ka sniegti ļoti precīzi skaitļi, pēc tam tos pārrēķinot procentos pat ar desmitdaļām. Kā viss liecina, tad pilnīga precizitāte te laikam nekad nebūs sasniedzama, bet pat līdz puslīdz precīziem skaitļiem varēs nokļūt ar daudziem smalkiem pētījumiem.
- 45) Par to, ka šais aprēķinos var būt iezagušās pat tiešas kļūdas, liecina fakts, ka brošūrā „Latviešu folkloras krātuve“ minēti 60 pagasti, kas iesūtījuši vairāk par 1000 dziesmām; reģistrā tomēr var saskaitīt tikai 56 šādas vietas, ja neizdara kādus uzrakstījumu apvienojumus.
- 46) Izmantots „Latvju dainu“ 2. izdevuma 5. sējums (734. lpp.).
- 47) Šāda muiža ir bijusi Lutriņu pagastā (sk. „Latvijas vietu vārdu“ 2. s-a /1925. g./96. lpp-ē). Šo domu pastiprina vēl cits apstākļi: Jaunmuižas dziesmu krājumu apzīmē par Laša vākumu, ko piesūtījis (etnografs) Pētersonu Kārlis, tā ka jābūt kādiem sakariem šo cilvēku starpā. Un šādi sakari varēja rasties tā, ka tai laikā Pētersons dzīvoja, pats vākdams tradīcijas, Lutriņu tiešajos kaimiņos Raņķu pagastā (sākot ar 1892. g., sk. L. Bērziņa minētās apceres 3. lpp. un K. Pētersona jau minētā kāzu apraksta 63. lpp-i, kur dzīves laiks Raņķos /Savenieku muižā/ uzdots 1892. - 96. g.).
- 48) R. Bērziņš „Latvju dainām“ pavisam devis, vairākās vietās vācot, 899 dz., bez tam piesūtījis citu vākus. Interesants arī viņa paša krāto un izdoto „tautas romanču“ krājums 2 burtnīcās; 1. burtnīcai („vaiņagam“) virsraksts „Latvijas vijolītes“ (1894. g.), 2. „Latviešu vijolītes“ (1896. g.); krājums ar notīm.
- 49) Altene ietelp Seces pagastā, no kuŗa ir bez šī „Latvju dainās“ ievērojams dziesmu skaits - 2772.
- 50) Sk. zīmīgu izteicienu par vārdu lietojuma frekvenci “small minority of words ... are used most frequently, and ... very large number of words ... are used once or twice, or at most very rarely”: J. Whatmough, Language (1957. g. izd. Mentora seriājā) 193. lpp.
- 51) „Latvju dainas. Pamatdziesmas doc. L. Bērziņa sakopojumā“ 1. s. (1928. g.), 79. u.t.lpp.

- 52) turpat 90. u.t
 53) Filologu Biedribas Rakstu 19. s-a (1939. g.) 204. lpp.
 54) R. kr-a „Ceļi“ 8. s-ā (1937. g.) 375. u. n. lpp.
 55) Zinību komisijas „Rakstu krājuma„ 16. s-ā (1912. g.) 65. un 68. lpp.
 56) „Ceļi“ 8. s. 354. u.t. lpp.
 57) turpat 297. u.t.
 58) Rakstā „Tautas dziesmu varianti un variācijas“ kr-ā „Ceļi“ 2. s. (1933. g.) 47. lpp.: šādas dziesmas bez variantiem saucas jau par anomālijām, par kužām „var spriest dažādi: 1) dziesma īsta un sena, bet tik vienam uzrakstītājam laimējies tai uzdurties, jo a) dziesma dzirdama reti, varbūt tik izņēmuma gadījumos, piem. rituālā, b) tā nav populāra, pārāk abstrakta, pārāk tāla no parastās dzīves (piem. 33679, 33663) un 2) šāda dziesma vai nu viena paša teicēja sadomājums vai arī paša uzrakstītāja - šā vai tā krājumā nokļuvis - sacerējums (tādas dz. 5. s. 9. nod.).“
 59) Piem. K. Krons savā „Die folkloristische Arbeitsmethode“ (1926. g.) 42. un 92. lpp.

Summary

Discussed is the problem about the number of variants of the 35,789 Latvian original folk-songs (*dainas*). They have been collected and edited by Krisjanis Barons in the eight volumes of *Latvju Dainas*. In this anthology the number of all variants of the same original song shows a pretty wide range. Some folk-songs have only about 1-4 variants; but there are some other *dainas* where the range of variations runs about fifty.

Concerning the number of variants, the author states three main groups of Latvian folk-songs: 1. Rare *dainas* with from one to three variants. 2. Sufficiently well known folk-songs which show a score from four to ten variants. 3. Very popular folk-songs having a range of at least eleven and up to fifty variants.

These three groups are quite evenly distributed through the different essential thematic sections of the *Latvju Dainas*. Numerically, however, the first group is prevailing. There are twice as many folk-songs of this group than in the second and third group together.

er. Actually the ratios of those three groups as found in the main parts of *Latvju Dainas* are as follows: 5:1:1; 4.33:1:1; 3.8:1:1. Also discussed are the problems of some methodical principles and standards used by Kr. Barons, while collecting and editing *Dainas*. The author suggests some improvements in and corrections of already existing researches on *Dainas*, concerning: 1. the number of places where the folk-songs were recorded 2. the territorial extension of those places 3. the limits of human memory and also the limits of the number of folk-songs preserved by oral tradition.

LATVIEŠU SADZĪVES VĒRTĪBAS AMERIKAS LIELPILSĒTĀ

1. Ievadam.

Socioloģisku pētījumu par latviešu dzīvi ir gauži maz. Latvijas augstskolas socioloģijā nespecializējās, to skardamas tikai pa daļai, galvenām kārtām kopā ar tautsaimniecību vai vēsturi.

Arī trimdas jaunatne tikai retumis ir tai piegriezusi pienācīgu vērtību. Socioloģija, līdz ar citām sabiedriskām zinātnēm, tautā vēl jo-projām ir uz zemāka vērtību līmeņa kā fizikālās vai bioloģiskās zinātnes.

Amērikas sociologi jau kopš trīs gadu desmitiem ir nodarbojušies ar imigrantu problēmām un situācijām, pirmām kārtām iedziļinoties jauniešotāju asimilēšanās problēmās, uzsvērdami to sadzīvi ar amerikāņiem, tak pat no šī viedokļa nekad nav plašāk pētījuši latviešus. Imigrantu grupu iekšējās sadzīves norisēm ir piešķirta tikai sekundāra vai terciāra vērtība.

Latviešu sociologiem un sociāl-psihologiem vēl ir iespēja pētīt trimdas sadzīvi kopš emigrācijas sākuma, kaut arī eksaktiem pētījumiem nepieciešamie dokumenti, sevišķi no pirmajiem gadiem, nav vai grūti atrodami. Iegūstot vajadzīgos datus no trimdas dzīves lielākos latviešu centros, varētu rast objektīvu ieskatu tautas dzīves norisēs un to maiņās, kas trimdas darbiniekiem ir jo sevišķi nepieciešami, lai savos secinājumos bazētos uz pārbaudītiem faktiem, nevis tikai iespaidiem vai vispārīgajiem.

Šis raksts rāda šāda socioloģiska rakstura pētījumu, bazejoties uz latviešu dzīvi vienā no lielākajiem trimdas dzīves centriem — Milvokijā. Kaut arī būtībā šis pētījums ir stipri plašāks par to, ko šī raksta ierobežotais apjoms ļauj rādīt, tomēr pat sašaurinātie apmēri, cerams, dos ieskatu latviešu dzīves centrālajās temās.

2. Pētījuma mērķi un pieeja.

Pētījuma nolūks ir panākt iespējami skaidru ieskatu Milvokijas latviešu sadzīves vērtībās, lai tādējādi varētu konstatēt, par cik tās šai tautas daļai ir vai nav kopējas, par cik tām ir potenciālas spējas mainīties un par cik tās ir būtiski mainījušās. Raksta apjoms ļauj šeit uzsvērt tikai pirmo — galvenās sadzīves vērtības.¹

Jēdziens „latvietis“ šinī pētījumā aptver jebkuru no sekojošiem: a) cilvēks, ko Latvijas valsts apzīmējusi par latvieti,² b) cilvēks, kas ir bijis Latvijas pavalstnieks, bet ko valsts apzīmējusi par kādai minoritāšu grupai piederīgu, c) cilvēks, resp. jaunietis, kam viens vai abi vecāki ir bijuši piederīgi kādai no augšējām kategorijām, un kas dzimis ārpus Latvijas pēc tās neatkarības zaudēšanas.³ Tais vietās, kur šinī rakstā izdarīti salīdzinājumi pa tautībām, latvieša jēdziens ir attiecīgi sadalīts, no tā izdalot citas tautības.

Jēdziens „sadzīve“ šinī rakstā potenciāli ietver visas cilvēku norises, kas notiek saskarsmē ar citiem cilvēkiem.⁴ Sadzīve var izpausties dažādās formās, lielu un mazu grupu ietvaros. Socioloģiski pieejot, jāapstrādā tikai tie veidi un paveidi, kuŗu raksturīgā atkārtotāšanās ir novērojama ilgākos laika periodos. Ar vārdiem „latviešu sadzīve“ apzīmētas tādu ļaužu sadzīves norises, kas pēc augšējās definīcijas uzskatāmi par latviešiem.

Vērtībai šī raksta nozīmē dosim sekojošu definīciju: Katrs cilvēka vajadzību jeb vēlēšanās mērķis vai līdzeklis, kas raksturīgi un atkārtoti izpaužas sadzīvē ar citiem cilvēkiem.⁵

Šādu vērtību izpausme var būt gan tiešā veidā, vai arī šīs vērtības saskatāmas tikai analizējot sadzīves norises jeb cilvēku nostājas pret šīm norisēm. Šis raksts aprobežosies ar sadzīves vērtībām samērā pilnīgi vai puslīdz pilnīgi attīstītās personībās, t.i. pieaugušos un jauniešos, bet ne bērnos.

Ar „Milvokija“ apzīmēta Milvokijas pilsēta Viskonsinā, Milvokijas apriņķis un tam tieši klāt pieguļošās pilsētas, kas pēc Viskonsinas valsts klasifikācijas pieder Lielmilvokijas pilsētai.⁶

Pētījuma faktu iegūšanai pēdējo sešu gadu laikā, summējot galvenos punktus, ir darīts sekojošais: a) tieši vai netieši, intervējot un citādi iegūstot ziņas no apmēram 1650 Milvokijas latviešiem, b) izsūtītas trīs aptaujas 1350 pieaugušiem un 248 jauniešiem, c) ievākti sabiedriskas darbības un citi dati no 10 Milvokijas latviešu organizācijām, d) konstatēti iecerēšanas dati no Viskonsinas valsts iecerēšanas komitejas un DP-bēgļu kuģu sarakstiem, s) savākti visi dati par pavalstniecības piešķirumiem attiecīgās Federālās tiesās, f) izdarītas atzīmes un izvilkumi no visiem pieejamiem rakstiem un paziņojumiem par Milvokijas un apkārtnes latviešiem, kā latviešu tā amērikāņu presē, g) novērotas ap simts latviešu sabiedriskās saimnieciskās, kā plašākā tā šaurākā apjomā.

No šim rakstam vajadzīgajiem avotiem iegūtie dati izsijāti un sakārtoti tā, lai rādītu faktisko stāvokli visā Milvokijas latviešu kolonijas pastāvēšanas laikā. Iegūto datu apstrādāšana ieturēta „humānistiskā koeficienta“ robežās, kas visumā nozīmē to, ka tiešiem datiem viscaur pieiets, tos pamatos nemainot.⁷ Tālāka sociālteorētiska analīze atstāta plašākiem darbiem.⁸ Sašaurinātais raksta apjoms

arī neļauj vajadzīgā plašumā iztīrīt ikreizējos faktu avotus un tos korrelēt un salīdzināt ar citiem datiem, kas ir iespējams un būtu vēlams citos apstākļos.

3. Vispārējā stāvokļa raksturojums.

Latvieši Viskonsinā lielākā skaitā ieradusies jau 19. gadsimteņa beigās un šī gadsimteņa sākumā, apmezdamies šīs valsts dažos ziemeļu apriņķos, kur šie veclatvieši-lauksaimnieki samērā neizklaidēti dzīvo vēl tagad. Ši ir lielākā veclatviešu kolonija Savienotās Vakstīs.⁹

Taču kā šiem laukos dzīvojošiem tā arī apmēram 50 veclatviešiem Milvokijā, ar vienu izņēmumu, uz nesenējo latviešu ieceļotāju dzīvi nav bijis nekādas ietekmes, galvenām kārtām to atšķirīgo ideoloģisko vērtību dēļ.

Otrs, daudz lielāks latviešu ieceļošanas vilnis Viskonsinā notika bēgļu likuma ietvaros, sākot ar 1948. gada pavasari. Kamēr pirmajos divos gados 2/3 ieceļotāju tieši devās strādāt un dzīvot pie saviem galvotājiem laukos, turpmākajos gados to latviešu skaits, kas devās tieši uz pilsētu, tik strauji pieauga, ka sākot ar 1953. gadu visi latvieši (ar pāris izņēmumiem) tūlīt apmetās pilsētās, 99% gadījumos izvēloties lielpilsētu Milvokiju. Nākamais pārceļšanās vilnis notika, latviešiem no Viskonsinas laukiem pārceļoties uz pilsētām, arī šai gadījumā gandrīz visos gadījumos dodoties uz Milvokiju.

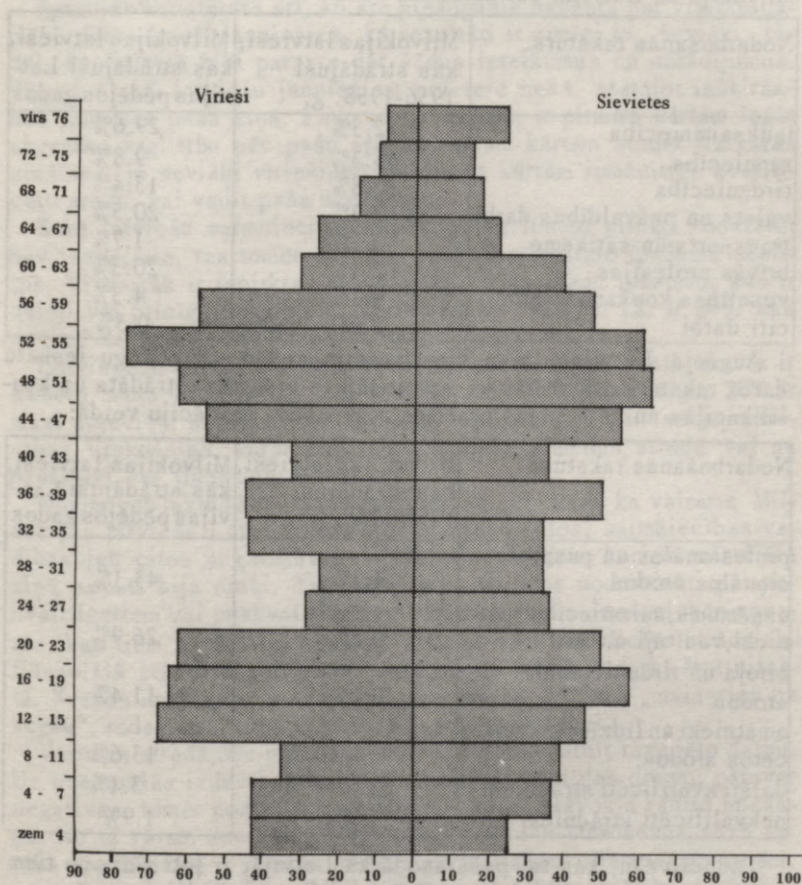
Trešām kārtām Milvokijas latviešu iedzīvotāju skaits ir papildinājies, tautiešiem pārceļoties uz turieni no citām vietām Savienotās Valstīs, kas joprojām turpinās, tak skaitā aizvien samazinās.

Galvenie iemesli, kādēļ latvieši devušies uz Milvokiju ir šādi: 40% labāka darba un peļņas dēļ, 25% ieradusies ar tiešu galvojumu no Eiropas, 13% eiropiskākas garīgas atmosfāras un šī apgabala klimata dēļ, 11% lai dzīvotu lielākā latviešu pulkā vai draugu vidū.

No 1935. g. Milvokijā ieceļojušiem pieaugušiem 67% ieceļojuši galvenajos imigrācijas gados -- 1949.-1952. No 1948. līdz 1958. gadam (I-IX) Milvokijā miruši 59 latvieši, bet no tās aizbraukuši 122. Šai pašā laikā dzimuši 164 bērni, kopējam Milvokijas latviešu skaitam tādejādi sasniedzot 1920 uz 1958. gada septembri.

Šeit pievienotā diagrama dod šo cilvēku sadalījumu pa dzimumiem un vecumiem. Latviešu caurmēra vecuma skaitļi ir sekojoši: kopējais caurmērs 36.1 gadi, vīriešiem 34.9 gadi, sievietēm 37.9 gadi. No kopskaita 97.2% ir latviešu tautības, citām Latvijas vai Eiropas tautībām sastādot 2.8% (ar ko tautību sadalījums stipri atšķiras no attiecīgajiem samēriem Latvijas brīvības laikā). Aptauju atbildes rāda, ka 46% Milvokijas latviešu Latvijas pēdējos gados dzīvojuši Rīgā, 33% laukos un 21% mazākās pilsētās.

Milvokijas latviešu iedzīvotāju sadalījums pa dzimumiem un vecuma grupām uz 1958. g. 1. IX.

Ik dalījums ietver 10 personas

4. Sociālekonomiskā situācija un vērtību orientācija.

Lai ieskatītu eventuālās atšķirības starp darītā darba raksturu Milvokijā un Latvijā, salīdzināsim nodarbošanās faktus pa nozarēm:

Nodarbošanās raksturs.	Milvokijas latvieši, kas strādājuši 1956-1958. g.	Milvokijas latvieši, kas strādājuši Lat- vijas pēdējos gados
lauksaimniecība	2.3%	29.6%
rūpniecība	65.3%	9.8%
tirdzniecība	20.8%	13.4%
valsts un pašvaldības darbi	2.3%	20.5%
transports un satiksme	0.5%	1.7%
brīvās profesijas	2.1%	20.3%
veselības kopšanas darbi	4.1%	4.3%
citi darbi	2.6%	0.5%

Augšējā Latvijas laika klasifikācija nedod tik pilnīgu ieskatu darba rakstura atšķirībās kā sekojošā, kas visumā izstrādāta uz kvalifikācijas un vajadzīgās prasmes atšķirībām, gradāciju veidā:

Nodarbošanās raksturs.	Milvokijas latvieši, kas strādājuši 1956-1958. g.	Milvokijas latvieši, kas strādājuši Lat- vijas pēdējos gados
profesionālos un pusprofe- sionālos arodos	4.3%	43.1%
uzņēmumu, saimniecību īpaš- nieki, vadītāji u. taml.	0.8%	26.9%
biroja un tirdzniecības arodos	8.4%	11.4%
amatnieki un līdzīgos kvalifi- cētos arodos	8.8%	13.6%
daļēji kvalificēti strādnieki	22.7%	3.1%
nekvalificēti strādnieki	55.7%	1.9%

Tādūcilvēku, kas tai pašā arodā kā Latvijā, ir ļoti maz, no tiem 1/3 profesionālo darbinieku un 1/3 kvalificētu strādnieku.

No visiem latviešiem, kas izteikuši savus uzskatus par eventuālu nodarbības maiņu nākotnē, 11.5% vēlas to mainīt uz arodu ar augstāku klasifikāciju, bet 88.5% vēlas tagadējo darbu turpināt kā pastāvīgu.

Lai uzzinātu gatavību mainīt darbu, sevišķām iespējām rodoties, latviešiem tika jautāts: „Ko Jūs darītu, ja Jūsu speciālitātē rastos izdevīga vieta ar labu atalgojumu, bet tālu no latviešu centriem Amerikā?” Šo vietu

40.4% katrā ziņā atteiktu,
33.6% katrā ziņā pieņemtū,
21.5% pieņemtū uz dažiem gadiem, lai sapelnītu naudu.

Aptaujās konstatēts arī, ko šie pieaugušie uzskata par visieteicamāko darba izvēli jauniešiem, kā rezultāti ir zīmīgi jo ševišķi tādēļ, ka Latvijā bija parasts dot šādus ieteikumus un norādījumus. Tagad 41.8% latviešu jauniešiem neieteic nekā, atstājot izšķiršanos jauniešu pašu ziņā. Padoms, ja to dod, ir pirmām kārtām iegūt augstāko izglītību pēc pašu spējām, otrām kārtām studēt fizikālās zinātnes (jo sevišķi vīriešiem) un trešām kārtām iemācīties kvalificētu arodu, vai vadīt paša uzņēmumu.

Kaut latviešu saimnieciskās labklājības limeni pilnīgi konstatēt nav iespējams, tas tomēr nozīmīgi izpaužas iepirkto īpašumu skaitļos. Visvairāk ir iepirktas dzīvojamās mājas. Šādu īpašumu, kas ir daļēji vai pilnīgi nomaksāti, latviešiem uz 1958. 1. IX, ir 205, kas nozīmē ka 37.6% latviešu dzīvo savās ģimeņu mājās.

Latviešiem piederušo uzņēmumu vai citu peļņas avotu skaits ir samērā mazs - 27, no kā 30% ir izīrējamās dzīvokļu mājas, 20% ir mazi atsevišķi uzņēmumi vai mājrupniecības un 50% ir lauksaimniecības Viskonsinā, kuŗās daļa no īpašnieka ģimenes strādā vai nu pastāvīgi vai tikai daļu laika.

Nozīmīgos faktus kopā saņemot, redzam pirmkārt, ka vairums Milvokijas latviešu Latvijā strādājuši profesionālos, saimniecības vadības jeb citos augstākas kvalifikācijas arodos, kuŗiem materiālā ziņā pamati bija droši. Tagadējā laikā vairums nodarbināti par nekvalificētiem vai puskvalificētiem strādniekiem saimnieciskās nozarēs, kas tiem agrāk bija svešas. Visumā vāji kvalificēto strādnieku finansiālā stāvokļa stabilitāte atkarīga no fabrikas darba šini pilsētā. Svešos apstākļos nepiemēroti personīgām dotībām „mainoties uz augšu“, rodas arī materiāls risks sev un ģimenei.

Vairums strādājošo neizsaka pat vēlēšanos mainīt tagadējo darbu. Uz eventuālās izdevības hipotezi pozitīvās atbildes drusku pārsver negatīvās, tomēr nozīmīgi neietekmējot reālā stāvokļa rādīto noskaņu. No tā varam secināt, ka vairumam latviešu strādāšana savā agrāka speciālitātē ir zemāka vērtība par vairākām citām, starp kuŗām, no pašreiz apskatītajām, izceļas materiālās nodrošinātības vērtība. To raksturo arī arodu izvēlē dotie padomi jauniešiem, kas attālinās no agrākās latviešu kultūras orientācijas un izceļ materiālās prasības nozīmību.

Ienākumu ieguldīšana īpašumos pirmā kārtā ir augoņas turības rezultāts, kaut māju iegūšanu motivē arī citi apsvērumi un kultūras vērtības. Fakts ir, ka lielais īpašumu skaits reprezentē divi galvenās vērtības: materiālo nodrošinātību un individuālistisko „savu kaktiņu, savu stūrīti“, kas, rodoties iespējām, funkcionē arī kā peļ-

ņas avots.

Materiālās drošības nozīmība izceļas visos apskatītajos faktos. Tā atkārtoti apstiprināta arī kādā citā aptaujā, kurā no 16 potenciāli nozīmīgām vērtībām nodrošinātu materiālo stāvokli latvieši izcēluši pašā pirmajā vietā. Materiālās drošības vērtības parastākais avots ir stabili ienākumi un tās raksturīgais izpausmes veids ir iegūt ipašumus, tāpēc ka tie savukārt ļauj konkrēti uztvert individuālistiska vērtību.

5. Izglītības vērtību orientācija.

Kopš latviešiem pavērušās skološanās iespējas, tautā novērojama uz augšu kāpjoša cenšanās pēc izglītības. Zemāk atzīmētajos faktos mēģināsim konstatēt šo vērtību nozīmi Milvokijas latviešu dzīvē.

Visi latviešu bērni un jaunieši apmeklē pastāvošās amerikāņu pamat- un vidusskolas, saskaņā ar šīs valsts izglītības noteikumiem. Cik zināms un vērojams, latviešu jaunieši arī beidz abas šīs skolas, nereti iegūdami sevišķu atzinību par izcilām sekmēm.

Latvieši jau kopš otrā dzīves gada Milvokijā uztur latviešu sestdienas skolu, kurā māca latviešu valodu, vēsturi, ģeografiju, ētiku, dziedāšanu, rotaļas, dejas un uzvedumus. Klašu skaits ir no pirmās līdz astotai, skolēni tajās sadalīti pa grupām pēc vecuma (no 5-16 gadiem) un pēc spējām. Skolēnu skaits pa gadiem ir caurmērā šāds: 1951/52 - 54; 1952/53 - 80; 1953/54 - 120; 1954/55 - 138; 1955/56 - 90; 1956/57 - 60; 1957/58 - 60¹⁰. Ik gadus caurmērā 11 audzēkņi skolu beiguši. Kaut pēdējos divi mācības gados skolēnu skaits samazinājies, ir pamats spriest, ka tas līdzīgā līmenī uzturēsies arī tuvākajos gados; tāpat arī sabiedrības atsaucība joprojām turpinās.

Ievērojama daļa no amerikāņu vidusskolas beigušiem latviešiem iestājas universitātēs un kolledžās. Milvokijā līdz šim vai joprojām studējošo skaits pa galvenajām zinātņu nozarēm, salīdzinājumā ar Latvijā studējušiem, statistiski izskatās šādi:

Nozares	Milvokijā studējušie latvieši	Milvokijas latvieši, kas studējuši Latvijā
fizikālās zinātnes	54. %	26.5%
bioloģiskās zinātnes	18.4%	26.5%
sabiedriskās zinātnes	14.9%	10.2%
tieslietas	2.3%	15.3%
humānitārās nozares	10.3%	21.4%

No visu Milvokijas latviešu skaita studējošo (Latvijā, Vācijā vai Savienotās Valstīs) procents ir 13.7%. Pēc dzimumiem tas izteicas šādi: 18.3% vīriešu un 9.2% sievietes. Vēl noderīgāks ir studējošo

skaita salīdzinājums ar latviešu kopskaitu, sākot ar 19 gadu vecumu:

Milvokijas latviešu kopskaiti	Pavisam studējuši	Kas studējuši tikai Latvijā	Kas studējuši tikai Sav. Valstīs
No vīriešu kopskaita	29.3%	12.8%	13.8%
No sieviešu kopskaita	14.8%	6.5%	7.2%
No visu latviešu kopskaita	21.9%	9.7%	10.6%

Akadēmiski izglītotiem latviešiem jau kopš pagājušā gadu simtņa otrās puses raksturīga biedrošanās studentu un studenšu biedrībās un korporācijās. Sekojošais salīdzinājums rāda to Milvokijas latviešu skaitu, kas korporācijās bijuši jau Eiropā un tos, kas iestājušies Savienotās Valstīs:

Milvokijas latvieši	Bijuši biedri jau Eiropā	Iestājušies Savienotās Valstīs
studentu korporācijās	46.4%	34.9%
studenšu korporācijās	52.4%	43.2%
kopskaitā korporācijās	48.4%	37.8%

Kopējais korporāciju biedru skaits salīdzinājumā ar latviešu skaitu Milvokijā izteicas šādās proporcijās:

Milvokijas latvieši	Studentu korporācijās	Studenšu korporācijās	Kopskaits korporācijās
No visiem pāri par 19 gadu veciem	11.8%	6.9%	9.3%
No visiem akadēmiski izglītotiem	40.5%	46.7%	42.6%

Fakti rāda, ka Milvokijas latviešu dzīvē izglītībai ir nozīmīga vieta. Kaut arī precīzam salīdzinājumam skaitļu trūkst, varam teikt, ka latviešu jaunieši proporcionāli vairāk iet vidusskolās Amerikā kā tas bija Latvijā, jo pēc Savienoto Valstu likumiem obligātais skolas apmeklēšanas laika vecums ir augstāks kā tas bija Latvijā. Šis fakts pats par sevi tomēr vēl neizteic izglītības vērtības nozīmi latviešiem.

Pirmo norādījumu uz izglītības nozīmību latviešiem dod latviešu skolas eksistence. No tā secinām, ka latviskas vērtības izglītībā arī svešā vidē joprojām turpinās. Kaut arī nav tieša salīdzinājuma ar vispārējo latviešu bērnu kopskaitu pa gadiem, pat aptuvenais salīdzinājums ar trešās apakšodaļas diagrammas skaitļiem rāda, ka

latviešu skolā iet tikai daļa attiecīgā vecuma bērnu. Kaut šai parādībai vairāki iemesli, šis fakts daļēji izskaidrojams ar latvisko kultūras vērtību mazināšanos. Tas tomēr nenozīmē, ka vispārējā izglītošanās vērtība ir mazinājusies.

Tālāk skaidrojot izglītības nozīmi redzam, ka latviešu studējošo skaits ir, samērā ar visu pieaugušo skaitu, liels - katrs ceturtais vai piektais latvietis ir ar pilnu vai nepabeigtu akadēmisku izglītību, pie kam visaugstāko samēru dod studējušo vīriešu skaits. Savienotās Valstīs un Latvijā akadēmiski izglītoto skaita salīdzinājums visās kategorijās rāda mazu pārsvaru Savienotās Valstīs studējušo pusē. Tas rāda, ka augstākā izglītība latviešiem ir augsta vērtība un ka šai vērtībai trimdas dzīvē ir tendence vēl palielināties.

Akadēmiski izglītotie joprojām lielā skaitā ir biedri studentu korporācijās. Kaut arī savstarpējās biedrošanās vērtība latviešu studentos arvien uzturas stipra, tā tomēr ir zemāka kā Latvijas laikā studējošiem. To rāda samērā mazāks korporāciju biedru skaits, kā arī studentu vienību trūkums Milvokijā. To pietiekami neaizstāj biedrošanās Latviešu studentu kopā, kas kā formas, tā intensitātes ziņā atšķiras no studentu dzīves parašām Latvijā.

Summējot augšā izdarīto analīzi, izriet šādi fakti - Milvokijas latviešiem kā vispārējā, tā latviskā izglītība ir vērtības. Tā kā augstākās izglītības nozīme ir vēl lielāka, tad tā ierindojas galvenajās Milvokijas latviešu sadzīves vērtībās.

6. Personīgo attiecību vērtību orientācija.¹¹

Šīs apakšnodaļas divi tēmas ir ģimene un draudzība. Latvieši Latvijā ģimenes dzīvi un draudzības attiecības turēja stipri augstu, kaut statistika tam dod tikai daļēju ieskatu.¹² Sekojošie skaitļi ļauj ieskatīties Milvokijas situācijā.

Latvieši dzīvo 606 mājturības vienībās,¹³ kas pēc tajās dzīvojošo skaita sadalās šādi: 24.3% atsevišķi dzīvojoši, 24.9% pa divi kopā, 23.1% pa trīs, 20.3% pa četri, 10.4% pa pieci, 5.3% pa seši, 1.3% pa septiņi un 0.5% pa astoņi cilvēki vienā mājturības vienībā.

Mājturības, kuŗās ir nepieauguši bērni (zem 21 g. v.) sadalās sekojoši: 50.3% kuŗās ir viens bērns, 34.5% kuŗās ir divi, 9.8% kuŗās ir trīs, 5.1% kuŗās ir četri, 3% kuŗās ir pieci nepieauguši bērni. No šīs statistikas tomēr nevaram spriest par Milvokijā dzīvojošo latviešu caurmēra bērnu skaitu vispār. Sekojošie skaitļi apzīmē kopējo bērnu skaitu, kas šiem latviešiem ir bijuši vai vēl joprojām dzīvo: neviena bērna 17.7% ģimenēs, viens bērns 35.8% ģimenēs, divi bērni 31.1% ģimenēs, trīs bērni 9.9% ģimenēs, četri bērni 5.1% ģimenēs, pieci bērni 0.4% ģimenēs.

Ģimeņu un radniecības struktūras pamatīgāk ieskatīsim no šiem skaitļiem, kas ikreiz apzīmē procentus no kopējā mājturības vienību

skaita:

24.3% dzīvo atsevišķi, 98% no tiem ir vieninieki, 2% no tiem dzīvo radinieki Milvokijā.

47.7% dzīvo kā precēti pāri ar saviem nepieaugušiem bērniem, ja tādi ir. Šai grupai 27.3% gadījumos bērni un citi radinieki ir tuvumā, bet tie ar viņiem nedzīvo.

10.4% ir ģimeņu vienības, kuŗās vecāki dzīvo ar saviem precētiem bērniem.

5.8% ir ģimeņu vienības, kuŗās vecāki dzīvo kopā ar pieaugušiem bērniem.

5% ir vienības, kuŗās radinieki (savā starpā neprecēti) dzīvo kopā.

4.8% gadījumos draugi dzīvo kopā vienā mājturības vienībā.

3% ir vienības, kuŗās vecāki dzīvo kopā ar pieaugušiem bērniem un ar radiniekiem vai ar draugiem.

0.8% vienības ir t. s. „civillaulības“.

Tālāk skatīsim Milvokijas latviešu ģimeņu attiecības tagadējā laikā, Eiropas trimdā un Latvijā.

63.7% ir precējušies jau Latvijā, no tiem 6.2% ar minoritāšu tautībām. No šī skaita 11.3% ir līdz šim šķirti, 9.5% vīrs vai sieva ir palikuši Latvijā, zuduši, vai slimības dēļ nevar ieceļot. Bez tam 3.6% ir precējušies par jaunu, kaut pirmais vīrs vai sieva dzīvo Latvijā. 14.2% ir precējušies Vācijā, no kuŗiem 32% ar nelatviešiem vai Latvijas minoritāšu tautībām. No šiem pāriem 6.7% ir vēlāk šķirušies vai nedzīvo kopā.

0.6% ir precējušies citās Eiropas zemēs trimdas laikā. No šiem šķirtu nav.

2.3% ir precējušies Savienotās Valstīs pirms ierašanās Milvokijā, no tiem 33.3% ar nelatviešiem. No šiem šķirtu nav.

19.3% ir precējušies Milvokijā, no tiem 34.3% ar amerikāņiem un 3% ar citu tautību piederīgiem. No šiem 2% ir šķirušies.

Līdzīgi daudzām citām Eiropas tautībām, Latvijā latvieši precējās samērā vēlu - vairums vīriešu pēc 28 g. sasniegšanas, sievietes pēc 25 g. sasniegšanas. Milvokijā latviešu caurmēra vecums precoties vīriešiem ir 26.3 gadu un sievietēm 26.5 gadu.

No līdzšim konstatētā izriet, ka Milvokijas latviešiem dzīvot ģimenē ir augsta vērtība, arī ka latviešu ģimenes cenšas dzīvot kopā ar saviem bērniem, pat pieaugušiem. Iespējamības robežās radi apmetušies tuvumā vai pat dzīvo kopā. Apstākļos, kur īstas ģimenes vairs nav vai nevar būt, daļa latviešu iekārtojušies dzīvot ģimenei līdzīgos dzīves apstākļos, radiem vai draugiem saejot kopā.

No otras puses, viena ceturtdaļa joprojām dzīvo kā vieninieki, kas vairumā tādi jau bijuši pēckara nometņu laikā. Šis apstāklis tomēr neļauj apšaubīt ģimenes dzīves vērtību latviešu kultūrā. Vienai daļai vieninieku dzīves biedri zuduši vai atrodas Latvijā, vienai da-

lai ieskats par ģimenes vērtību kara apstākļos nav varējis izveidoties vienādā augstumā ar pārējo tautu.

No Latvijas laikā noslēgtajām laulībām ik devītā ir šķirta, no Vācijā noslēgtajām ik piecpadsmitā, no visām Savienotās Valstīs noslēgtajām laulībām šķirto laulību irniecīgs procents. Neatkarīgajā Latvijā caurmērā šķira ik četrpadsmito laulību,¹⁴ kādēļ jāsecina, ka Milvokijā šķiršanās biežums rāda tendenci samazināties. Šis fakts vēl pastiprina jau augšā teikto, ka latvieši augsti vērtē ģimenes dzīvi.

Dati rāda, ka latviešu caurmēra precēšanās vecums Milvokijā ir zemāks kā Latvijā, un ir iespējams, ka tas iezīmē līdzšinējās paražas maiņu, kam gan vēl vajadzīgs turpmāko gadu novērojumu apstiprinājums.

Vairāk kā trešā daļa izvēlas laulības partneru no citas tautības, 92% no tiem amerikāņu tautības. Vērojot šīs laulības pa gadiem, redzam, ka to skaits turas gandrīz līdzīgā līmenī, kādēļ šāds samērs varētu turpināties arī tuvākā nākotnē. Precēšanās ar amerikāņiem vienai daļai nenozīmē asimilēšanos, resp. latviskuma zaudēšanu, kā tas zināmā mērā arī ieskatāms no samērā mazā isti nelatvisko priekšvārdu skaita bērniem, kas dzimuši Milvokijā slēgto laulību ģimenēs - .10

Visi līdzšinējie skaitļi rāda, ka latvieši joprojām augsti vērtē mazu bērnu skaitu ģimenē. Milvokijā parastākais ir divi bērni. Trimdas laiks Savienotās Valstīs pagaidām ir vēl par īsu, lai varētu noteikt tendenci nākotnē. Ticamāki šķiet, ka ja tā arī mainīsies uz augšu, tad ne visai strauji.

Kaut ģimenes dzīves iekšējās norises un vērtības ir grūtāki uzvert, tās mēģināsim ieskatīt no tautiešu pašu atbildēm uz aptauju jautājumiem.

64.1% uzskata, ka trimdā notikušas nozīmīgas maiņas latviešu ģimenes raksturīgajās īpašībās, bet 35.9% nekādu starpību neredz. Galvenās īpašības, kas mainījušās latviešu ieskatos, ir šādas: 17.5% uzskata, ka maiņa s ir bērnu audzināšanā un vecāku attiecībās ar bērniem.

14.6% - ka tagadējā laikā materiālām vajadzībām un naudas pelnīšanai ir piešķirta pārlietu liela vieta.

10.7% - ka ģimenēs ir vairojusies nesaprašanās un tendence katram iet savu ceļu.

8.3% - ka latviešu gars un dzīves veids ir visvairāk mainījušies.

Uz jautājumiem par raksturīgajiem iemesliem, kas vīra un sievas starpā radā saskaņību vai strīdus un šķelšanos, aptaujā dotas atbildes sniedz plašu ieskatu. Par galveniem iemesliem saskaņībai latvieši uzdod šādus:

27.4% savstarpēju iecietību, sadarbību un palīdzību.

- 23.5% vienādas intereses, vērtības un pagātni.
- 8.9% būt latviešiem garā un dzīvē.
- 8.2% bērnu audzināšanu.

Par galveniem iemesliem strīdiem un šķelšanai latvieši uzdod šādus:

16.3% nesaprašanos materiālās lietās un pārlieku cenšanos pēc bagātības.

- 14.1% neiecietību, patmiļīgu nostāju.
- 11.5% nesaderīgus, sliktus raksturus.
- 10.1% nevienādus uzskatus bērnu audzināšanā.
- 8.8% nevienādas intereses un pagātni.

Uz jautājumu, kā labā latvieši visdrīzāk būtu ar mieru upurēt visu, pat riskējot ar veselību vai pat dzīvību, 56.7% atbildēs izvēlēti ģimenes locekļi. Sikāk to sadalījums šāds: 32.9% sievas vai vira labā, 19.2% savu vecāku labā, 40.4% savu bērnu labā, 7.6% savu radu labā.

Lai vēlreiz pārbaudītu radniecības svarīgumu, skatīsim latviešu nostāju pret „ciešu saderību radu starpā“, kas vienā aptaujā bija starp 15 citām eventuālām vērtībām. Tā kā stipri svarīga ieskatīta 8.1% gadījumos, un ir ceturtā vietā.

Latviešu nostāju pret jauktām laulībām raksturo sekojošie skaitļi: 49.4% uzskata, ka nav vēlams precēties ar cittautiešiem.

48.2% uzskata, ka tas ir katra personīgs jautājums, kuŗā citiem nav jāiejaucas.

2.4% uzskata precēšanos ar cittautiešiem par vēlamu.

Gadījumā, ja kāds neprec latvieti, tad latvieši atrod par ieteicamākām šādas citas tautības: 38.5% vāciešus, 18.9% Baltijas tautas, 18% eiropiešus vispār, 16.4% skandināvus, 8.2% amerikāņus.

Bez tuvām personīgām attiecībām ģimenes lokā, tādas mēdz būt arī istās draudzībās. Aptaujās uz jautājumu „cik Jums ir istu draugu vai draudzeņu Milvokijā ar ko bieži tiekaties“ atbildes dod šādu ainu:

14.3% nav neviena drauga, 14.3% ir viens draugs, 21% ir divi draugi, 10.5% ir trīs draugi, 8.8% ir četri draugi, 7.6% ir pieci draugi, 4.2% ir seši draugi, 2.1% ir septiņi draugi, 1.3% ir astoņi draugi, 0.4% ir deviņi draugi, 19.3% ir desmit vai vairāk draugu, 27.3% ir daži draugi, 6.7% ir daudz draugu.

Uz jautājumu kāds ir draugu skaits tagadējā laikā, salīdzinot ar Latviju, atbildes rāda sekojošo:

- 14.2% draugu skaits ir lielāks.
- 75.7% draugu skaits ir mazāks.
- 10.1% draugu skaits ir apmēram vienāds.

Iedziļinoties pēdējās astoņās personīgo attiecību statistikās, va-

ram konstatēt, ka vairākas vērtības tajās izceļas, atkārtodamās samērā bieži:

Viena no raksturīgākām ir vīra un sievas vienlīdzība ģimenes iekšējā sadzīvē, ko tieši vai netieši izceļ visas attiecīgo jautājumu atbildes. Aptaujas atbildes gan to nerāda, bet ja Latvijā lielākā vara ģimenes norišu noteikšanā ir bijusi centrēta vienā partnerī, tad tāds stāvoklis tagadējā ģimenes sadzīvē vairs nepierādās.

Savstarpēja iecietība un sadarbība ir augsti vērtētas kā pamats saskanībai. Līdzīgi vērtētas ir vienādība interesēs, t.i. kopējas vērtības, un pagātne. No šiem un citiem iemesliem kļūst arī skaidrs, ka saskanība pati par sevi latviešu uzskatos ir augsta vērtība, pēc kuras laulātiem ir katrā ziņā jācenšas. Pēdējā laikā šīs vērtības stāvoklis liekas būt zināmā mērā apdraudēts ar individuālītātes stipru izcelšanu.

Vienādība uzskatos par bērnu audzināšanu un saskaņotība audzināšanā ir bijusi un joprojām ir svarīga vērtība, tak tā trimdas laikā liekas zūdama ātrāk kā citas. Ņemot palīgā ceturtais apakšnodalījums rezultātus, varam spriest, ka materiālās vērtības un nodrošinātība arī latviešu precētiem ļaudim visu laiku ir bijusi svarīga. Tagadējā laikā šī nojauta ir vēl augusi un jau apdraud citas ģimenes kopības vērtības.

Laulāto partneru latviskuma nostāja līdz šim ir samērā maz mainījusies. Skaitļi rāda, ka prasībai pēc latviešu tautas partnera nav izteiktas majoritātes. Cittautieša izvēles iespējai pastāvēt, latviska partnera vajadzība var viegli tikt subordinēta zem individuālītātes vērtības, kas būtībā nav sadzīvi vienojoša. Vidus jeb ziemeļeiropieši, sevišķi vācieši, ieņem augstāko stāvokli potenciālo nelatvisko laulības partneru vidū.

Svarīgākas par tautiskajām īpašībām ir saites, kuŗas vieno ģimenes locekļus. Stiprākās ir vecāku un bērnu un vīra un sievas attiecību saites. Radniecības attiecībām tagad ir sekundāra loma, pat ja tas būtu bijis citādi agrāko laiku latviešu lielģimenē.

Draudzības saites latviešiem seko pēc ģimenes saitēm, tāpēc tās pēc svarīguma ir otrās pakāpes personīgas attiecības. Tās ir bijušas nozīmīgas Latvijā, kā rāda draugu lielais skaits. Tagadējā dzīvē draugu skaits samazinājies, tak joprojām latvietim ir caurmērā divi vai trīs draugi. Draugu skaita samazināšanai kara un jaunsāktās dzīves gados ir daudz potenciālu iemeslu un nevar ar noteiktību teikt, ka vēlēšanās iegūt un uzturēt draugus latviešiem tagadējā laikā būtu maza vai mazinājusies. Līdzšim draudzība arvien vēl ir izteikta sadzīves vērtība.

7. Tikumisko sadzīves vērtību orientācija.

Pievērsoties citiem sadzīves tikumiem un norisēm, vispirms mēģināsim ieskatīt reliģijas nozīmī latviešu dzīvē. 74.2% no iztaujātiem

religijai tagadējā dzīvē ir svarīga nozīme, 21.6% to atzīmē par mazsvarīgu. 70.4% religijai bijusi tāda pat vai līdzīga nozīme Latvijā, bet 20.8% religijas nozīme Latvijā bijusi stipri citāda vai pilnīgi pretēja. Savas atzīmes izdarot, daļa latviešu piemetinājusi, ka kaut arī ticība tiem svarīga, baznīca un tās apmeklēšana mazsvarīga.

Religijas vērtība ir subordinēta rindai citu vērtību, kā rāda attiecīgas aptaujas pārskats. Uz jautājumu, kā labā atbildētājs visdrīzāk būtu ar mieru upurēt visu, riskējot ar veselību vai pat dzīvību, atbildēs reliģiskā pārliecība stāv aiz ģimenes, Latvijas, istiem draugiem un Amerikas brīvības ideāliem.

Šķīstība sirdi un dzīvē kā arī darba mīlestība starp sešpadsmit eventuālām vērtībām un tikumiem ir latviešu visaugstāk izcēlās tikumiskās vērtības. No deviņiem tautas dziesmās visslavētākajiem tikumiem latviešu vērtējums par to nozīmību tagadējā latviešu dzīvē svarīguma kārtībā ir sekojošs: 28% ča klība, 15.9% apdomība, 13.9% panesība, 9.5% draudzība, 8.8% aizstāvība, 7.5% paklausība, 7% tiklība, 4.5% mazrunība, 3.4% saderība.

Respektējoša, godbijīga izturēšanās pret vecākiem cilvēkiem allaž ir bijusi nozīmīga sadzīves vērtība Latvijā. Lai to vienā svarīgā ziņā pārbaudītu, aptaujā tika jautāts, ko atbildētājs darītu, ja uz kādu vakantu darba vietu, ko tas vēlas ieņemt, kandidētu vēl viens latvietis, gados stipri vecāks par viņu. Izvēlei dotas atbildes raksturojas šādā kopsavilkumā:

28.6% rīkotos atkarībā no tā, kā tiem izdevīgāk.

28.1% kandidēt noteikti neturpinātu.

16% kandidēt neturpinātu, ja tautietis būtu labs paņiņa.

13.9% katrā ziņā turpinātu kandidēt.

13.4% kandidēt turpinātu, ja tautietis būtu nesimpatisks cilvēks.

No latviešu atbildēm par to, kas tiem ir visnepieņemamākais Amerikas dzīvē, visvairāk skaitā ir uzskati, ka amerikāņu jaunatnei trūkst labu tikumu un vispār atzīstamas stājas. Līdzīgs ieskaats atrodams arī par latviešu jaunatni trimdā. Visvairāk trūkst latviskas orientācijas (34.6%), bet otrām kārtām stājas, paklausības un vispār uzvešanās (20.3%).

Viena no paražām, ko atbildētāji vairākkārt atzīmējuši par pejamu latviešu dzīvē, ir pārmērības dzeršanā, mājas viesībās un uzdzīvē. Mērenība šajās izdarībās ir viena no retajām paražām, ko latvieši varētu mācīties no amerikāņiem, kā daudzi atzīmē.

Zināmu, nopietnāku tikumu pārkāpšanas gadījumi latviešiem Milvokijā ir bijuši trīspadsmit. Divi ir bijuši nežēlīga rīcība pret bērniem, divi morāli pārkāpumi pret bērniem, divi jaunieši aizbēguši no vecākiem, divi morāli pārkāpumi pret pieaugušiem, trīs pašnāvības mēģinājumi, divos gadījumos krimināla rakstura noziegumi. Bez jau minētajām novirzēm no sadzīves normām vēl minamas sekojošas novirzes no latviešu normālās personības struktūras - ir zināmi seši

chroniska alkoholisma un četri depresijas gadījumi. Ar garīgām slimībām ir slimojuši septiņi, no kuriem pieci joprojām ir attiecīgās slimnīcās.

Summējot galvenos rezultātus, līdzšinējos pārskatos dažas vērtības iznirst nozīmīgākas par citām. Reliģija latviešiem ir visai nozīmīga, gan visvairāk ticības nozīmē, kas tādēļ tūlītēji šai vērtībai nepieslēdz visas citas sadzīves vērtības, ko māca un uztura kristīgā baznīca.

Darbs latviešu tautas tradīcijās bieži slavēts kā mērķis un nevis kā līdzeklis citiem mērķiem. Kā no ceturtā apakšnodaļā sniegtiem datiem varam redzēt, darbs vairumam latviešu tagad drīzāk ir līdzeklis. Tak čaklība darbā un dzīvē joprojām ir augsti vērtēta, kaut arī tās virzieni pamatos ir mainīti.

No citiem tautas tradīcijās izceltiem tikumiem apdomība un paneģība vēl turas otrā vietā, kamēr citu nozīme ir samēra maza.

No iegūtiem skaitļiem var secināt, ka respekts pret vecākiem cilvēkiem ir vērtība, ko latvieši principā uztur augstu, tomēr redzama ievērojama novirzīšanās no tās, ja eksistences cīņā rodas sadursme ar personīgiem dzīves mērķiem. Viena daļa (13.9%) arī principā šo priekšrocību vecākiem cilvēkiem neatzīst. Šo iemeslu dēļ respektu pret vecākiem cilvēkiem tagad nevar uzskatīt par izcilu, bieži atkārtoto vērtību.

Daļa sadzīves tikumu latviešiem ietverta stājas jēdzienā, kuģas esamība vai neesamība liekas vissvarīgākā jaunībā. No šī jāsecina, ka stāja ir augsta vērtība. Ne aptaujas, nedz tikumu pārkāpšanas statistika nerāda, ka pieaugušie no tās būtu ievērojami novirzījušies.

Kaut daļai pārmērības dzeršanā un uzdzīvē nepatīk, tās nevar iztulkot kā maiņas šinīs sadzīves vērtībās, jo tas nav nekas jauns. Izteiktie ieskatī gan norāda, ka līdzšinējo dzīru normu vietā drīz var izveidoties jaunas.

8. Nacionālo sadzīves vērtību orientācija.

Turpinot līdzšinējo temu, tagad vairāk pievērsīsimies nacionālo vērtību meklēšanai. Lai pārbaudītu latviešu tikumu turēt vārdu vai noslēgtu līgumu (kā piemēram veikala lietās) eventuālā atkarībā no partnera tautības, attiecīgs jautājums tika dots vienā no aptaujām, uz ko saņemtas šāda rakstura atbildes:

81.6% nekad savu vārdu nelauztu, ja partners ir godīgs.

1.5% lauztu vārdu amerikānim, ja tas personīgi būtu izdevīgi.

11.9% lauztu vārdu neatkarībā no tautības, ja tas personīgi būtu izdevīgi.

Neviens nav atzīmējis gatavību lauzt vārdu tikai latvietim.

Mēģināsim arī gūt ieskatu latviešu nostājā pret veikalniekiem.

Liekot izšķirties, ko darīt, ja ievajagoties kādai mantai, būtu iespējams to iegūt arī no kāda vietējā tautieša, atbildes rāda sekojošo:

43.7% rīkotos atkarībā no izdevīguma un cenas.

25.6% pirktu no latvieša, ja tas būtu godīgs.

21.3% pirktu no latvieša, ja nebūtu jāpārmaksā.

8.3% katrā ziņā pirktu no latvieša.

1.1% drīzāk pirktu no cittautieša.

Kaut vairumam Milvokijas latviešu ir samērā labas angļu valodas zināšanas - 54.8% puslīdz labas, 14.3% labas - angļu valoda tomēr visumā nav ienesta ģimenē, kā to rāda šie skaitļi:

89.3% mājās runā latviešu valodu.

7.7% mājās runā pa daļai latviešu, pa daļai angļu valodā.

1.5% mājās runā angļu valodā.

1.5% mājās bez latviešu valodas lieto vēl kādu citu valodu.

Neieskaitot Savienotās Valstīs dzimušos bērnus, kas šīs zemes pavalstniecību iegūst automātiski, to latviešu skaits Milvokijā, kas ir ieguvuši šīs zemes pavalstniecību, ir sekojošs: no tiem, par ko dati ir zināmi, A.S.V. pavalstnieku ir 38.2%. Ja arī tie, par ko vēl ir tikai nepilnīgas ziņas, būtu pavalstnieki, tad iepriekšējam skaitam nāktu klāt vēl 5.3%. Augstākais pavalstnieku skaits no visu to latviešu skaita, kas nav dzimuši Savienotās Valstīs, ir vērtējams drusku pāri 40%. Vērojot pa gadiem, redzam tendenci, ka vairums pavalstniecību ieguvušo to ir izdarījuši 5-6 gadus pēc ieceļošanas. Otra tendence izlobās no fakta, ka tie, kas nav centušies A.S.V. pavalstniecību iegūt pirmajām iespējām rodoties, tikai mazā skaitā to cenšas drīzumā izdarīt, kā tas konstatējams no 1958. gada pavalstniecības statistikas. No esošajām tendencēm var gaidīt, ka tuvākajos gados ne daudz vairāk par pusi Milvokijas latviešu būs Savienoto Valstu pavalstnieki.

Trimdas nacionālā sadzīvē jautājums par atgriešanos Latvijā aizvien ir bijis svarīgs. Jautājumam, ko darītu, ja Latvija kļūtu brīva nākamgad, Milvokijas tautieši dod šādas atbildes:

36% izšķirtos pēc stāvokļa nostabilizēšanās.

30.3% nekavējoties atgriestos.

18.5% nezina, ko darītu.

10.2% aizbrauktu tikai uz laiku to apciemot.

4% atgriestos, kad būtu realizēts Amērikā pasāktais.

1.1% neatgriestos nekad.

Atgriezīsimies pie jau sestā apakšnodalā minētā jautājuma par gatavību upurēt visu, pat riskējot ar veselību vai dzīvību. Kā jau teikts, ģimenes saites ir visnesaraujamākās, jo to labā visvairāk latvieši būtu gatavi riskēt visu (56.7%). Nākamais dārgums ir Latvijas brīvība, kā labā 23.2% gatavi visu upurēt, tam seko īsta drauga vērtība, pēc kam Amērikas brīvības ideāli.

No izvēlei dotajām 16 eventuālām sadzīves vērtībām latvieši atzīmējuši Latvijas brīvības vērtības kā vīrs vidusmēra svarīgas, bet ne vissvarīgākās.

Uz jautājumu, vai jāuztur latviešu kultūra trimdā, kaut to darīt nav viegli, 96.7% atbildēji uši, ka latviešu kultūras uzturēšana ir nepieciešama. Par galvenajiem iemesliem, kādēļ tā jāuztur, latvieši atzīmējuši sekojošos:

- 38.6% - lai varētu palikt latvieši.
- 12.4% - tas ir vienīgais dārgums un mērķis.
- 6.9% - tā ir neaizstājama tautas kopā turēšanai.

Jautājumam „kādas latviešu parašas iršana Jūs iekšķīgi visvairāk satrauc“ latviešu galvenās atbildes ir šādas:

- 16.2% latvisko vērtību un pienākumu zušana.
- 12.6% tautisko tradīciju un svētku dienu neuzturēšana.
- 8.6% latviešu valodas zušana un kropļošana.
- 7.2% tautas vienotības un sadarbības iršana.
- 7.2% ģimenes tradīciju un attiecību vājināšanās.

Milvokijas latviešiem tika arī jautāts „vai kāda no latviešiem raksturīgām īpašībām būtu trimdā maināma“, uz ko galvenās atbildes ir šādas:

- 18.1% egocentrisms un pašlepnība.
- 17.4% latviešu savstarpējā šķelšanās un apkaŗošana.

Tālākam salīdzinājumam pārbaudīsim latviešu uzskatus par to, kā no latviskā bērnos un pusaudŗos visvairāk trūkst. Bez jau septītā apakšnodalā minētās atbildes par stāju un audzināšanu (20.3%), divi citas galvenās atbildes ir šādas:

- 34.6% latviska mentalitāte un tradīcijas.
- 16.8% latviešu valodas zināšanas

Pēdīgi mēģināsim konstatēt, par cik Milvokijas latvieši lasa latviešu lasāmvielu, kas ir potenciāls palīgs sadzīves vērtību uzturēšanai. Attiecībā uz kārtēju laikrakstu un žurnālu lasīšanu aptauju atbildes galvenos vilcienos ir sekojošas:

Lasa	Latviešu	Amerikāņu	Citus
Vienu	46.7%	33.2%	13.3%
Divus	23.9%	19.5%	3.1%
Trīs	14.5%	9.8%	2. %
Āetrus	3.9%	7. %	0.8%
Nevienu	4.3%	21.9%	79.6%

Attiecībā uz grāmatu lasīšanu pedējā pusgadā aptauju pārskats ir sekojošs:

Lasa	Latviešu	Citas
Vienu	16.1%	15.9%
Divas	11.8%	14.2%
Trīs	12.2%	4.7%
Četras	10.6%	6.4%
Nevienas	19.2%	45.5%

Milvokijas latviešu mīlākās grāmatas, par cik atzīmētas, var sadalīt šādās kategorijās:

- 64.5% latviešu klasiskā un modernā daiļliterātūra.
- 17.7% Eiropas rakstnieku klasiskā un modernā literātūra.
- 9.7% amerikāņu rakstnieku daiļliterātūra.
- 8.1% reliģiska satura grāmatas.

No šīnī apakšnodaļā konstatētajiem faktiem mēģināsim izvilkt Milvokijas latviešiem nozīmīgas sadzīves vērtības.

Veikala attiecībās latviešu tautība nav izteiktā pārsvarā par darījuma izdevīguma vērtību, kas savukārt ir zemāka par dotā vārda vai pildāmā līguma vērtību.

Piegiežoties latvietības vērtībām, tās pagaidām neredz apdraudētas no citas valodas lietošanas mājas dzīvē, kaut iezīmes rāda, ka pamazītējas maiņas šai ziņā varētu būt sākušās. Būtībā līdzīgs stāvoklis ir arī pavalstniecības ziņā. Vienkārta, vairāk kā puse vēl ir Latvijas pavalstnieki un otrkārt, lielai daļai Savienoto Valstu pavalstniecību iegūstot, latviskās vērtības reizē ar to nemainās.

No atbildēm par atgriešanos Latvijā var secināt, ka vairums joprojām noteikti orientējas uz šādu iespēju. Gan arī šeit pretēja tendence ir jau iezīmējusies. Šo un arī iepriekšējos secinājumus pamatos nemaina arī nākamo divu jautājumu rezultāti.

Latviešu parašu un vispār latviešu kultūras jēdzieni bez sadzīves vērtībām ietver sevī arī daudz citu vērtību, tomēr latviešu nostāja kultūras jautājumos visumā rāda arī attieksmi pret sadzīves procesiem. Šīnī sakarībā ir iespējams konstatēt noteiktu vēlēšanos latvisko sadzīvi uzturēt un turpināt. Ieskatots, ka latviešu jauniešiem šādai nostājai trūkst pietiekamu pamatu, ļauj spriest par rodošos atšķirību paaudžu starpā.

Latviskās literatūras un informācijas materiālu lasīšana var vismaz netieši uzturēt vai stiprināt orientāciju uz tautiskām vērtībām. No attiecīgajiem aptauju materiāliem var spriest, ka Milvokijas latvieši uztur stipri intensīvu saskari ar šādiem avotiem. Esošie fakti arī noteikti liecina par citu virzienu iesakņošanu.

Samērā lielāku distanci nacionālo sadzīves vērtību uzturēšanas veikumā ienes atzīmes par šķelšanos un savtību. Latviešu skatījumā šie faktori eksistējuši jau Latvijas dzīves laikos un joprojām turpinās. Šis potenciāli svarīgais jautājums lielā mērā skar sabiedrisko sadzīvi, kādēļ pamatīgāki apskatāms nākamajā apakšnodaļā.

9. Sabiedrisko sadzīves vērtību orientācija.

Latviešiem Milvokijā ir 21 atsevišķa organizācija. Pārskatāmības dēļ sadalīsim šīs organizācijas pēc to rakstura, iekavās ieliekot attiecīgos aptuvenos biedru skaitus 1958. gadā, kas maiņu dēļ gan nav galīgi precizējami.

4 draudzes vai dievkalpojumu kopas (900; 415; 74; 12).

2 aprūpes un vispārējas sabiedriskās darbības organizācijas (150; 3).

8 studentu un studenšu korporāciju kopas vai apvienības (49; 46; 35; 7-16).

1 latviešu skola (72).

1 sporta kopa (73).

1 koris (58).

1 saimnieciska organizācija (40).

2 skautu, resp. gaidu vienības (41; 25).

1 aktieņu kopa (15).

Augšējā statistika ietver tikai atsevišķas organizācijas, faktiski dažādu darbības veidu skaits ir lielāks, piemēram, ir vairāki pie organizācijām pastāvoši kori, teātra grupas u. taml.

Nemot tikai atsevišķas organizācijas un pārrēķinot to skaitu uz Milvokijas latviešu kopsummu, redzam, ka ik uz 91.4 latviešiem ir viena organizācija. Sadalot tikai pieaugušos (šīnī gadījumā sākot ar 19 g. vecumu) ik uz 70.7 latviešiem pastāv viena organizācija.

Publisko sarīkojumu skaits, ko Milvokijas latvieši ir devuši pa gadiem, sadalās sekojoši: 1949 - 2; 1950 - 10; 1951 - 35; 1952 - 54; 1953 - 58; 1954 - 69; 1955 - 69; 1956 - 69; 1957 - 66; 1958. gadā tas, paredzams, būs ap 15% mazāks par iepriekšējo gadu. Izdalot ārā galvenās sarīkojumu grupas, caurmēra skaitļos visam periodam tās izteicas šādi: 16.1% koncertu, 10.8% teātru, 20.2% jaunatnes sarīkojumu, 10.4% sarīkojumu amerikāņu sabiedrībai, 42.5% dažāda cita rakstura sarīkojumi, piemēram atceres, priekšlasījumi, izrikojumi, eglītes, izbraukumi.

Vislielākie caurmēra apmeklētāju skaiti ir bijuši valsts neatkarības atceres svinībās un teātru izrādēs, kam seko Jāņi, zaļumsvētki un izbraukumi. Nākamie ir koncerti, kuŗu apmeklētāju skaits pēdējos gados ir stipri samazinājies. Ievērojami samazinājušies pēdējā laikā ir arī sarīkojumi amerikāņu sabiedrībai. Visumā latvisku sarīkojumu apmeklēšana katra atbildētāja pirmajā dzīves gadā Milvokijā, salīdzinot ar 1957/58. gadu, izteicas šādās proporcijās:

57% sarīkojumus apmeklējuši biežāk.

17% sarīkojumus apmeklējuši retāk.

26% sarīkojumus apmeklējuši apmēram vienādi bieži.

Jautāti, ko vislabprātāk darītu nedēļas nogalē, ja pastāvētu brīva izvēle, latvieši galvenām kārtām izvēlētos šādas nodarbošanās:

- 32.3% skatītos latviešu teātra izrādī.
- 27.3% klausītos latviešu kora koncertu.
- 12.3% klausītos referātu par latviešu sabiedriskām lietām.
- 8.4% ietu uz balli, ja tur būtu arī kādi citi paziņas.

Sabiedriskā aktivitāte pāri par 20 gadu veciem latviešiem par 1955-1958 gadu periodos izteicas šādos skaitļos:

- 2% darbinieku, kas aktīvi vada vairāk kā vienu nodarbību.
- 4% darbinieku, kas aktīvi vada vienu nodarbību.
- 19% darbinieku, kas nav tiešos vadības posteņos.
- 48% sarikojumu apmeklētāju, kas aktīvi nekur nedarbojas.
- 27% neaktīvu, kas neapmeklē sarikojumus un nekur nedarbojas.

No pēdējos gados sabiedriski pilnīgi neaktīviem 17% ir tadi bijuši kopš ieceļošanas, 83% dažādu iemeslu dēļ atsacījušies no jebkādas sabiedriskas darbības, no kā svarīgākie ir:

- 49% darbs, ģimenes dzīve, veselība.
- 32% galvenās intereses ir amerikāņu sabiedriskā dzīvē.
- 12% nepatīkas dēļ pret latviešu sabiedrisko darbību.

Uz jautājumu par iemesliem, kas visvairāk kavē latviešu kopējo pasākumu sekmēšanos Milvokijā, aptaujās saņemtas galvenās atbildes ir šādas:

- 31% latviešu šķelšanās, stridīgums, separēšanās.
- 19.2% latviešu individuālisms un egoisms.
- 12.2% vadītāju nesaticība, nepiemērotība.
- 9% organizāciju nesaticība, intrīgas.

Lai konstatētu, vai latviešiem Milvokijā ir pietiekami kopības gara, attiecīgs jautājums tika dots vienā aptaujā. Ar „jā” atbildējuši 21.4%, ar „nē” 78.6%. „Nē” atbildēm dotie galvenie iemesli ir šādi:

- 26.1% latviešu individuālisms, egocentrisms, uzpūtība.
- 22.2% latviešiem raksturīgā sabiedriskā šķelšanās.
- 9.4% vadītāju šķelšanās, diktātorisms.
- 8.9% pārspilēts materiālisms.

Salīdzinājumam ar latviešu dzīvi citā laika periodā, uzklausīsim atziņas, ko Milvokijas latvieši ieguvuši no agrākās dzīves DP no-metnēs:

- 19.6% atzīmē, ka latviešu kopdzīvei raksturīga šķelšanās.
- 15.1% - ka noņemtu dzīvē bojāts latviešu raksturs.
- 9% - ka latviešu rakstura īpašības nav piemērotas masu kopdzīvei.

Metot atkal skatu Milvokijas latviešu sabiedriskā dzīvē, varam konstatēt vēl vienu sabiedriskai dzīvei nozīmīgu faktu. Latviešiem tika jautāts: kuŗa latviešu organizācija savā līdzšinējā darbībā ir visvairāk atbildusi Milvokijas tautiešu vajadzībām un interesēm un kādēļ?” Kaut mūs galvenām kārtām interesē atbilžu otrā daļa, jāat-

zīmē, ka no dotajām atbildēm par pēdējā laikā darbojušajiem organizācijām 84% ir izteikušies par Daugavas Vanagu biedrību. Šīs organizācijas galvenais mērķis ir aprūpe, bet latvieši to visvairāk ievēro ar visbiežāko sarīkojumu organizēšanu visai latviešu sabiedrībai Milvokijā. Tiešie iemesli šīs organizācijas izcelšanai latviešu izteikumos ir sekojoši:

26.5% aprūpes un palīdzības darba dēļ.

14.7% labas vadības un organizācijas dēļ.

13.2% tādēļ, ka cenšas uzturēt latviešu vienprātību un saskaņu.

Milvokijas latviešiem tika dots arī sekojošs jautājums: „kāda būtu Jūsu nostāja, ja starp trimdas tautiešiem kādam pierādītos izcilas vadonības spējas latviešu sadzīves lietās?“. Atbildes ir šādas:

60.7% uzklausītos, bet vadītos pēc sava prāta spriedumiem.

37% būtu gatavi pašāviņi tā norādījumiem sekot, ja viņš spētu pacīlāt un iedvesmot.

Pārbaudīsim arī atbildes uz jautājumu, kas pēc Milvokijas latviešu domām viņiem būtu jānācās no amerikāņiem, ko redzam sekojošā pārskatā:

49.3% vienkāršā, saprātīgā un demokrātiskā nostāja cilvēku attiecībās.

6.2% darba paņēmieni un pieeja darbam.

4.4% amerikāņu demokrātijas principi.

Centisimies tagad ieskatīties eventuālās latviešu sadzīves vērtībās, secinot tās no līdz šim konstatētajiem sabiedriskās dzīves faktiem. Kaut arī attiecīga salīdzinājuma ar Latvijas laika apstākļiem trūkst, tomēr var teikt, ka organizāciju proporcionālais skaits Milvokijā ir stipri liels. Tās ir dažāda rakstura un lieluma; skaita ziņā lielākās ir latviešu draudzes. Atzīmējams, ka pēdējos gados nav darbīgas vispārīgas laicīgas organizācijas, kas potenciāli varētu apvienot visus šī apgabala tautiešus.

Trūkst arī apsvērtas objektīvas latviskas mērauklas vajadzīgo publisko sarīkojumu skaitam. Tomēr arī šajā gadījumā to var apzīmēt par stipri lielu, sevišķi laikā no 1954. līdz 1958. gadam. To var pamatot ar faktu, ka sezonas laikā parasti ik nedēļas nogalē ir bijuši viens vai divi sarīkojumi (dievkalpošanas, protams, neieskaitot). Noteiktas zīmes rāda, ka caurmēra sarīkojumu skaits turpmākos gados būs mazāks kā iepriekšējā periodā, kā tas jau iesācies 1958. gadā. No 1957/58. gada sezonas novērojumiem ir jāsecina arī tas, ka caurmēra apmeklētāju skaits var arī nemainīties reizē ar sarīkojumu skaita samazināšanos.

No apmeklētāju skaita ziņā lielākajiem sarīkojumiem koncerti un teātra izrādes līdz šim ir bijušas visbiežākie. Latvieši tos arī vislabprātāk vēlas apmeklēt. No koncertu paveidiem solo un instrumentālos koncertus kopš 1955/56. gada sezonas apmeklē stipri mazāk,

kamēr uz koŗa koncertiem teiktais visumā neattiecas, kas saskan ar latvieŗu paŗu izteiktiem uzskatiem.

Savelkot kopā līdzŗim ieskatīto, varam konstatēt, ka Milvokijas latvieŗu sabiedriskās organizācijas gan ir zināma vērtība, bet vairāk vispārkulturāla, kā tieŗi sadzīvei, jo īstenās pieauguŗo sabiedriskās organizācijās samērā ļoti maz biedru. Œis organizācijas vairāk funkcionē kā līdzeklis citu vērtību uzturēŗanai. Organizācijas plaŗākai publikai visvairāk sniedz koncertus, teāŗa izrādes un nacionālo svētku sarīkojumus, Visi Œie sarīkojumi apmeklētājiem nozīmē tikai pasīvu piedalīŗanos. Tikai darītājiem tie izteicas aktīvā darbā un sadzīvē. Œis konstatējums saskan ar aptauju atbildēm, no kuŗām redzams, ka vēlēŗanās piedalīties daŗādās aktīvās sadzīves nodarbības ir reŗa un zema. Samērā lielāka piekriŗšana ir ballēm un izbraukumiem. Œi ir raksturīga parādība visam Milvokijas latvieŗu organizāciju darbības laikam, kas pierādās ar faktu, ka 1958. gadā pasīvo dalībnieku skaits ir palielinājies par tikai 1% salīdzinot ar 1949-1952. gadu aktīvo darbinieku skaitu. Iebildums, ka nogurums nedēļas nogalē darītu Œo stāvokli pilnīgi saprotamu, neizskaidro kardinālo faktu, ka vairumam nav vēlēŗanās būt aktīviem sabiedrībā. Netieŗi to palīdz izskaidrot ieskats Latvijas laika situācijā, kuŗā arī nav konstatējama plaŗu tautas masu paraŗa būt aktīviem darbiniekiem sabiedriskā dzīvē. Jāsecina, ka sabiedriskās aktivitātes vērtības Milvokijas latvieŗiem ir kā zem pasīvas dalības vērtības, tā zem citām, ko analizēŗim zemāk. Œi samērā zemā aktivitātes vērtība pamazām vēl vairāk pazeminās, kā to rāda latvieŗu paŗu apmeklēŗanas bieŗuma konstatējums.

Analizējot izteiktu sabiedrisku neaktivitāti, redzam vienkārt, ka daļēja tā bijusi visos iepriekŗējos Milvokijas dzīves gados un otrkārt, ka tā pēdējos gados ir palielinājusies, kādēļ tā var samēŗīgi pieaugt arī tuvākā nākotnē. Pieaugums rodas visvairāk uz to rēķina, kuŗiem gan aktivitātes vērtība ir, bet to vai nu nevar izteikt aiz kavējoŗiem iemesliem, vai tā arī pazeminās kādas citas vērtības augŗanas dēļ, visbieŗāk amerikāņu sadzīves dēļ. Daļai sabiedriskās sadzīves vērtība daŗādu jūtu jeb atziņu rezultātā zūd pilnīgi.

Kaut arī to bāzes drusku atŗķīŗas, visas atbildes uz jautājumiem par sabiedrisku kopību rāda vienā virzienā - uz kopības gara trūkumu vai vājumu. Latvieŗi paŗi atzīst, ka tautas sabiedriskā dzīve nevedas Œķelŗanās, nesaticības dēļ. Kā Œķelŗanās raksturīga sabiedriskai sadzīvei, tā latvieŗu personībai raksturīga nesabiedriskā, individuālistiska nostāja. Ir ļoti iespējams, ka vainas daļēja uzvelŗšana vadītājiem ir paŗtaisnoŗanās, t.i. racionalizēŗšana, lietojot sociālpŗiķoloģisku jēdzienu, tak ir loģiski jāsecina, ka vienu daļu sabiedrisku traucējumu var meklēt vadītāju latviskās personības īpaŗības. Kaut Œeit nav ietverti visi sadzīves cēloņi, ko pēŗit nav Œi raksta nolūkos, sabiedriskās sadzīves raksturojuma meklēŗana ir konkrēti-

zējusies atziņā, ka vairumam latviešu ir vāja sabiedriskas saskanības vērtība, vai arī tās pavisam trūkst.

Šo samērā vājo vērtību latviešu vairumā var novērot izpaužamies četros veidos. Vienkārt, šai vērtībai nav tiešas un permanentas sakābes ar darbību, kādēļ tai raksturīga ir pasīva apmeklēšana, uzņemšana ar jutekļiem, nevis aktīva darbība un veidošana, Otrkārt, daļēji arī sakābes trūkuma dēļ, latvieši vairumā neiesaistās par biedriem pašu par tādu atzītajā sabiedriski visaktīvākajā laicīgā organizācijā. Šim faktam par iemeslu, kaut noteikti mazāku par iepriekšminēto, ir arī pirmās lielākās organizācijas fiasko kā vadītāju tā biedru dēļ. Treškārt, vairumam latviešu nav izteiktas gatavības sekot vadītājam ar pierādījušamies spējām. Racionālai skepei ir viegli dominēt, nozīmīgam jūtu spēkam neeksistējot. Ceturtkārt, atziņa, ka otrā aprīno to, kā pašos nav, izpaužas vēlēšanās mācīties amerikāņos novēroto pieeju cilvēku attiecībām.

Konstatētie ieskatī rezultējas atziņā, ka latviešiem sabiedriskās saskanības vērtība ir racionālā, domāšanas joslā, un nav iemiesota jūtās, kādēļ ir vāja.

10. Latviešu sadzīves galvenās vērtības un to sekas.

Šinī rakstā pirmām kārtām tika apstrādātas tās vērtību orientācijas, ko izpaušme novērojama tiešā veidā. Vēlreiz iedziļinoties šīs analīzes rezultātos redzam, ka sekojošas latviešiem raksturīgās sadzīves vērtības izvirzās kā augstākās:

Sociālekonomiskās: materiālā nodrošinātība, „savs kaktiņš, savs stūrītis“.

Izglītības: augstākā izglītība.

Personīgo attiecību: dzīvot ģimenē, stipras attiecības starp vecākiem un bērniem un starp vīru un sievu, vīra un sievas vienlīdzība ģimenes iekšējā dzīvē, mazs bērnu skaits ģimenē.

Tikumiskās: kristīga ticība, čaklība, stāja, vārda turēšana.

Nacionālās: latvietība, latviska dzīve, valsts neatkarības atcere, latviešu teātra izrādes, košu koncerti, Jāņi.

Vispārējās: individuālisms.

Par otrās pakāpes nozīmīgām latviešu sadzīves vērtībām ir izvirzījušās sekojošās:

Sociālekonomiskās: darbs.

Izglītības: vispārējā izglītība, latviskā izglītība.

Personīgo attiecību: saskanība ģimenes dzīvē, latvietība laulātā draugā, saskaņotība un vienādība uzskatos par bērnu audzināšanu, radniecības saites, draudzība.

Tikumiskās: apdomība, panesība, saviesīgā uzdzīve, godbijība pret vecākiem cilvēkiem.

Nacionālās: Latvijas brīvība, atgriešanās Latvijā, Latvijas pavalstniecība.

Sabiedriskās: izrikojumi-balles, izbraukumi, mūzikas priekšnesumi, studējošo biedrošanās, atziņa par sabiedrisko saskaņību.

Ar vienu izņēmumu, kā šī raksta analīze, tā novērojumi dzīvē rāda, ka augšā summētās augstākās un otrās pakāpes vērtības ir savā starpā saskaņotās attiecībās vairums latviešu dzīves situācijās. Galvenā disonance rodas no trīs sava starpā nesaskaņīgu vērtību vienlīdz augstu turēšanas - latviskās dzīves vēlamības, individuālisma un sabiedriskās pasīvītes. Citiem vārdiem - latvieši ar prātu grib latvisku dzīvi, bet tiem ir vājš kopības gars, maza interese kopībā piedalīties. Šī iemesla dēļ aktīva latviskā dzīve var pilnīgāk izpausties tikai ģimenes un draudzības attiecībās, bet sabiedriskā plāksnē tai raksturīga pasīvīte.

Dzīvotspējīgas kultūras uzturēšanai ir nepieciešama tāda sadzīve, kurā šīs kultūras saturs nepārtraukti funkcionē un šīm funkcijām ir jāietver visas svarīgās vērtības. Tas nav iespējams tikai šaurāko dzīves formu apjomos, jo sabiedriskās vērtības efektīgi funkcionē tikai plašākas sadzīves apmēros. Latvieši vismaz uz laiku ir zaudējuši savu valsti, līdz ar ko tautas kultūras lielai daļai atņemti nepieciešamie pamati eksistencei. Ja trimdas latviešiem nav stipras vēlēšanās darboties sabiedriskā dzīvē, tad daļa arī no vēl atlikušās tautas kultūras, kas bez aktīvas darbošanās nav uzturama, ies ātri bojā. Būtībā latviešiem šī vēlēšanās ir, bet vairāk prāta kā jūto joslā, kas pamatos izskaidro sabiedriskās aktivitātes mazo intensitāti.

Zinātne nevar norādīt, kas un kā cilvēkiem ir jādara, bet tā var gan pateikt, kādi rezultāti var sekot zināmām darbības norisēm. Par līdzšinējo latviešu sadzīvi Milvokijā socioloģija var teikt to, ka latvieši daļēji grauj savas nākotnes pamatus, un ka, šim procesam tādā ievīzē turpinoties, latviešu kultūras dzīves laiks trimdā nebūs ilgs. To vēl paātrinās Amērikas kultūras spiediens, ar ko latviešiem dzīvē jāsadurās vai ik uz soļa.

Rodas jautājums, kādos apstākļos varētu rasties izeja no šī stāvokļa. Modernā sociālpsicholoģija mums rāda, ka reiz izveidotas personības mainās grūti un lēni, citiem vārdiem - cilvēka personības vērtības pamatos daudz nevar mainīt. Tādēļ nevar arī reāli gaidīt, ka vecākā paaudze savu pierasto dzīves nostāju mainīs. Tomēr arī šādā situācijā stāvoklis latviešu kultūras nākotnei vēl var nebūt bezcerīgs - jo var „koku locīt, kamēr tas jauns“. Tas nozīmē, ka izeja rastos, ja latvieši savai jaunajai paaudzei intensīvi mācītu tādu nostāju, kurā kopības gars ir uz viena līmeņa ar citām augstākajām sadzīves vērtībām. Tam jābūt stipri iemiesotam jūtās, nevis tikai prātā vien. Tas nozīmē arī to, ka vecākai paaudzei būtu jā māca jaunākai tāda nostāja, kādu tā pati nav rādījusi.

No socioloģijas viedokļa skatoties, šāds atrisinājums nav neiespējams, bet lai to veiktu, ir vajadzīga izjusta vēlēšanās, skaidra mērķu izpratne, aktīva darbošanās un tai piemēroti ārējie apstākļi. Latviešu sadzīves un kultūras nākotne vispirms atkarīga no īstenas vēlēšanās pašos latviešos. Varbūt, ka to radīt vēl nav par vēlu.

Piezīmes

- 1) Plašāku ieskatu, kā arī saīsinājumu ar latviešu dzīvi Latvijā un pēckara dzīves laiku dod Juŗa Veidemaņa doktora disertācija -- *Social Change: Latvian Major Value-Systems at Home, as Refugees, and as Immigrants*, kas pieņemta Viskonsinas universitātē 1961. gadā.
- 2) Kā tas ticis pielietots administratīvā un statistiskā praksē.
- 3) Citi kritēriji, kaut arī ar lielu noderības koeficientu, pilnībā neietver visas pašreizējās variācijas.
- 4) T.i. kā personības jūtu tā racionālo procesu plāksnē.
- 5) Šī definīcija saskan ar modernās socioloģijas pieeju vērtību jēdzienam, kam reprezentatīvākie piemēri ir: a) Becker, Howard, and A. Boskoff, eds. *Modern Sociological Theory in Continuity And Change*, New York, 1957, 140. - 143, lpp., b) Parsons, Talcott, *The Social System*, Glencoe, Ill., 1951, 12. - 14. lpp.
- 6) Pēc 1958. gada datiem šinī apdzīvotā kompleksā ir 1,152,000 iedzīvotāju.
- 7) Znaniecki Florian, *Cultural Sciences*, Urbana, Ill., 1952. 138 139. lpp.
- 8) Skat. 1. piezīmi.
- 9) Par ko atsevišķi raksti parādījušies latviešu presē, kā arī Juŗa Veidemaņa raksts A.S.V. vidienes dziesmusvētku vadonī, *Milvokijā*, Visk., 1955, 21-22 lpp.
- 10) Statistika šeit nav dota procentēs, jo nav iespējams pa visiem attiecīgiem skolas darbības gadiem precīzi konstatēt bērnu skaitu pēc to attiecīgiem vecumiem.
- 11) Modernās socioloģijas termins "primary groups" latviešu valodā, līdzīgi dažām citām, vēl nav izveidots. Augšējais būtībā izteic domas kodolu.
- 12) Skat. Maltas, N. un P. Galenieka, res. *Latvijas zeme, daba un tauta*, III sēj., Rīgā, 1937.
- 13) Šis vārds apzīmē ģimeņu vienības, vieniniekus, kas dzīvo atsevišķi, kā arī draugu kopības.
- 14) Aprēķināts pēc pieejamiem datiem *Latvju Enciklopēdijā*, Stokholmā, 1951, 771. lpp.

SUMMARY

Latvian Social Values in an American Metropolis

Sociological studies of immigrants have paid relatively scant attention to the functional and normative processes within the immigrant societies. Also, as yet there is known no sizable study of Latvian people in their countries of settlement. The present study has attempted to fill one gap in this respect by focusing upon the search for major social values among Latvians in one of their biggest settlements in the United States -- Milwaukee metropolitan area, State of Wisconsin. Almost all of these Latvians have come to this area since 1948, their total number by 1958 being 1,920.

Research data have been derived from interviews, questionnaires, records of Latvian organizations, immigration and naturalization files, press reports, and participant observation, encompassing approximately eighty-five percent of the population.

After the presentation of immigration and population data, the study stated research results according to each major area of Latvian activity. Out of the analyses of these facts, types of recurrent values were constructed in their social contexts. These values were then arrayed in a two-level scale according to both their prevalence and functional importance in Milwaukee Latvian social structures. The following were identified as the supreme social values:

Socio-economic: material security, a place of one's own.

Educational: higher education.

Primary relations: family life, strong parent-child and husband-wife ties, equality of husband and wife in internal family life, small number of children in family.

Moral: Christian religion, diligence, proper conduct, keeping one's word.

National: Latvianism, Latvian life, Independence Day commemoration, Latvian literature and press.

Social: passive social life, Latvian theatre presentations, choral concerts, John's Day celebration.

General: individualism.

The following were identified as the secondary social values:

Socio-economic: work,

Educational: general education, Latvian education.

Primary relations: family harmony, Latvian marriage partner, coordinated and similar attitudes in child upbringing, ties with relatives, friendship ties.

Moral: thoughtfulness, forbearance, "living it up" in parties, respect for older people.

National: Latvias' freedom, returning to Latvia, Latvian citizenship

Social: dance evenings, picnic excursions, musical presentations, student associations, rational concept of social harmony.

With the exception of one area, all values were found to be in a state of relative adjustment. The one discord, however, resulted from the holding of three incompatible values on an equally high level: desire for Latvian life, individualism, and passivity in social participation. This Latvian unwillingness to participate as workers in their socio-cultural activities is a major characteristic brought out in the study. If this practice continues, a part of the remaining culture in exile is under threat of extinction. In order to counter this trend, the social activity value has to be reshaped and emotionally internalized. Since the necessary change is not likely to take place in the relatively set personalities of the older generation, the only alternative appears to be that the elders must implant within the contemporary younger generation a value-orientation which they themselves have not effectively displayed.

LIELUPES ŪDENSCEĻŠ NO X - XVI GADSIMTENIM

Gan Daugava kā lielākā upe bija tālāk pazīstama jau sirmā senatnē, un par to ir vairāk senu ziņu un liecību, taču tādu netrūkst arī par Lielupi un Zemgali, kuŗas galvenais satiksmes ceļš ar ārpusauli tā toreiz bija ¹

Atzīmēsim tikai, ka jau X g. s. blakus vairākām citām latviešu pilsētām Mežotni (Medsuna) min arābu vēsturnieks Ibrahims-ibn-Jakubs ², tāpat to, pēc Zviedru prof. Ekbloma domām, piemin arī vēl kāds cits arābs - ģeogrāfs Idrisi ³. Tā Mežotne ir vecākā vēsturiski pazīstamā Zemgales pilsēta. Šo godu tā nenes velti, jo pie tās krustojas sauszemes tirdzniecības ceļš, kas no Daugmales pils iet uz Lietuvu, un Lielupes ūdensceļš, kas pie Mežotnes sava sekluma un krāču dēļ vieglāk kontrolējams, kā lejasgalā. Šķiet Mežotne būs spēlējusi Lielupes atslēgas lomu, tāpat kā Daugmales un Jersikas pils uz Daugavas. Ne par velti tikai piecu gadusimteņu laikā (9.-- 13. g. s.) Mežotne ciņās veselas desmit reizes nodedzināta ⁴, kā to pierādījuši 1938. un 1939. g. arĥaioloģiskie izrakumi. Mežotnes svarīgo lomu apliecina vēl tas apstāklis, ka Zobenbrāļu ordenis savā Zemgales iekarošanas kampaņā vispirms mēģina iegūt taisni šo pilsētu.

Par braukšanu uz Zemgali stāsta arī Skandināvijas rūnu akmeņi un sāgas. ⁵ Minēsim tikai Zviedrijā, Sēdermanlandē atrastos Nederallas (ap 1040.g.) un Gekstenas (1000. - 1075.g.) rūnu akmeņus, no kuriem pirmo esot cēlusi Sigrida savam vīram Sveinam, kas bieži ar bagātiem kuģiem braucis ap Kolkas ragu uz Zemgali. Arī Ingvara sāga stāsta, ka zviedru karalis Olavs sūtījis savus dēlus Anundu un Ivaru ar 3 kuģiem uz Zemgali pēc mesliem.

Tālākas ziņas par Zemgali un reizē arī par Lielupes ūdensceļu jau nāk no Līvonijas valsts dibināšanas laikiem. Tikko krustneši nostiprinājušies Rīgā, kuŗu tie padara par galveno bazi savam zemes iekarošanas darbam, tie cenšas pārņemt savās rokās, pārņemot uz Rīgu, arī Zemgales jūras tirdzniecību, kam par pamatu ir tiklab militārpolitiska, kā arī saimnieciska rakstura apsvērumi. Šai nolūkā bīskapa Alberta sūtnis mūks Teodorichs dodas speciālā ceļojumā uz Romu, kur izlūdzas no pāvesta Inocenta III aizliegumu kuģiem braukt uz Zemgales ostu, piedraudot nepaklausīgajiem ar baznīcas lāstiem ⁶. Rīgas tirgotāji par to ļoti priecājas un vēl nolemj, ka kat-

ram, kas aizliegumu pārkāptu, atņemama manta un dzīvība. Kad nu divus gadus pēc Rīgas dibināšanas ⁷, kāds kuģis taisās doties uz Zemgali, vispirms kuģa ļaudis no tā mēģina atrunāt, lietojot arī draudus, bet kad tas nelīdz un kuģis tomēr taisās doties pa Daugavu lejup, pārējie savus kuģus pievirza klāt, uzbrūk un nogalina kuģaloci un kapteini, pārējos piespiežot atgriezties atpakaļ. Drakoniskie līdzekļi arī panāk savu mērķi: zemgaļu tiešā jūras tirdzniecība izbeidzas un tas iezīmē arī Zemgales ostas galu.

Tā kā Zemgales ostas atrašanās vieta nav skaidri zināma, tad par to pastāv diezgan lielas domstarpības, kas izvērtušās polemikās ⁸. Vecākais uzskats ir tas, ka Zemgales osta atradusies kaut kur Lielupes grīvas rajonā, kaut arī šo vietu nevarēja noteikti norādīt. Vēlāk diezgan plaši izplatījās uzskats, ka Zemgales osta identificējama ar seno Zemgales tirdzniecības centru Mintavu ⁹, kas esot atradusies tagadējās Jelgavas vietā. Bet tā kā par šādas zemgaļu Mintavas eksistēšanu vēstures avotos trūkst jebkādu ziņu ¹⁰, tad pēdējā laikā šo hipotēzi arī vairs necilā. Trešā, visjaunākā hipotēze radās tikai pēdējos Latvijas patstāvības gados, kad bagātīgie izrakumi Daugmales pilskalnā rādīja, ka tur bijis lielāks tirdzniecības centrs ¹¹, kuŗu tad nu mēģināja pierādīt ¹², par seno chronikās minēto Zemgaļu ostu resp. t. s. Zemgales vārtiem.

Lai arī kā novērtētu citus apstākļus, tomēr neapstrīdams ir tas, ka Lielupe arvienu ir bijusi zemgaļu galvenais satiksmes ceļš, jau savu dabisko īpašību dēļ vien, un pilnīgi dabīgi, ka uz šī ūdensceļa arī atradās viņu galvenie tirdzniecības centri. Nav taču domājams, ka preces vedīs pa neērtu un garāku zemesceļu uz ostu, kas atrodas aiz mežiem, valsts nomalē, kā tas bija ar Daugmales pili, ja pa pašu bieži apdzīvotās zemes vidū iet ērts un labi izmantojams ūdensceļš.

Lielākais un pazīstamākais Zemgales tirdzniecības centrs Mežotne atradās Lielupes augšgalā, tās krāčainajā daļā, otrs - jūras tirdzniecības osta, domājams atradās pietiekami tuvu jūrai. Šo Lielupes ostu vēl 1263. g. min kādā dalīšanas līgumā ¹³ starp ordeņa mestru Andreju un Kurzemes bīskapu Heinrichu, pie kam Lielupes osta (Semegaller Aa) un Ventspils (Vinda) piešķirta ordenim, bet Liepāja (Liva) - bīskapam. Par vēlākiem gadiem ziņu trūkst, jo comājams, izpostītā osta ¹⁴ vairs nav atjaunota un pamazām aizmirsta.

Tagad šo ostu meklē visā Lielupes lejasgalā, sākot no Slokas līdz jūrai, pie kam par eventuālām atrašanās vietām min Babītes pilsvietu, vai arī tagadējās Lejasklivu mājas ¹⁵, kur atrastas prof. K. Grēvingka 1873. un 1864. g. Igaunijas mācīto biedrības mūzejam nodotās senlietas un arī vieta - upes atzarojums - ļoti noderīga ostas vietai. Tomēr šīm hipotēzēm vēl trūkst noteiktāka pamatojuma un tā kā gar Lielupes lejasgalu atrodas smilšu kāpas, kas kādreiz

ir diezgan stipri pārvietojušās resp. ceļojušās¹⁶, tad ļoti iespējams, ka senās Zemgales ostas vietu tagad sedz smilšu kāpas. Cerēsim, ka izdarot sīkākus arhaioloģiskus pētījumus Lielupes lejasgalā, kādreiz tomēr izdosies atrisināt patlaban vēl ļoti neskaidro Lielupes Zemgaļu ostas problēmu.

Līdzīgs skaidrības trūkums ir arī Lielupes senās grīvas jautājumā: kaut gan kāds XIII gadu simteņa dokuments¹⁷, kas rakstīts sakarā ar Daugavgrīvas klostera un Rīgas pilsētas robežstrīdu, min Lielupes grīvu „kur tā ieplūst jūrā (et os fluminis Semigallorum, ubi intrat i mare), tomēr daži pētnieki turas pie ieskata, ka Lielupe senos laikos ietecējusi Daugavā un tiešā izeja uz jūru pastāv tikai no XVII vai pat XVIII gadu simteņa¹⁸. Citi turpretim aizstāv uzskatu, ka Liepupe jau senās Zemgales laikā ietecējusi jūrā, un ja dažs vēl atturas noteikt grīvas atrašanās vietu¹⁹, tad cits pēc vēstures avotu analīzes toreizējo grīvu noteic tai vietā, kur kādreiz notika pirmais Lielupes caurrāvums uz jūru, t.i. 3 km uz vakariem no Daugavgrīvas²⁰. Vēlākos laikos šī grīva ir aizsērējusi un palikusi tikai noteka uz Daugavu. Ir arī ļoti liela varbūtība, ka šo aizsērēšanu veicināja rīdiniēki mākslīgiem līdzekļiem, lai nomāktu konkurējošo jūras tirdzniecību pa Lielupi²¹.

Vecākās ziņas par Lielupes kuģniecību sniedz chronists Indriķis savā Livonijas chronikā, un tās atkal saistās ar Mežotni: 1219. g. Mežotnes pils garnizonam kuģi pa Lielupi ierodas palīgspēki. Pa Lielupi kuģos no Rīgas šim pašam garnizonam bīskaps Alberts piegādā arī visu nepieciešamo²².

Tāpat kā Ikšķīle un Salaspils Daugavas krastos, tā arī Mežotne Lielupes sekluma dēļ nav izdevīga krustakarotāju bazei, kāpēc pāvesta legats Modenas Vilhelms 1242. g. 19. aprīlī dibina Jelgavu kā ostas pilsētu²³, vietā, kuŗa kuģiem vienmēr droši un ērti pieejama. Kā redzams, tad te var vilkt zināmas paralēles starp Rīgu un Jelgavu un sevišķi starp Daugavu un Lielupi.

Tālākas ziņas par Lielupes kuģniecību sniedz atskaņu chronika. Tur minēts, ka ordeņa mestrs Nordekas Valteris 1270. g. kuģos braucis uz Mežotni, un ka ap 1281. g. mestrs Konrāds Feuchtvangens dodoties uz Zemgali savus pulkus vedis gan pa sauszemi, gan kuģos līdz Jelgavai. Arī kad 1290. g. ziemā livoniešu kuŗa pulki dodas uz Dobeles novadu, Jelgavā jau iepriekšējā vasarā tiek savākts proviants²⁴. Visas šīs ziņas liecina, ka jau senos laikos Lielupes ūdensceļam ir bijusi liela nozīme Zemgales likteņveidošanā un ja bieži vien Daugavu mēdz dēvēt par Latvijas likteņupi, tad ar tikpat lielām tiesībām Lielupi var saukt par Zemgales likteņupi.

Pēc tam ilgāku laiku vēsture par Lielupes ūdensceļu klusē. Acimredzot Rīga, monopolizējot visu ārējo tirdzniecību, atstājusi Lielupei tikai vietējās satiksmes funkcijas, un arī šī vietējā satiksme,

sevišķi pirmajā laikā, kad zeme pēc ilgajām cīņām, kurās zemgaļi cīnījās par savu brīvību, bija izpostīta un tukša, nevarēja būt nekāda lielā, un daudz maz plašāk varēja attīstīties tikai uz ordeņa laikmeta beigām. Un pat tad tikai ārkārtēji apstākļi liek atcerēties, ka Lielupi var izmantot arī jūras kuģniecībai, kā tas ir XV g. s. beigās, kad ordenis aizsprosto Daugavu leņpus Rīgai un rīdziniekiem jāmeklē citi ceļi pilsētas apgādei ar aizjūras precēm²⁵. Šai gadījumā kā tādu atkal izmanto Lielupes grīvu, kur no Daugavas var iebraukt līdz 1,2 m (= 4 p.) dziļi peldoši kuģi.²⁶

Piezīmes

- 1) Rajoniem, kas bija tuvāk Daugavai, satiksmei ar ārpusauli kalpoja šī upe, un pie tas arī atradās vairāki zemgaļu tirdzniecības centri un pils, piem. Daugmales pils.
- 2) Fr. Balodis un A. Tentelis. Latviešu vēsture. I.1. Rīgā, 1936. g., 152. lpp.
- 3) Prof. Fr. Balodis. Senās latviešu zemes. - Rakstu krāj. Vēstures atziņas un tēlojumi. Rīgā, 1935. g., 25 lpp.
- 4) V. Ģinters. Senā Mežotne. Senatne un māksla, IV 1939. g.
- 5) Arv. Švābe. Senās Latvijas vēstures avoti, I Rīgā, 1937. g., 10. - 12. lpp.
- 6) Indriķa Livonijas chronika. Rīgā, 1936. g., 24. - 25. lpp.
- 7) t. i. 1203. g., jo chronists Indriķis raksta, ka Rīgu dibinājis bīskaps Alberts 1201. g. Pēdējo gadu desmitu pētījumi gan ir pierādījuši, ka Rīga ir pastāvējusi jau daudz agrāk.
- 8) Šeit atzīmēsim tikai vēsturnieka inž. Rich. Ērgļa polemiku ar prof. Fr. Balodi.
- 9) ✓ Piem. Fr. Dravnieks, Lielupe. Rīgā, 1932. g., 57. lpp.
- 10) R. Ērglis. Zemgales neatkarības vēsture. Rīgā, 1936. g., 211.-212. lpp. un R. Ērglis. Kur atradās senā Zemgales osta? Rīgā, 1938. g., 7. lpp.
- 11) V. Ģinters. Daugmales pilskalna 1935. g. izrakumi. Senatne un māksla, I 1936. g. 33. - 55. lpp.
- 12) ✓ Fr. Balodis. Zemgales osta. Rakstu krāj. Dzīvei pretim. Rīgā, 1936. g., 164.-174. lpp., kā arī:
 ✓ Fr. Balodis. Daugavas lejasgala senās ostas. Rakstu krāj. Krasta artilērijas pulks Daugavgrīva. Rīgā, 1938. g., 45.-52. lpp.

- 13) Dr. Fr. G. von Bunge. Liv- Esth- und Curländische Urkundenbuch nebst Regesten, I.B. Reval, 1835., 475. lpp. CCCLXXIII. ,
- 14) Ar šo ir domāta osta kā tirdzniecības apmetne, joto laik pašās ostās gandrīz nekādu hidrotehnisku būvju nebija kuģu mazās iegrimes dēļ.
- 15) R. Ērglis. Kur atradās senā Zemgales osta? Rīgā, 1938. g., 46.-51. lpp.
- 16) C. v. Stern. Beitrage zur historische Geographie Ostbaltikums. Rīga, 1937., 49. un 65.-69. lpp.
- 17) A. Švabe. Senās Latvijas vēstures avoti, I burtn. Rīgā, 1937. g., 97.-98. lpp.
- 18) Pēc in ž. Napirska ziņām no 1679. g., bet pēc prof. Fr. Baloža no 1750. g. (Rakstu krāj. Dzīvei pretim, 169. lpp.), vai 1780. g. (Rakstu krāj. Krasta artilērijas pulks - Daugavgrīva, 48. lpp.).
- 19) piem. sk. R. Ērglis. Kur atradās senā Zemgales osta? Rīgā, 1938. g., 27. - 30. lpp.
- 20) C.V. Stern. Beiträge zur historische Geographie Ostbaltikums. Riga, 1937. 34. un 39. lpp.
- 21) Līdzīgā kārtā 1660. g. uz Olivas miera līguma pamata zviedri ar akmeņiem un smiltīm aizbēra Sakas ostu Kurzemē. Arī šis darbs notika uz Rīgas pilsētas pieprasījumu.
- 22) Indriķa Livonijas chronika. Rīgā, 1936. g., 156.-157. lpp. (XXIII nod.3§).
- 23) R. Malvess. Jelgavas ostas likteņgaitas. Senatne un māksla, III, 1937. g., 21. lpp.
- 24) Atskaņu chronika. Rīgā, 1936. g. 273. lpp.
- 25) 1490. g. Rīgas pilsētai atrodies kara stāvoklī ar ordeni, ordeņmestrs Pletenbergs liek aizsprostot ar ķēdēm Daugavu, tā kā kuģi netiek Rīgas ostā.
- 26) C. v. Stern. Beitrage zur hist. Geographie Ostbaltikums, Riga, 1937. g., 70.-71. lpp.

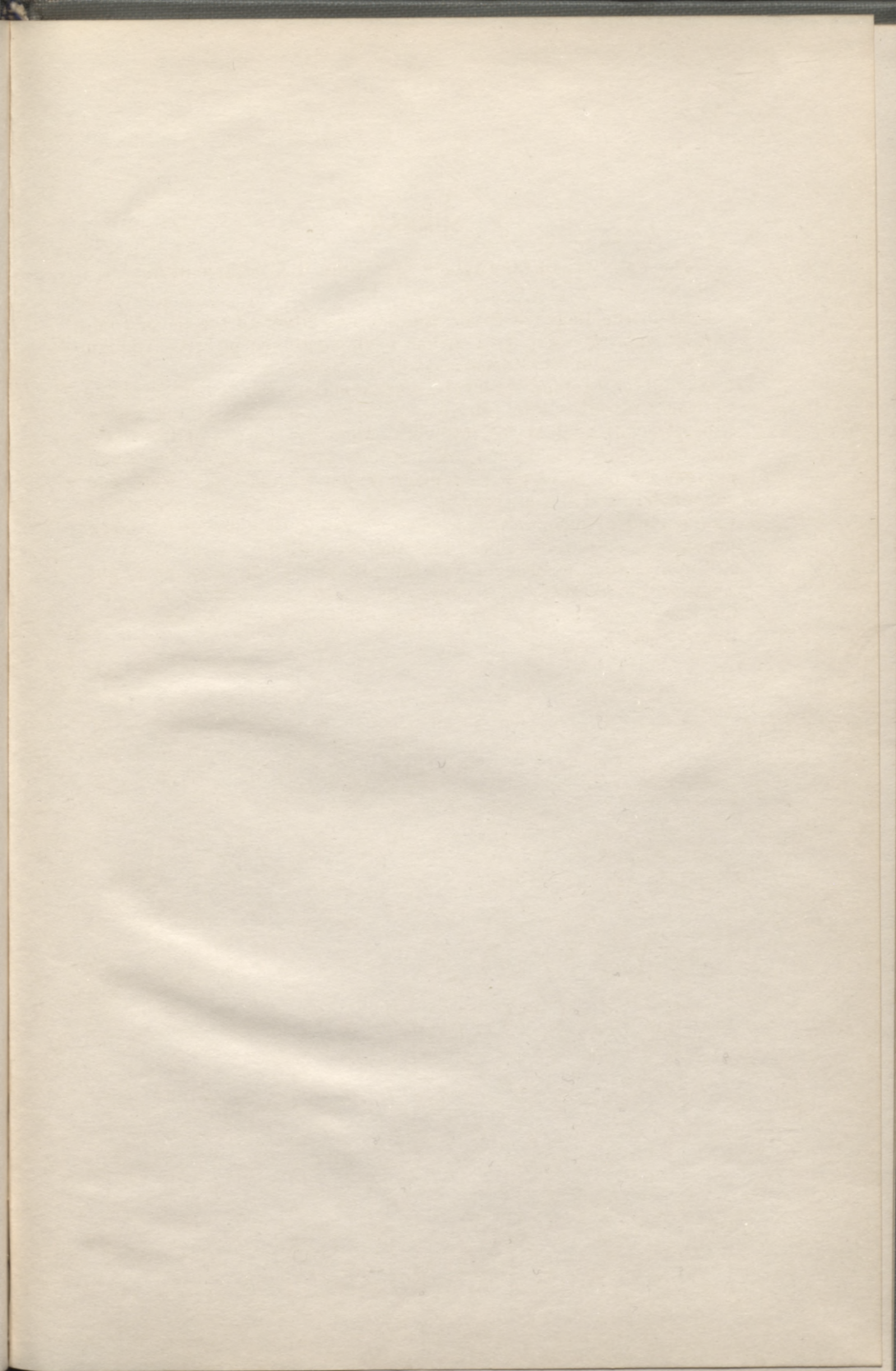
SUMMARY

The Waterway of the Lielupe River from X to XVI centuries.

Next to the Daugava River, the Lielupe River is the second important waterway of Latvia. It has been mentioned in some Arabian and Swedish historical documents of the Middle Ages.

The River Lielupe was very significant for the invasion of the German Crusaders into Latvia and in the struggles of the native tribe Zemgali against the intruders. When the domain of the Livonian Order was established, the free city of Riga began a campaign against the usage of the Lielupe River for foreign trade. Riga was successful, and the ancient port of Zemgali on the Lielupe River was excluded from foreign commerce. The author discusses some hypotheses on the location of this ancient harbor.

The historical documents from the 14th to the 16th century do not mention the waterway of Lielupe. From the 17th century on, when the Duchy of Kurzeme (Curland) was established, it has been mentioned again.

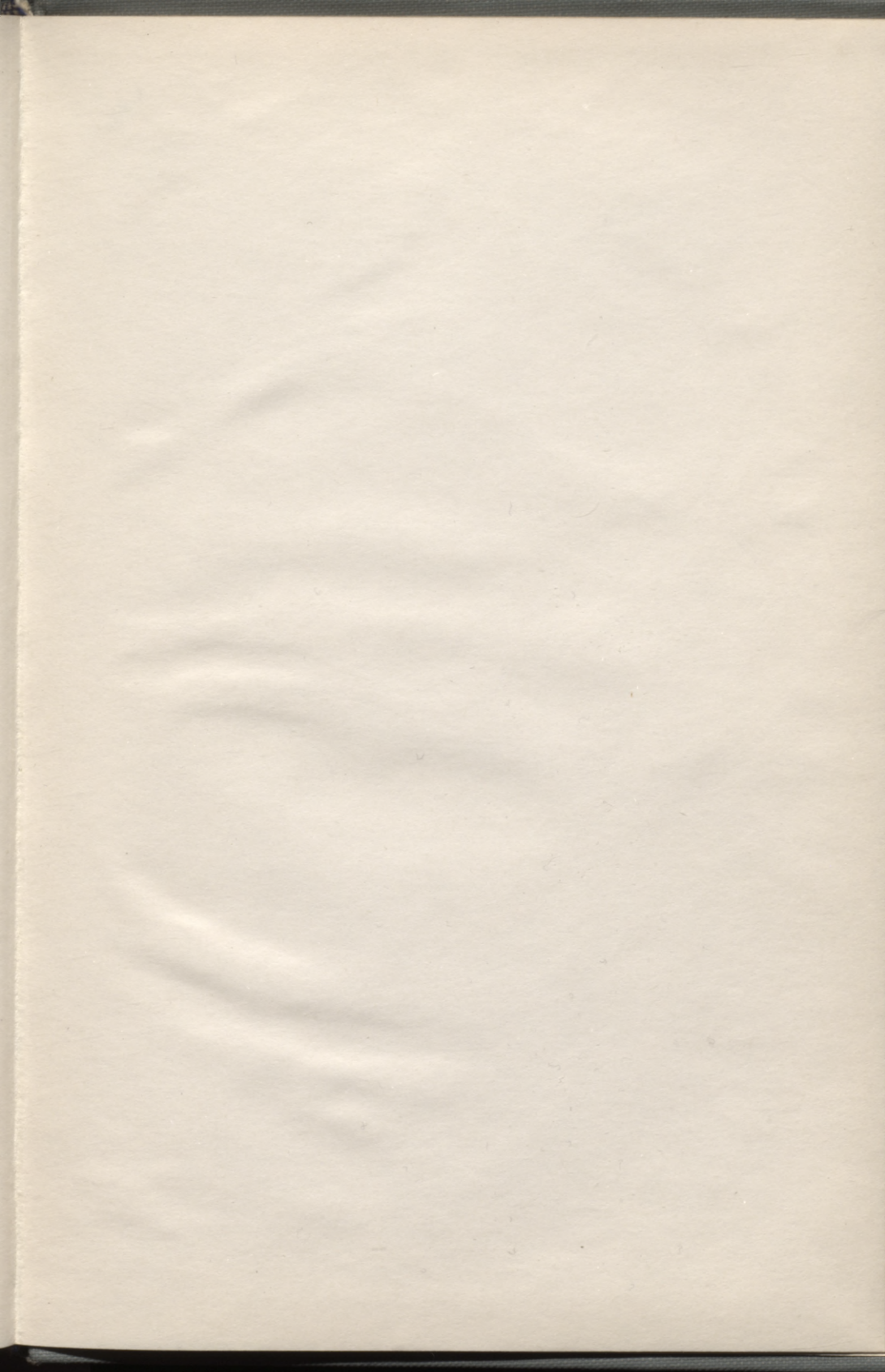
SUMMARY

The Waterway of the Lielupe River from the 13th to 14th centuries

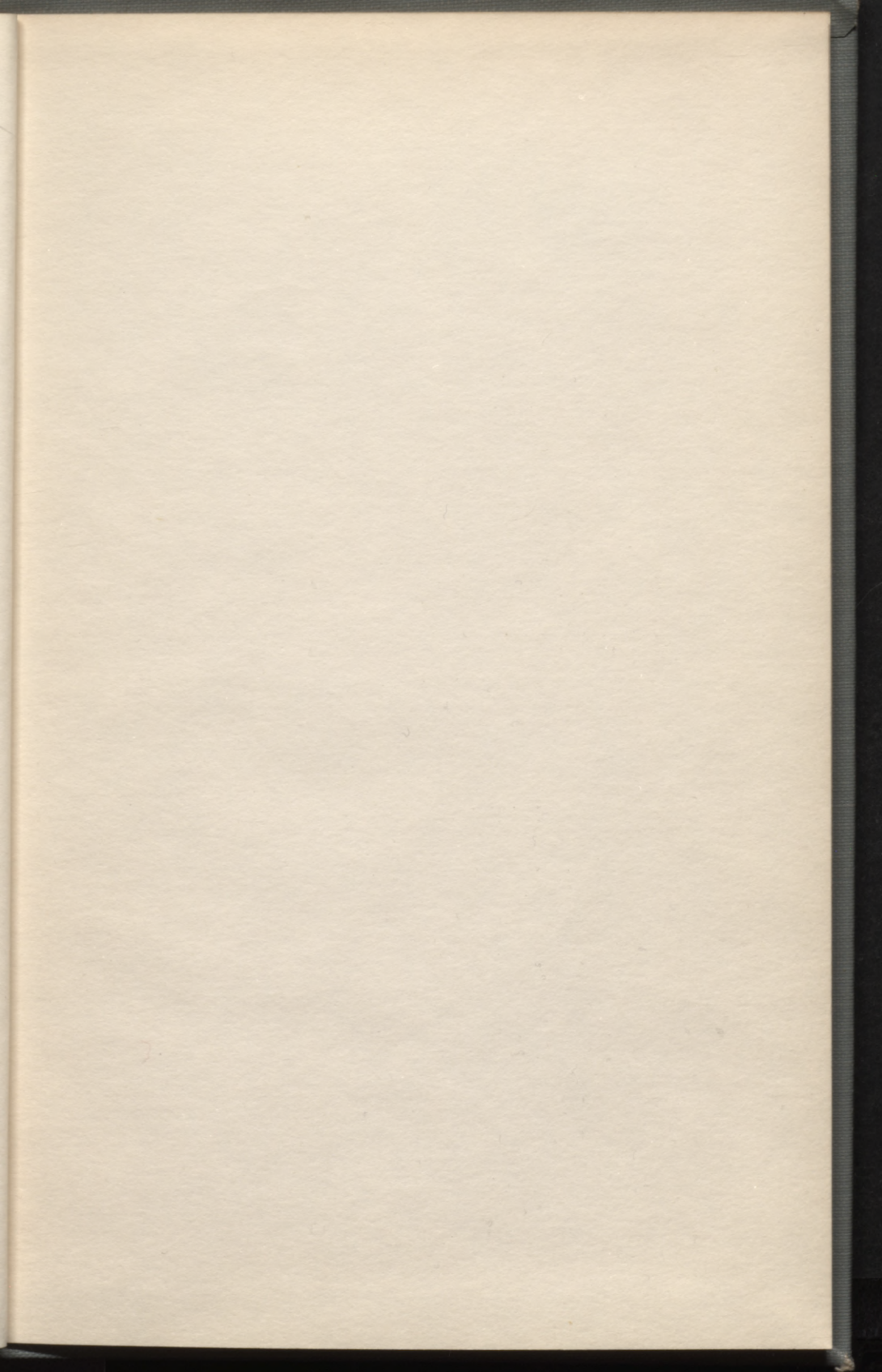
Next to the Daugava River, the Lielupe River is the second important waterway of Latvia. It has been mentioned in some Arabian and Swedish historical documents of the Middle Ages.

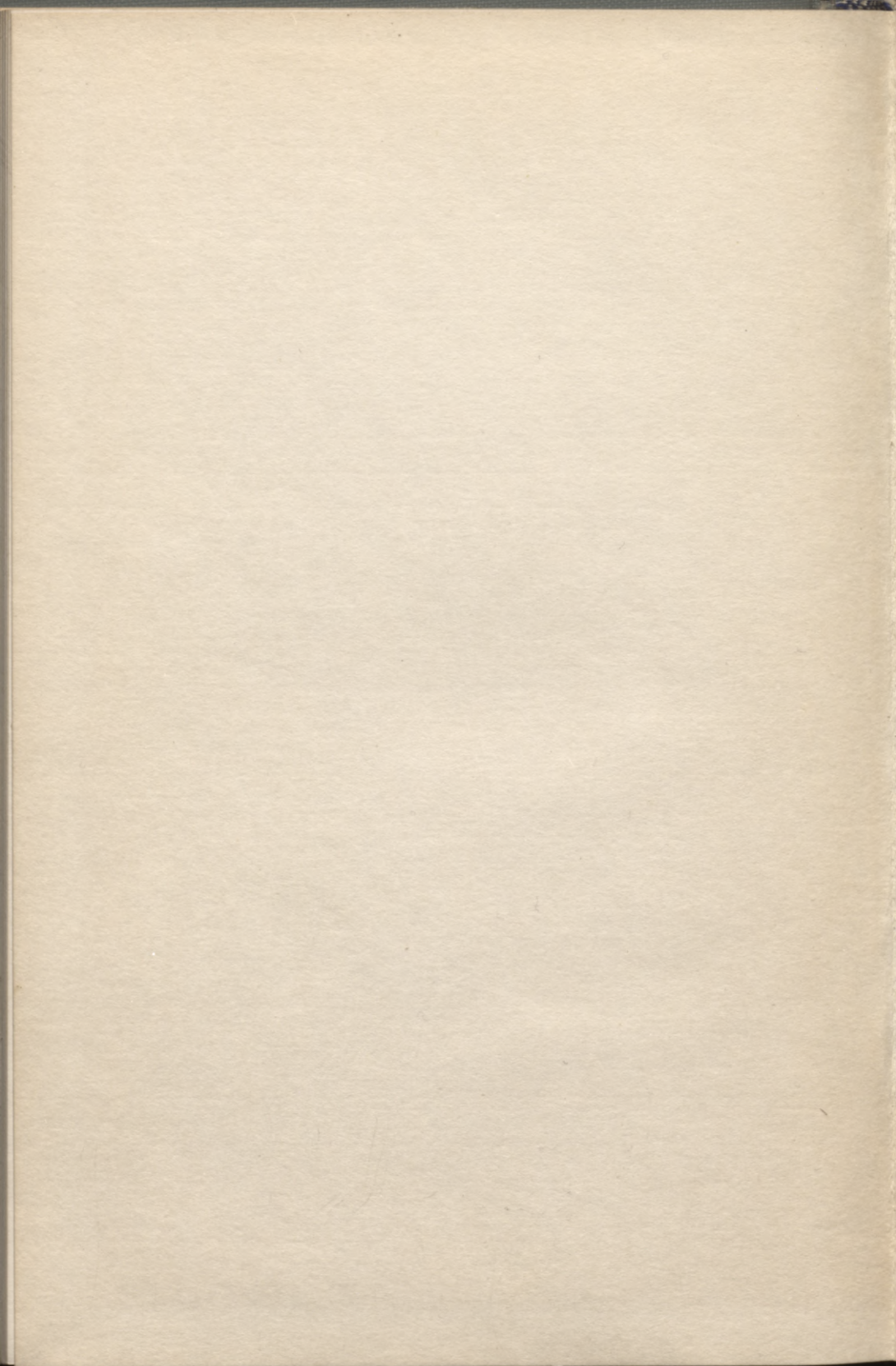
The River Lielupe was very significant for the relations of the German Crusaders with Latvia and in the struggle of the native tribe Zemgallians with the invaders. When the domain of the Livonian Order was established, the free city of Riga began a campaign against the usage of the Lielupe River for foreign trade. Riga was successful, and the ancient port of Zemgallians on the Lielupe River was excluded from foreign commerce. The author discusses some hypotheses on the location of this ancient harbor.

The statistical documents from the 13th and 14th centuries do not mention the waterway of Lielupe. They mention the Lielupe only when the lords of Riga tried to get the right to use the Lielupe for their own trade.

11

20.-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306049096

